

YIL / YEAR: 12
CİLT / VOLUME: 12
SAYI / ISSUE: 23

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

The Black Sea Journal of Social Sciences

KARADENİZ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

E-ISSN: 2602-3407

SONBAHAR/AUTUMN 2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GİRESUN UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES**

**KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES**

**KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YILDA İKİ KEZ YAYINLANAN
(HAZİRAN-ARALIK) ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR.**

**THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES IS A PEER REVIEWED
INTERNATIONAL JOURNAL PUBLISHED BIANNUALY (JUNE –
DECEMBER).**

SONBAHAR / AUTUMN 2020

YIL / YEAR: 12

CİLT/VOLUME: 12

SAYI/ISSUE: 23

Amaç

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kere yayımlanan (Haziran – Aralık) hakemli bir sosyal bilimler dergisidir. Derginin amacı, sosyal bilimler merkezli araştırmaları, tartışmaları ve analizleri içeren bilimsel makalelere ev sahipliği yapmaktır.

Aim

The Black Sea Journal of Social Sciences is a peer-reviewed social science journal published twice a year (June - December). The intent of the magazine is to host scientific articles that include research, discussion and analysis centered on social sciences.

Kapsam

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal bilimler alanına özgün katkıları olan, kuramsal, deneysel nitelikleri taşıyan makaleler yayımlamaktadır.

Ön değerlendirme sürecinden geen, derginin yayın ilkelerine uygun olduğu değerlendirilen her makale, yayımlanmadan önce ift-kör hakemlik sürecinden geçmektedir.

Scope

The Journal of Social Sciences of the Black Sea publishes theoretical and empirical articles which are unique contributions to the field of social sciences. Through the preliminary evaluation process, each article considered to be in conformity with the editorial rules of the magazine passes through the double-blinded arbitration process before publication.

Saygıdeğer Okurlar,

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi'nin 12. yılında, 23. sayısını sizlerle buluşturmanın heyecanını yaşamaktayız. Dergimizde sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden, alanlarında önemli bir boşluğu dolduracağına inandığımız, 17 özgün makaleyi yayınlayarak kıymetli okuyucularımızın istifadesine sunmaktan mutluluk duymaktayız

Giresun Üniversitesinin TR Dizin indeksinde taranan Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi'ni daha güçlü, daha etkili hale getirmeyi amaç edindik. Bu amaç çerçevesinde sayımızı hazırlarken niteliği yüksek makalelere yer vermeye gösterdiğimiz özeni, bundan sonraki sayılarımızda da sürdürmeyi hedeflemekteyiz. Ayrıca dergimizin bizden önceki sayılarında emeği geçen editörümüz Dr. Öğr. Üyesi Dursun ŞAHİN'e yapmış olduğu çalışmalar nedeniyle sonsuz teşekkür ederiz.

Öte yandan uzun bir süredir dünya ile birlikte ülkemizi de etkileyen kıtalar arası salgın maalesef bizim çalışmalarımızı da olumsuz etkiledi. Ekip olarak bir arada yapmamız gereken çalışmaları uzaktan yürütmek zorunda kaldık. Bundan sonraki sayılarımızda siz değerli okuyucularımızla daha güzel, daha sağlıklı günlerde buluşmayı diler; sayımızın okur ve yazarlarımıza faydalı olmasını temenni eder, saygılar sunarız.

Enver SARI, Süleyman ÖCAL, Levent MEMİŞ

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

E-ISSN: 2602-3407

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Enver SARI

Editörler / Editors

Prof. Dr. Enver SARI
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ÖCAL
Dr. Öğr. Üyesi Levent MEMİŞ

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Güven ÖZDEM
Prof. Dr. Mehmet DURKAYA
Prof. Dr. Mustafa ŞANAL
Doç. Dr. Cahit KAYA
Doç. Dr. Mehmet ALVER
Doç. Dr. Tefvik UZUN
Doç. Dr. Tolga AKAY
Doç. Dr. Oğuz Serdar KESİCİOĞLU
Doç. Dr. Murat BAYRAM
Doç. Dr. Selçuk KORUCUK
Doç. Dr. Murat SERÇEMELİ
Doç. Dr. Üyesi Hakan AKYURT
Dr. Öğr. Üyesi Fadime ÜSTÜNER TOP
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Cem
FERİDUNOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Özgür HASANÇEBİ
DEMİRKAN
Dr. Öğr. Üyesi Selahattin YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KARA
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GENİŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YAZAR
Dr. Öğr. Üyesi Cenk ÖZGEN
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe BİLGİNER
Dr. Öğr. Üyesi Nurullah ÇALIŞ
Dr. Öğr. Üyesi Adem ÖZBEK

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr. Ayfer YILMAZ - Gazi
Üniversitesi
Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN -
Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Beyhan KESİK - Giresun
Üniversitesi
Prof. Dr. Enver SARI- Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Güven ÖZDEM - Giresun
Üniversitesi
Prof. Dr. Halis DEMİR - Recep Tayyip
Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Kasım KARAMAN-Erciyes
Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa CİN - Giresun
Üniversitesi
Prof. Dr. Servet CEYLAN - Giresun
Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin ARTAN - Karadeniz
Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit DENİZ - Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Cenay BABAOĞLU-Selçuk
Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ALVER - Giresun
Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ÖZMENLİ - Giresun
Üniversitesi
Doç. Dr. Murat BAYRAM-Pamukkale
Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz Serdar KESİCİOĞLU -
Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Tefvik UZUN- Giresun
Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceren ÇEVİK KANSU –
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dursun ŞAHİN - Giresun
Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Levent MEMİŞ- Giresun
Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nazım KURUCA - Giresun
Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oktay KARAMAN -
Giresun Üniversitesi
Dr. Üyesi Onur KULAÇ-Pamukkale
Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ÖCAL- Giresun
Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şenol SEZER - Ordu
Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KARA - Giresun
Üniversitesi

© Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi
ULAKBİM, Sosyal Bilimler Atıf Dizini
(SOBİAD), Index Copernicus, Akademia
Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index),
Araştırma Bilimsel Yayın İndeksi ve Türk
Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz TUBİTAK ULAKBİM DergiPark
sponsorluğunda PİLA (CrossRef®) ile
üyelik anlaşması yapmıştır. Anlaşma ile
yayınlanan makalelere DOI numaraları
verilmiştir.

Dergimizde yayınlanan yazıların her türlü
sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Levent MEMİŞ

İngilizce Editörleri / English Editors

Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU, Giresun
Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Murat KARAKOÇ, Giresun
Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Halis GÖZPINAR, Giresun
Üniversitesi

Öğr. Gör. Melike GÜNBEY, Giresun
Üniversitesi

Öğr. Gör. Eray KARA, Giresun Üniversitesi

Öğr. Gör. Emel TOZLU KILIÇ, Giresun
Üniversitesi

Öğr. Gör. Zeynep Yıldız ÇELEBİ, Giresun
Üniversitesi

Sekreter / Secretary

Doç. Dr. Mehmet ALVER

Web Editörü / Web Editor

Dr. Öğr. Üyesi Erkan GÜLER

Öğr. Gör. Hüseyin KARA

Öğr. Gör. Melikali GÜÇ

Kapak Tasarım / Cover Design

Öğr. Gör. Recep GELEGEN

Yazışma Adresi / Correspondence Address:
Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Güre Yerleşkesi 28200 / Giresun
Tel: (0454) 310 10 85

e-mail: sosdergi@gmail.com

Yayın Dili / Language of Publication:

Türkçe / Turkish

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL

Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Abide DOĞAN

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet KOLBAŞI

Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Akmatali ALİMBEKOV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Ali DERAN

Tarsus Üniversitesi

Prof. Dr. Ali YAKICI

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Anvarbek MOKEYEV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Arzu TERZİ TOZDUMAN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Ayfer YILMAZ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Battal ODABAŞ

Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Bayram KAYA

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Belir TECİMER

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Burhanettin KESKİN

Columbus State University, GA, USA

Prof. Dr. Burul SAGINBAYAVA

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Cemal KURNAZ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Divina Frau-MEİGS

Sorbonne Üniversitesi, Fransa

Prof. Dr. Enver SARI

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Erdoğan ERBAY

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. F. Ahsen TURAN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Feridun EMECEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Firdevs GÜNEŞ

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Giedre KVIESKIENE

Lietuvos Edukologijos Universitės,
Litvanya

Prof. Dr. Goran SVENSSON

Norway and Halmstad University, Sweden

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ

Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Güven MURAT

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Güven SAYILGAN

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hayati AKYOL

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Hayati DOĞANAY

Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Hikmet YAZICI

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Hiroki ODAKA

Aichi Gakuin University, Aichi, Japan

Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT

Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan EKİCİ

Ordu Üniversitesi

Prof. Dr. İsa ÖZKAN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail Hakkı ACUN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU

Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi

Prof. Dr. Kasım KARAKÜTÜK

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ

Balıkesir Üniversitesi

Prof. Dr. Kürşat YILMAZ

Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Madina TEKUEVA

Kabardino-Balkarian State University,
Rusya

Prof. Dr. Mario Joao SILVEIRINHA

Lizbon Üniversitesi, Portekiz

Prof. Dr. Mehmet AÇA

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ERSAN

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ

Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Metin BOZKUŞ

Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Mevhibe COŞAR

Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Miri Gal-EZER

Kinneret Üniversitesi, İsrail

Prof. Dr. Muhsin MACİT

Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Mukim SAĞIR

Erzincan Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa CİN

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa KİBAROĞLU

Okan Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖNER

Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ŞANAL

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Nurullah ÇETİN

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Olcabay KARATAYEV

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Qui GUO

Macquarie Üniversitesi, Avustralya

Prof. Dr. Refik TURAN

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Serkan DOĞANAY

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Suat UNGAN

Trabzon Üniversitesi

Prof. Dr. Ülkü ÖZGÜR

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Ünsal BEKDEMİR

Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Yaşar ÖZBAY

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

Prof. Dr. Yılmaz CAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Binali TUNÇ

Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU

Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet TOPAL

Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Tuncer BÜLBÜL

Trakya Üniversitesi

KARADENİZ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
THE BLACK SEA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt: 12, Sayı: 23 Hakem Listesi

List of Referee for the Volume Eleven, Issue Twenty Three

- Prof. Dr. İlhan EKİNCİ- Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Seyhan Çil KOÇYİĞİT- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ- Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil Ufuk BİLGİN- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal Saylan- Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur SEVİM- Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Ozon ÖRMECİ- İstanbul Kent Üniversitesi
Doç. Dr. Feyyaz ZEREN- Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Cenay BABAOĞLU- Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Eda BOZKURT- Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Yaşar BARUT- Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer KARAMAN- Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ- Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU- Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Yücel YİĞİT- Polis Akademisi
Doç. Dr. Sefa USTA- Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru TAYSI- Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu ARAZ- Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Salih MEMİŞ- Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Musa Yavuz ALPTEKİN-Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi M. Esra ATUKALP- Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alptekin ULUTAŞ- Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ejder AYÇIN- Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin PAMUKÇU- Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eray POLAT- Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Suat TUYSUZ- Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Müge MANGA- Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kazım SARIÇOBAN- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sina KISACIK- Kıbrıs İlim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan EREN- Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali ÖZER- Düzce Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Onur KULAÇ- Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nazlıgül Gülcan- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Harun ÖĞÜNÇ- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çağlar KARAMAŞA- Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yeşim DİNDAROĞLU- Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muharrem TURP- Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsa KALAYCI- Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dursun ŞAHİN- Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bayram YILDIZ- Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Semir BÜYÜKİPEKÇİ- Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY- Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ERDOĞAN- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir AKSOY- Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin ÇAM- Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeki KARATAŞ-Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Bu Sayıda Yer Alan Tüm Çalışmalar, Araştırma Makalesidir.

- Musul ve Cevresinde Görülen Kolera Vakaları (1847-1902) 284**
Cholera Cases Seen in and Around Mosul (1847-1902)
Oktay KARAMAN
- Covid-19 (Koronavirüs) Salgınının Turist Rehberleri Üzerindeki Etkileri: Ankara Turist Rehberleri Odası Örneği 301**
The Effects of Covid-19 (Coronavirus) Epidemic on Tourist Guides: The Case of Ankara Tourist Guides Chamber
Ertuğrul DÜZGÜN, Asena KURT
- Yabancı İşlemleri ile BIST100 Endeksi Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı 322**
The Relationship between Foreign Transactions and BIST100 Index: An ARDL Bounds Testing Approach
Erkan USTAĞLU
- Nisanlılar Romanında Salgının Tarihi Gerçekliği ve Kurguya Yansıyan Dehşeti 337**
The Historical, Reality Of The Outbreak And The Defect Of The Fiction In The Novel Of The Engagements
Canan OLPAK KOÇ
- Göç ve Kalkınma İlişkisine Yönelik Bir İnceleme: Web of Science Veri Tabanına Dayalı Bibliyometrik Ağ Analizi 350**
An Examination On The Relationship Between Migration and Development: A Bibliometric Network Analysis Based on Web of Science Database
Süha ÇELİKKAYA, Muhammet ATİLA
- Birinci Mecliste Bir Muhalif: Mersinli Cemal Paşa 368**
A Dissident in The First Parliament: Mersinli Cemal Pasha
Süleyman TEKİR, Gürkan POLAT
- Sürdürülebilir Kalkınma Kapsamında Yeşil Lojistik: Avrupa Birliği ve Türkiye Örneği 383**
Green Logistics Context of Sustainable Development: The Case of The European Union and Turkey
Emrullah METE
- Türkiye’de Elektronik Devletten Dijital Devlete Doğru 397**
From Electronic Government to Digital Government in Turkey
H. Alpay KARASOY, Pelin BABAĞLU
- Elestirel Jeopolitik Çerçevesinde Akıllı Şehirler ve Şehir Jeopolitiği 417**
Smart Cities and Urban Geopolitics in the Context of Critical Geopolitics
M.Cem OĞULTÜRK, Güngör ŞAHİN

<u>COVID-19 Pandemisinin Hisse Senedi Piyasalarına Etkisi: Vaka ve Ölümlerin Yoğun Olduğu Ülkeler ile Türkiye İncelemesi</u>	434
The Impact of COVID-19 Pandemic on Stock Markets: Investigation of Countries with Intensive Case and Deaths and Turkey Kübra SAKA ILGIN, Salim Sercan SARI	
<u>Kamu Yönetimi Alanında Yazılan Etik Konulu Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi</u>	454
Content Analysis of Postgraduate Thesis About Ethics in The Field of Public Administration in Turkey Esra Nur TUĞAN, Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN	
<u>Okul Psikolojik Danışman Adaylarının Bes Faktör Kisilik Özelliklerinin Psikolojik Danışmanlık Öz Yeterlikleri Üzerindeki Etkisi</u>	473
Effects Of School Counselor Candidate's Five-Factors Personality Characteristics On The Counseling Self-Efficacy Enver SARI, Yasemin ÇAKIR	
<u>Kriz Yönetiminde Etkili Liderlik Tarzının Belirlenmesi: Erzurum İli Örneği</u>	492
Determining Effective Leadership Style in Crisis Management: The Case of Erzurum Province Ayşegül DÜZGÜN	
<u>Türkiye ve AB Ülkelerinin AR-GE Verimliliklerinin Entropi-EATWOS Yöntemleri ile Karşılaştırılması</u>	515
Comparison of R&D Efficiency of Turkey and EU Countries by Entropy and EATWOS Methods Hatice DOĞAN	
<u>Sigorta Sözleşmeleri Standardına Göre Sigorta Muhasebesi</u>	534
Insurance Accounting According to the Insurance Contracts Standard Adem YILDIRIM, Cengiz ERYILMAZ, Ulukan BÜYÜKARIKAN	
<u>Son Osmanlı Mebusan Meclisi Secimlerinde Trabzon Sancağı (İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi)</u>	549
Trabzon Sanjak in the Last Ottoman Parliamentary Elections (Unionist-Entente Struggle) Ashhan KILINÇ	
<u>Psikolojik Tipler ve Jung Psikolojisi Üzerine Bir Değerlendirme</u>	566
An Evaluation On Psychological Types and Jungian Psychology Cem GÜLCAN	
<u>Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi Yazım Kuralları</u>	580

Musul ve Çevresinde Görülen Kolera Vakaları (1847-1902)

Oktay KARAMAN*

Öz

Bulaşıcı hastalıklar, tarih boyunca insan nüfusunu tehdit eden önemli etkenlerden birisidir. Nüfus hareketleri ve yeterli önlemlerin alınmamasından dolayı hızla yayılan bu hastalıklar, büyük can kayıplarıyla her zaman devletleri tehdit etmiştir. İnsanoğlunun tarihi süreç içerisinde yaşadığı en önemli bulaşıcı hastalıklar, veba ve koleradan ortaya çıkmıştır. Kolera, XIX. yüzyılın başlarında Hindistan'da ortaya çıkmış ve kısa sürede birçok ülkeyi etkilemiştir. Hastalıktan, geniş coğrafyası ve kalabalık nüfusu ile Osmanlı Devleti de etkilenmiştir. XIX. yüzyıl boyunca koleradan etkilenen şehirlerden birisi de Musul'dur. Musul'un İran'a yakınlığı ve Hindistan sahilinin Basra Körfezine komşu olması dolayısıyla, Osmanlı Devleti'ndeki diğer birçok şehirden daha fazla kolera salgınına maruz kalmıştır. Musul'da ilk kolera salgını 1847 yılında ortaya çıkmış ve XIX. yüzyıl boyunca defalarca etkisini göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin merkez ve yerel idarecileri, her salgın ortaya çıktığında karantina, kordon ve temizlik gibi gerekli önlemleri almaya çalışmışlardır. Ancak bütün bu önlemlere rağmen şehirde can kayıpları yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Musul, Kolera, Salgın, Karantina, Kordon.

Cholera Cases Seen in and Around Mosul (1847-1902)

Abstract

Infectious diseases are one of the important factors that threaten the human population throughout history. These diseases, which spread rapidly due to population movements and insufficient precautions, have always threatened the states by causing great loss of life. The most important infectious diseases that human beings have experienced in the historical process have emerged from the plague and cholera. Cholera appeared in India at the beginning of the 19th century and soon affected many countries. The Ottoman State was also affected by the disease, with its large geography and crowded population. One of the cities affected by cholera throughout the 19th century is Mosul. Due to the proximity of Mosul to Iran and the neighboring of the Indian coast to the Persian Gulf, Mosul was exposed to more cholera outbreaks than many other cities in the Ottoman State. The first cholera epidemic occurred in Mosul in 1847 and has shown its effect many times over the 19th century. The central and local administrators of the Ottoman State tried to take necessary measures such as quarantine, cordon and cleaning whenever an outbreak occurred. However, despite all these measures, the city suffered casualties.

Keywords: Mosul, Cholera, Outbreak, Quarantine, Cordon

Geliş/Received: 11.08.2020

Kabul/Accepted: 10.12.2020

* Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar 'kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. oktay.karaman@giresun.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-0495-9986.

(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Osmanlı arşiv belgelerinde, “illet-i kolera”, “illet-i âdiyye” veya “illet-i mahûf” olarak adlandırılan kolera, kısa sürede epidemi (salgın) - pandemi (kıtalararası salgın) haline gelebilen, insanlarda akut başlangıçlı bulantısız kusma, karın ağrısız şiddetli ishal, kısa zamanda su ve elektrolit kaybına bağlı olarak gelişen ve hemen müdahale edilmezse oldukça öldürücü olan bir enfeksiyon hastalığıdır. Çeşitli yollarla yayılabilen kolera virüsü, düşük sıcaklıklarda yaşayabildiği gibi, ılık ve nemli ortamları daha çok sever ve bu şartlarda kolayca çoğalır. Diğer bir ifadeyle, kolera sağlığa uygunluk şartlarının yetersiz oluşundan kaynaklanan bulaşıcı bir hastalık olup, bu hastalıktan korunmanın en önemli yolu temizliktir (Gül, 2009; Altan, 2019).

Kolera hastalığının kaynağı, Hindistan’ın Aşağı Bengal deltası üzerinde bulunan Ganj ile Brahmaputra nehirleri arasındaki arazi olmuştur. Bu bölgede hastalık mahallî halde, her mevsim ve her zaman görülmüş ve buradan dünyanın diğer bölgelerine 1817 yılından itibaren yayılmıştır (Ayar, 2005; Sarıyıldız, 1996). Pandemi olarak adlandırılan bu kıtalararası kolera salgınları, 1817-1823, 1829-1837, 1852-1862, 1863-1875, 1881-1896 ve 1899-1923 yılları arasında gerçekleşmiştir (Ayar, 2007). Ülkeler arasında, ticaret amaçlı yapılan seyahatler, askeri sevkیاتlar, göçler ve hac gibi faaliyetler, salgınların hızlı bir şekilde bir bölgeden diğerine yayılmasını kolaylaştırmıştır (Yılmaz, 2017). Çok geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı Devleti de, bu kolera salgınlarından etkilenmiştir. XIX. yüzyılda, eski ticaret yollarının kesişme noktasında bulunan Osmanlı topraklarında kolera salgınları, demografik, sosyal, psikolojik ve ekonomik alanlarda, çok önemli zararları olmuştur (Ayar, 2007). Kolera hastalığı, Osmanlı topraklarında ilk defa 1822’de ortaya çıkmıştır. Bu tarihte hastalık, Basra ve Bağdat üzerinden Anadolu ve Akdeniz sahillerine ulaşmıştır. 1823 yılında Dicle ve Fırat nehirleri boyunca kuzeye yayılan hastalık, Diyarbakır, Urfa ve Halep şehirlerinde görülmüş ve Osmanlı ülkesindeki bu ilk salgın, diğer bölgelere ulaşmadan etkisiz hale gelmiştir (Sarıyıldız, 2000; Ayar, 2005).

Musul ve Çevresinde Yaşanan Salgınlar

Osmanlı Devleti idaresindeki Musul, doğuda İran, kuzeyde Diyarbakır, güneyde Bağdat, batıda Şam, kuzeybatıda ise Halep ve Zor sancağı ile çevrelenmiştir. Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran zaferinden sonra İran’a tabi olan Kürt ve Türkmen boylarının itaat altına alınmasını sağlamak için İdris-i Bitlisi, Musul bölgesine gönderilmiş ve buradaki beyler taltif edilerek Osmanlı Devleti’ne bağlanmıştır. Musul, Kanuni Sultan Süleyman’ın 1534 yılında gerçekleştirdiği Bağdat seferinden sonra eyalet haline getirilmiştir. Musul 1850 yılında eyaletten mutasarrıflığa dönüştürülerek, Bağdat eyaletine bağlanmış, fakat 1878’de yeniden vilayet şekline dönüştürülmüştür. XIX. yüzyılda Musul vilayeti, Musul, Kerkük ve Süleymaniye olmak üzere 3 sancağa

ayrılmıştır. Aynı yüzyılda Musul sancağının merkezini oluşturan Musul Kazası, Şeyhan ve Aşayir-i Seb'a olmak üzere 2 nahiye ve 506 köye sahiptir. Kazanın içinde 7714 hane, 23 han, 2677 dükkân ve mağaza, 36 hamam, 129 cami ve mescit, 12 medrese, 6 eczahane, birer tane rüştiye, Keldani, Süryani, Musevi ve sibyan mektebi, 4 tekke ve zaviye, 17 kilise ve manastır, 3 kışla, 9 karakolhane, 1 patrikhane, 1 hastane, 135 değirmen, 2 matbaa ve 3 emlak-ı seniyye komisyonu bulunmaktadır (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri 1525-1919, Ankara 1993).

XIX. Yüzyılda Musul halkı, İran ile olan çatışmalar ve aşiretlerin isyanı dışında kolera vakaları ile de mücadele etmek durumunda kalmıştır.

1847 Salgını

Musul ve çevresinde XIX. yüzyılda ilk kolera vakası 1847 yılında ortaya çıkmıştır. Bölgede ortaya çıkan hastalığın önlenmesi ve gerekli tedbirlerin alınması Musul valisinden istenmiştir (BOA. A.MKT. 67/95, 05.03.1263/21.02.1847). Osmanlı Devleti'nde 1847'de görülen bu salgın, aslında 1829-1851 yılları arasında dünyada görülen kolera salgınının bir parçası olmuştur. Bu tarihte, Hindistan'da ortaya çıkan salgın, İran üzerinden Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Erzurum ve Kars'tan sonra salgın, Gürcistan'dan sahil yolu ile ilerleyerek Trabzon'a ulaşmıştır. Hastalığın İran üzerinden yayıldığı Irak coğrafyasında ise salgın en büyük yıkımı Bağdat'ta yapmıştır. Bağdat'ta 1846-1847 yıllarında toplam 5.825 kişi kolera salgınından dolayı vefat etmiştir. Osmanlı hükümetinin kolera hakkında incelemeler yapmak için bu bölgeye göndermiş olduğu Fransız Doktor Droz, salgın sırasında Bağdat'ta bulunmuştur. 1847'nin sonlarında Musul'da askeri birliklerde salgın kendisini göstermiş ve birkaç ay etkili olmuştur (Yılmaz, 2017). Kolera vakasında Musul'da beş asker vefat etmiş ve halkla teması kesmek amacıyla askerlerin çadırlarda barındırılması için çalışma başlatılmıştır (BOA. İ.DH. 163/8516, 07.01.1264/15.12.1847). Ayrıca şehirde görev yapan üç doktordan birisinin de aralarında bulunduğu 200 can kaybı meydana gelmiştir (Ayar, 2005). Bu dönemde bölgede asayiş problemleri mevcut olduğu için Arabistan Ordusunun birinci alay taburlarından İmadiye ve Ravdiye kalelerinde bulunan bölüklerin Musul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Şehre gelen askerlerin salgından korunmaları için gerekli tedbirlerin alınarak, askerlerin sağlıklı bir ortamda barınmaları istenmiştir (BOA. A.MKT.MHM. 2/99, 12.01.1264/20.12.1847). Bu dönemde ortaya çıkan kolera, alınan tedbirler sonucunda, bir salgına dönüşmeden tamamen ortadan kalkmıştır (BOA. İ.DH. 165/8680, 24.02.1264/31.01.1848; BOA. A.MKT.MHM. 3/24, 04.03.1264/09.02.1848).

Bölgedeki kolera salgını ile ilgili olarak Bağdat'a gönderilmiş olan Fransız Doktor Droz, Bağdat'tan dönerken Musul ve çevresindeki hastalara bakmak üzere alıkonulmuştur. Musul'daki

çalışmaları yaklaşık 4 ay sürmüştü ve bu çalışmalar sayesinde şehirdeki hastalık kontrol altına alınmıştır. İstanbul'a dönen Doktor Droz, 4 ay 9 günlük maaşı ile kullandığı ilaç bedelinin kendisine ödenmesini istemiştir (BOA. A.AMD. 20/50, 21.11.1266/28.09.1850).

1861 yılında İran'ın Tebriz şehrinde başlayan kolera salgını, Erzurum ve Erzincan üzerinden Doğu Anadolu'yu tehdit etmeye başlamıştır (Gül, 2009). Bu salgının, Bağdat ve Musul taraflarına yayılmasını engellemek için yeterli tedbirler alınmış ve bu tedbirler sayesinde hastalık yayılmadan ortadan kaldırılmıştır (BOA. A.MKT.UM. 461/97, 05.09.1277/17.03.1861). 1861 yılından sonra, 1887 yılında kolera salgını tekrar ortaya çıkmıştır. Ekim 1887'de Musul ve bağlı olan şehirlerde hastalıkla ilgili bilgiler verilmiştir. Raniye Kazasında 2 kişide hastalık tespit edilmiş ve buraya Şehrizor mutasarrıflığından bir tabip gönderilmiştir. Erbil'de 4 asker yeni hastalanmış, daha önceden hastalanan 10 asker vefat etmiştir. Süleymaniye'de 4 kişi hastalanmış, önceden hastalanan 6 kişi vefat etmiştir (BOA. Y.MTV. 40/63, 29.02.1307/25.10.1889).

1889 Salgını

XIX. Yüzyılda, Musul ve çevresinde kolera vakası, en şiddetli şekilde 1889 ve 1891 yılları arasında görülmüştür. 1889 yılının başlarında Müntefik sancağında kolera salgınının ortaya çıkması üzerine, Musul ve Süleymaniye mutasarrıflığı alınan önlemler sayesinde hastalığın kontrol altına alındığını bildirmiştir (BOA. Y.MTV. 37/95, 18.06.1306/19.02.1889). Aynı yılın ağustos ayında kolera vakası Bağdat'ta tekrar ortaya çıkmıştır. O dönemde yapılan ve kadınların sayılmadığı nüfus sayımına göre, Bağdat şehrinin nüfusu 129.437 olup, bu nüfusun %5'inin koleradan öldüğü belirtilse de bu rakamın çok abartılı olduğu düşünülmektedir. Bağdat'tan sonra, kolera yayılışına devam ederek Basra ve Musul vilayetlerinde görülmüş ve aralıklarla yılsonuna kadar etkili olmuştur (Ayar, 2005). Bağdat ve Musul'da görülen koleraya karşı alınan önlemler hakkında yöneticilerden bilgi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 1649/71, 22.12.1306/19.08.1889). Hastalığın yayılmasını engellemek için alınan tedbirlere rağmen 11 Kasım 1889 tarihinde Musul'da hastalıktan 17 kişi ölmüştür. 18 Kasım tarihinde ise koleradan 67 kişide hastalanmış, bu hastalardan 30 kişi hayatını kaybetmiştir. Musul'da kolera hastalığı sebebiyle ölümlerin yaşanması üzerine kordon usulünün süresi on gün, gerektiğinde ise on beş gün olarak belirlenmesine karar verilmiştir (Asan, 2016).

1892 Salgını

XIX. yüzyılda kolera salgını sadece Osmanlı Devleti'ni değil, komşu devletleri de etkilemiştir. 1892 yılında İran'da ortaya çıkan kolera, Doğu Anadolu, Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerini tehdit etmiş ve salgının bu yolla Osmanlı topraklarına sirayeti sıklıkla rastlanan bir durum haline gelmiştir. 1892'de İran'da yaşanan büyük salgın yine Anadolu'ya ulaşmış ancak salgın, Erzurum, Van, Bağdat, Basra ve Bitlis vilayetlerinde alınan karantina tedbirlerinin etkisiyle, endişe verici düzeyde olmamıştır. Anadolu'nun korunması amacıyla, öncelikle İran ve

Rusya sınırında bulunan 9 adet sınır kapısından 4'ü kapatılarak, İran'a yalnız bir kapı üzerinden, o da karantina tedbirleri alınmak suretiyle, giriş çıkışlara izin verilmiştir (Ayar, 2005). İran'ın Savuçbulak şehrinde kolera'nın ortaya çıkması üzerine Musul'dan Van'a kadar, İran ve Rusya sınırında 10 gün karantina uygulanması kararı alınmıştır (BOA. BEO. 53/3961, 25.01.1310/19.08.1892). İran sınırında yaşayan Mengur Aşiretinde kolera hastalığı ortaya çıkmış, Musul sınırında bulunan kordona takviye yapılmıştır (BOA. BEO. 108/8094, 28.04.1310/20.10.1892; BEO. 108/8092, 28.04.1310/20.10.1892). Yine İran'ın Sine şehrinde kolera görüldüğü için gerekli sıhhi tedbirler alınarak, sınırda sızmaları önlemek amacıyla askeri tedbirler de alınmıştır (BOA. Y.PRK.ASK. 88/56, 04.08.1310/21.02.1893; BOA. DH.MKT. 2054/38, 03.08.1310/20.02.1893). Sine şehrindeki bu kolera salgınından sonra, buradan Kerkük'e gelen Şeyh Nesim ile arkadaşlarının hemen İran'a iade edilmeleri sağlanmış ve bunların sınırı geçtikleri yerlerdeki memurlar cezalandırılarak, sınırlara yeni takviyeler yapılması İran'dan istenmiştir (BOA. DH.MKT. 2060/90, 20.08.1310/09.03.1893).

Musul ve komşu vilayetleri olan Bağdat ve Basra'nın, İran'a yakınlığı ve Hindistan sahilinin Basra Körfezine uzak olmayışı dolayısıyla, Osmanlı Devleti'ndeki diğer birçok bölgeden daha fazla kolera salgınlarına maruz kalmıştır. XIX. yüzyıl boyunca bu vilayetlerde görülen hastalık, 1871, 1889 ve 1899 yıllarında en ciddi tahribatını yapmış, 1893 salgını ise bölgede çok etkili olmamıştır. Bağdat vilayetinin batısındaki çöl ile Dicle ve Fırat nehirlerinin yukarı kısımlarındaki doğal engeller, Osmanlı topraklarını bu yönden gelen salgınlara karşı korumuştur. Dolayısıyla İran tarafından yayılması muhtemel olan kolera, genellikle Bağdat bölgesinde etkisini yitirmiştir (Ayar, 2005).

1902 Salgını

Musul ve çevresinde 1900'lerin başında yeniden bir kolera salgını ortaya çıkmıştır. Hindistan'da başlayan ve bütün Hindistan'a yayılan kolera, buradan Afganistan, İran, Burma ve Singapur'a ulaşmıştır. 1902 yılında Müslüman hacılar vasıtasıyla Hicaz, Yemen ve Mısır'a sıçrayan salgın, Sina Yarımadası yoluyla Filistin, Şam, Musul, Bağdat ve İran'ı hâkimiyet altına alıp Bakü'ye kadar sirayet etmiştir. Kuzeye doğru yoluna devam eden kolera, kısa zamanda Baltık kıyılarına kadar tüm Rusya'yı istila ederek, 1910'da buralara tamamen yerleşmiştir. Kolera, Rusya'dan da kara ve deniz yollarıyla Güney Amerika'ya kadar tüm dünyaya yayılmıştır (Ayar, 2005). Musul'da Çocukların da ölümüne yol açan bu salgın üzerine şehir kordon altına alınarak, Musul'a gelip gidenlerin Bağdat, Diyarbakır ve Süleymaniye'de karantina altına alınmaları kararı verilmiştir. Ayrıca hastalığın yayılmasını engelleyecek sıhhi tedbirlerle ilgili olarak, yetkililere tebliğ yapılmıştır (BOA. DH.MKT. 803/23, 08.10.1321/28.12.1903). Bu salgında Musul'da 10.020 vaka meydana gelmiş, salgını önlemek için Meclis-i Umur-ı Sıhhiye, alınması gereken tedbirleri Musul'a bildirmiştir (BOA. A.MKT.MHM. 586/31, 10.10.1321/30.12.1903).

Koleranın Yayılmasını Engellemek İçin Alınan Tedbirler

Bir şehir veya bölgede kolera hastalığının ortaya çıkması üzerine, daha geniş bir alana yayılmasını engellemek için yetkililer tarafından birtakım tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerden birisi, insan veya diğer canlıların bulaşıcı hastalıklarla karşılaşmış olabileceğinden hareketle, hastalık taşımadıkları kesinleşene kadar belli bir yerde alıkonulması yani karantina altına alınmasıdır. Karantina, bazı hastalıkların bulaşıcı olduklarının tespitinden sonra, bu tip hastalıkların kontrol altına alınabilmesi için başvurulan bir yöntemdir. Avrupa ülkelerinde XV. yüzyıldan itibaren bir çare olarak başvurulan karantina yöntemine Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra 1831 yılında geçilmiştir. Karantina yöntemi sayesinde hastalığın, çıktığı bölgede kontrol altına alınarak, diğer şehir, bölge ve ülkelere yayılmasının engellenmesine çalışılmıştır (Altan, 2019, s.39; Akyıldız, 1993; Sarıyıldız, 1994). Osmanlı Devleti'nde karantina yeri için tahaffuzhane tabiri kullanılmıştır. Arapça sakınmak, korunmak demek olan tahaffuz kelimesinden gelen tahaffuzhane, bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkışından sonra hastaların belirli bir süreyi geçirmek için kendilerine tahsis olunan yerlerdir (Pakalın, 1993). Geniş anlamda ise tahaffuzhane, bir şehre salgın hastalığın bulaşmasını veya buradan başka yerlere geçişini engellemek üzere, şehre giriş ve çıkış yapacakların sağlık durumlarının belli bir süre gözetim altına alındığı; bu gözetim sırasında yapılan muayenelerde hasta olanların, sağlıklı insanlardan ayrılması için alıkonulup tedavi edilmeye çalışıldığı yerlerdir (Develioğlu, 2008; Ayar, 2007).

Tahaffuzhanelerde, şehre yeni gelenler önce tıbbi muayeneye tabi tutulmuşlar, sonra eşya ve malları dezenfekte edilmişlerdir (Dağlar, 2007). Tahaffuzhanelerde görev yapan hekimler, on beş günde bir ölenlerin kimlik bilgilerini ve ölüm sebeplerini merkeze göndererek, bölgenin genel sağlık durumu hakkında raporlar sunmuşlardır. Hastalık hakkında gerekli uyarıları yapıp, devlet görevlilerine bilgi vermek, kendi bölgesinde çıkacak bir salgın hastalık durumunda tüm gerekli tedbirleri almak da karantina hekimlerince gerçekleştirilmiştir (Altan, 2019; Yıldırım, 2006).

Kolera gibi salgın hastalıklara karşı diğer bir tedbir olarak, karantinanın daha dar kapsamlı başka bir çeşidi olan kordon usulü uygulanmıştır. Kordon uygulamasında, hastalığın ortaya çıktığı yerden dışarı yayılmasını engelleyerek, aynı yerde imha edilmesi sağlanmak istenmiştir. Kordon uygulamalarında süre oldukça önemli olup genellikle salgının şiddetine göre yetkililerce kararlaştırılmıştır (Altan, 2019; Arslan, 2015; Ayar, 2007). Osmanlı Devlet makamları kolera karşısında gerekli sosyal duyarlılığı göstermiştir. Kordon altına alınan yerlerde bulunan halkın her türlü ihtiyaçları devlet tarafından karşılanırken, yevmiye usulüyle çalışan fakir fukaranın kordondan çıkamamalarından dolayı doğan zararları bile tazmin edilmiştir. Aynı şekilde tahaffuzhanelerde bekleyen fakir fukaranın da karnı doyurulmuş, gidecekleri yerlere ücretsiz taşınmaları sağlanmıştır (Ayar, 2007).

Bütün bu tedbirler ve sosyal duyarlılığa rağmen, koleranın önlenmesinde çoğu zaman istenilen neticeler alınamamıştır. Bunda yeterli sayıda yetişmiş hekim bulunmaması, hastalığın halk, yerel idareci ve tabipler tarafından yeterince tanınmaması, Osmanlı toplumunun kaderciliği, halkın çoğunluğunun kişisel hijyene değer vermemesi, Osmanlı Devleti'nin o yıllarda ekonomik sıkıntılarda olması, altyapı hizmetlerinin eksikliği, tahaffuzhane ve kordonlarda görev yapanların bir türlü yeterli sayıya ulaştırılamaması başlıca sebepler olmuştur (Ayar, 2007).

Karantina ve kordon uygulaması, Musul'da görülen bütün kolera salgınlarında tedbir olarak uygulanmıştır. Nitekim 1889 yılındaki salgında, Salahiye'de karantina kurulmuş, Musul, Halep ve Suriye'de ise kordonlar oluşturulmuştur (BOA. DH.MKT. 1651/118, 30.12.1306/27.08.1889). Hastalığın daha şiddetli geçtiği Kerkük'te, tedavi için istenen malzemenin ve aynı amaçla Bağdat ve Basra'ya gönderilmiş olan ilaç postasının, Musul'da durdurulup yeterli miktarda alınarak, bir an önce tedaviye başlanması istenmiştir (BOA. DH. MKT. 1655/67, 14.01.1307/10.09.1889; BOA. DH. MKT. 1655/79, 14.01.1307/10.09.1889). Musul'daki kolera nedeniyle bölge karantinaya alındığından, bölgeden geleceklerin diğer insanlarla karışmalarını önlemek amacıyla, Ebukemal sınırında kordon oluşturularak, buraya bir tahkik heyeti gönderilmiştir (BOA. DH.MKT. 1656/26, 16.01.1307/12.09.1889). Alınan bu etkili önlemler sayesinde Bağdat, Basra ve Musul'da kolera salgını kontrol altına alınmış ve ilgili vilayetlerin valileri, yerel idarecileri bu etkili önlemlerinden dolayı teşekkür etmişlerdir (BOA. DH.MKT. 1657/51, 20.01.1307/16.09.1889).

Hastalık Musul ve çevresinde kontrol altına alınmasına rağmen, Kerkük'te yayılması engellenemediğinden, Musul'da gerekli önlemler alınarak karantina uygulaması devam etmiştir (BOA. DH.MKT. 1658/155, 22.01.1307/18.09.1889). Özellikle Musul'a bağlı olan Süleymaniye şehrinde, Cem-i Cemal mevkiinde, bir tahaffuzhane merkezi açılmıştır (BOA. DH. MKT. 1659/112, 25.01.1307/21.09.1889). Ancak bu tahaffuzhanede görev yapacak olan tabibin Türkçe bilmediğinden dolayı evine kapanmış, yine bölgede bulunan Salahiye şehrine gönderilen tabip ise alkolik olduğu için istenilen düzeyde bir mücadele gerçekleştirememiştir (BOA. DH.MKT.1659/113, 25.01.1307/21.09.1889). Kolera Musul'un yanında Bağdat ve Basra vilayetlerinde de etkili olmuş, bu vilayetlere bağlı kaza ve nahiyelerde, koleradan hastalanan ve vefat edenlerin sayıları bildirilmiştir (BOA. Y.MTV. 40/25, 06.02.1307/02.10.1889). Musul'a bağlı bazı kasabalarda karantina kaldırılırken, bazılarının da ise hastalığın yayılmasını engellemek için kordon altına alma uygulaması gerçekleştirilmiştir. Nitekim Musul'a bağlı Köprü kasabasındaki karantina, hastalık kontrol altına alındığı için kaldırılırken, yine Musul'a bağlı Erbil, Köysancak ve Raniye kazaları kordon altına alınmıştır (BOA. DH.MKT. 1663/15, 07.02.1307/03.10.1889).

Musul ve çevresinde kolera salgını ile etkili bir mücadele yapılmış, yetkililer taltif edilmişlerdir. Musul, Bağdat ve Basra'daki kolera salgını ile ilgili olarak Meclis-i Tıbbiye-i

Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye üyeleri her gün toplanarak, salgının dağılmaması ve bir an önce ortadan kalkması için yoğun çaba sarf etmişlerdir, Üyeler, bu özverili çalışmalarından dolayı taltif edilmişlerdir (BOA. DH.MKT. 1668/109, 27.02.1307/23.10.1889).

Kolera ile mücadelede zaman zaman münferit gayretlerin de söz konusu olduğu görülmektedir. Örneğin, Musul'da görülen kolera hastalığının Diyarbakır'a sıçramasını önlemek için, şehirde görev yapan Doktor Suat Efendi gerekli tedbirleri almıştır (BOA. DH.MKT. 1672/122, 15.03.1307/09.11.1889). Trabzon'dan Diyarbakır'a görevlendirilen Doktor Suat Efendi, Musul'dan gelen yolcuları muayene ederek, hastalığın yayılmasını engellemek istemiştir. Ayrıca karantina başkâtibi olan Ahmet Mithat Efendi, kolera hastalığı ve alınması gereken önlemler hakkında bilgiler vermiştir (BOA. Y.PRK.BŞK. 16/84, 16.03.1307/10.11.1899). Musul Valiliğinden gelen telgrafa göre, şehirde 17 kişi de hastalık tespit edilmiş, bu kişilerden 5'i vefat etmiştir (BOA. DH.MKT. 1673/26, 17.03.1307/11.11.1889). Hastalıktan ölümlerin durdurulamaması ve yayılması üzerine daha etkili bir mücadele olarak, İran sınırından başlayıp Diyarbakır'a kadar olan bölgenin kordon altına alınması kararlaştırılmıştır (BOA. DH.MKT. 1675/13, 24.03.1307/18.11.1889; DH.MKT. 1675/31, 24.03.1307/18.11.1889).

Salgınla mücadelede merkezi yönetim, bazen de bölgeye ilaç yardımında bulunmaya çalışmıştır 1888-1889 yıllarında ortaya çıkan kolera hastalığında kullanılmak üzere Musul, Hicaz ve Suriye vilayetlerine 5.454 kuruş değerinde ilaç ve tıbbi malzeme gönderilerek, ne kadarının kullanıldığı ve kalan malzeme miktarı sorulmuştur (BOA. DH.MKT. 251/21, 21.12.1311/25.06.1894). Musul'daki salgın sırasında görevlendirilen askeri tabiplerin 538 kuruş olan harcırahlarıyla, ilaçlar ve tıbbi malzemeler için harcanan 4.525 kuruşun yerel kaynaklardan ödenmesi istenmiştir. Musul valiliği, bu miktarların mahallinde karşılanmasının mümkün olmadığını Dâhiliye Nezaretine bildirmiş ve Dâhiliye Nezareti de, Maliye Nezaretinden gerekli ödemenin yapılmasını talep etmiştir (BOA. DH.MKT. 2325/74, 28.11.1317/30.03.1900; A.MKT.MHM. 579/25, 02.12.1317/03.04.1900; DH.MKT. 2347/34, 20.01.1318/20.05.1900; DH.MKT. 2374/131, 19.03.1318/17.07.1900).

Hastalıkla mücadelede ordudan da yararlanılmıştır. Musul'daki kolera salgınının Siirt'e yayılmasını engellemek için kordonlar kurulmasına karar verilmiş, kordonlara gerekli olan çadırların 4. Ordudan alınması ve ordunun yardımcıları ile çadırların kurulması gerçekleştirilmiştir (BOA. DH.MKT. 1681/106, 20.04.1307/14.12.1889).

Hastalık 1890 yılının yaz başından itibaren Musul'dan sonra Hakkâri, Erbil, Cizre, Mardin ve Diyarbakır'da, ağustos ayında, Bağdat ve Basra'da, Eylül'de Van, Halep, Urfa, Harran, Şam'da, ekim ayı sonunda, Erzincan ve Hama'da görülmüştür (Altan, 2019).

Musul Valiliği, Musul ve çevresinde görülen kolera hastalığının yayılmasını engellemek için Diyarbakır, Bağdat, Basra ve Van vilayetlerine telgraflar göndererek, ihtiyatlı davranılması

ve bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Telgrafta, Zaho'da koleranın ortaya çıkması üzerine Doktor Pirno Efendi, derhal Zaho'ya gönderilmiş ve 15 günlük zaman zarfında 24 hasta kişi tespit edilmiş, bu hastalardan 11 kişinin vefat ettiği bildirilmiştir (BOA. Y.A.HUS. 234/76, 26.07.1307/18.03.1890).

Kolera hastalığının ortaya çıkışı ve yayılması konusunda, bilgilerin hemen paylaşılması için telgraf hatları çok önemli rol oynamıştır. Bu amaçla hastalığın kontrol altında tutulması için Van'da kordon altına alınacak kazalara telgraf hattı çekilmesi çalışması başlatılmıştır (BOA. DH.MKT. 1714/117, 15.08.1307/06.04.1890). Ayrıca yine aynı sebepten dolayı Halep ve Deyr şehirleri arasında da bir telgraf hattı çekilmesi kararlaştırılmıştır (BOA. DH.MKT. 1726/81, 09.10.1307/29.05.1890).

Musul merkezde Askeri Tıbbiye Heyetinin verdikleri rapor doğrultusunda, valilik hastalıkla mücadele ve daha fazla yayılmasını engellemek için Sıhhiye Nezareti'nden karantina tabibi talep etmiştir (BOA. Y.MTV. 43/62, 07.09.1307/27.04.1890). Valilik hastalığın gidişatı ile ilgili olarak aylık vukuat raporu göndermiştir (BOA. DH.MKT. 1722/52, 15.09.1307/05.05.1890). Yine valilik, hastalığın bir an önce ortadan kaldırılması, başka bölgelere bulaşmaması için gereken önlemlerin alınması ve ihtiyaç duyulan doktor ve ilaçların gönderilmesini talep etmiştir (BOA. DH.MKT. 1722/118, 18.09.1307/08.05.1890).

Sıhhiye Nezaretinin ve Musul Valiliğinin almış olduğu tedbirler sonucunda, Musul ve çevresinde ortaya çıkan kolera, korkulacak boyutlara ulaşmamış ve hastalığın ortaya çıktığı mahallerde ikinci bir kordona gerek kalmamıştır (BOA. DH.MKT. 1725/22, 04.10.1307/24.05.1890; DH.MKT. 1726/26, 07.10.1307/27.05.1890).

Kolera hastalığı hakkında 25 Haziran 1306 (7 Temmuz 1890) tarih ve 841 numaralı Diyarbakır Vilayet Gazetesi'nde bir makale yayımlanmıştır. Makalede bölgedeki hastalıkla ilgili bilgiler verilerek alınan tedbirler sıralanmış, ayrıca hastalığın genişleme ve yayılma göstermesinde, belli bir düzenin olmayışı sebep olarak verilmiştir (BOA. Y.PRK.TKM. 18/15, 19.11.1307/07.07.1890).

Bütün bu tedbirlere rağmen, Musul ve Diyarbakır vilayetlerinin Erbil ve Cizre kazalarının nahiye ve köylerinde hastalık yayılarak ölümlere sebep olmuştur. Hastalığın daha fazla yayılmasını engellemek için yeni önlemler alınmıştır (BOA. DH.MKT. 1742/23, 27.11.1307/15.07.1890; DH.MKT. 1742/16, 26.11.1307/14.07.1890). Bölgede hastalıkla mücadele etmek ve yayılmasını engellemek için Doktor Amodato ve Doktor Koradot geçici olarak tayin edilmişlerdir (BOA. DH.MKT. 1734/37, 01.11.1307/19.06.1890). Doktorların dışında, ilaç ve tıbbi malzemelere de ihtiyaç duyulmuş, gerekli malzemeler Sıhhiye Nezareti tarafından gönderilerek, gecikme olmadan kullanılması istenmiştir (BOA. DH.MKT. 1743/109, 02.12.1307/20.07.1890; DH.MKT. 1744/34, 02.12.1307/20.07.1890). Bu ciddi önlemlerin

alınmasına rağmen, Musul ve Diyarbakır vilayetleriyle, Hicaz bölgesinde hastalıktan dolayı çok sayıda ölümler meydana gelmiş, ölümlerin önüne geçebilmek için daha fazla tabibin bölgeye gönderilmesi istenmiştir (BOA. DH. MKT. 1749/68, 23.12.1307/10.08.1890). Musul ve çevresinde meydana gelen kolera salgınından zamanında ve sağlıklı bilgi alınabilmesi için yeterli olmayan telgraf hattının iyileştirilmesi ve yeni hattın çekilmesi çalışması başlatılmıştır (BOA. MV. 56/17, 24.12.1307/11.08.1890; BOA. DH. MKT. 1756/79, 15.01.1308/31.08.1890). Hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla Musul'a gönderilen ilaç ve tıbbi malzemenin ücretinin Zuhurat Tertibinden ödenmesine karar verilmiştir (BOA. DH. MKT. 1795/78, 15.05.1308/27.12.1890).

Meclis-i Umur-ı Sıhhiyeden Musul'un yanı sıra Hicaz, Basra, Suriye, Halep, Erzurum, Van ve Sivas vilayetlerine bir rapor gönderilerek salgın sonrası alınacak tedbirler bildirilmiştir. Raporunda, geçen sene görülen şiddetli kolera hastalığının geçmesine rağmen, mutlaka talimatların yerine getirilmesi vilayet yöneticilerinden istenmiştir. Ayrıca her vilayet, sancak ve nahiye merkezlerinde, hastalığa karşı kimyevi maddelerin bulunması gerektiği bildirilmiştir (BOA. DH.MKT. 1837/105, 21.10.1308/30.05.1891). Diğer yandan koleranın yayılmasında kirli su kaynaklarının etkili olduğunun bilinmesinden dolayı hastalığın yoğun bir şekilde yaşandığı Diyarbakır'dan gelen ve Musul'a ulaşan Dicle Nehri halk için hayati öneme sahipti. Halkın büyük bir çoğunluğu bu nehrin suyunu içtiği için hastalığın yayılmasında önemli bir sebep olmuştur. Bu sebeple, Diyarbakır'ın yanı sıra Bağdat ve Musul halkından suyun kaynatılarak tüketilmesi istenmiştir (Asan, 2016).

1894-1895 yıllarında Diyarbakır'da kolera salgını çok yoğun bir şekilde yaşanmış, salgının başta Musul olmak üzere komşu vilayetlere sıçramaması için bazı tedbirler alınmıştır. Alınan tedbirler ile Diyarbakır'da hastalığın nedenlerinin ortadan kaldırılması amaçlanmakla beraber, aynı zamanda bu hastalığın Dicle Nehri ve karayolu ile Musul taraflarına geçişine engel olunmaya çalışılmıştır. Bu konuda Sıhhiye Nezareti, alınacak tedbirleri "Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'de müzakere etmiştir. Buna göre; Diyarbakır'da yoğun olarak hissedilen salgının imhası için kordon, tebhîrât (buharlaştırma) ve tathîrât (temizlik) gibi tedbirler alınmalıdır. Bunun yanı sıra şehrin ahalisi ekseriyetle Dicle suyu içtiklerinden dolayı bu suyu kaynatarak içmelidir. Doktorlar tarafından önerilen tedbirlere ahalinin riayet etmesi gerekmektedir. Gerekli tedbirleri almak için Van Sıhhiye tabibi doktorlarından Cebu ve Meçik'in zaman kaybedilmeden Diyarbakır'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Musul vilayeti ahalisi Diyarbakır'dan o tarafa doğru akıp giden Dicle nehrinden su içtiklerinden dolayı hastalığın oraya da sirayet edeceği nedeniyle Musul ahalisinin de suları kaynatarak içmeli ve diğer tedbirlere de riayet etmeleri için Bağdat'tan bir sıhhiye doktorunun hemen Musul'a gönderilerek "tedâbir-i tahaffuziye" alınması istenmiştir. Başta şehirlerarasındaki ticari akışı olumsuz etkileyen karantina uygulamasına insanları ikna

etmek pek kolay olmamıştır. Hastalığın yıkıcı etkisine aldırış etmeden başına buyruk hareket eden insanlar olduğu gibi bir takım devlet görevlilerinin de karantina uygulamalarına aykırı hareket ettikleri anlaşılmıştır. Nitekim Diyarbakır'daki salgından dolayı oluşturulan Sanduk tahaffuzhanesinde karantinayı beklemeksizin, kanuna aykırı olarak ayrılan ve Siirt mutasarrıflığı tarafından ihbar edilen Bağdat ve Musul defterdarlarının buldukları mahallerde kordon altına alınarak 10 gün müddetle insanlar arasına karışmasının engellenmesi ve haklarında kanuni işlem yapılması istenmiştir (Bozan, 2015).

1894-1895 yılları arasında görülen salgın için Kasım 1894'te, önceki aylarda kolera salgınlarının olduğu Anadolu vilayetlerinde görev yapmak üzere, İstanbul'dan 20 kadar doktorun görevlendirilmesi gündeme gelmiştir. Bu doktorlar kolera ortaya çıkar çıkmaz, vakit geçirilmeden tedbirler alarak uygulamaya geçireceklerdi. 1895 Şubatı'nda Beyrut, Adana, Halep ve Suriye vilayetleri için Müfettiş Şerafettin Efendi ile üç doktor ve bir tathir memuru; Ankara, Hüdavendigar ve Konya vilayetleriyle İzmit sancağı için Müfettiş Şahabettin Efendi ile dört doktor ve bir tathir memuru; Trabzon, Sivas, Mamuratülaziz ve Erzurum vilayetleri için Müfettiş Jul Efendi ile dört doktor ve bir tathir memuru; Musul, Diyarbakır, Bitlis ve Van vilayetleri için Müfettiş Mustafa Efendi ile beş doktor ve bir tathir memuru seçilmiştir. Görevlendirilen müfettişlerin her biri 2000'er kuruş, doktorlar 1500'er kuruş ve tathir memurları da 1000'er kuruş maaş almaları kararlaştırılmıştır. Bu çalışma ile önceki salgınlarda ortaya çıkan sıkıntıların tekrarlanmaması için önemli bir adım atılmıştır (Ayar 2005).

1902 yılında Musul'da Çocukların da ölümüne yol açan salgında şehir kordon altına alınarak, Musul'a gelip gidenlerin Bağdat, Diyarbakır ve Süleymaniye'de karantina altına alınmaları kararı verilmiştir. Ayrıca hastalığın yayılmasını engelleyecek sıhhi tedbirlerle ilgili olarak, yetkililere tebliğ yapılmıştır (BOA. DH.MKT. 803/23, 08.10.1321/28.12.1903). Bu salgında Musul'da 10.020 vaka meydana gelmiş, salgını önlemek için Meclis-i Umur-ı Sıhhiye, alınması gereken tedbirleri Musul'a bildirmiştir. Buna göre;

1. Hastaların tedavisi ve gerekli olan mahallerin karantinası için mahalli idare tam yetkili olacaktır.
2. Haneler dâhilinde hastalığın yayılmasını engellemek için ahaliden bir kısmı çadırlara nakledileceklerdir.
3. Hükümet marifetiyle, ahalice önceden kaynatılmış su tercih olunarak, bu suyun dışında başka hiçbir sudan içmeleri kesinlikle yasaklanacaktır.
4. Kolera vakası görülmüş olan hanelerde, sönmemiş kireç badanasıyla tahrirat icrasına daire-i belediye davet olunacaktır.

5. Hastalıkta en büyük tehlike, hastalığa yakalananlar olduğu için helalara her gün lüzumu kadar sönmemiş kireç dökmek üzere işçiler belirlenecek ve şehirde hastalığa yakalananlara ait eşyaları yakmak üzere yine aynı işçiler görev yapacaklardır.

6. Şehrin dışında geçici hastaneler kurulacak, hastalığa yakalananlar, hatta şüpheli hastalar dahi bu hastanelere yatırılacak ve burada tedavi olacaklardır (BOA. A.MKT.MHM. 586/31, 10.10.1321/30.12.1903).

Musul'un Süleymaniye sancağında ortaya çıkan kolera salgını üzerine, hastalıkla mücadele etmek üzere Pençvin şehrinde bulunan karantina tabipliğine ve Erbil kazasına birer tabip tayin edilmiştir. Ayrıca hastalığın ne derece yayıldığıнын tespiti ve alınacak tedbirler bildirilmiştir (BOA. DH.MKT. 876/25, 23.05.1322/05.08.1904; Y.MTV. 264/33, 04.07.1322/14.09.1904). Salgının yayılmasını engellemek amacıyla alınması gereken tedbirler için 15.000 kuruş Musul'a gönderilmiş, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarında harcama yapılmıştır. Musul Valiliği, hastalıkla mücadele için 15.000 kuruşa daha ihtiyaç olduğunu bildirerek, hastalığın Kerkük ve Süleymaniye dışında, Musul'un merkezinde de görüldüğünü bildirmiştir (BOA. İ.SH. 4/32, 05.07.1322/15.09.1904). Musul Valiliği, kolera salgınının yayılmasını engellemek için bir etüv makinesinin Sıhhiye Nezareti tarafından alınmasını talep etmiştir (BOA. DH.ŞFR. 21.07.1320/04.10.1904). Alınan bütün bu tedbirler sonucunda Musul'da koleradan bir eser kalmadığı ve hastalığın şiddetle hüküm sürdüğü Bakü, Revan, Kars, Tiflis ve İran sınırınının Musul ile münasebetinin olmadığı bildirilmiştir (BOA. Y.PRK.SH. 7/23, 25.08.1322/04.11.1904; DH.TMIK.M. 189/3, 21.10.1322/29.12.1904).

Sonuç

Kolera hastalığı XIX. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkmasından sonra Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere birçok devleti etkilemiştir. Musul'un, İran'a yakınlığı ve Hindistan sahilinin Basra Körfezine komşu olması dolayısıyla, Osmanlı Devleti'ndeki diğer birçok bölgeden daha fazla kolera salgınına maruz kalmıştır. XIX. yüzyılda Musul halkı, İran ile olan çatışmalar ve aşiretlerin isyanı dışında kolera salgınları ile de 1847'den itibaren mücadele etmek durumunda kalmıştır. Kolera, akut başlangıçlı, bulantılı olmayan kusma, şiddetli ishal, kısa zamanda su ve elektrolit kaybına bağlı olarak gelişen ve hemen müdahale edilmezse oldukça öldürücü olan bulaşıcı bir enfeksiyon hastalığıdır. Hastalıktan korunmanın en önemli yolu temizliktir.

Musul ve çevresinde XIX. yüzyılda ilk kolera vakası 1847 yılında ortaya çıkmıştır. Aslında bu salgın 1829-1851 yılları arasında dünyada görülen kolera salgınının bir parçası olmuştur. Hindistan'da ortaya çıkan salgın, İran üzerinden Osmanlı Devleti'ne dolayısıyla Musul'a ulaşmıştır. Salgında, Musul'da görev yapan bir doktorun da aralarında bulunduğu 200 kişi hayatını kaybetmiştir. 1861 yılında yine İran'ın Tebriz şehrinde başlayan kolera salgını Doğu

Anadolu Bölgesini tehdit etmiş, salgının Musul tarafına yayılmasını engellemek için yeterli tedbirler alınmış ve bu tedbirler sayesinde hastalık yayılmadan ortadan kaldırılmıştır.

XIX. yüzyılda Musul ve çevresinde kolera vakası, en şiddetli şekilde 1889 ve 1891 yılları arasında yaşanmıştır. Salgının daha geniş bir alana yayılmasını engellemek için yetkililer tarafından birtakım tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerden en önemlisi karantina uygulamaları olmuştur. Karantina, insanların hastalık taşımadıkları kesinleşene kadar belli bir yerde kontrol altında tutulması uygulamasıdır. Kolera gibi salgın hastalıklara karşı diğer bir tedbir olarak, karantinanın daha dar kapsamlı başka bir çeşidi olan kordon usulü uygulanmıştır. Bu salgında Musul ve çevresinde bulunan Salahiye, Halep, Suriye, Ebukemal, Süleymaniye, Erbil, Köysancak ve Raniye şehirlerinde karantina ve kordon uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Salgınla mücadelede ordudan da yararlanılmıştır. Salgının Musul dışına yayılmasını engellemek için kordonlar kurulması ve kordonlara gerekli olan çadırların 4. Ordudan alınması ve ordunun yardımları ile çadırların kurulması gerçekleştirilmiştir. Hastalığın ortaya çıkışı ve yayılması konusunda, bilgilerin hemen paylaşılması için telgraf hatları çok önemli rol oynamıştır. Bu nedenle Musul ve çevresindeki şehirlerde yeni telgraf hatlarının yapılması için çalışmalar yapılmıştır. Meclis-i Umur-ı Sıhhiyeden Musul'a bir rapor gönderilerek salgın sonrası alınacak tedbirler bildirilmiştir. Raporunda, geçen sene görülen şiddetli kolera hastalığının geçmesine rağmen, mutlaka talimatların yerine getirilmesi vilayet yöneticilerinden istenmiştir. Ayrıca vilayet merkezinde, hastalığa karşı kimyevi maddelerin bulunması gerektiği bildirilmiştir. Diğer yandan koleranın yayılmasında kirli su kaynaklarının etkili olduğunun bilinmesinden dolayı hastalığın yoğun bir şekilde yaşandığı Diyarbakır'dan gelen ve Musul'a ulaşan Dicle Nehri halk için hayati öneme sahipti. Halkın büyük bir çoğunluğu bu nehrin suyunu içtiği için hastalığın yayılmasında önemli bir sebep olmuştur. Bu sebeple, Diyarbakır'ın yanı sıra Bağdat ve Musul halkından suyun kaynatılarak tüketilmesi istenmiştir.

1892 yılında İran'da ortaya çıkan kolera salgını, Doğu Anadolu, Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerini tehdit etmiştir. İran ve Rusya sınırında bulunan dokuz adet sınır kapısından dördü kapatılarak, İran'a yalnız bir kapı üzerinden, o da karantina tedbirleri alınmak suretiyle, giriş çıkışlara izin verilmiştir. İran'ın Savuçbulak şehrinde koleranın ortaya çıkması üzerine Musul'dan Van'a kadar, İran ve Rusya sınırında 10 gün karantina uygulanması kararı alınmıştır. İran sınırında yaşayan Mengur Aşiretinde kolera hastalığı ortaya çıkmış, Musul sınırında bulunan kordona takviye yapılmıştır. Yine İran'ın Sine şehrinde kolera görüldüğü için gerekli sıhhi tedbirler alınarak, sınırdaki sızmaları önlemek amacıyla askeri tedbirler de alınmıştır.

Musul ve çevresinde 1900'lerin başında yeniden bir kolera salgını ortaya çıkmıştır. Hindistan'da başlayan ve bütün Hindistan'a yayılan kolera, buradan Afganistan, İran, Burma ve Singapur'a ulaşmıştır. 1902 yılında Müslüman hacılar vasıtasıyla Hicaz, Yemen ve Mısır'a

sıçrayan salgın, Sina Yarımadası yoluyla Filistin, Şam, Musul, Bağdat ve İran'ı hâkimiyet altına alıp Bakü'ye kadar sirayet etmiştir. Musul'da Çocukların da ölümüne yol açan bu salgın üzerine şehir kordon altına alınarak, Musul'a gelip gidenlerin Bağdat, Diyarbakır ve Süleymaniye'de karantina altına alınmaları kararı verilmiştir. Salgında Musul'da 10.020 vaka meydana gelmiş, salgını önlemek için Meclis-i Umur-ı Sıhhiye, alınması gereken tedbirleri Musul'a bildirmiştir.

Kaynakça

TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA) Belgeleri

- BOA. A.AMD. 20/50, 21.11.1266/28.09.1850.
 BOA. A.MKT. 67/95, 05.03.1263/21.02.1847.
 BOA. A.MKT.MHM. 3/24, 04.03.1264/09.02.1848.
 BOA. A.MKT.MHM. 2/99, 12.01.1264/20.12.1847.
 BOA. A.MKT.UM. 461/97, 05.09.1277/17.03.1861.
 BOA. A.MKT.MHM. 579/25, 02.12.1317/03.04.1900.
 BOA. A.MKT.MHM. 586/31, 10.10.1321/30.12.1903.
 BOA. BEO. 108/8094, 28.04.1310/20.10.1892.
 BOA. BEO. 108/8092, 28.04.1310/20.10.1892.
 BOA. BEO. 53/3961, 25.01.1310/19.08.1892.
 BOA. DH.MKT. 1649/71, 22.12.1306/19.08.1889.
 BOA. DH.MKT. 1651/118, 30.12.1306/27.08.1889.
 BOA. DH.MKT. 1655/67, 14.01.1307/10.09.1889.
 BOA. DH.MKT. 1655/79, 14.01.1307/10.09.1889.
 BOA. DH.MKT. 1656/26, 16.01.1307/12.09.1889.
 BOA. DH.MKT. 1657/51, 20.01.1307/16.09.1889.
 BOA. DH.MKT. 1659/112, 25.01.1307/21.09.1889.
 BOA. DH.MKT. 1658/155, 22.01.1307/18.09.1889.
 BOA. DH.MKT.1659/113, 25.01.1307/21.09.1889.
 BOA. DH.MKT. 1663/15, 07.02.1307/03.10.1889.
 BOA. DH.MKT. 1668/109, 27.02.1307/23.10.1889.
 BOA. DH.MKT. 1672/122, 15.03.1307/09.11.1889.
 BOA. DH.MKT. 1673/26, 17.03.1307/11.11.1889,
 BOA. DH.MKT. 1675/13, 24.03.1307/18.11.1889.
 BOA. DH.MKT. 1675/31, 24.03.1307/18.11.1889.
 BOA. DH.MKT. 251/21, 21.12.1311/25.06.1894.
 BOA. DH.MKT. 2325/74, 28.11.1317/30.03.1900.
 BOA. DH.MKT. 2347/34, 20.01.1318/20.05.1900.

- BOA. DH.MKT. 2374/131, 19.03.1318/17.07.1900.
BOA. DH.MKT. 1681/106, 20.04.1307/14.12.1889.
BOA. DH.MKT. 1714/117, 15.08.1307/06.04.1890.
BOA. DH.MKT. 1726/81, 09.10.1307/29.05.1890.
BOA. DH.MKT. 1722/52, 15.09.1307/05.05.1890.
BOA. DH.MKT. 1722/118, 18.09.1307/08.05.1890.
BOA. DH.MKT. 1725/22, 04.10.1307/24.05.1890.
BOA. DH.MKT. 1726/26, 07.10.1307/27.05.1890.
BOA. DH.MKT. 1742/23, 27.11.1307/15.07.1890.
BOA. DH.MKT. 1742/16, 26.11.1307/14.07.1890.
BOA. DH.MKT. 1734/37, 01.11.1307/19.06.1890.
BOA. DH.MKT. 1743/109, 02.12.1307/20.07.1890.
BOA. DH.MKT. 1744/34, 02.12.1307/20.07.1890.
BOA. DH.MKT. 1749/68, 23.12.1307/10.08.1890.
BOA. DH.MKT. 1756/79, 15.01.1308/31.08.1890.
BOA. DH.MKT. 1795/78, 15.05.1308/27.12.1890.
BOA. DH.MKT. 1837/105, 21.10.1308/30.05.1891.
BOA. DH.MKT. 2054/38, 03.08.1310/20.02.1893.
BOA. DH.MKT. 2060/90, 20.08.1310/09.03.1893.
BOA. DH.MKT. 803/23, 08.10.1321/28.12.1903.
BOA. DH.MKT. 876/25, 23.05.1322/05.08.1904.
BOA. DH.ŞFR. 21.07.1320/04.10.1904.
BOA. DH.TMIK.M. 189/3, 21.10.1322/29.12.1904.
BOA. İ.DH. 163/8516, 07.01.1264/15.12.1847.
BOA. İ.DH. 165/8680, 24.02.1264/31.01.1848.
BOA. İ.SH. 4/32, 05.07.1322/15.09.1904.
BOA. MV. 56/17, 24.12.1307/11.08.1890.
BOA. Y.A.HUS. 234/76, 26.07.1307/18.03.1890.
BOA. Y.MTV. 40/63, 29.02.1307/25.10.1889.
BOA. Y.MTV. 37/95, 18.06.1306/19.02.1889.
BOA. Y.MTV. 40/25, 06.02.1307/02.10.1889.
BOA. Y.MTV. 43/62, 07.09.1307/27.04.1890.
BOA. Y.MTV. 264/33, 04.07.1322/14.09.1904.
BOA. Y.PRK.BŞK. 16/84, 16.03.1307/10.11.1899.
BOA. Y.PRK.TKM. 18/15, 19.11.1307/07.07.1890.

BOA. Y.PRK.ASK. 88/56, 04.08.1310/21.02.1893.

BOA. Y.PRK.SH. 7/23, 25.08.1322/04.11.1904.

Kitaplar-Makaleler

Akyıldız, A. (1993). Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856).

İstanbul: Eren.

Altan, B. (2019). XIX. Yüzyıl Sonlarında Cizre’de Kolera Salgını ve Yol Açtığı Tahribat.

Mukaddime, 10, 37-52.

Asan, H. (2016). Diyarbakır’da Toplum Sağlığını Tehdit Eden Bir Hastalık: 1890 Kolera Salgını,

Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu, 349-361.

Ayar, M. (2005). Osmanlı Devleti’nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)

Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Ayar, M. (2007). Osmanlı Devleti’nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895). Kitabevi Yayınları,

İstanbul.

Bozan, O. (2015). Diyarbakır Vilayeti’nde 1894-1895 Kolera Salgını ve Etkileri, *Türk Dünyası*

Araştırmaları, 218, 219-240.

Dağlar, O. (2007). Denizli ve Çevresinde Kolera Salgını ve Salgınla Mücadele. Denizli 6-7-8

2006 içinde (s. 368-374), Denizli: Özkan.

Demirkol, K. (2018) Adana ve Kolera (1890-1895), *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler*

Dergisi 56, 141-156

Develioğlu, F. (2008). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, (25. Baskı). Ankara: Aydın.

Gül, A. (2009). XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve

Kızamık). *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 41, 239-270.

Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri 1525-1919. (1993). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri

Genel Müdürlüğü.

Pakalın, M. Z. (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. C. 3, Milli Eğitim

Basımevi, İstanbul.

Sarıyıldız, G. (1996). Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Sarıyıldız, G. (2001). XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolera Salgını. İstanbul 22-23

Mayıs 2000 içinde (s. 309-319). İstanbul: Globus Dünya.

Uğuz, S. (2012) 1895 Tarsus kolera Salgını, *History Studies, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*,

437-448

Yıldırım, N. (2006). Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyanlar Karantina

İstemezük. *Toplumsal Tarih*, 150, 18-27.

Oktay KARAMAN

Musul ve Çevresinde Görülen Kolera Vakaları (1847-1902)

Yılmaz, Ö. (2017). 1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri. *Avrasya İncelemeleri-Journal of Eurasian Inquires*, VI (I), 23-55.

Covid-19 (Koronavirüs) Salgınının Turist Rehberleri Üzerindeki Etkileri: Ankara Turist Rehberleri Odası Örneği

Ertuğrul DÜZGÜN*

Asena KURT**

Öz

Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkıp, tüm dünyayı etkisi altına alan yeni tip Koronavirüs salgınından turizm sektörü olumsuz etkilenmiştir. Sektörün en önemli aktörlerinden turist rehberleri de bu süreçte olumsuzluklar yaşamışlardır. Bu kapsamda çalışmanın amacı pandemi sürecinin rehberler üzerindeki etkilerini belirlemeye çalışmak olmuştur. Araştırmada Ankara Turist Rehberleri Odası'na bağlı, eylemli 16 turist rehberi ile çevrimiçi ve telefon aracılığıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analiz tekniği ile çözümlenmiş ve ekonomik, güven ve gelecek planlamaları şeklinde gruplandırma yapılmıştır. Araştırmanın sonuçlarında, rehberlerin bu süreçte ekonomik anlamda ciddi sıkıntılar yaşadığı ve kendilerine sunulan maddi destekten çok düşük miktarlarda yararlanabildiği ortaya çıkmıştır. Güven konusunda ise rehberler, çalışma ortamında gerekli tüm önlemleri almalarına rağmen yine de kendilerini güvensiz hissettiklerini belirtmişlerdir. Gelecek planlamasında birçok turist rehberinin, mesleklerinin haricindeki alternatif seçeneklere, özellikle akademik kariyere yöneldikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs (COVID-19), Pandemi, Turizm, Turist Rehberi.

The Effects of Covid-19 (Coronavirus) Epidemic on Tourist Guides: The Case of Ankara Tourist Guides Chamber

Abstract

The tourism sector has been adversely affected by the new type of coronavirus epidemic that emerged in Wuhan, China and affected the whole world. Tourist guides, one of the most important actors of the tourism sector, also experienced negativity during this period. The aim of the study is to try to determine the effects of the pandemic process on tourist guides. In this context, semi-structured interviews were held with 16 active tourist guides affiliated to the Ankara Chamber of Tourist Guides, online or via phone. The data obtained from the interviews were analyzed with the descriptive analysis technique and grouped as economic, trust and future planning. According to the results of the study, it was revealed that the tourist guides had serious economic difficulties during this period and were able to benefit from the financial support offered to them in very low amounts. As for trust, tourist guides stated that they still feel unsafe despite taking all necessary precautions in the working environment. In planning the future, it has been observed that many tourist guides have turned to alternative options, especially academic careers, apart from their professions.

Keywords: Coronavirus (COVID-19), Pandemic, Tourism, Tourist Guide.

Geliş/Received: 09. 09. 2020

Kabul/Accepted: 20. 10. 2020

* Bu çalışma için, yazarların 29243 sayılı başvuru dilekçesiyle Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 23.09.2020 tarih ve 2020/575 sayılı karar ile etik kurul izni alınmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, duzgunertugrul@gmail.com Orcid: 0000-0002-0786-3840

** Arş. Gör, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, asena.kurt@omu.edu.tr Orcid: 0000-0002-8337-6155

(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Çin'in Wuhan kentinde nedeni bilinmeyen bir zatürre vakası, ilk olarak 31 Aralık 2019'da Dünya Sağlık Örgütü'ne (DSÖ) bildirilmiştir. Ocak 2020'nin başlarında, yeni bir koronavirüs (COVID-19) enfeksiyonu doğrulanmış 41 hasta, Çin'deki hastanelere kabul edilmiştir (Huang vd., 2020). Virüs, ülkenin Wuhan bölgesinde hızla yayılmasına rağmen, başlangıçta dünyanın diğer bölgelerindeki siyasi liderler tarafından büyük ölçüde göz ardı edilmiştir (Washington Post, 2020). Virüsü kontrol altına almak için Wuhan, bölgesel ve bireysel karantina önlemleri almıştır ve Çin'deki vaka sayıları şubat ayı ortasına kadar 80.000 civarında sabitlenmiştir. O zamana kadar, hava taşımacılığı, virüsü tüm kıtalara taşımış ve mart ayı ortasına kadar 146 ülkede yayılma göstermiştir. Dünya çapında teyit edilen enfeksiyonların sayısı hızla iki katına çıkmıştır. 15 Nisan'a kadar, 200'den fazla ülkede 2 milyona (125.000'den fazla ölümle) yaklaşan vakalar doğrulanmıştır (ECDC, 2020). Çoğu ülkede testler sınırlı olduğu için gerçek toplam vaka sayısı bilinmemektedir. Hastalığı önlemek için geçerliliği kanıtlanmış bir aşı bulunamadığından ve tedavi etmek için sınırlı tıbbi müdahaleler olduğundan dolayı çoğu ülke, karantina (ev izolasyonu, gönüllü/zorunlu karantina), sosyal izolasyon, okulların/üniversitelerin ve zorunlu olmayan işyerlerinin kapatılması, etkinliklerin iptal edilmesi veya ertelenmesi (örneğin, büyük konferanslar ve fuarlar, konserler ve festivaller, siyasi tartışmalar ve seçimler, spor mevsimleri ve yaz olimpiyatları) ve belirli sayılarda insanların toplanmasının yasaklanması gibi önlemler almıştır.

Uluslararası, bölgesel ve yerel seyahat kısıtlamaları; hava taşımacılığı, turlar, ulaşım, konaklama, kafe ve restoranlar, kongreler, festivaller, toplantılar, spor etkinlikleri gibi çeşitli alanları etkilemiştir. Krizin bir sonucu olarak uluslararası hava taşımacılığı sektörü büyük bir darbe alırken; seyahat yasakları uygulayan, sınırları kapatan veya karantina dönemleri getiren birçok ülkede, uluslararası ve iç turizm hareketleri hızla azalmıştır. Ülkeler, dünyanın her yerinde bulunan yüz binlerce vatandaşını ülkelerine döndürmek için uğraş göstermişlerdir. Örneğin, 23 Mart'ta İngiliz Dışişleri Bakanı İngiliz turistleri evlerine dönmeye çağırmıştır; zorunlu uluslararası seyahat dışındaki herkese karşı tavsiyede bulunmuştur ve "uluslararası seyahatin, sınırların kapatılmasıyla daha da zorlaştığını" vurgulamıştır (FCO- The Foreign & Commonwealth Office, 2020).

Turizm sektörü, yapısı itibariyle çevresel, sosyal, dini ve/veya siyasi olaylardan etkilenmesinden dolayı bu süreçte sektörde kayıplar ve hasarlar yaşanmıştır. Salgın, işletmelere uğrattığı zararların yanı sıra, seyahat işletmeleri, konaklama işletmeleri çalışanlarında olduğu gibi, sektörün önemli grubunu oluşturan turist rehberlerinin işsiz kalmasına neden olmuştur. Sezonluk yoğunluğun fazla olduğu meslekte, turist rehberleri yaz sezonu boyunca oldukça yüksek tempoda çalışmaktadır. Sınırların birçok ülke ile hala kapalı olması ve bundan dolayı yurtdışından

gelen turist sayısının az olması, yurtiçinde ise insanların çoğunluğunun bu süreçten dolayı yaşadığı kaygı ve endişe sebebiyle seyahatlerini ertelemesi, turist rehberlerinin ya daha az çalışmasına ya da hiç çalışmamasına neden olmuştur. Bu kapsamda, çalışmada pandemi sürecinden turist rehberlerinin ne derece etkilendiği ve bu etkilerin ne şekilde görüldüğü belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın ilk bölümünde salgının turizm sektörüne olan etkileri ile ilgili literatür incelenmiş, ardından araştırmanın ikinci bölümünde yöntem hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmanın üçüncü bölümünde yapılan mülakatlardan elde edilen bulgular değerlendirilip tartışılırken, son bölümde ise araştırmanın sonucu açıklanmıştır.

Literatür

Dünyada Salgınlarmın Turizme Etkileri

Küresel turizm, geçmişte çeşitli krizlere maruz kalmıştır. 2000 ve 2015 yılları arasında meydana gelen büyük yıkıcı olaylar arasında 11 Eylül terör saldırıları (2001), şiddetli akut solunum sendromu (SARS) salgını (2003), 2008/2009'da ortaya çıkan küresel ekonomik kriz, domuz gribi (2009), 2015 Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) salgını bulunmaktadır (Gössling vd., 2020). Bunların hiçbiri turizmin küresel gelişiminde uzun vadeli bir düşüşe yol açmamıştır, sadece SARS (%-0.4) ve küresel ekonomik kriz (%-4.0) uluslararası varışlarda düşüşe yol açmıştır (World Bank 2020a, 2020b). Bu, turizmin yaşanan felaketslere rağmen dirençli olabildiğini göstermektedir.

2003 yılında SARS salgını, Çin ve Hong Kong'daki, Tayvan ve Kanada'daki vakalar ile birlikte DSÖ tarafından pandemi olarak tanımlanmıştır. SARS, turizm açısından incelendiğinde, Siu ve Wong (2004), Hong Kong için genel ekonomik etkinin beklendiği kadar şiddetli olmadığını, ancak ziyaretteki kısa vadeli düşüşün bir sonucu olarak turizmin önemli ölçüde etkilendiğini bildirmiştir. Hong Kong'a 2003 yılının Nisan ayında kara, deniz ve havayolu ile seyahat eden yolcu sayısının, Mart 2003 rakamlarına kıyasla düşüş gösterdiğini: havayolu yolcularının sayısı yüzde 77, karadan seyahat edenlerin sayısı yüzde 52 ve deniz yoluyla gelenlerin sayısı ise yüzde 72 oranında azaldığını ifade etmişlerdir.

2009 yılında domuz gribi pandemi olarak tanımlanmıştır, ancak nispeten daha hafif yaşanmıştır (Gössling vd., 2020). Bununla birlikte, 2009 domuz gribi salgını dünya çapında yaklaşık 284.000 ölümlle sonuçlanmıştır (Viboud ve Simonsen, 2012). Russy ve Smith (2013), pandeminin Meksika'daki turizm üzerindeki etkilerini incelemiştir ve beş aylık bir süre boyunca neredeyse bir milyon deniz aşırı ziyaretçinin kaybedilmesinin, Avrupa pazarında yaklaşık 2,8 milyar dolarlık zarara dönüştüğünü öne sürmüştür.

Dünyada, son 40 yılda bir dizi büyük salgın/pandemi yaşanmıştır. COVID-19 ise küresel ölçekte dünyanın neredeyse her ülkesinde görülmesi, işletmelerin kapatılması, seyahatlerin kısıtlanması ve etkinliklerin ertelenmesi gibi nedenler ile önceki krizlerden çok daha fazla

büyükliğe sahip olduğu söylenebilir. COVID-19 vakalarının sayısı küresel olarak artış gösterip yayıldıkça, seyahat kısıtlamaları Wuhan bölgesi merkez üssünden mart sonuna kadar çoğu ülkeye yayılmıştır. Ülke nüfusu verileri kullanarak, dünya nüfusunun %90'ından fazlasının uluslararası seyahat kısıtlaması olan ülkelerde olduğu ve bu ülkelerin çoğunun sınırlı hava yolculuğu ve evde kalma dahil olmak üzere iç turizm konusunda bir ölçüde kısıtlamaya sahip olduğu tahmin edilmekteydi (Gössling vd., 2020).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) COVID-19'un sektör üzerindeki etkilerini, mart ayı başında ve sonunda yaptığı açıklamalar ile önemli ölçüde revize etmiştir. UNWTO (2020a) 6 Mart 2020 tarihli basın açıklamasında, pandeminin uluslararası turist varışlarının tahmin edilen %3-4'lük büyüme yerine %1-3 (2019'a kıyasla) azalmasına neden olacağını tahmin ederken; üç hafta sonra, 26 Mart'ta gerçekleştirdikleri bir basın açıklaması ile, bu değerlendirmeyi uluslararası varışlarda %20-30 kayıp olarak güncellemiştir (UNWTO 2020b).

Pandemi sürecinde işten çıkarmalar ve iflaslarla ilgili raporlar devamında süre gelmiştir, İngiliz havayolu şirketi FlyBe piyasa baskısına yenik düşmüş ve 5 Mart 2020'te iflasını ilan etmiştir (Business Insider, 2020). Turizm sektörünün birçok alt dalı, hükümetin teşvik paketlerinden yardım talebinde bulunmuştur. İskandinav Havayolları (17 Mart 2020), Singapur Havayolları (27 Mart 2020) ve Virgin (30 Mart 2020) gibi büyük havayollarının yanı sıra Alman TUI (27 Mart 2020) dahil olmak üzere tur operatörleri milyar dolarlarca devlet yardımı talep etmişlerdir. Avustralya'daki Qantas Havayolları, geçmiş yıllarda rekor seviyede karlar elde etmesine rağmen, bu süreçte hükümet yardımı ararken personeline sert kesintiler yapması oldukça eleştirilen örneklerdendir (Butler, 2020). Birçok havayolu, yolcular arasındaki oturma mesafesi kuralları nedeniyle kapasiteyi azaltmış, bu nedenle yolcu sayısı keskin bir şekilde düşmüştür. IATA (2020), COVID-19 krizinin küresel havayolu yolcu gelirlerinin 2020'de 314 milyar ABD doları veya 2019 yılına kıyasla yaklaşık %55 düşmesine neden olacağını tahmin etmiştir. Aynı zamanda, Asya-Pasifik havayolları, 2020'de 113 milyar ABD Doları veya 2019 yılına kıyasla %50'lik bir gelir düşüşü yaşamıştır. COVID-19 salgınının bir sonucu olarak IATA, Şubat 2020'de kilometrelerce kargo tonu olarak ölçülen havacılık taşımacılığı talebinin 2019'daki aynı döneme göre %1,4 azaldığını tahmin etmiştir. Seyahat kısıtlamaları konaklama sektörüne de zarar vermiştir. STR (2020), dünyanın tüm bölgelerindeki otel endüstrisinin, mevcut oda başına küresel gelirden çift haneli bir düşüş yaşadığını, Asya'nın (-%67,8) ve Avrupa'nın (-%61,7) en büyük düşüşleri kaydettiğini tahmin etmektedir. AHLA'nın (2020) çeşitli kaynaklardan yaptığı derlemelerde, COVID-19 salgınının, ABD'de gerçekleştirilen 9/11 Eylül terör saldırılarından turizm ekonomisi açısından 9 kat daha kötü etkiye sahip olduğunu göstermektedir; 2020 yılında gelir yaklaşık %50 azalmıştır ve toplam 270 milyar \$ 'dan 124 milyar \$ kayıp; 10 otel odasından 8'i boştur (STR, 2020); 2020'nin otel doluluk oranı için en kötü yıl olacağı öngörülmektedir; 2020

doluluk oranlarının 1933'teki Büyük Buhran döneminden daha kötü olduğu tahmin edilmektedir; otel çalışanlarının %70'i işten çıkarılmıştır; kriz nedeniyle yaklaşık 1,6 milyon otel çalışanı işsizdir ve haftalık ücrette 2,4 milyar dolar kaybedilmiştir; kriz başladığından beri yaklaşık 3,9 milyon otel destekli iş kaybedilmiştir (Haryanto, 2020).

Salgınlarmın Sosyal ve Psikolojik Etkileri

Doğal afetler gibi toplumu etkileyen krizler ile ilgili incelenen çalışmalar, yıkıcı olayların insanların zihinsel sağlıklarını kötü etkilediğini göstermektedir. Yaşanan yıkıcı olaylar sonucunda travma sonrası stres bozuklukları, depresyon, anksiyete ve diğer davranışsal ve psikolojik hastalıklar en çok karşılaşılan örneklerdendir (Makwana, 2019). Bu nedenle mevcut pandemi, psikolojik ve psikiyatrik hastalıklar için büyük bir risk oluşturmaktadır.

DSÖ, “sosyal mesafe” terimini, insanların kendilerini daha az yalnız ve yalıtılmış hissetmeleri için “fiziksel mesafe” olarak değiştirmiştir (Sood, 2020). Gerçekleştirilen bir meta-analiz çalışmasında, yalnızlığın tüm ölümlere neden olabilecek bir risk faktörü olduğu sonucuna varılmıştır (Rico-Uribe, 2018). Eğitim veya iş için ailelerinden uzakta yaşayan ya da sevdiklerinden ayrı yerlerde olan insanlarda, depresyon, anksiyete vb. zihinsel sağlık problemlerinin olma riski daha yüksektir. Bu duruma yalnız yaşayan yaşlı insanlar daha büyük ölçüde yatkındır (Sood, 2020).

Salgının bulaşıcılığını kontrol altına almada, salgının yayılması hususunda olumlu sonuçlar alınsa da psikolojik olarak olumsuz etkiler de bulunabilmektedir. Bireylerin birkaç günden birkaç haftaya kadar olan süreler için karantinaya alındığı çalışmaların incelenmesi, olası sonuçlara ışık tutmaktadır (Brooks vd., 2020). Karantina sırasında sosyal temas eksikliği, özgürlük kaybı ve can sıkıntısından kaynaklanan sıkıntı ve sinirlilik yaşanırken, bazı çalışmalar depresif belirtiler de dahil olmak üzere uzun vadeli etkileri olduğunu göstermektedir (Liu vd., 2012). Daha uzun dönemler, daha zayıf zihinsel sağlık sonuçları (Hawryluck vd., 2004) ve artan öfke ile ilişkilidir (Jeong vd., 2016). İzolasyon dönemini uzatmak, insanları demoralize edebilir ve uyumsuzluğu artırabilir (Rona vd., 2007). İzolasyon sırasında yalnızlığın zihinsel sağlık etkileri, çoklu olumsuz zihinsel sağlık sonuçlarıyla bağlantılı olan rutin kaybıyla daha da kötüleşebilmektedir (Lyll vd., 2018).

Pandemi sonrası seyahat davranışlarında değişiklikler yaşanması muhtemel bir sonuçtur. Seyahat davranışları, kişisel ekonomik refah ve harcanabilir gelir, maliyet değişiklikleri, algılanan sağlık riskleri ve pandemik kısıtlamaların bir sonucu olarak değişen tüketim kapasitelerini içeren bir dizi faktörden etkilenmektedir (Lee ve Chen, 2011). Seyahat davranışlarının değişiklikleri üzerine yapılan çalışmalarda, insanların pandeminin kontrol altına alındıktan sonra bile hemen tatile çıkma niyetinde olmadıkları ve tatil yapacaklar ise kısa süreli planladıkları görülmüştür (Alaeddinoğlu ve Rol, 2020).

Pandeminin insanlar üzerinde yarattığı kaygı ve endişe durumundan dolayı Nazneen vd. (2020) tarafından yapılan bir çalışmada, hijyen ve güvenlikten dolayı turistlerin seyahat planlamasında değişikliğe gittiklerini ve gelecek bir yıllık süre ile tatil planlarında azalmaya gittiklerini ortaya koymuşlardır. Tatile çıktıklarında ise turistler, aşırı kalabalık ve kitle turizmi destinasyonlarından kaçınma, daha az kalabalık yerlere bireysel seyahat etme eğiliminde bulunabilmektedir (Wang ve Ackerman, 2019). Bu durumun, bireylerin bilinmeyen şeylerden kaçınmaya motive ettiği ve turizmde yabancı düşmanlığı gösterebileceği (yurtdışına daha az seyahat, yabancı yiyeceklerden kaçınma vb.) düşünülmektedir (Kock vd., 2019b). Zhang vd. (2005), 2003 SARS salgınına takiben Çinli turistlerin, bir tur grubu ile seyahat ederken ayrı yemek yemeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Halk sağlığını etkileyen krizler, turistlerin yemek yeme davranışını doğrudan değiştirebilmektedir.

Araştırmalar, ziyaretçilerin algılamış oldukları riskin destinasyon algısını olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir (Khan vd., 2017; Loureiro ve Jesus, 2019). Bu riskler, sağlıkla ilgili sorunlar dahil olmak üzere çoğunlukla güvenlikle ilgili olmaktadır. Bu nedenle, COVID-19 salgını sonrasında turistlerin altyapısı ve yüksek kaliteli tıbbi tesisleri olan destinasyonları aramaları daha olasıdır (Wen vd., 2020). Güven konusundaysa, bir hastalık tehdidine maruz kaldığında turistlerin, yurt dışı yerine yurt içi seçimler yaparak kendi ekonomilerini desteklemeyi amaçladıkları görülmektedir (Gössling vd. 2020).

Yöntem

Çalışmada, pandemi sürecinden turist rehberlerinin ne derece etkilendiğinin ve sosyal, psikolojik ve ekonomik olarak ne tür etkilerinin olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, veri toplama sürecinde nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, yapılandırılmış görüşmeler kadar katı olmayıp, yapılandırılmamış görüşmeler kadar da esnek değildir; ikisinin arasında yer almaktadır (Karasar, 1995:165). Belirli bir amaç doğrultusunda iki veya daha fazla kişi tarafından yapılan tartışmalarda niçin, nasıl gibi sorulara cevap ve belirli konularda derinlemesine bilgi edinilmesi sağlanmasından dolayı en çok tercih edilen yöntemler arasında bulunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu kapsamda hazırlanan görüşme sorularının belirlenmesinde ilgili literatürden yararlanılmıştır (Demir, Günaydın ve Demir, 2020; İbiş, 2020; Mert ve Alan, 2020; Zengin, Topçuoğlu ve Kaygın, 2020).

Çalışmada veri elde edilecek turist rehberlerinin tespit edilmesinde kartopu örneklem yöntemi kullanılmıştır. Kartopu, evrenin büyüklüğü veya bilgide eksik olduğu zamanlarda ya da evrenin oluşturduğu birimlere ulaşımın zor olduğu zamanlarda kullanılan bir yöntemdir (Patton, 2005). Bu kapsamda Ankara Turist Rehberleri Odası'na bağlı 16 turist rehberi ile online görüşme gerçekleştirilmiştir. Alınan cevaplar tekrarlamaya başladığı vakitte, doygunluğa ulaştığı

düşünüldüğünden mülakatlar kesilmiştir. Nitel çalışmalarda örneklem sayısı belirlenmesine dair bir kural bulunmamasından dolayı, veriler doygunluğa ulaşıncaya araştırmalar sonlandırılmaktadır (Patton, 2002). Araştırma grubunu oluşturan katılımcılar seçilirken “Ankara Turist Rehberleri Odası”na kayıtlı olmalarına ve eylemli turist rehberi olmalarına dikkat edilmiştir.

Görüşmeler pandemi sürecinden dolayı online veya telefon aracılığıyla gerçekleşmiştir. Verilere 4 Ağustos 2020 ile 21 Ağustos 2020 tarihleri arasında ulaşılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formları şeklinde gerçekleştirilen görüşmeler ortalama 30’ar dakika sürmüştür. Verilerin çözümlenmesinde ise betimsel analiz tekniği uygulanmıştır.

Covid-19’un en çok etkilemiş olduğu alanlardan olan turizm sektöründe hizmet veren ve çalışma olanağı doğrudan yurtdışından gelen insanlarla ilgili olan turist rehberlerine virüsün etkilerini belirlemeye yönelik aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

1. Covid-19 sürecinde ekonomik anlamda nasıl ve ne kadar kayıp yaşadınız?
2. Covid-19 sürecinde herhangi bir ekonomik destekten faydalandınız mı?
3. Covid-19’dan dolayı, turizm sektöründe meydana gelmiş olan ve gelmesi muhtemel ekonomik kayıplar için, çözüm önerileriniz nelerdir?
4. Çalıştığınız dönemde Covid-19’a karşı kendinizi güvende hissediyor musunuz?
5. Turlarınızda konuklarınızın güvenliği için nasıl önlemler aldınız?
6. Covid-19 sonrası turistlerin konaklama, seyahat, restoran işletmelerinden beklentileri neler olacaktır?
7. Covid-19 sonrasında, turizmde normalleşme ne zaman gerçekleşir?
8. Covid-19 salgını sonrasında başka bir meslek yapmayı düşünüyor musunuz?

Bulgular ve Tartışma

Araştırma, üye sayısının yoğunlukta olduğu Ankara Turist Rehberleri Odası’na (ANRO) bağlı 16 eylemli turist rehberi ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların her biri için K1, K2, K3...K16 şeklinde birer kod verilmiş, demografik ve mesleki özellikleri ortaya çıkarılmıştır, daha sonra ise yaşanan sürecin turist rehberleri üzerindeki etkilerine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Bu doğrultuda belirlenen katılımcılara ilişkin veriler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Turist Rehberlerine İlişkin Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Medeni Durum	Eğitim	Çalışma Alanı	Şehir	Yabancı Dili	Tecrübe
K1	Erkek	Evli	Lisans	Ülkesel	Konya	İngilizce	10
K2	Erkek	Evli	Lisans	Ülkesel	Karabük	İngilizce	15
K3	Kadın	Evli	Lisans	Ülkesel	Ankara	İngilizce	8
K4	Erkek	Bekar	Lisans	Ülkesel	Ankara	Fransızca	35
K5	Kadın	Bekar	Lisans	Ülkesel	Ankara	İngilizce	20
K6	Erkek	Evli	Önlisans	Ülkesel	Ankara	İngilizce	11
K7	Erkek	Bekar	Önlisans	Ülkesel	Eskişehir	İngilizce	9
K8	Erkek	Bekar	Önlisans	Ülkesel	Ankara	İngilizce	14
K9	Erkek	Bekar	Lisans	Ülkesel	Ankara	İngilizce	12
K10	Kadın	Bekar	Lisans	Ülkesel	Ankara	İngilizce	11
K11	Erkek	Evli	Lisans	Ülkesel	Afyon	İngilizce	10
K12	Kadın	Evli	Lisans	Ülkesel	Kastamonu	İngilizce	16
K13	Kadın	Bekar	Lisans	Ülkesel	Ankara	İngilizce	22
K14	Erkek	Bekar	Lisans	Ülkesel	Ankara	İngilizce	12
K15	Kadın	Bekar	Lisans	Ülkesel	Ankara	İngilizce	11
K16	Erkek	Evli	Önlisans	Ülkesel	Bartın	İngilizce	7

Araştırmaya katılan katılımcıların büyük bir çoğunluğu erkek (%62,5), bekar (%56,2) ve eğitim durumu lisans (%81,2) olan bireylerden oluşmaktadır. Tamamını ülkesel rehberlerin oluşturduğu örneklem grubunda, ANRO'nun yetkili olduğu iller (Afyonkarahisar, Ankara, Bartın, Çankırı, Çorum, Eskişehir, Karabük, Karaman, Kastamonu, Kırıkkale, Konya ve Zonguldak) göz önüne alındığında, araştırmaya katılan katılımcıların da çoğunluğu Ankara ilinde ikamet etmektedir. Rehber istatistiklerinde de yabancı dillere göre turist rehberi sayılarında İngilizce dilinde rehber sayısı diğer dillerden oldukça fazladır. Araştırmada da ortaya çıktığı üzere katılımcıların tamamına yakını İngilizce dilinde turist rehberidir. Mesleki deneyimlerine göre incelendiğinde ise büyük çoğunluğu en az 10 yıl tecrübeli turist rehberlerinden oluşmaktadır.

Araştırmada katılımcılarla yapılan görüşmeler ve kavramsal yapı itibarıyla veri analizine çerçeve oluşturabilmek üzere sorular ekonomik, güven ve gelecek planlamaları olarak üç şekilde gruplanmıştır.

Ekonomik

Pandemi sürecinde insanların yaşamış oldukları en önemli sorunların başında kısıtlamalar yüzünden mesleklerini icra edememeleri gelmiştir. Ekonomik kazanç için önceki yılın sezon sonu olan Ekim ayından itibaren sezonun açılacağı Mart-Nisan aylarını bekleyen rehberler tüm dünyada ve ülkemizde hızla yayılan Koronavirüs sebebiyle büyük ekonomik sıkıntılar içerisine

girmişlerdir. Bu kapsamda katılımcılara “Covid-19 sürecinde ekonomik anlamda nasıl ve ne kadar kayıp yaşadınız?” sorusu yöneltilmiş ve alınan çarpıcı cevaplar aşağıdaki gibi olmuştur;

“Severek yaptığımız mesleğimiz bu sene pandemi yüzünden bizi ekonomik yönden çok kötü etkiledi. Geçen sene en son ekim ayında tura çıkmıştım. Geçen seneki kazandığım ücret ancak 2019 yılını tamamlamaya yetti. Bu yılın başından beri hep sezon açıldığında ödemek üzere borçlanıyordum. Maalesef ki bu sene sadece mart ayında bir tur aldım ve o zamandan beri tura çıkmadım. Ekonomik olarak sorunlar yaşadığım için kiradaki evimi kapatarak yaklaşık 15 yıl önce ayrıldığım ailemin yanına tekrar dönmek zorunda kaldım”. (K10)

İlgili literatür incelendiğinde İbiş (2020), salgının, Türkiye’de faaliyet gösteren seyahat acentelerini nasıl etkilediğini ortaya çıkarmak amacıyla İstanbul’da faaliyet gösteren 11 seyahat acentesi yetkilileri ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmeler sonucunda acentelerin bu süreçte oldukça zorlandığı, sabit giderleri devam etmesine rağmen gelir kaynaklarının kesildiği, kısa vadede toparlanmalarının ise zor olacağı sonuçlarına ulaşmışlardır. Aynı şekilde Karim vd. (2020) Covid-19 salgınının Malezya’da konaklama sektörü üzerinde etkilerinin nasıl gerçekleştiğini belirlemeye çalışmıştır. Bu kapsamda yaşanan süreçte, otellerin ciddi anlamda gelir kaybı yaşayacaklarını belirtmişlerdir. Bahar ve İlal (2020) ise salgının turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkilerini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada, salgından dolayı oluşacak talep şoklarının, sektörde istihdam ve gelir kayıplarına yol açacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Dünyada ve ülkemiz özelinde pandemi sürecinin çalışanlar üzerindeki ekonomik etkilerini hafifletebilmek üzere ülke yönetimleri tarafından birtakım ödeme kolaylıkları, borç ertelemeleri ve ihtiyaç kredileri gibi kolaylıklar sunulmaktadır. Çok sayıda konaklama işletmesi, seyahat acentesi, yiyecek içecek işletmesi, eğlence ve hediyelik eşya işletmesi ve turist rehberine ekonomik kazanç sağlayan hizmet sektörünün önemli bir alt dalı olan turizmde, rehberlere yönelik de bir kredi sunulmuştur. Konuyla ilgili olarak katılımcılara sunulan “Covid-19 sürecinde herhangi bir ekonomik destekten faydalandınız mı?” sorusuna verilen yanıt aşağıdaki gibidir;

“Turizm denilince akla öncelikle otel gelir, sonra acenteler gelir daha sonraları ise restoranlar ve rehberler gelir. Bu yüzden ekonomik destekler önce otellere ve acentelere verilir, eğer kalırsa bütçe, küçük bir kısımda rehberlere pay edilir. Keza Covid sürecinde de bu şekilde olmuştur. Bakanlık ve Rehberler Birliği rehberlere yönelik 10 bin liraya kadar faiziyle 36 ayda geri ödemeli kredi sunmuştur. Bu kampanya bankaların diğer normal vatandaşlara verdiği kampanyanın aynısıdır. Tek avantajı rehberler bankaya gitmeden başvurusunu e-devlet üzerinden yaptılar. Biz de başvurduk ancak bahsedildiği gibi 10 bin değil daha düşük rakamları kredi olarak aldık.” (K6)

Konuyla ilgili Doğancılı (2020) alışmasında, salgın sonrası Türkiye’de turizm sektöründe ortaya konulan destek uygulamalarını ortaya koymuştur. Bu kapsamda seyahat acenteleri, turist rehberleri ve ulaştırma sektörü için yeterli düzenlemelerin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca bireyleri tatile yöneltmek için hkmetin sunduğu tatil kredisinin, artan tatil fiyatları ve yaşanılan iş kayıplarından dolayı ziyaretçiler için de yetersiz olduğunu ifade etmiştir. İbiş (2020) de seyahat acentelerine sunulan destek kredilerinin yetersiz olduğu ve acentelerin daha fazla desteğe ihtiyaç duyduğu sonucuna ulaşmıştır.

Turizm sektörü; kriz, salgın, doğal afet gibi olağanüstü durumlardan en çok etkilenen sektörlerin başında geldiği söylenbilir. lkeler ve destinasyonlar, oluşan bu olağanüstü durumlardan korunmak için belli tedbirler almak durumundadırlar. Çünkü bahsedilen olağanüstü durumların her an olma ihtimali olduğu düşünüldüğünde gelirlerinin büyük bir kısmını turizmden elde eden kişilerin alternatif bir planlarının olması önemli görülmektedir. Konuyla ilgili olarak seyahat acentesi sahibi ve aynı zamanda rehber olan bir katılımcıya sorulan ‘‘Covid-19’dan dolayı, turizm sektöründe meydana gelmiş olan ve gelmesi muhtemel ekonomik kayıplar için, çözüm önerileriniz nelerdir?’’ sorusuna verilen cevap şu şekildedir;

‘‘Sektörü iyi tanyan ve dünyanın birçok ülkesi ile ortak işler yapan birisi olarak bu konuda söylenecek çok şey var. Bizim lkemiz gibi gelişmekte olan ülkeler teknoloji ve sanayi alanında çok fazla üretim yapamadıkları için doğal zenginliklerini pazarlarlar. Ancak şunun farkına varamayız. Bu gller, yeşillikler, tarihi yerler... hepsinin bir ömrü var. Hepsi ileride tkenebilecek olan şeyler. Biz ekonomimizi sadece turizme dayandırıyoruz. Böyle olunca da en ufak bir siyasi çatışma veya doğal afet olduğunda ekonomimiz büyük darbe görüyor. O sene turizm bitiyor neredeyse. Covid salgını da bunlardan birisidir. zm olarak bu süreçten bir ders çıkarıp geleceği yakalamak için teknoloji, ar-ge ve diğer alanlara yatırım yapmalıyız. Aksi takdirde bu ekonomik süreçten çıkmak mümkün olmayacak.’’ (K8)

Ekonomik kayıplara yönelik çözüm nerileri için Bakar ve Rosbi (2020), Covid-19 salgınının turizme etkisi üzerinde yaptıkları çalışmada, turizme yönelik talepte düşüşler yaşanacağını, azalan talebin önlenmesi için de hkmetin nleme eylemlerinin bulunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Khadka vd. (2020) ise Nepal turizmi için salgından daha fazla etkilenilmemesi adına turizm sektörü paydaşlarının stratejik bir plan hazırlamaları gerektiğini vurgulamışlardır. Ranasinghe vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada esnek fiyat ve iptal politikalarında kolaylıkların, otelcilik sektöründe uzun vadede fayda sağlayacağını, aynı zamanda turistlerin zihninde olumlu imajı yeniden oluşturmak için yerel ve uluslararası anlamda pazarlama ve tanıtım kampanyalarının başlatılmasının önemli olduğunu belirtmişlerdir. Sheresheva (2020) ise Rus turizm endüstrisinde ekonomik toparlanma yaşanabilmesi için i turizmin desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Güven

İnsanların çalışmış oldukları yerlerde kendilerini güvende hissetmeleri önemli bir husus olarak görülmektedir. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisinde dahi yeme, içme ve barınma gibi fizyolojik ihtiyaçlardan hemen sonra güven hususu gelmektedir. Çalışma ortamlarında insanların bir araya gelmesiyle birlikte virüsün bulaşma riski de artmaktadır. Turist rehberleri ise otobüslerde, müze ve ören yerleri ile diğer turistik alanlarda genel itibariyle kalabalık gruplara hizmet verdikleri için bu risk grubunda bulunmaktadırlar. Bu sebeple herhangi bir salgın veya olağanüstü durumda rehberlerin ilk etkilenecek kişilerden oldukları düşünülebilir. Buradan hareketle bir katılımcıya sorulan "Çalıştığınız dönemde Covid-19'a karşı kendinizi güvende hissediyor musunuz?" sorusuna verilen yanıt aşağıdaki şekilde olmuştur;

"Rehberler herkesten önde giderler. Bir restorana girilecektir ilk rehber girer, bir otele girilecektir ilk rehber gider, bir sorun olmuştur ilk rehber müdahale eder. Yani rehber turdaki tüm riskleri alır. Bu sene sadece bir tane tura çıktım. Mart ayının yanılmıyorsam 3. haftasıydı. Virüs ülkemizde yok deniyordu. Ancak dünyanın her yerinde yayılmışken, ülkemize her yerden akın akın insan gelirken, havaalanları ağzına kadar doluyken bizde olmaması bana mantıklı gelmiyordu. Acaba Covid testi bizim ülkemizde yapılabiliyor muydu? Tur boyunca aklıma bu sorular geldi durdu. Otobüs ağzına kadar insan doluydu. Hatta acente benim koltuğum olan 3-4 numaralı koltukları bile satmıştı. Otobüsün önünde yedek kaptan ve muavin ile iç içe gidiyorduk. Şimdiye olsam belli olurdu herhalde ancak çalıştığım dönemde Covid 19'a karşı kendimi güvende hissetmedim." (K3)

Güven konusuna ilişkin Zengin, Doğan ve Kaygın (2020) aşçılara yönelik yaptığı çalışmada benzer bir sonuca ulaşmıştır. Araştırma sonucunda aşçıların, restoran sahiplerinin yeterli gelir elde edememelerinden dolayı işletmelerin kapatılması ve işsiz kalınması korkusu ile karşı karşıya oldukları, aynı zamanda güven konusunda da çalışanların bu süreçte kendilerini güvende hissetmedikleri görülmüştür.

Turlardaki tüm sorumluluğu üstlenen rehberler tura katılan misafirlerin sağlık güvenliği için de belli görevler üstlenmektedir. Araştırmaya katılan çoğu rehber Covid sürecinde kendi güvenliğini tehlikeye atmamak için tur almadıklarını belirtmişlerdir. Tur alanlar ise Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayımlanan "Turist Rehberliği Hizmetinde COVID-19 Pandemi sürecinde Uyulması Gereken Kurallara İlişkin Genelge"ye uygun davranmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Tur alan az sayıdaki rehberlere iletilen "Turlarınızda konuklarınızın güvenliği için nasıl önlemler aldınız?" sorusuna karşılık olarak verilen yanıt aşağıdaki şekildedir;

"Covid'in gençleri çok etkilemediği, çoğunlukla yaşlıları etkilediğine yönelik yapılan açıklamalardan sonra yaşadığım bölgeye gelen turlarda rehberlik yapıyorum. Şehir dışına gitmemeye özen gösteriyor, bulunduğum bölgenin günübirlik turlarını alıyorum. Anlatımlarımı

mümkün olduğunca otobüsün en ön kısımdan yapıyor, çift maske takıyor, sık sık dezenfektan sıkıyorum. En büyük hengâme, tur aracına iniş ve binişlerde oluyor. Konukların sosyal mesafe kuralına uyararak inip binmelerini defalarca rica etmeme rağmen halen kapı önlerinde yığılmalar oluyor. Yurtdışı uçuşları henüz açılmadığı için az sayıdaki yerli gruplara hizmet vermek durumunda kalıyoruz. Yerli gruplara söz dinletmek yabancı gruplara göre çok daha zor. Bu yüzden biz ne kadar önlem alsak da içlerinde ‘bana bir şey olmaz’ edasında gezen onca insan denk geliyor.” (K16)

Mevcut literatür incelendiğinde, Chang vd.’nin (2020) salgın sonrası sürdürülebilir turizm ile ilgili yaptıkları çalışmada turistlerin yola çıkıştan varış noktasına kadarki destinasyonlarda sosyal mesafenin korunması gerektiği, kişisel koruma ekipmanlarının kullanılmasının çok önemli olduğu, otel giriş çıkışları, yemek servisi ve sosyal faaliyetler gibi yoğunluğun olduğu zamanlarda sosyal mesafenin korunmasının daha da önem arz ettiğine dikkat çekmiştir.

Gelecek Planlamaları

Gelecekle ilgili yapılan planlamalarda insanların tercihlerinde farklılıkların olacağına yönelik neredeyse tüm katılımcılar ortak görüş belirtmişlerdir. Konuya genel olarak bakıldığında insanlar zaman, emek ve maliyet sebebiyle kültür turlarına katılmaktadır. Çünkü münferit olarak yapacakları seyahatlerde; gidilecek yeri araştırmak için zaman harcayacak, araç kullanma, bilgi edinme ve araştırma gibi faaliyetleri yerine getirebilmek için emek verecek, münferit seyahatler yaptıkları için çok fazla yakıt ve konaklama ücreti ödemek durumunda kalacaklardır. Paket turlarda ise insanların zaman, emek ve paralarının büyük kısmı kendilerine kalmaktadır. Ancak yaşanan koronavirüs salgını sebebiyle insanlar kalabalık turlardan ziyade bireysel olarak seyahatler yapmaya ve çok fazla gidilmeyen bakir alanları tercih etmeye başlamışlardır. Konuyla ilgili olarak “Covid-19 sonrası turistlerin konaklama, seyahat, restoran işletmelerinden beklentileri neler olacaktır?” sorusuna verilen en çarpıcı cevap aşağıdaki şekildedir;

“İnsanları şu şartlar altında tura çekmeniz çok zor. Her ne kadar maske de taksanız, kolonya da dağıtsanız, ateş de ölçseniz korkuları devam edecek. Rahat edemedikleri için de turlara gelmeyecekler. Kimse kimseye güvenmiyor, herkes birbirine korona olmuş gibi bakıyor. Uzun vadede insanların beklentileri şu olacak: Bir kere kapalı alanlarda yapılan turistik faaliyetlere katılmak istemeyecekler. Özellikle açık havada yapılan turizm faaliyetlerine yönelecekler. Örneğin çok lüks 5 yıldızlı oteller yerine bağımsız odaları olan Bungalow ve Serender gibi evlerde kalmak isteyecekler. Seyahatlerini kendi araçlarıyla yapmak isteyecekler. Yemek için seçtikleri restoranlar açık havada ve doğayla iç içe olan yerler olacak. Bu sebeple yatırımcılar buna göre yatırımlarını yapmaları faydalarına olur.” (K11)

Salgın sonrasındaki turist davranışları ve turistlerin beklentileri ile ilgili benzer çalışmalara bakıldığında, Aydın ve Doğan (2020), salgın sonrası turizm sektöründe meydana gelecek değişimler içerisinde turistlerin davranışlarını incelemiş ve turistlerin kitle turizminden ziyade kamp, karavan, sezonluk konut kiralama, yat kiralama gibi ürünlere yöneleceğini belirtmişlerdir. Demir vd. (2020) ise turistlerin tercihlerinin değişeceği düşünceleriyle birlikte, teknoloji temelli hizmetlerin bu süreçten sonra artacağı, butik otellerin tercih edileceği, münferit seyahatlerin gerçekleşeceğini tahmin etmişlerdir. Kıvılcım (2020), salgından sonra turizm sektöründe değişiklikler olacağını, temassız dijital işlemler, izole tatiller ve sosyal mesafeli turların ön planda olacağını belirtmiştir. Yenişehirlioğlu ve Salha (2020) ise salgının Türkiye iç turizmine etkilerini belirleyebilmek adına yaptıkları çalışmada turistlerin de kendilerini henüz güvende hissetmeyip, 2020 yılının yaz aylarında tatile gitmek istemediklerini, tatile çıksalar bile insan sayısının az ve sosyal mesafenin fazla olduğu yazlık, bungalow, yayla gibi yerlere yöneleceklerini belirtmişlerdir.

Ne zaman biteceği belli olmayan Covid-19 sürecinde katılımcılar normalleşmenin oluşması için aşının bulunmasının şart olduğu yönünde birleşmişlerdir. İnsanların birbirlerine karşı olan güvenlerini geri kazanmaları, rahatça dışarı çıkabilmeleri ve kısacası günlük yaşantılarına göre dönmeleri sağlanmadan turizmde normalleşmenin olması beklenmemektedir. Normalleşme süresi için ise 2020 yılı zaten gözden çıkarılmış olup, 2021 yılı kaybedilmemeye çalışılmaktadır. Bu açıklamaları destekler nitelikte bir katılımcının “Covid-19 sonrasında, turizmde normalleşme ne zaman gerçekleşir?” sorusuna vermiş olduğu yanıt aşağıdaki gibidir; *“Dünyada geçmişte de bu tip salgınlar vardı. Ancak diğerlerinde bu kadar çaresiz kaldığımızı hatırlamıyorum. Her gün bir dolu doktor farklı kanallara çıkarak virüsün biteceği veya bitmeyeceğiyle ilgili açıklamalar yapıyor. Tüm haber kanallarının yarısı Koronavirüs ile geçiyor. Bu şekilde devam ederken nasıl normalleşme olacak? Normalleşme olması için insanların yaşanan olumsuz durumu unutmaları gerek. Yani odaklarını farklı bir şeye kaydırmak gerek. Hal böyle olduktan sonra aşı bulunsa da bu korku bir süre daha devam edecektir. Bu yılı zaten kaybettik ve birçok acente ve rehber bu yüzden iflas etti veya iflasın eşiğine geldi. Eğer gelecek sene de virüs bu hızla devam ederse üzülerken söylüyorum ki ülkemiz turizmi bir yıl daha koronavirüsü kaldırmaz.” (K5)*

Bu konuda benzer şekilde Demir vd. (2020) de çalışmalarında turizmde normalleşmenin gelecek sene, yani 2021 yılında gerçekleşebileceği sonucuna ulaşmışlardır. 2020 yılı için dış pazar hareketlerine umut bağlanmaması gerektiğini, hatta başa baş tamamlanmasının bile yeterli olacağını ve 2021 yılı için ise tahmin ve beklentilerin yüksek olacağını ifade etmişlerdir. Kiper vd. (2020) de turizm akademisyenlerinin görüşlerine yer verdiği çalışmalarında turizmde normalleşmenin 1-2 yıl süreceği sonucuna ulaşmışlardır.

Büyük çoğunluğu bir seyahat acentesine bağlı olmayıp bağımsız olarak çalışan rehberler korona sürecinden en fazla etkilenen kesimde yer almaktadırlar. Katılımcılara sorulan “Covid-19 sonrasında başka bir meslek yapmayı düşünüyor musunuz?” sorusuna %60’i “Evet” cevabını vermişlerdir. Hayatlarını idame ettirebilmek için tura çıkıp para kazanmak zorunda olan rehberler, yurtdışı uçuşlarının kısıtlanması ve sokağa çıkış yasakları ile birlikte çalışmamış, önceki sezondan kazandıklarını da tükettiklerinden maddi olarak zor duruma düşmüşlerdir. Bu süreç rehberleri sadece maddi yönden zorlamamış, sosyal ve psikolojik yönden de etkilemiştir. Kalabalık ortamlarda ve özgür yaşam tarzını benimsemiş olan rehberler yapıları gereği pandemi sürecinden oldukça olumsuz etkilenmişlerdir. Konuyla ilgili olarak katılımcılar tarafından verilen cevaplar aşağıdaki gibidir;

“Turist rehberliği küçüklükten beri hayalim olan bir meslekti. Her ne kadar her turda sıkıntılar yaşasak da her daim severek yaptığım bir iştir. Ama maalesef bizim işimiz pimi çekilmiş bir bomba gibi. Siyasi bir çatışma olur, turist gelmez biz iş yapamayız, doğal afet olur turist gelmez iş yapamayız, terör saldırısı olur bölgeye gidemeyiz iş yapamayız... Turist rehberliği belki de meslekler arasında en fazla riski olan mesleklerdendir. Şu an evli olmadığım için buna dayanabiliyorum ama ileride ne kadar daha dayanacağımı bilmiyorum. Ankara’da yaşarken mecburen Kayseri’ye döndüm. Babama işlerinde yardım ediyorum. Bu şekilde devam ederse zaten rehberlik mesleğini ileride yapan kişi sayısının oldukça azalacağını düşünüyorum.” (K7).

“Pandemi sürecinde ben de diğer birçok rehber arkadaşım gibi ALES’e hazırlanıyorum. Yabancı dilimizin olması sebebiyle belki yüksek lisans yaparsak sizin gibi akademisyen olabiliriz. En azından her ay belirli bir gelirimiz olur da kendimizi garantiye alırız.” (K9)

“Çocuğunun turist rehberi olmasını isteyen aile azdır diye düşünüyorum. Covid sürecinden dolayı biz de ailemizle sorunlar yaşamaya başladık. Kamu Personeli Seçme Sınavı’na çalışarak memur olmam yönünde baskılar görüyorum. Sanırım bu şekilde devam ederse yaşım iyice geçmeden önümüzdeki birkaç yılı sınavlara hazırlanan bir öğrenci modunda geçireceğim.” (K15)

Mesleğin geleceği ile ilgili Kiper vd. (2020) salgın ile oluşan krizlerin turizm faaliyetleri üzerindeki etkilerini, turizm akademisyenleri tarafından değerlendirmiştir. Bu kapsamda turizm akademisyenlerinin büyük bir çoğunluğunun bu durumdan endişe duyduğu, salgının meydana getireceği ekonomik, politik ve sosyal gelişmelerin mesleklerinde bir tehdit unsuru oluşturacağı sonuçlarına ulaşmışlardır.

Sonuç

Doğal afetler ve salgınlar gibi beklenmedik olayların yaşamın tüm alanları üzerinde kapsamlı etkileri vardır. Bütün dünyanın seferber olup, mücadele ettiği COVID-19 salgınından en çok etkilenen ve oldukça zarara uğrayan sektörlerden biri olan turizm sektöründe, turizm

paydaşları üzerinde çok sayıda sosyo-kültürel ve psikolojik sorunlar, ekonomik kayıplar yaşanmıştır. Öncelikle psikolojik olarak başlayan kaygı ve endişeler, devamında yaşanan mali sorunlar ve işten çıkarılmalar ile daha da artış göstermiştir. Pandemi nedeniyle hem yerli hem de yabancı turistlerin rezervasyonlarını iptal etmesi, bununla birlikte yaşanan seyahat kısıtlamaları, sınırların kapatılması, tüm hava seyahatlerinin iptal edilmesi turizm sektöründe çalışanların, işlerini kaybetmelerine neden olmuştur.

Salgınla birlikte tüm turizm faaliyetlerinin de durma noktasına gelmesi ile sektörün bel kemiğini oluşturan kollarından biri olan turist rehberleri de bu süreçte oldukça zorlanmıştır. Çalışmada, turist rehberlerinin pandemi sürecinde psiko-sosyal ve ekonomik olarak ne düzeyde etkilendiği belirlenmeye çalışılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda sonuçlar 3 kategoride ele alınmıştır. Ekonomik olarak; geçimini tamamen bu meslekten sağlayan ve yüksek sezona bel bağlayan turist rehberleri için bir turizm sezonu boyunca işsiz kalmak, ciddi seviyelerde ekonomik kayıpları da beraberinde getirmiştir. Ekonomik etkileri bir nebze de olsun hafifletebilmek adına Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Turist Rehberleri Birliğince turizm sektörünün diğer dallarında olduğu gibi turist rehberlerine de kredi imkânı sunulmuştur. Ancak araştırmadaki bulgulara göre sunulan bu imkânın, halka ve rehberlere sunulan imkân arasında herhangi bir fark olmadığı görülmüştür. Rehberler üst limitten değil de daha düşük miktarlarda kredi imkanından yararlanabilmişlerdir.

Yapılan gruplandırmada ikinci kategori olan güven konusunda; turist rehberleri, kalabalık gruplar ile karşı karşıya kalmaktadır ve bundan dolayı salgından en çok etkilenecek kişilerden olabileceği düşünülmektedir. Turizm sektörünün vitrinini oluşturmasından dolayı turist rehberleri, turdaki tüm riskleri de üzerine almaktadır. Salgının başlangıç sürecinden şu ana kadar, olayın ciddiyetinin farkında olmayan acente yetkilileri ve tur katılımcılarından dolayı rehberler güvensizlik yaşamıştır. Salgın şu an hala devam ediyorken bile, rehberler oldukça dikkat etmesine rağmen düşüncesiz hareketlerde bulunan ve maske/sosyal mesafe kurallarına dikkat etmeyen katılımcılar ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Hal böyle iken bu sürecin, turist rehberlerini psikolojik olarak da etkilediği görülmüştür.

Üçüncü kategori olan gelecek planlamasında; yeni normal sonrası turistlerin, seyahat davranışlarında da önemli değişiklikler yaşanacağı düşünülmektedir; toplu taşıma kullanma niyetinde düşüş, özel araçla seyahat etme isteğindeki artış ve tatilleri daha da kısaltmaya yatkınlık gibi. Salgın hala devam ediyor olduğundan, iç turizm ile başlayan turizm hareketlerinde kitle turizminin azalma göstereceği, özel ilgi turizmine ve niş pazar uygulamalarında artış yaşanacağı tahmin edilmektedir (Aydın ve Doğan, 2020). Yapılan görüşmelerde de rehberler, korona sürecinde insanların tercihlerinin değişeceği, özellikle açık havada gerçekleşecek turizm faaliyetlerinde artış yaşanacağı kanısına varmışlardır.

Normalleşme için virüsün bu şekilde seyretmesi halinde 2021 yılında turizm faaliyetleri için de olumsuz etkilerinin devam edeceği düşünülmektedir. Bundan dolayı rehberlerin yaşadıkları maddi kayıplar ve psikolojik yıpranmalar ile alternatif ve sektör dışı işlere yöneldiği görülmektedir. Meslekteki güvensizlik, yaşanan/yaşanabilecek salgın ve diğer olaylardan dolayı rehberler, kendilerini güvende hissettirecek mesleklere/akademik kariyere yönelmektedir. Ülkede yaşanan siyasi çatışmaların, doğal afetlerin, terör saldırılarının veya salgınların varlığında işlerini neredeyse tamamen kaybeden turizm sektörü çalışanları tamamen risk altında bulunmaktadır. Yüksek sezonda daha çok ve yevmiye usulü çalıştıklarından dolayı düzensiz geliri bulunan turist rehberleri, bu süreçte geleceklerini de öngörememektedirler. Yaşanan sürecin etkilerinin turist rehberleri açısından ne derece yüksek olduğu bu çalışmayla bir kez daha görülmektedir.

2020 Haziran itibariyle gevşetilen sert tedbirler ve yeni normal döneme geçiş ile turlar yarı kapasitede gerçekleştirilmeye başlanmıştır; oteller, uyulması gereken hijyen kuralları ile tekrar faaliyete geçmiştir. Turist rehberleri için de Kültür ve Turizm Bakanlığınca uyulması gereken kurallara ilişkin bir genelge yayınlanmıştır. Bu kapsamda, TUREB'in (Turist Rehberleri Birliği) turist rehberlerine hijyen ve salgın için online eğitim vermesi; turist rehberlerinin sosyal mesafe ve maske kurallarına uyması ve turistleri de sürekli uyarması, grubu bilgilendirmesi; tur araçlarında koruyucu ekipmanların yeterince bulundurulması; hastalık belirtileri gösteren katılımcıların sağlık kuruluşlarına yönlendirilmesi; katılımcıların 14 günlük sağlık öyküsü (buldukları yerler, kronik rahatsızlıklarının olup olmaması vb.) bilgilendirmelerinin istenmesi, hastalık tanısı veya hastalığı olanlarla teması bulunan turist rehberlerinin sağlık kuruluşlarına yönelip, 14 gün çalışmaması genelge kapsamındadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020).

Çalışmadan elde edilmiş sonuçlara göre öneriler şu şekilde özetlenebilir;

- Ekonomisini sadece turizme dayandıran ülkeler için salgının etkisi daha fazla hissedilmektedir. Bundan dolayı teknoloji, ar-ge ve diğer alanlara yapılacak yatırımlar artırılmalıdır.
- Turist rehberlerinin istihdamı için Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde daha fazla çözüm önerileri sunulmalıdır, örneğin uzun vadede güvence desteğinde bulunulmalıdır.
- Turist rehberlerinin meslekleri haricinde alternatif uzmanlıklar (misafir öğretim görevliliği, çevirmenlik, yazarlık, reklam alabilecekleri blog sayfaları vb.) geliştirmeleri yararlarındadır.
- Seyahat ve turizm endüstrisinin mevcut durumdan sağ çıkabilmesi ve pandemiden sonra canlanabilmesi için hükümetten özel teşvik paketleri gereklidir. Turist rehberlerine sağlanan kredi desteğinden tam olarak yararlanamadıklarından dolayı desteğin daha da artırılması gereklidir.

- Kitlesellikten ziyade özel ilgi turizmine yönelecek turist sayısında artış yaşanacağı düşünülmektedir. Açık hava restoranları ve doğa ile iç içe olacak işletmelerin turistler tarafından tercih edileceği tahmin edildiğinden bu alanda yatırımlar yapılmalıdır.

Bu çalışma Ankara Turist Rehberleri Odası'na bağlı rehberler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın kısıtları ve elde edilen sonuçlar, yeni çalışmaların başlangıçlarını oluşturabilir. Örneğin gelecek çalışmalarda örneklem daha da genişletilerek veya farklı bölgelerdeki rehberlere de uygulanabilir. Diğer yandan nitel olarak kurgulanan bu çalışma nicel araştırma yöntemleri kullanılarak da araştırılabilir.

Kaynakça

- AHLA (2020). COVID-19 Devastating Hotel Industry: Low To Zero Hotel Revenue Driving Unprecedented Job Loss, American Hotel & Lodging Association. https://www.ahla.com/sites/default/files/FACT%20SHEET_COVID19%20Impact%20on%20Hotel%20Industry_4.22.20.pdf (Erişim tarihi: 09.07.2020)
- Alaeddinoğlu, F. ve Rol, S. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Turizm Üzerindeki Etkileri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 233-258.
- Aydın, B. ve Doğan, M. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin Turistik Tüketici Davranışları ve Türkiye Turizmi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 93-115.
- Bahar, O. ve Çelik İlal, N. (2020). Coronavirüsün (COVID-19) Turizm Sektörü Üzerindeki Ekonomik Etkileri, *The International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 125-139.
- Bakar, N. A. ve Rosbi, S. (2020). Effect of Coronavirus Disease (COVID-19) to Tourism Industry, *International Journal of Advanced Engineering Research and Science*, 7(4), 189-193.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N. ve Rubin, G. J. (2020). The Psychological Impact of Quarantine and How To Reduce It: Rapid Review of the Evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912-920.
- Butler, B. (2020). Outrageous': Qantas Criticised for Standing Down 20,000 Workers Without Pay. *The Guardian* <https://www.theguardian.com/business/2020/mar/19/coronavirus-qantas-and-jetstar-to-suspend-international-flights-and-stand-down-20000-workers>
- Business Insider. (2020). UK Airline Flybe Declares Bankruptcy as Coronavirus Dooms The Already Struggling Carrier. <https://www.businessinsider.com/uk-airline-flybe-declares-bankruptcy-flights-grounded-2020-3> (Erişim tarihi: 11.07.2020)

- Chang, C.L., McAleer, M. ve Ramos, V. (2020). A Charter for Sustainable Tourism after COVID-19. *Sustainability* 12(9), 3671.
- Demir, M., Günaydın, Y. ve Demir, Ş.Ş. (2020). Coronavirüs (Covid-19)'ün Türkiye'de Turizm Üzerindeki Öncüllerinin, Etkilerinin ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 80-107.
- European Centre for Disease Prevention and Control (ECDC). (2020). COVID-19 Situation Update Worldwide. <https://www.ecdc.europa.eu/en/geographical-distribution-2019-ncov-cases> (Erişim tarihi: 12.06.2020)
- FCO (The Foreign & Commonwealth Office). (2020). Foreign Secretary advises all British travelers to return to the UK now. <https://www.gov.uk/government/news/foreign-secretary-advises-all-british-travellers-to-return-to-the-uk-now> (Erişim tarihi: 12.06.2020)
- Gössling, S., Scott, D. ve Hall, C. M. (2020). Pandemics, Tourism and Global Change: A Rapid Assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 1-20.
- Haryanto, T. (2020). Covid-19 Pandemic and International Tourism Demand. *JDE (Journal of Developing Economies)*, 5(1), 1-5.
- Hawryluck, L., Gold, W. L., Robinson, S., Pogorski, S., Galea, S. ve Styra, R. (2004). SARS Control and Psychological Effects of Quarantine, Toronto, Canada. *Emerging Infectious Diseases*, 10(7), 1206–1212.
- Huang, C., Wang, Y., Li, X., Ren, L., Zhao, J., Hu, Y., ... ve Cheng, Z. (2020). Clinical Features of Patients Infected With 2019 Novel Coronavirus in Wuhan, China. *The Lancet*, 395(10223), 497-506.
- IATA. (2020). COVID-19 Impact on Asia-Pacific Aviation Worsens, International Air Transport Association. <https://www.iata.org/en/pressroom/pr/2020-04-24-01/> (09.07.2020)
- İbiş, S. (2020). Covid-19 Salgınının Seyahat Acentaları Üzerine Etkisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 85-98.
- Jeong, H., Yim, H. W., Song, Y.-J., Ki, M., Min, J.-A., Cho, J. ve Chae, J.-H. (2016). Mental Health Status of People Isolated due to Middle East Respiratory Syndrome. *Epidemiology and Health*, 38.
- Karasar, N. (1995). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık.
- Karim, W., Haque, A., Anis, Z. ve Ulfy, M. A. (2020). The Movement Control Order (MCO) for COVID-19 Crisis and Its Impact on Tourism and Hospitality Sector in Malaysia. *International Tourism and Hospitality Journal*, 3(2), 1-7.

- Khadka, D., Pokhrel, G. P., Thakur, M. S., Magar, P. R., Bhatta, S., Dhamala, M. K. ve Bhuj, D.R. (2020). Impact of COVID-19 on the Tourism Industry in Nepal. *Asian Journal of Arts, Humanities and Social Studies*, 3(1), 40-48.
- Khan, M., Chelliah, S. ve Ahmed, S. (2017). Factors Influencing Destination Image and Visit Intention Among Young Women Travellers: Role of Travel Motivation, Perceived Risks, And Travel Constraints, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(11), 1139-1155.
- Kıvılcım, B. (2020). COVID-19 (Yeni Koronavirüs) Salgınının Turizm Sektörüne Muhtemel Etkileri. *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 4(1), 17-27.
- Kiper, V. O., Saraç, Ö., Çolak, O. ve Batman, O. (2020). Covid-19 Salgınıyla Oluşan Krizlerin Turizm Faaliyetleri Üzerindeki Etkilerinin Turizm Akademisyenleri Tarafından Değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(43), 527-551.
- Kock, F., Josiassen, A. ve Assaf, A. G. (2019b). The Xenophobic Tourist. *Annals of Tourism Research*, 74, 155-166.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2020). Turist Rehberliği Hizmetinde COVID-19 Pandemi Sürecinde Uyulması Gereken Kurallara İlişkin Genelge (95420461-010.06.02-E.385761) (Erişim tarihi: 17.07.2020)
- Lee, C.-C., ve Chen, C.-J. (2011). The Reaction of Elderly Asian Tourists to Avian Influenza and SARS. *Tourism Management*, 32(6), 1421–1422.
- Liu, X., Kakade, M., Fuller, C. J., Fan, B., Fang, Y., Kong, J., Guan, Z. ve Wu, P. (2012). Depression after Exposure to Stressful Events: Lessons Learned from The Severe Acute Respiratory Syndrome Epidemic. *Comprehensive Psychiatry*, 53(1), 15–23.
- Loureiro, S. ve Jesus, S. (2019). How Perceived Risk And Animosity Towards A Destination May Influence Destination Image and Intention To Revisit: The Case of Rio De Janeiro, *Anatolia*, 30(4), 497-512.
- Lyall, L. M., Wyse, C. A., Graham, N., Ferguson, A., Lyall, D. M., Cullen, B., Celis Morales, C. A., Biello, S. M., Mackay, D., Ward, J., Strawbridge, R. J., Gill, J. M. R., Bailey, M. E. S., Pell, J. P. ve Smith, D. J. (2018). Association of Disrupted Circadian Rhythmicity With Mood Disorders, Subjective Wellbeing, and Cognitive Function: A Cross-Sectional Study Of 91 105 Participants from the UK Biobank. *The Lancet Psychiatry*, 5(6), 507–514.
- Makwana, N. (2019). Disaster and Its Impact On Mental Health: A Narrative Review. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 8(10), 3090.

- McKercher, B., ve Chon, K. (2004). The Over-Reaction to SARS and The Collapse of Asian Tourism. *Annals of Tourism Research*, 31(3), 716–719.
- Mert, G. ve Alan, T. (2020). Girişimcilerin Kriz Algısı ve Kriz ile Başa Çıkma Stratejileri, *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, (Issn:2630-631X) 6(32): 1047-1064.
- Nazneen, S., Hong, X. ve Ud Din, N. (2020). COVID-19 Crises and Tourist Travel Risk Perceptions. SSRN. Erişim: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3592321>
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Patton, M. Q. (2005). *Qualitative Research*. New York: John Wiley & Sons, Ltd.
- Ranasinghe, R., Damunupola, A., Wijesundara, S., Karunarathna, C., Nawarathna, D., Gamage, S., Ranaweera, A. ve Idroos, A. A. (2020). Tourism After Corona: Impacts of Covid 19 Pandemic and Way Forward for Tourism, Hotel And Mice Industry in Sri Lanka, 1-19.
- Rico-Urbe, L. A., Caballero, F. F., Martín-María, N., Cabello, M., Ayuso-Mateos, J. L. ve Miret, M. (2018). Association of Loneliness With All-Cause Mortality: A Meta-Analysis. *PLoS one*, 13(1), e0190033.
- Rona, R. J., Fear, N. T., Hull, L., Greenberg, N., Earnshaw, M., Hotopf, M. ve Wessely, S. (2007). Mental Health Consequences of Overstretch in The UK Armed Forces: First Phase of A Cohort Study. *BMJ*, 335(7620), 603.
- Russy, D. ve Smith, R. (2013) The Economic Impact of H1N1 on Mexico’s Tourist and Pork Sectors. *Health Economics*, 22(7).
- Sezen Doğancılı, O. (2020). COVID-19 Salgını Sonrası Turizm Destekleri, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3): 2808-2820.
- Sheresheva, M. Y. (2020). Coronavirus and Tourism, *Population and Economics*, 4(2), 72-76.
- Siu, A. ve Wong, Y. R. (2004). Economic Impact of SARS: The Case of Hong Kong. *Asian Economic Papers*, 3(1), 62–83.
- Sood, S. (2020). Psychological Effects of the Coronavirus Disease-2019 Pandemic. *Research & Humanities in Medical Education*, 7, 23-26.
- STR (2020). COVID-19- A Global İnsight on Travel and Tourism İmpacts UNWTO & Data Partners, Smith Travel Research. https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-03/21_4_Tourism_COVID19_Data_Coalitionpptx.pdf (Erişim tarihi: 09.07.2020)
- UNWTO. (2020a). COVID-19: UNWTO Calls on Tourism to Be Part Of Recovery Plans. <https://www.unwto.org/news/covid-19-unwto-calls-on-tourism-to-be-part-of-recovery-plans> (Erişim tarihi: 12.06.2020)

- UNWTO. (2020b). International Tourist Arrivals Could Fall by 20-30% in 2020. <https://www.unwto.org/news/international-tourism-arrivals-could-fall-in-2020> (Erişim tarihi: 12.06.2020)
- Viboud, C. ve Simonsen, L. (2012). Global Mortality of 2009 Pandemic Influenza A H1N1. *The Lancet Infectious Diseases*, 12(9), 651–653.
- Wang, I. M. ve Ackerman, J. M. (2019). The Infectiousness of Crowds: Crowding Experiences Are Amplified By Pathogen Threats. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 45(1), 120-132.
- Washington Post. (2020). US Intelligence Reports From January and February Warned About A Likely Pandemic. https://www.washingtonpost.com/national-security/us-intelligence-reports-from-januaryand-february-warned-about-a-likely-pandemic/2020/03/20/299d8cda-6ad5-11ea-b5f1-a5a804158597_story.html (Erişim tarihi: 14.06.2020)
- Wen, J., Kozak, M., Yang, S. ve Liu, F. (2020). COVID-19: Potential Effects on Chinese Citizens' Lifestyle and Travel. *Tourism Review*.
- World Bank. (2020a). Air Transport, Passengers Carried. <https://data.worldbank.org/indicator/is.air.psg> (Erişim tarihi: 12.06.2020)
- World Bank. (2020b). International Tourism, Number of Arrivals. <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL> (Erişim tarihi: 12.06.2020)
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yenişehirlioğlu E. ve Salha H. (2020). Covid 19 Pandemisinin Türkiye İç Turizmüne Yansımaları: Değişen Talep Üzerine Bir Araştırma, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi COVID-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19 (37), 355-368.
- Zengin, Y., Topçuoğlu, E. ve Kaygın, E. (2020). Covid-19 Salgınının Aşçıların Çalışma Hayatına Etkisi: Kars İli Örneği. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 11(1), 1-17.
- Zhang, W., Gu, H. ve Raphael, R. (2005). The Impacts of SARS on The Consumer Behaviour of Chinese Domestic Tourists. *Current Issues in Tourism*, 8(1), 22-38.

Yabancı İşlemleri ile BIST100 Endeksi Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Erkan USTAOĞLU*

Öz

Yabancıların BIST'te yaptıkları alım ve satım işlemlerinin BIST'teki toplam payı %50 seviyelerine gelmiştir. Yabancıların BIST'teki paylarının bu denli yüksek olması yaptıkları işlemlerin borsa üzerindeki etkilerini de artırmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmada yabancı yatırımcıların BIST'te yaptıkları alım ve satım işlemlerinin BIST100 endeksine olası kısa ve uzun dönem etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada 2009:09–2020:03 dönemi aylık veriler kullanılarak yabancı yatırımcıların BIST'te yaptıkları alım ve satım işlem hacimleri ile BIST100 endeksi arasındaki ilişkiler ARDL (Autoregressive Distributed Lag) sınır testi ile araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda, yabancı yatırımcıların BIST'te yaptıkları hisse senedi alış ve satış işlemleri ile BIST100 endeksi arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu saptanmıştır. Yabancı yatırımcıların BIST'te yaptıkları hisse senedi alışları hem kısa hem de uzun dönemde BIST100 endeksini artırırken, yabancı yatırımcıların BIST'te yaptıkları hisse senedi satışları ise BIST100 endeksini azaltmaktadır. Ancak uzun dönemde BIST100 endeksi, yabancı yatırımcının hisse senedi satışlarından daha fazla etkilenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Yatırımcı, Yabancı Yatırım, BIST100, ARDL Sınır Testi.

The Relationship between Foreign Transactions and BIST100 Index: An ARDL Bounds Testing Approach Abstract

The total share of foreigners' purchase and sale transactions in BIST has reached 50%. The high share of foreigners in BIST increases the effects of their transactions on the stock market. From this point of view, the study aims to determine the possible short and long-term effects of the purchase and sale transactions made by foreign investors in BIST on the BIST100 index. In the study, the relationships between the trading volumes of foreign investors in BIST and the BIST100 index were investigated by using ARDL (Autoregressive Distributed Lag) boundary test by using monthly data for the period 2009: 09-2020: 03. As a result of the study, it has been determined that there is a long-term cointegration relationship between the stock purchase and sales of foreign investors in BIST and the BIST100 index. While foreign investors' purchases of stocks in BIST increase the BIST100 index in both the short and long term, the stocks sales made by foreign investors in BIST decrease the BIST100 index. However, in the long run, the BIST 100 index is affected more by foreign investors' stock sales.

Keywords: Foreign Investor, Foreign Investment, BIST100, ARDL Boundary Test.

Geliş/Received: 15. 09. 2020

Kabul/Accepted: 22. 12. 2020

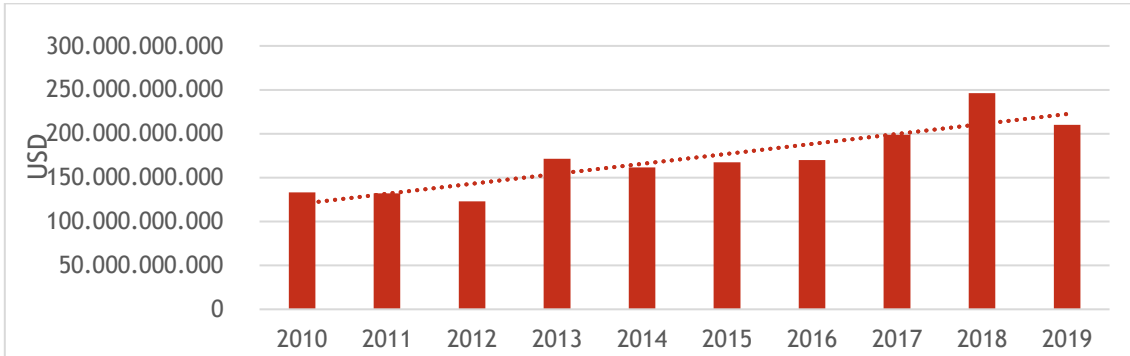
* Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar 'kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

* Öğr.Gör.Dr. Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ustaogluerkan@hotmail.com, [ID/0000-0002-4932-356X](https://orcid.org/0000-0002-4932-356X).
(Makale türü: Araştırma Makalesi)

Giriş

Uluslararası sermaye hareketlerinin önündeki hukuki engellerin gevşetilmesi ile birlikte sermayenin yer değişikliğinde ciddi artışlar yaşanmıştır. Hukuki düzenlemelere ek olarak yaşanan finansal liberalizasyon, teknolojik gelişmeler ve küreselleşme olgusu beraberinde yerel hisse senedi piyasalarını etkilemiş ve yabancı yatırımcıların yerel hisse senedi piyasalarında yaptıkları işlemleri artırmıştır (Gümüş, 2010). 1990'lardan önce yatırımcıların portföyleri yerli menkul kıymetlerden oluşmaktaydı. Ancak 1990'lardan sonra uluslararası portföy çeşitlendirme etkilerinden faydalanmak isteyen yabancı yatırımcılar, yatırımlarını diğer ülkelere aktararak portföylerindeki yabancı menkul kıymetlerin ağırlıklarını artırmıştır (Garg ve Dua, 2014; Okuyan ve Erbaykal, 2011). Bu durum özellikle gelişmekte olan piyasalarda yatırımcı türlerinde değişikliğe yol açmıştır.

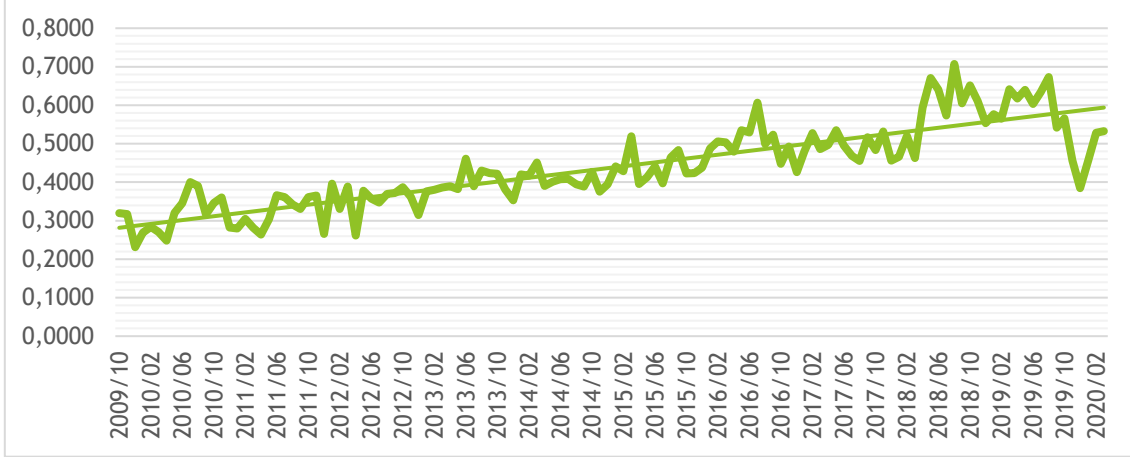
Türkiye'de 1985 yılında kurulan ve 1989 yılında finansal liberalizasyon hareketiyle birlikte yabancılara açılan Borsa İstanbul'da (BIST)yabancı işlemlerinde genel olarak artış yaşanmaktadır. 2010-2019 yılları itibari ile BIST'te yaşanan artış trendi Şekil 1 ve Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 1. 2010-2019 Döneminde BIST'te Gerçekleşen Yabancı İşlem Hacmi

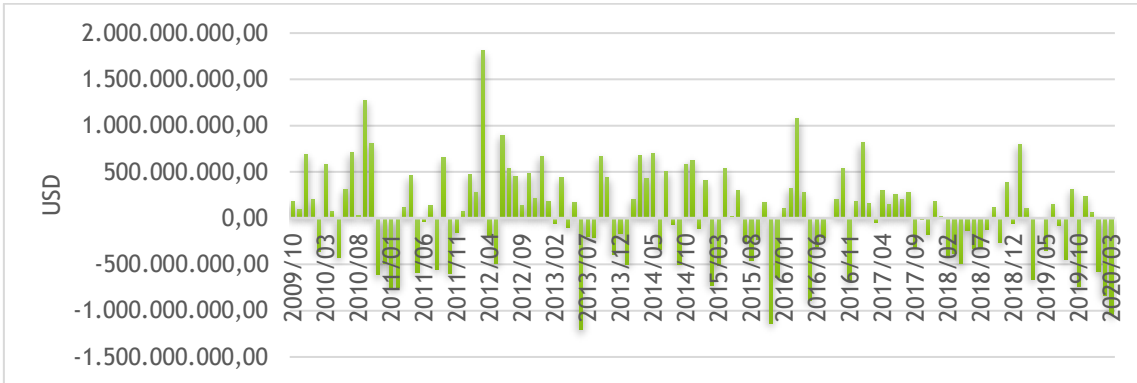
Kaynakça: Borsa İstanbul'dan Elde Edilen Veriler ile Yazar Tarafından Oluşturuldu (<https://datastore.borsaistanbul.com/>.Erişim tarihi: 01.05.2020)

Şekil 1'de 2010-2019 yılları arasında BIST'te gerçekleşen yabancı işlem hacmi yer almaktadır. Şekil 1'e göre 2010-2019 yılları arasında BIST'te gerçekleşen yabancı işlem hacmi genel olarak bir artış trendine sahiptir. BIST'te gerçekleşen yabancı işlem hacmi 2018 yılında yaklaşık 246 milyar dolar ile rekor seviyeye ulaşmıştır. 2019 yılında gerçekleşen yabancı işlem hacmi ise yaklaşık 210 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Şekil 2'de 2009:10-2020:03 dönemi arasında yabancı işlem hacminin BIST toplam işlem hacmi içindeki payı gösterilmiştir.

Şekil 2. 2009:10-2020:03 Döneminde Yabancı İşlem Hacminin BIST Toplam İşlem Hacmi İçindeki Payı
Kaynakça: Borsa İstanbul'dan Elde Edilen Veriler ile Yazar Tarafından Oluşturuldu
<https://datastore.borsaistanbul.com/>.Erişim tarihi: 01.05.2020)

Şekil 2'ye göre BIST'te yabancı işlemlerinin toplam işlem hacmi içerisindeki payı, aylık olarak dalgalı seyretmesine rağmen yıllık olarak artış trendine sahiptir. Şekil 2'de görüldüğü üzere BIST'te yabancı işlemlerinin toplam işlemler içindeki payı 2009 Aralık ayında %24,78 ile en az seviyede iken 2018 Ağustos ayında rekor bir seviyeye ile %70,71'e ulaşmıştır. Şekil 3'te ise 2009:10-2020:03 döneminde BIST'teki net yabancı işlemleri gösterilmiştir. Şekil 3'te görüleceği üzere 2020 yılı ilk üç ayı net yabancı işlemleri negatif gerçekleşmiştir. Net yabancı işlemleri Haziran 2013'te yaklaşık -1,2 milyar dolar ile en düşük seviyede iken, Mart 2012'de net yabancı işlemleri 1,8 milyar dolar ile en üst seviyededir.

Şekil 3. 2009:10-2020:03 Döneminde BIST'teki Net Yabancı İşlemleri
Kaynakça: Borsa İstanbul'dan Elde Edilen Veriler ile Yazar Tarafından Oluşturuldu
<https://datastore.borsaistanbul.com/>.Erişim tarihi: 01.05.2020)

Yabancı portföy yatırımı olarak ülkeye giren yabancı sermaye, ülkede sermaye birikimini artırarak ekonomik büyümeyi artırır. Ancak bu tarz yatırımların etkilerini sadece ekonomik büyüme ile sınırlandırmak doğru değildir. Özellikle Türkiye'de yabancı yatırımcılar, hisse senedi piyasalarındaki varlıkların yaklaşık yarısını elinde bulundurduklarından ve yaptıkları işlem hacminin fazlalığından dolayı bu yatırımların borsaya etkisi muhakkak bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmanın temel amacı, yabancı yatırımcıların BIST'te yaptıkları alım ve

satım işlemlerinin BIST100 endeksine olası kısa ve uzun dönem etkilerini ortaya koymaktır. Literatürdeki ilgili çalışmaların eksikliği göz önüne alındığında, çalışma literatüre iki temel katkı sağlamaktadır. İlk olarak diğer çalışmalardan farklı olarak yabancı işlemleri, alım ve satım olarak ayrı ayrı değerlendirilmiştir. İlgili literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların bir kısmı yabancı işlem hacminin BIST'teki etkileri üzerinde durmuştur (Akar, 2008; Doğukanlı ve Çetenak, 2008; Okuyan ve Erbaykal, 2011). Literatürün diğer bir kısmı ise yabancı yatırım girişlerinin endeks üzerindeki etkilerine odaklanmıştır (Baklacı, 2009; İbicioğlu, 2012; Kesik, Canakcı ve Tunali, 2016; Şenol ve Koç, 2018). Yabancı işlemlerinin alım ve satım olarak ayrı ayrı değerlendirmek bu işlemlerin BIST üzerindeki etkileri net görebilmek adına önemlidir. Çünkü uzun dönemde hisse senedi fiyatları yabancı yatırımcıların alımlarından mı yoksa satımlarından mı daha fazla etkilendiğinin tespit edilmesi, politika yapıcıların uygulayacakları politikaların farklılığı konusunda önemli bir yol göstergesi olacaktır. Literatüre olan diğer bir katkısı kullanılan yöntem bakımından olmuştur. Literatürde yabancı işlemleriyle endeks getirileri arasındaki ilişkiler incelenirken VAR yönteminden ve Granger nedensellik testinden sıklıkla yararlanılmıştır (Doğukanlı ve Çetenak, 2008; Baklacı, 2009; Gümüş, 2010; İskenderoğlu ve Karadeniz, 2011; İbicioğlu, 2012; Kesik, Canakcı ve Tunali, 2016; Şenol ve Koç, 2018). Çalışmamızda ise yabancı işlemleri ile BIST endeksi arasındaki ilişkiler ARDL sınır testi kullanılarak araştırılmıştır.

Çalışmanın devamı şu şekilde organize edilmiştir; ikinci bölümde ilgili literatür taramasına yer verilmiş, üçüncü bölümde çalışmanın veri seti ve ekonometrik yöntemine değinilmiştir. Dördüncü bölümde çalışmaya ait bulgulara yer verilmiş olup bu bölümü sonuç kısmı takip etmektedir.

Literatür

Yabancı yatırımcıların hisse senedi piyasalarına olan etkileri birçok araştırmacı tarafından farklı ülke ve dönemler itibarı ile araştırılmıştır. Bu çalışmalardan biri olan Clark ve Berko (1997), 1989-1996 yılları arasında Meksika'da hisse senedi getirisi ile yabancı işlemleri arasındaki ilişkiyi en küçük kareler yöntemi ile araştırmış ve yabancı yatırımcıların gerçekleştirdiği alımların hisse senedi fiyatlarını artırdığını ve portföy yatırımlarındaki %1'lik bir artışın hisse senedi fiyatlarında %13'lük bir artışa sebep olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Froot, Connell ve Seasholes (2001), 1994-1998 yılları arasında günlük veriler kullanarak 44 ülkede hisse senedi getirileri ile yabancı portföy yatırımları arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, yabancı portföy yatırımları hisse senedi getirilerini pozitif etkilemektedir ve bu etki gelişmekte olan piyasalarda istatistiksel olarak anlamlıdır. Bir başka çalışma Richards (2005) tarafından yapılmıştır. 1999:01-2002:09 dönemi günlük veriler kullanarak gelişmekte olan altı Asya ülkesinde yabancı yatırımcıların hisse senedi alım ve satım

işlemleri ile endeks getirisi arasındaki ilişkiyi VAR metodu ile araştıran Richards (2005), yabancıların hisse senedi alış işlemlerinin endeks getirisini pozitif etkilediğini tespit etmiştir. Günlük verilerle yapılan bir başka çalışmayı gerçekleştiren Samarakoon (2009), 03.01.1992-31.12.2004 dönemi Sri Lanka hisse senedi piyasasında yatırımcı çeşitlerinin etkilerini VAR metodu ile araştırmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, hem bireysel hem de kurumsal olarak yerli ve yabancı yatırımcıların yaptıkları alım ve satım işlemleri, geçmiş dönem hisse senedi getirileri ile pozitif ilişkilidir ancak bu etki kriz dönemlerinde negatif olmaktadır. Ayrıca yabancı kurumsal alıcıların hisse senedi getirilerini etkilemediği tespit edilmiştir. Günlük verilerin kullanıldığı bir diğer çalışmayı gerçekleştiren Gültekin ve Umutlu (2016) ise, 2004-2010 yılları arasında yabancı yatırımcının Güney Kore Borsası üzerine etkilerini VAR metodu ile araştırmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre net yabancı alımları ile geçmiş endeks getirileri arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır. 1990-2009 dönemi Nijerya'da hisse senedi piyasası getirileri ile yabancı portföy yatırımları arasındaki ilişkiyi araştıran Anayochukwu (2012), yabancı portföy yatırımlarının borsa getirisi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Haider, Khan, Saddique ve Hashmi (2017), 2007:Q1-2015:Q4 dönemi çeyreklik veriler kullanarak Çin'de borsa performansı ve enflasyon ile yabancı portföy yatırımları arasındaki ilişkileri ARDL sınır testi ile araştırmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, yabancı portföy yatırımları borsa performansını pozitif etkilemektedir. Feng, Lin ve Wang (2017), 1997:06-2013:06 dönemi aylık verilerini kullanarak Çin'de yabancı yatırımların hisse senedi ve konut fiyatlarına etkilerini VAR metodu ile araştırmaktadır. Çalışmada yabancı portföy girişlerinin, hisse senedi ve konut fiyatlarını önemli ölçüde arttırdığı ve bu etkinin 1-2 ay kadar daha devam ettiği tespit edilmiştir.

Türkiye'de yabancı yatırımcıların hisse senedi piyasasına olan etkilerini araştıran Karataş, Dönmez ve Kiraz (2004), yabancı yatırımcıların İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) 30 endeksine olan etkilerini incelemiştir. Çalışmada yabancı alımları endeks getirisini pozitif etkilerken, yabancı satışlarının endeks getirisini negatif etkilediği tespit edilmiştir. Bu konuda yapılmış bir diğer çalışma Akar'a (2008) aittir. 1997:01-2005:09 dönemi aylık verilerini kullanarak net yabancı işlem hacmi ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ve ARDL sınır testi ile araştıran Akar (2008), hisse senedi fiyatları ile yabancı işlem hacmi arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişki bulunmadığını ancak kısa dönemli pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Akar'ın (2008) aksine Okuyan ve Erbaykal (2011), 1997:01-2009:12 dönemi aylık verilerin kullanıldığı çalışmada, hisse senedi getirisi ile yabancı işlem hacmi arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki olmasına rağmen kısa dönemde anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmiştir.

Doğukanlı ve Çetenak (2008), 1997:02-2006:12 dönemi aylık veriler ile hisse senedi getirisi ile yabancı portföy yatırımları arasındaki ilişkileri VAR metodu ve Granger nedensellik testi ile araştırmaktadır. Çalışmada, hisse senedi getirisinden yabancı portföy yatırımlarına doğru tek yönlü nedensel bir ilişki olduğu saptanmıştır. Baklacı (2009) çalışmasında yabancı yatırımcı işlemleri ile hisse senedi getirisi arasındaki ilişkiyi VAR metodu ile incelemiştir. Çalışmada 1997:01-2007:12 dönemi aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, hisse senedi getirisi ile yabancı işlemleri arasında güçlü ve karşılıklı etkileşim olduğu tespit edilmiştir. Yabancı portföy yatırımlarının IMKB üzerine etkilerini Engle-Granger eşbütünlük ve Granger nedensellik testleri ile araştıran Gümüş (2010) ise, yabancı yatırımcı işlemleri ile IMKB100 endeksi arasında uzun dönemli ilişki tespit etmiş ve yabancı yatırımcıların IMKB’de yaptıkları alımların endeksi pozitif etkilediğini, yaptıkları satışların ise negatif etkilediğini tespit etmiştir. Günlük verilerin kullanıldığı bir diğer çalışma İskenderoğlu ve Karadeniz (2011) tarafından yapılmıştır. Çalışmada, 05.01.2009-31.05.2011 dönemi arasında yabancı portföy yatırımlarının IMKB100 endeks getirisi üzerindeki etkileri Granger nedensellik testi ile araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda, IMKB100 endeksi getirisinin yabancı portföy yatırımlarının piyasa değerini tek yönlü olarak etkilediği tespit edilmiştir. Yurtdışı yerleşiklerin hisse senedi alımlarının etkilerini sektörel endeksler bazında inceleyen İbicioğlu (2012), yabancı yatırımcıların hisse senedi yatırımlarının incelenen endeksler üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir. Kesik, Canakçı ve Tunali (2016), 07.01.2005- 02.01.2015 dönemi haftalık veriler kullanarak yabancı portföy yatırımlarının BIST100 endeksindeki dalgalanmalar üzerine etkilerini VAR metodu ve Granger nedensellik testi ile araştırmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, yabancı yatırımcıların hisse senedi alımları BIST100 endeksini artırmaktadır. Benzer şekilde Şenol ve Koç (2018), 2006:Q1-2016:Q4 dönemi çeyreklik veriler ile yabancı portföy girişleri, BIST ve makro ekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi VAR metodu ile araştırmaktadır. Çalışmanın sonucunda yabancı portföy yatırımlarında meydana gelen değişimlerin BIST’i etkilediği tespit edilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi ve Veri Seti

Çalışmanın temel amacı yabancı yatırımcıların BIST’te yaptıkları alım ve satım işlemleri ile BIST100 endeksi arasında olası kısa ve uzun dönemli ilişkilerin araştırılmasıdır. Bu amaçla çalışmada, 2009:09–2020:03 dönemi aylık veriler kullanılarak yabancı yatırımcıların BIST’te yaptıkları alım ve satım işlem hacimleri ile BIST100 endeksi kapanış fiyatları kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm veriler Borsa İstanbul’dan elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan tüm değişkenlerin logaritmik formları ve dolar cinsinden değerleri kullanılmıştır. Veriler ile ilgili kısaltmalar ve bu verilerin elde edildiği kaynaklar Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1.Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
LNBIST	BIST100 endeksi kapanış fiyatları (\$)	Borsa İstanbul
LNALIM	Yabancıların BIST'te yaptıkları alımlar (\$)	Borsa İstanbul
LNSATIM	Yabancıların BIST'te yaptıkları satımlar (\$)	Borsa İstanbul

ARDL Sınır Testi

Ampirik çalışmalarda uzun dönemli ilişkileri araştırmak için genellikle Engle ve Granger (1987) ve Johansen (1998) ve Johansen-Juselius'un (1990) geliştirdikleri eşbütünleşme yöntemleri kullanılır. Engle ve Granger (1987) eşbütünleşme testi iki değişken arasındaki ilişkileri incelerken, Johansen eşbütünleşme testi, ikiden fazla değişken arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırır. Ancak bu testlerin kullanılabilmesi için tüm değişkenlerin birinci farkta durağan olmaları [I(1)] gerekmektedir. Ancak Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testinde bu ön koşul aranmamaktadır. ARDL sınır testinde değişkenlerin düzeyde durağan olduğunda, farkta durağan olduğunda veya bazılarının düzeyde [I(0)] bazılarının birinci farkta [I(1)] durağan olduğu durumlarda kullanılmaktadır (Narayan ve Narayan, 2005; Pesaran ve diğer., 2001). Ancak ikinci farkta durağan [I(2)] olan değişken varsa ARDL testi kullanılamamaktadır (Pesaran ve diğer., 2001). Ayrıca ARDL sınır testinde kullanılan kısıtsız hata düzeltme modeli klasik eşbütünleşme testlerine göre daha güvenilir sonuçlar vermektedir. ARDL sınır testinin klasik eşbütünleşme testlerine göre diğer bir avantajı ise küçük örneklerde daha iyi sonuçlar vermesidir (Narayan ve Narayan, 2005).

ARDL sınır testi üç aşamalı bir testtir. İlk olarak değişkenler arası eşbütünleşmenin varlığı araştırılır. Değişkenler arası eşbütünleşmenin varlığı durumunda ikinci aşamaya geçilir. İkinci olarak değişkenler arası uzun dönem katsayıları elde edilir. Son olarak değişkenler arası kısa dönem katsayıları elde edilir (Narayan ve Smyth, 2006). ARDL sınır testinin ilk aşamasında kullanılan üç değişkenli hata düzeltme modelinin çalışmamıza uyarlanmış hali:

$$\Delta LNBIST_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} \Delta LNBIST_{t-i} + \sum_{i=0}^k \beta_{2i} \Delta LNALIM_{t-i} + \sum_{i=0}^k \beta_{3i} \Delta LNSATIM_{t-i} + \beta_{4i} LNBIST_{t-1} + \beta_{5i} LNALIM_{t-1} + \beta_{6i} LNSATIM_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

denklem (1)'deki gibidir. Denklemde Δ değişkenlerin birinci farklarını, k ise uygun gecikme sayısını ifade etmektedir. k ile gösterilen uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike (AIC), Schwarz (SC), Hannan–Quinn (HQ) ve benzeri bilgi kriterlerinden faydalanılır. Burada k değeri için en küçük bilgi kriterini sağlayan ve modelde otokorelasyon problemine sahip olmayan gecikme, model için uygun gecikmedir. Denklem (1)'de olası eşbütünleşmenin varlığı F istatistiği yardımı ile araştırılmaktadır. Denklem (1)'de olası eşbütünleşmenin sınanması için kurulan hipotezler şu şekildedir:

$$H_0: \beta_3 = \beta_4 = \beta_5 = 0 \text{ (Değişkenler arası eşbütünleşme yoktur.)}$$

$H_1: \beta_3 \neq 0, \beta_4 \neq 0, \beta_5 \neq 0$ (Değişkenler arası eşbütünlük vardır.)

Denklem 1’de hesaplanan F istatistiği Pesaran ve diğer. (2001) çalışmasında belirtilen kritik değerle karşılaştırılır. Eğer hesaplanan F istatistiği Pesaran ve diğer. çalışmasında belirtilen alt ve üst kritik değerden büyük ise H_0 reddedilir ve değişkenler arası eşbütünlük olduğuna karar verilir. F istatistiği alt ve üst kritik değerlerin altında olduğunda H_0 kabul edilir ve değişkenler arası eşbütünlük olmadığı sonucu çıkarılır. Ancak F istatistiği alt ve üst kritik değer arasında aldığı anda eşbütünlük ile ilgili net bir karara varılamaz (Pesaran ve diğer., 2001).

Denklem (1) için hesaplanan F istatistiği kritik değerlerin üzerinde olduğunda, ARDL sınır testinin iki ve üçüncü aşaması olan uzun ve kısa dönemli ilişkilerin tespitine geçilebilir. Çalışmamızda değişkenlerin uzun dönemli ilişkisinin varlığı için oluşturulan ARDL modeli:

$$LNBIST = \beta_0 + \sum_{i=1}^a \beta_{1i} \Delta LNBIST_{t-i} + \sum_{i=0}^b \beta_{2i} \Delta LNALIM_{t-i} + \sum_{i=0}^c \beta_{3i} \Delta LNSATIM_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

denklem (2)’deki gibidir. Çalışmamızda değişkenler arası kısa dönemli ilişkinin varlığı için oluşturulan ARDL hata düzeltme modeli ise:

$$LNBIST = \beta_0 + \sum_{i=1}^a \beta_{1i} \Delta LNBIST_{t-i} + \sum_{i=0}^b \beta_{2i} \Delta LNALIM_{t-i} + \sum_{i=0}^c \beta_{3i} \Delta LNSATIM_{t-i} + \alpha ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

denklem (3)’teki gibidir. Denklem 3’teki ECT hata düzeltme terimidir. ECT teriminin katsayısı (α), -1 ile 0 arasında ve istatistiksel olarak anlamlı olması beklenmektedir. Bu katsayı kısa dönemde oluşacak bir sapmadan ne kadar zaman sonra dengeye geleceğini göstermektedir. α , -1’e yakın bir değer aldığı anda kısa dönemdeki sapmaların daha hızlı dengeye geldiğini, 0’a yakın bir değer aldığı anda kısa dönemdeki sapmaların daha yavaş dengeye geldiğini ifade etmektedir.

Ampirik Bulgular

Veri seti ve ekonometrik yöntemle ilişkin açıklanan bilgiler doğrultusunda analizin ilk aşaması olan birim kök testi yapılmış ve daha sonra ARDL sınır testine geçilmiştir. Çalışmada EViews 10.0 paket programından yararlanılmıştır.

Tanımlayıcı istatistikler

Çalışmada kullanılan 126 gözleme ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Ortanca	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Gözlem Sayısı
LNBIST	7.446399	7.500768	7.937314	6.677121	0.302209	126
LNALIM	22.66248	22.63518	23.53783	21.7065	0.297073	126
LNSATIS	22.65303	22.63782	23.58678	21.67913	0.317379	126

Tablo 2 incelendiğinde LNBIST değişkenin ortalaması 7,446 iken standart sapması 0,302'dur. LNALIM değişkenin ortalaması 22,66 iken standart sapması 0,297'dir. LNSATIM değişkenin ise ortalaması 22,65 iken standart sapması 0,317'dir.

Birim Kök Testi Sonuçları

Çalışmada serilerin durağanlık düzeyleri Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ile araştırılmıştır. ADF ve PP birim kök testlerine ait bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Birim Kök Test Sonuçları

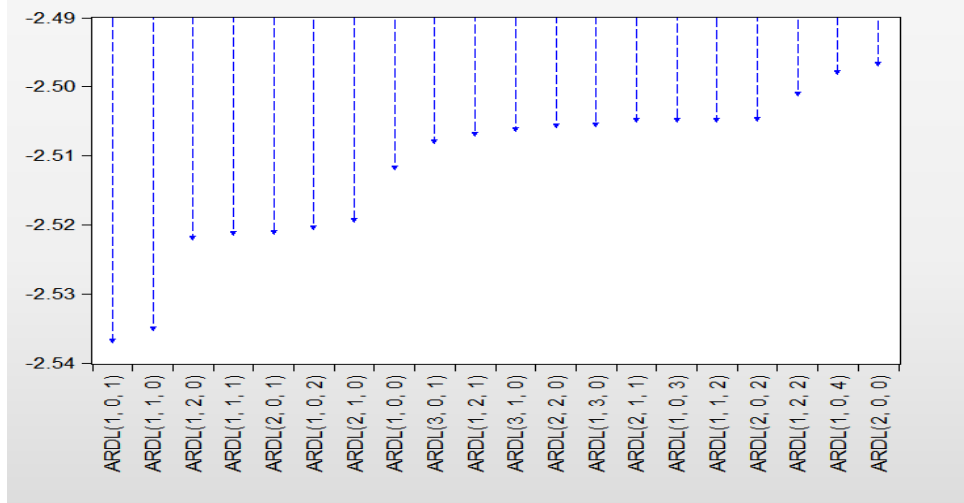
	ADF				PP			
	Düzyer Değeri		Birinci Fark		Düzyer		Birinci Fark	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
LNBIST	-0.802	-3.080	-10.633***	-10.713***	-0.646	-3.103	-10.632***	-10.770***
LNALIM	-2.720*	-4.495***	-17.199***	-17.126***	-4.424***	-7.085***	-19.483***	-19.405***
LNSATIS	-2.583*	-4.363***	-16.989***	-16.921***	-4.101***	-6.846***	-18.797***	-18.727***

Not: ADF testinde parantez içindeki değerler SCbilgi kriteri kullanılarak seçilen gecikme uzunluklarıdır ve maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak alınmıştır. PP testinde optimal gecikme uzunluğu, Bartlett kernel (default) spectral estimation yöntemi ve Newey-West Bandwidth (automatic selection) kriterlerinden yararlanılmıştır. ***, ** ve * sırasıyla % 1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Yapılan ADF ve PP birim kök sonuçlarına göre, LNALIM ve LNSATIS değişkenleri düzey değerlerinde durağan [I(0)], LNBIST değişkeni ise birinci farkta [I(1)] durağandır.

ARDL Test Sonuçları

ARDL yöntemi için gecikme uzunluğu seçiminde Akaike Bilgi Kriteri (AIC) temel alınmış olup bu kritere göre seçilen en uygun 20 modele ilişkin gecikme uzunluğu bilgileri Şekil 4'te sunulmaktadır.

Şekil 4. AIC Bilgi Kriterine Göre Seçilmiş En Uygun 20 Model

Şekil 4 değerlendirildiğinde Akaike Bilgi Kriterine göre en uygun modelin ARDL (1,0,1) modeli olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, gerçekleştirilen analizlerde bu model temel alınmıştır.

Tablo 4.ARDL(1,0,1) Modeli F İstatistiği ve Kritik Değerler

k	F İstatistiği	Önem Düzeyi	Alt Sınır	Üst Sınır
2	33.036***	%10	2.63	3.35
		%5	3.1	3.87
		%1	4.13	5

Not:Maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunlukları, Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. k, açıklayıcı değişken sayısını ve *** ise %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Trend istatistiki olarak anlamsız olduğundan modele dahil edilmemiştir.

Tablo 4'te görüldüğü üzere, ARDL (1,0,1) modeli için hesaplanan F istatistiği %1 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerden büyük olduğundadeğişkenler arası eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığı şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilerek, değişkenler arası eşbütünleşme ilişkisi olduğu saptanmıştır. Uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra değişkenlere ait uzun ve kısa dönem ilişkilerin araştırılması aşamasına geçilebilir. ARDL(1,0,1) modeli uzun ve kısa dönem katsayıları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5.ARDL(1,0,1) Modeli Kısa ve Uzun Dönem İlişkiler

Uzun Dönem Katsayıları				
Değişkenler	Katsayı	Standart Sapma	t-istatistiği	Olasılık
LNALIM	15.586**	7.179	2.171	0.031
LNSATIS	-16.439**	7.284	-2.256	0.025
C	26.460**	10.685	2.476	0.014
Kısa Dönem Katsayıları (Hata Düzeltme Modeli)				
Δ LNALIM	0.816***	0.085	9.597	0.000
Δ LNSATIS	-0.794***	0.074	-10.662	0.000
KUKLA	0.015	0.016	0.952	0.342
ecm(-1) Hata düzeltme terimi	-0.052***	0.004	-11.639	0.000
Tanısal Testler				
R^2	0.526	Otokorelasyon (LM)		0.914
Düzeltilmiş R^2	0.518	Değişen Varyans (White)		0.113
F istatistiği (Olasılık)	504.383 (0.00)	Ramsey Reset Test		0.663

Not: *** ve ** sırasıyla %1 ile %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Trend istatistiki olarak anlamsız olduğundan modele dahil edilmemiştir.

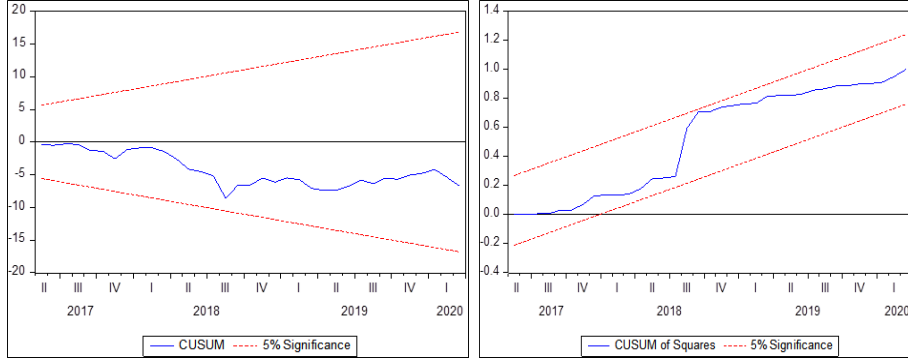
Tablo 5'te R^2 (0.526) ve düzeltilmiş R^2 (0.518) olasılık değeri, bağımlı değişkenin bağımsız değişkenler tarafından açıklanma oranını, F istatistiği olasılık değeri (0.00), modelimizin bir bütün olarak her düzeyde anlamlı olduğunu, otokorelasyon LM test olasılık değeri (0.914), hata terimlerinin korelasyonlu olmadığını, değişen varyans White test olasılık değeri (0,113) modelde hata terimlerinin varyansının sabit olduğunu ve Ramsey Reset Test olasılık değeri (0,663) ise modelde model kurma hatasının olmadığını göstermektedir. Tablo 5'teki ARDL (1,0,1) modeli uzun dönem ilişkileri incelendiğinde, LNALIM ve LNSATIM değişkenlerinin %5 önem seviyesinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Yabancı yatırımcının hisse senedi alımları (LNALIM) BIST100 endeksini (LNBIST) pozitif etkilerken, yabancı yatırımcıların yaptıkları hisse senedi satışları (LNSATIS) ise BIST100 endeksini negatif etkilemektedir. Bu sonuçlar Richards (2005) ve Gümüş'ün (2010) çalışmasını destekler niteliktedir. Tablo 5'teki sonuçlara göre yabancı yatırımcıların hisse senedi alımlarında meydana gelen %1'lik bir artış BIST100 endeksinde uzun dönemde %15,58'lik bir artışa sebep olurken, yabancı yatırımcıların hisse senedi satışlarındaki %1'lik bir artış BIST100 endeksinde uzun dönemde %16,43'lük bir azalmaya sebep olmaktadır. Bu sonuç Clark ve Berko (1997) ve Anayochukwu'nun (2012) çalışmalarını destekler niteliktedir. Clark ve Berko (1997), Meksika borsasında portföy yatırımlarındaki %1'lik bir artışın hisse senedi fiyatlarında %13'lük bir artışa sebep olduğunu tespit ederken, Anayochukwu (2012), Nijerya borsasında portföy yatırımlarındaki %1'lik bir artışın borsa getirilerinde %17'lik bir artışa neden olduğunu tespit etmiştir. Görüldüğü üzere BIST'te yabancı yatırımcıların alım etkisi, Meksika'ya oranla daha fazla iken, Nijerya'dan daha azdır.

Tablo 5'teki ARDL (1,0,1) modeli kısa dönem ilişkileri incelendiğinde, ecm (-1) hata düzeltme terimi katsayısı -0,052 olarak tespit edilmiştir. Hata düzeltme terimi katsayısı %1 önem seviyesinde anlamlıdır ve işareti beklendiği gibinegatifdir. Buna göre değişkenler arası uzun dönemli ilişki olduğu doğrulanmaktadır. Hata düzeltme terimi katsayısının -0,052 olması, bir şokun ya da olağanüstü bir etkinin gerçekleşmesi durumunda, kısa dönemdeki sapmaların bir sonraki ayda yaklaşık %5,2 oranında düzeleceğini ve 1 yıl 7 ayda ise dengeye geleceğini ifade etmektedir.

Kısa dönemli katsayılar incelendiğinde Δ LNALIM ve Δ LNSATIM değişkenlerinin %1 önem seviyesinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Yabancı yatırımcının hisse senedi alımları BIST100 endeksini kısa dönemde pozitif etkilerken, yabancı yatırımcıların yaptıkları hisse senedi satışları ise BIST100 endeksini kısa dönemde negatif etkilemektedir. Kısa dönemde yabancı yatırımcıların hisse senedi alımlarında meydana gelen %1'lik bir artış BIST100 endeksinde %0,816'lık bir artışa sebep olurken, yabancı yatırımcıların hisse senedi satışlarındaki %1'lik bir

artış ise BIST100 endeksinde %0,794'lük bir azalmaya sebep olmaktadır. 2017:4-2018:7 tarihleri arasındaki ortaya çıkan yapısal kırılmadan dolayı modele eklenen kukla değişken istatistiksel olarak anlamsız olmasına rağmen yapısal kırılmayı düzeltmektedir.

Tahmin edilen uzun dönem katsayılarının istikrarlı olup olmadığının araştırılması Brown, Durbin ve Evans (1975) tarafınca geliştirilen CUSUM ve CUSUM-Q testleri ile yapılmaktadır. Şekil 5'de CUSUM ve CUSUM-Q test sonuçları incelendiğinde, hata terimlerinin kritik değerleri içerisinde kalmış olduğu ve dolayısıyla katsayılarının istikrarlı oldukları anlaşılmaktadır.

Şekil 5. CUSUM ve CUSUM-Q Test Sonuçları

Sonuç

Çalışmada 2009:09-2020:03 dönemi aylık veriler kullanılarak yabancı yatırımcıların BIST'te yaptıkları alım ve satım işlemleri ile BIST100 endeksi arasında olası kısa ve uzun dönemli ilişkileri, ARDL sınır testi ile araştırılmıştır. Yapılan analizler sonucunda yabancı yatırımcıların BIST'te yaptıkları hisse senedi alışları ve satışları ile BIST100 endeksi arasında uzun dönemli bir eşbütünlük ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Yabancı yatırımcıların BIST'te yaptıkları hisse senedi alışları hem kısa dönemde hem de uzun dönemde BIST100 endeksini artırırken, yabancı yatırımcıların BIST'te yaptıkları hisse senedi satışları ise BIST100 endeksini azaltmaktadır. Yabancı yatırımcıların hisse senedi alımlarında meydana gelen %1'lik bir artış BIST100 endeksinde uzun dönemde %15,58'lik bir artışa sebep olurken, yabancı yatırımcıların hisse senedi satışlarındaki %1'lik bir artış BIST100 endeksinde uzun dönemde %16,43'lük bir azalmaya sebep olmaktadır. Görüldüğü üzere uzun dönemde BIST100 endeksi, yabancı yatırımcıların hisse senedi satış işlemlerinin etkisinden daha fazla etkilenmektedir. Kısa dönemde yabancı yatırımcıların hisse senedi alımlarında meydana gelen %1'lik bir artış BIST100 endeksinde %0,816'lık bir artışa sebep olurken, yabancı yatırımcıların hisse senedi satışlarındaki %1'lik bir artış ise BIST100 endeksinde %0,794'lük bir azalmaya sebep olmaktadır.

Yabancıların BIST'te yaptıkları alım ve satım işlemlerinin BIST'teki toplam payı %50 seviyelerine gelmiştir. Yabancıların BIST'teki paylarının bu denli yüksek olması yaptıkları işlemlerin borsa üzerindeki etkilerini de artırmaktadır. Yabancı yatırımcıların hisse senedi alımları arttıkça hisselerin fiyatları yükselmekte ve BIST100 endeksi de bu yükselişe paralel

olarak artmaktadır. Yabancı yatırımcıların hisse senedi piyasasında yaptıkları işlemlerin BIST'e olan güçlü etkileri nedeniyle, hükümet yabancı yatırımcıları borsaya çekecek ve daha önemlisi onları BIST'te daha fazla tutacak politikalar üretmelidir.

İleride yapılacak çalışmalarda yabancı alım ve satım işlemlerinin BIST100 endeksi üzerinde bu önemli ve güçlü etkisi göz önüne alındığında, yabancı portföy yatırımlarının belirleyicilerinin neler olduğu, ülkeler arası belirleyici farklılıkların tespit edilmesi ve bu sayede politika yapıcıların uygulayacakları politikalar konusunda net önerilerde bulunmak önemli olacaktır.

Kaynakça

- Akar, C. (2008). Net Yabancı İşlem Hacmi ile Hisse Senedi Getirileri Arasında Uzun Dönemli İlişki Var mıdır? *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 331–338.
- Anayochukwu, O. B. (2012). The Impact of Stock Market Returns on Foreign Portfolio Investment in Nigeria. *IOSR Journal of Business and Management*, 2(4), 10–19.
- Baklacı, H. F. (2009). İMKB'de Yabancı Yatırımcı İşlemleri ve Getiri Etkileşimi Üzerine Amprik Bir Çalışma. *İMKB Dergisi*, 11(42), 37–59.
- Borsa İstanbul (2020). Borsa İstanbul Tarihsel ve Referans Veri Platformu. <https://datastore.borsaistanbul.com/>, (01.05.2020).
- Brown, R. L., Durbin, J. ve Evans, J. M. (1975). Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships Over Time. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 37(2), 149–163.
- Clark, J. ve Berko, E. (1997). Foreign Investment Fluctuations and Emerging Market Stock Returns: The Case of Mexico. *FRB of New York Staff Report (24)*.
- Doğukanlı, H. ve Çetenak, H. (2008). Yabancı Portföy Yatırımları ile Hisse Senedi Getirisi Arasındaki İlişki: İMKB'de Sınama. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 37–57.
- Engle, R. F., ve Granger, C. W. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 251–276.
- Feng, L., Lin, C. Y. ve Wang, C. (2017). Do Capital Flows Matter to Stock and House Prices? Evidence from China. *Emerging Markets Finance and Trade*, 53(10), 2215–2232.
- Froot, K. A., O'Connell, P. G. J. ve Seasholes, M. S. (2001). The Portfolio Flows of International Investors. *Journal of Financial Economics*, 59(2), 151–193.
- Garg, R. ve Dua, P. (2014). Foreign Portfolio Investment Flows to India: Determinants and Analysis. *World Development*, 59, 16–28.
- Gültekin, M. ve Umutlu, M. (2016). Çeşitli Yatırımcı Gruplarının Hisse Senedi Net Alım İşlem Hacimleri ve Pazar Getirisi Arasındaki Etkileşim. *Ege Akademik Bakış*, 16(3)-451-460.

- Gümüş, G. K. (2010). Menkul Kıymet Piyasalarında Yabancı Yatırımcıların Etkisi: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası. *İMKB Dergisi*, 11(44), 61–96.
- Haider, M. A., Khan, M. A., Saddique, S. ve Hashmi, S. H. (2017). The Impact of Stock Market Performance on Foreign Portfolio Investment in China International Journal of Economics and Financial Issues The Impact of Stock Market Performance on Foreign Portfolio Investment in China. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(2), 460–468.
- İbicioğlu, M. (2012). Yurtdışı Yerleşiklerin Hisse Senedi Piyasası Üzerindeki Etkisi: İmkb’de Endeks Bazında Uygulamalar. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 41–54.
- İskenderoğlu, Ö. ve Karadeniz, E. (2011). İMKB 100 Endeksi Getirisi ile Yabancı Portföy Yatırımları Arasındaki İlişkinin Analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 123–133.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegrating Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Applications to The Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169-210.
- Karataş, A., Dönmez, Ç. A. ve Kiraz, F. (2004). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda Yabancı Yatırımcıların Performans Analiz. *İktisat İşletme ve Finans*, 19(225), 95–104.
- Kesik, A., Canakci, M. ve Tunali, H. (2016). Analyzing Impact of Non-Residents Holdings of Equities on BIST (Istanbul Stock Exchange) 100 Index. *Journal of Economics, Finance and Accounting-(JEFA)*, 3(2), 166–166.
- Narayan, P. K. ve Narayan, S. (2005). Estimating Income and Price Elasticities of Imports for Fiji in a Cointegration Framework. *Economic Modelling*, 22(3), 423–438.
- Narayan, P. K. ve Smyth, R. (2006). What Determines Migration Flows From Low-Income to High-Income Countries? An Empirical Investigation of Fiji-U.S. Migration 1972-2001. *Contemporary Economic Policy*, 24(2), 332–342.
- Okuyan, H. A. ve Erbaykal, E. (2011). İMKB’de Yabancı İşlem ve Hisse Senedi Getirileri İlişkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(2), 256–264.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.
- Richards, A. (2005). Big Fish in Small Ponds: The Trading Behavior and Price Impact of Foreign Investors in Asian Emerging Equity Markets. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 40(1), 1–27.

Samarakoon, L. P. (2009). The Relation between Trades of Domestic and Foreign Investors and Stock Returns in Sri Lanka. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 19(5), 850–861.

Şenol, Z. ve Koç, S. (2018). Yabancı Portföy Yatırımları, Borsa ve Makroekonomik Değişkenler Arası ilişkilerin VAR Yöntemiyle Analizi: Türkiye Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (21), 1–20.

Nişanlılar Romanında Salgının Tarihi Gerçekliği ve Kurguya Yansıyan Dehşeti

Canan OLPK KOÇ*

Öz

Hastalık, destan dönemlerinden bu yana edebiyatın yararlandığı başlıca izlekler arasındadır. Bireysel trajedileri yaratan tekil hastalıklar kadar toplumun genelini etkilemiş salgın hastalıklar da hem sözlü hem yazılı edebiyata ait metinleri etkilemiştir. Kişilerin tek tek yakalandığı hastalıklar, ikincil kurgu karakterin edebi sahneye çıkmasının ön hazırlığını sağlaması yanında, hastaya karşı bireysel yabancılaşmayı ve zamanla bu durumun metafora dönüşmesi gibi farklı imkânlarda değerlendirilmiştir. Salgın hastalıklar toplumun genelini etkilemesi yönüyle toplum ve birey açısından kabullenme noktasında tekil hastalıklardan ayrılarak topyekûn bir mücadeleye dönüşmüştür. Salgın hastalıkları anlatan edebi eserler, yazarın da bizzat hastalığın mağduru durumunda olduğu örnekler ve geçmişin bir salgın hastalığını kurguya taşıyan eserler olmak üzere farklılıklar gösterir. Manzoni'nin Nişanlılar romanı, geçmişte yaşanmış gerçek bir salgını resmi kaynaklardan yola çıkarak kurguya dönüştürmesi yönüyle dikkat çeken bir romandır. Manzoni, yararlandığı kaynakları doğrudan göstererek 1628-1630 yılları arasında İspanyol egemenliği altındaki Lombardia bölgesinde yaşanan veba salgınını gerçekçi bir yaklaşımla anlatmıştır.

Bu çalışmada, Avrupa'da ortaya çıkan salgının İtalya'yı etkileyen yönleri Nişanlılar romanında, salgının önüne geçilemez bir hastalık olarak insanları, şehri ne yönlerden etkilediğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yerel yönetimlerin salgına karşı tepkileri, bunun halka yansıyan yönleri, din adamlarının şehrin manevi önderleri olarak salgın zamanındaki rolleri ve salgının bütün bu çıkarımların ışığında toplum üzerindeki sarsıntıları ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Edebi Metin, Ölüm, Salgın, Nişanlılar Romanı.

The Historical, Reality Of The Outbreak And The Defect Of The Fiction In The Novel Of The Engagements

Abstract

Disease is among the main themes that literature has benefited from since the epic times. Epidemic diseases that have affected the society in general as well as individual diseases that have created individual tragedies have affected both oral and written literary texts. Diseases that individuals caught one by one were evaluated in different possibilities, such as individual alienation from the patient and the transformation of this situation into a metaphor over time, as well as providing the preliminary preparation for the secondary fiction character to appear on the literary stage. The epidemic, on the other hand, has turned into a total struggle by separating from individual diseases at the point of acceptance in terms of society and individual in terms of affecting the society in general. Literary works that tell about epidemics differ, including examples in which the author himself is the victim of the disease and works that carry an epidemic of the past to fiction. Manzoni's *Fiancé* novel is a novel that draws attention as it transforms a real epidemic in the past into a fiction based on official sources. Manzoni explained the plague epidemic in the Lombardia region under Spanish rule between 1628 and 1630 with a realistic approach by directly showing the sources he used.

In this study, it is aimed to determine the aspects of the epidemic that emerged in Europe affecting Italy in the novel of *Engagement*, in what ways the epidemic affected the city as an inevitable disease. We will try to outline the reactions of local governments to the epidemic, its reflections on the public, the role of clergy as the spiritual leaders of the city during the epidemic, and the traumas of the epidemic on society in the light of all these inferences.

Keywords: Literary Text, Death, Epidemic, Fiancee Novel.

Geliş/Received: 09. 10. 2020

Kabul/Accepted: 25. 12. 2020

* Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar 'kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, colpak@mehmetakif.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2319-0815. (Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Edebiyata Salgın Hastalıkların Etkileri

Hastalık; ölümün habercisi olması, bireysel trajedileri yaratmasıyla veya geniş kitleleri etkilemesiyle sözlü edebiyattan bu yana anlatının ilgisini çeken en önemli izleklerden birisi olmuştur. Bu izlek, edebi metinlerin temas noktalarına göre; çatışmanın ortaya çıkmasında hastalığın bahane görünümümlü bir alt motiftten ibaret kalması, hastalığın karakterlerin doğal seçimlerinde engeller doğurması, hastalıkla mücadele eden karakterin kendi benliği ve kendi dışındakiler arasında verdiği mücadele, kötülük veya iyilik izleğinin geri planında hastalığın yer alması, hastalığın bireysel veya toplumsal perspektifte bir metaforu temsil etmesi gibi genelden özele bir seyir takip eder denilebilir. Sözlü gelenek içerisinde özellikle masallar, hastalık merkezli çatışmaları vermesi bakımından; ‘padişahın hasta kızının gölde yıkanıp iyileşmesi ve bir çobanla evlenmesi, padişah hastalanınca kızlarının evlendirilmesi için vasiyet etmesi, Keloğlan tarafından padişahın hasta kızı iyileştirilince padişahın, kızını Keloğlan’a vermesi’ (Bkz. Evcim, 2015) gibi birçok örnek barındırır. Fakat bu tür örneklerde hastalık; hastalığın mağdur üzerinde yarattığı yıkım ve çekilen fiziksel acılar göz ardı edildiğinden, henüz kurgunun ona belirlediği karakterle yüzleşmemiş kahramanın kurgu sahneye çıkmasında ve kurgu kaderiyle yüzleşmesinde yol açıcı bir alt motiftten ibarettir. Bir anlamda hastalık, diğerinin sahneye çıkabilmesi için, ölmesi gereken birincil tipin aradan çekilmesine gösterilen mazerettir. Hastalık türlerinin teşhisiyle birlikte sadece ölümün kendisi değil, aynı zamanda o mutlak sonun bahanesi de metnin zenginleşme katmanlarından birine dönüşür. Tolstoy, İvan İlyiç’in Ölümü’nde çaresiz hastalığı nedeniyle ölümü bekleyen İlyiç’in yalnızlığına, Peyami Safa Dokuzuncu Hariciye Koğuşu’nda kemik veremiyle mücadele eden isimsiz kahramanın ıstırabına yoğunlaşır. Anna Karenina’da veremli ağabeyinin gündün güne hastalığa teslim süreci, Levin’in kişisel hikâyesinin ilerlemesindeki en önemli engellerden birisi olurken; Suç ve Ceza’da Raskolnikov’un, Karamazov Kardeşler’de cinayet işleyen Smerdyakov’un kötülüklerinin gerisinde bir hastalık etkisi bulunacaktır. Sürecin son halkasına geldiğindeyse bir bakıma yeniden başa dönecek ve masallarda daha ziyade motiftten ibaret kalan hastalık bu defa metafora dönüşecektir.

Nurdan Gürbilek, *Benden Önce Bir Başkası*’nın ‘İkizini Öldürmek’ bölümünde, “Nasıl oluyor da Cumhuriyet döneminin ilk hastalık anlatılarından birinin yazarı, dile, edebiyata bir maraz perspektifinden bakabildi?” (Gürbilek, 2012:158) sorusu etrafında, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*’nda otobiyografik yönler de taşıyan bireysel bir hastalık anlatısından, toplumsal arızaları hastalık metaforuyla anlatmaya geçiş yapan Peyami Safa’yı inceler ve değişimin kökeninde, içinde Siyam ikizlerinin tezadını barındıran ilk Peyami Safa’nın; “Yalnızlık, hastalık, nöbet, ölüm titremelerinin yazarıyla aynı mekânı paylaşmak istemeyen, erkek kahramanın bambaşka bir adama dönüştüğü hastalıklı, nihilist, maddeci, inançsız ikinciye saf dışı bırakmaya çalışmasının yattığı tespitini yapar (Gürbilek, 2012). Aslında Gürbilek’in Peyami Safa etrafında yaptığı sorgulamalar genelleyici bir pencereye taşındığında; yazarla eseri arasındaki hastalıklı ilişki,

eleştirilen eserlerdeki hastalıklı yönler, toplumla toplum dışına çıkarılması gereken marazlı yazar-sanatçı gibi; gerek yapıtın gerekse yapıt sahibinin hastalık metaforu etrafında değerlendirildiği kapsayıcı bir yaklaşımın olduğu görülür. Ama tüm bunlar, hastalık ilgi ve yakıştırmaları metin dışından geldiği için edebiyatla hastalık arasındaki ilişkiyi tam olarak yansıtamayacak yaklaşımlardır.

Modern anlatılar etrafında hastalık, nasılsa bir gün ölecek insan açısından sadece herhangi bir mecazın, sembolün o rahatlatıcı uzaklığıyla düşünülemez denli bir gerçekliktir. Kurgunun sunduğu konfor açısından da her şeyden önce bir imkân ve çatışma unsurudur; karakterin önündeki başlıca engellerden birisidir ve salgın yahut bireysel oluşuna göre hastalığın kurgu içinde değerlendirilme biçimi de yine aynı imkânı destekleyen diğer alt imkânlara dönüşür. Geniş coğrafyaları etkileyen, sadece bireysel trajedileri ortaya çıkarması yönüyle değil sosyolojik arka planıyla da edebi esere dâhil olan salgın hastalıklar, bireysel hastalıklardan asıl bu noktada ayrılır. Bireysel hastalıklarda mağdurun dışındakiler, hastayla ne kadar ilgilenirlerse ilgilenirler, fiziksel acıyı ve içsel yıkımı yaşamaktan uzaktırlar. Nasılsa hasta olan diğeridir ve şimdilik kendisi böyle bir tehlikenin uzağındadır. Bu yadsıma durumunun en başarılı örneklerinden birisini de İvan İlyiç'in Ölümü'nde Tolstoy verir ve hastalığa yabancılaşmayı, İlyiç'in ölümü sonrası "Ben ölmedim, o öldü" düşüncesi geride kalan herkesin içinden geçti" (Tolstoy, 2019:3). cümlesiyle ifşa eder. Yine, cenazenin başında toplananlar arasında İlyiç'in çocukluk, okul ve yetişkinlik arkadaşı Piyotr İvanoviç de vardır. Mevtanın bu denli yakınında olmasına rağmen İvanoviç, İlyiç'in yaşadıklarını bir başkasının yaşadıkları olarak düşünür:

"Üç gün boyunca gece gündüz acılar içinde kıvrılmak, sonra da ölüm... Bu her an benim de başıma gelebilir..." diye düşünüp dehşete kapıldı. Ama hemen sonra, nasıl olduğunu kendi de anlamadan, tüm bunların onun değil, İvan İlyiç'in başına geldiği, kendisinin başına asla böyle şeyler gelmeyeceği, gelemeyeceği... böyle düşünmenin kendine eziyetten başka bir şey olmadığı, bunu Şvartz'ın yüz ifadesinin açıkça kanıtladığı... şeklindeki bildik, olağan düşünceleri yardımına yetiştirdi" (Tolstoy, 2019: 9).

Salgın hastalıklar geride kalan insanlara herhangi bir yadsıma tercihi bırakmaz. Genç yahut ihtiyar, zengin yahut fakir, din adamı yahut inançsız aynı düşmanın tehdidi altındadır. Salgına yakalanmamış olanlar bu durumun tam olarak farkında değildir. Hatta onların nazarında mağdur kişinin, hastalığını bulaştırması korkusuyla doğrudan tehlikeye dönüştüğü bile söylenebilir. Yine de herkes için salgın hastalık toplumsal korkuyu beraberinde getirir. Dolayısıyla toplumsal mücadelenin parçası olur. Salgına yönelik toplumsal refleks de geçmişten bugüne değişmiştir. İlk dönemlerinden Orta Çağ sonlarına dek kitlesel salgın ölümleri bir tür ilahî cezalandırılma yöntemi şeklinde kabullenilirken, tıp biliminin ilerlediği modernleşme dönemleriyle birlikte artık adı konulmuş ve mücadele edilmesi gereken bir düşmandır.

Salgın hastalıkların edebiyata yansımalarının izleri, destan metinlerine dek gider. Özellikle Kalevala Destanı'nda bir cezalandırma yöntemi olarak önemli yer tutar. Tüm Kalevala yatağa serilir, bilinmedik hastalık ve illetler yüzünden insanların alt yanlarının etleri çürüyüp üst yanlarındaki örtüler erir. Kalevala'da asıl ilginç olanıysa, salgın hastalıkla mücadelenin son derece doğru yürütülmesidir. Yaşlı ozan Väinämöinen salgın hastalığa karşı çareler arar; hamam yakıp taş ısıtarak, sel kütükleriyle su taşıyarak, şifalı bitkilerin buharıyla hamamı doldurarak tedavi yöntemleri üretir ve tüm bunların ardından Tanrı'ya dua eder. Önce temizlikle başlayan, temizliğin ardından ilaç tedavisine geçen ve en sona tevekkül eden bir mücadele vardır ortada (Bkz. Obuz-Obuz, 1968). Yine Antik Çağ metinlerinde de adına genel anlamda veba denilerek salgın hastalıklar anlatılır. Fakat destanların zamanıyla tespit edilebilen zamanı tam anlamıyla örtüştürmek mümkün olmadığından, destanlarda anlatılan salgınla toplumun genelini etkilemiş bir felaket olma yönüyle salgını karşılaştırmak pek mümkün değildir. Tarihsel gerçeklikle kurgusal gerçeklik arasındaki ilginin değerlendirilebileceği daha yakın dönemlerin telif eserlerine bakıldığında, salgın hastalıkları edebi eserde anlatma yönüyle, farklı yazar tutumlarının olduğu görülür. Bunlardan ilki, yazarın da mağdur durumda olduğu örneklerdir. Aynı zamanda otobiyografik metinler de kabul edilebilecek bu örneklerde yazar, hem gözlemlerinden hem de bireysel olarak salgından etkilenmelerinden yola çıkarak, mağduriyeti bir imkâna dönüştürür. İkinci tür tutumdaysa yazar, öğrendiği salgın üzerine bir kurgu inşa eder ve tarihi bilginin imkânlarından yararlanmış olur. Üçüncü tür yazar tutumunda ortada, tarihsel perspektifte yaşanmış bir salgın söz konusu değildir. Bu defa salgın, her şeyiyle kurgudur; yani yazar, imkânın imkânını kendi üretir. Kurgu salgınlar da kendi içinde, Albert Camus'nun Veba romanı örneğinde olduğu gibi gerçekçi veya Jose Saramago'nun Körlük romanında olduğu fantastik/metaforik olmak üzere ikiye ayrılır.

Salgın hastalıklar içerisinde vebanın, edebiyata etki bağlamında öne çıktığı görülür. Bunun başlıca sebebi, salgının yarattığı yıkımın diğerlerine nazaran çok daha kitlesel ve uzun süreli olmasıdır. Vebanın geçmişine bakıldığında 14. yüzyılın ortalarında yaşanan ve tüm Avrupa'da nüfusun neredeyse yarısının öldüğü Kara Veba, ilk dikkat çeken salgın olur. Vücutta kanla dolu şişliklere neden olduğu için Kara Veba denilen hastalık, "Genel kabule göre ilk olarak Çin'de ortaya çıkmış, Baykal gölü ve Aşağı Volga civarında ilerlemiş ve 1345'te Kırım'daki Ceneviz kolonisini kuşatan Moğol orduları vebalı ölüleri mancınıklarla şehre fırlatınca Kefe'ye geçmiştir. Kefe o dönemde Avrupalı tüccarların uğrak yeridir. Kefeyle ticaret yapan on iki Ceneviz gemisinin aldıkları malları Sicilya'nın Messina limanına getirmesiyle hastalık Avrupa kıtasına bulaşmıştır" (Genç, 2011: 127).

Din adamlarının, yöneticilerin ve doktorların çaresiz kaldığı Kara Vebanın edebiyata başlıca etkisi Boccaccio'nun Decameron adlı eserinde görülür. Boccaccio'nun Kara Veba salgınının yaşandığı yıllarda Floransa'da yazdığı Decameron, ölümcül veba salgınından kaçmak için bir

araya gelen yedi kadınla üç erkeğin on gün boyunca birbirlerine anlattıkları hikâyelerden oluşur. Yazar, her ne kadar Doğu hikâyeciliği etkisinde, bir üst anlatıya bağlı alt anlatılar teknik yapısını kurabilmek için on kişiyi hastalık dolayısıyla bir araya getirme yolundan yararlanmış olsa da eserin başında salgınla ilgili bilgiler verir ve salgının esere yansımaları ön sözde ifade eder:

“Seven kadınlara –bunların dışındakilere iğne, iğ, çıkrık yeter- destek olmak, kucak açmak amacıyla artık acıyla geçmişte kalan ölümcül veba salgınından kaçmak için bir araya gelen, yedi kadınla üç genç erkekten oluşan dürüst bir toplulukta on gün boyunca anlatılan yüz öykü, masal ya da meseli ve söz konusu kadınların sevdikleri için söyledikleri şarkıları aktaracağım” (Boccacio, 2016: 21).

Kara Ölüm, dönemin Türk şairlerinden Şeyyad Hamza'nın bir şiirinde de geçer. Şiirin, “Ecel n'olur ki takdir-i ezeldür/ Vebân'olur kazâ-i âsumândur/ Yidi yüz kırk tokuzunda Resûlün/ Vebâ geldi halâyika 'ayândur” beyitlerinde, şair iki defa, veba salgınından bahseder” (Akar, 1986:8). Şeyyad Hamza'nın dizelerinden anlaşıldığı kadarıyla salgına, o dönemin Türk toplumunda bir tür ilahî cezalandırma şeklinde yaklaşılr. Vebayı ‘kaza-i asuman” olarak kabul etme, sadece Şeyyad Hamza'nın dizelerinden ibaret bir kabul değildir. Kara Veba'nın özellikle etkili olduğu Avrupa'da ve sonraki salgınlarda, salgının ilk zamanlarında bunun günahlardan dolayı bir cezalandırma olduğu düşünülmüştür.

Boccacio ve Şeyyad Hamza, Kara Veba'yı farklı türler aracılığıyla edebi metne yansıtırlar. Fakat benimsedikleri gelenekten yetiştikleri kültüre birbirlerinin çok uzağında yer alan bu iki isim, aslında aynı ortak tehlikenin mağdurudurlar. Boccacio, eserini, salgından korunmak amacıyla kendisine karantina uyguladığı bir dönemde yazmış, kurgunun zeminini anlık yaşam deneyimlerinin üzerine inşa etmiştir. Ama aynı zamanda, seçtiği mizahi anlatımla “...vebanın yarattığı korku bariyerlerini aşmak için hikâyeleri kullanmıştır. Bunu yaparken de oyunun en temel işlevlerinden biri olan “ikinci bir paralel gerçeklik yaratma” silahını kullanmıştır” (Koçyiğit, 2020: 11). Şeyyad Hamza'ysa bu salgında kızını kaybetmiştir. “Akşehir Mezarlığı'nda tespit edilen bir mezar taşı Şeyyad Hamza'nın Aslı Hatun adında bir kızının olduğunu göstermektedir. Taşın üzerindeki 749 (1348) tarihi şairin meşhur mersiyesinin yazılış tarihiyle aynıdır. Bu da Şeyyad Hamza'nın anılan tarihte hayatta bulunduğunu ve söz konusu mersiye muhtemelen veba salgınında ölen kızı için yazdığını göstermektedir” (Tavukçu, 2010: 105).

Nişanlılar Romanında Veba

Veba, Boccacio ve Şeyyad Hamza gibi öncül kalemlerle edebi sahnede kendine yer bulsa da kurgusal zenginliğin asıl belirleyiciliği rolüne Alessandro Manzoni'yle birlikte bürünecektir. Manzoni, 1825-1827 yılları arasında üç cilt halinde yayınlanan ve modern İtalyan edebiyatının en önemli öncü eseri kabul edilen Nişanlılar romanında, tarihi kaynaklardan da yararlanarak “1628-1630 yılları arasında İspanyol egemenliği altındaki Lombardia bölgesinde, veba salgını ve kıtlık

gibi sorunların yaşandığı toplumsal olayları tüm gerçekliğiyle” (Gürlek, 2019: 52) anlatır. Manzoni, mağduru olmadığı fakat kaynaklar aracılığıyla öğrendiği bir salgını anlatırken, teknik bakımdan romantik bir yazar olmasına rağmen, salgının öncesini ve sonrasını daha nesnel görebilmenin avantajıyla, 1628-1630 yılları arasında yaşanan salgını gerçekçi bir biçimde ele almıştır. Kendi kurgu karakterlerinin salgına göre değişen hikâyeleri yanında salgının öncesindeki hataları; devlet adamlarıyla, din adamlarıyla ve sıradan insanlarla verilen mücadeleyi analiz etmiştir. Manzoni, “Günümüze dek gelen yazarların hiçbiri bu anıları incelemeyi, birbirleri ile karşılaştırmayı, iç içe geçmiş olaylar dizisinden veba salgınının gerçek öyküsünü ortaya çıkarmamıştır” (Manzoni, 2003: 628) derken, hem kendine kadarki bir eksikliği hem de metnin tarihsel zeminini oluşturma aşamasında karşılaştığı zorlukları dile getirir.

“Alessandro Manzoni’nin (1785-1873) Nişanlılar’ı, Milano salgınından da bahsedilen, siyasi bir romandır. Salgını, çeşitli sosyal kesimlerin gözünden değerlendirerek siyasi ve ekonomik yapıya etkisini akıcı bir dille anlatır. ... Kitap ilk olarak 1827 yılında üç cilt olarak yayımlanıyor, eserin yeniden ele alınıp düzeltilmiş son baskısı ise 1847’de okuyucuyla buluşuyor.

İtalyanca yazılan ilk tarihi roman olma özelliğini de taşıyan eser, İtalyan tarihine ışık tuttuğu için ders kitabı olarak okutuluyor. Manzoni’nin yaşadığı çağda “İtalyan romanı” diye bir kavram yok. Bu eser milliyetçi bakış açısıyla İtalyanları etkiliyor” (Yenen, 2020: 24).

Nişanlılar, belli tarih aralığındaki gerçek olayları anlatması, resmi belgelere dayandırmasıyla tarihi bir romandır. Manzoni, kendi çağından yaklaşık iki asır öncesini romanına konu edinmiştir. Eser bu yönüyle aynı zamanda, roman türünde tarihin keşfi anlamına da gelebilir. Alain, tarih-roman ilişkisini irdelerken şu ifadeleri kullanır:

“Tarih bolluk ve belgeyle ölür. Nasıl ki roman, kişilerin içinde yaşattığı şehri tanımaya yaramazsa, tarih de ancak yıkıntılarla kalıntıları gören ve onları anlatıyla tamamlayan gezginin işine yaramaz; şehri canlandırmaz. Anımsama gücümüz pek uzağa gitmez. Bu bakımdan, tarihi aydınlatan romandır. Tarih ancak “yeniden yaşatma sanatı” olursa, romanla eşitlenmiş, ona yetişmiş olur” (Alain, 1985: 98).

Nişanlılar romanı “yeniden yaşatma sanatı” olarak keşfetmenin öncülerinden sayılabilecek bir eserdir. Yazar, gerçekten yaşanmış bir salgını anlatırken tarihi belgelerden yararlandığını hatta belge bulmada zorlandığını okura aktararak kurgunun gerçeklik algısını güçlendirir. Manzoni, zaman zaman bir kurgu yazarı olmanın gerekliliklerinin dışına çıkarak, Milano Ayaklanmasının ardından gerçekleşen idam olaylarında olduğu gibi, bir tarihçi gibi çıkarımlarda bulunmaktan da kaçınmaz:

“O zamanlara ilişkin tarihsel veriler öylesine rasgele toplanmıştır ki, bu acımasız fiyat listesinin nasıl ve ne zaman kaldırıldığıyla ilgili en küçük bilgi bile yoktur. İnandırıcı bilgi olmadığı zaman varsayımlarda bulunmak kaçınılmazdır desek de, biz idamların gerçekleştirildiği

24 Aralık gününden birkaç gün önce ya da sonra bu listenin kaldırıldığını sanıyoruz” (Manzoni, 2003: 571).

Nişanlılar’da veba izleği, 28. bölümden itibaren ortaya çıkar. Bu bölüme kadar roman, birbirine kavuşamayan nişanlı iki genç etrafında kıtlık, yoksulluk, din adamlarıyla zorbalardan çatışması gibi hem bireysel hem de toplumsal olaylar etrafında gelişir. Yazar, romantizme has bir yöntemle sık sık araya girerek anlatıya sürükleyicilik kazandırır. “Toplumun her sınıfından insanın yer aldığı kahramanları arasında iyiler kadar kötüler de bulunmaktadır. Yazar romanın neredeyse her sayfasında bir iyi ile bir kötüyü karşı karşıya getirir. Gelişen olaylar çerçevesinde zavallı ve fakir olanın güçlü ve zengin tarafından ezildiğini okura göstermek ister. Tarih her zaman güçlü olan, yani kazanan tarafından yazılırken, bu romanda ezber bozulur, güçlülerin zulmüne boyun eğen alçak gönüllü insanların çektikleri zorluklar karşısında Tanrı’nın onlara lütfettiği zafere kavuştuklarını ve zalimlerin de öyle ya da böyle cezalarını çektiğine tanık olunur” (Gürlek, 2013: 29). Salgının yeni yeni ortaya çıktığı bu ilk bölümlerde, hastalık bireysel acıların ya da kurgu merkezli düşünülürse karakterlerin özel çatışmalarının önüne geçmemiştir. Sağlık Müdürlüğü, kenti saran yokluk nedeniyle tehlike yaratan salgın için önlemler düşünür, sağlıklı dilencilerle hasta dilencilerin farklı düşkünler yurdunda toplanması tartışılır; bu arada yoklukla birlikte sokaktaki ölümler de günbegün artar. Nihayet bütün dilencilerin aynı yerde toplanarak ihtiyaçlarının belediye tarafından karşılanması kararlaştırılır. Ardından yazar, Milano karantinası hakkında bilgiler verir. Kentin dışında, hemen hemen kare biçimde bir yapı olan karantinaya, yokluk ve soğuk yüzünden yoksulların çoğu kendi istekleriyle koşarlar. Birkaç gün içerisinde üç bin insan burada toplanır. Dışarıda kalanlarsa diğerlerinin karantinaya gitmesiyle daha çok sadaka toplayabileceklerini düşünenler ya da güç ve para sahiplerine güven duymayanlardır. Çağrıya kulak asmayanlar zorla toplanır, getirilecek her dilenci için ödül konulur. Manzoni, “Bildiginiz gibi, en zor zamanlarda bile devletin, en uygunsuz işlere verecek parası vardır.” diyerek kendine has tarzıyla bu uygulamayı eleştirir. Nihayet “birçok yoksul insan en azından özgürce yaşamak ya da ölmek için” kentten ayrılır. Kısa zamanda on bin kişiye yakın insan karantina altına alınmıştır (Manzoni, 2003).

Manzoni, öncelikli olarak salgının yarattığı bireysel trajediden ziyade gösterilen toplumsal reflekslerdeki hataları ele alır. Çünkü vebanın kaynağı, dilenci ve yoksul insanlar kabul edilmiştir. Toplumda ve yönetimde, sadece onları etkileyeceği gibi yanlış bir kanaat söz konusudur. Alınan önlemler de hatalarla doludur, hastalığı bastırmak yerine artırmıştır. Bu noktada Manzoni, yaklaşık iki yüz yıl sonra konuşuyor olmanın da verdiği bir rahatlıkla, karantina uygulamasındaki hataları tartışır:

“Elimizde yeterince bilgi olmadığını söylesek de bu birbirinden bütünüyle farklı insanların aynı yerde yatıp, aynı yerde yemek yemelerinin nasıl içler acısı bir görüntü sergilediğini anlamak güç olmasa gerek. Her bir odada yirmi otuz kişi yığınlar halinde yatıyor;

koridorlarda bir tutam çürük, pis kokulu saman yığını ya da soğuk taşın üzerinde kıvrılıyorlardı” (Manzoni, 2003: 583).

1628-1630 salgınının, geniş kitleleri etkileyen ve binlerce insanın ölümüne neden olan bir felakete dönüşmesinin gerisinde, vebanın kendi iç tehlikesi kadar bu iç tehlikeyi pekiştiren başka gelişmeler de vardır. Bir anlamda çeşitli talihsizler aynı yıllarda buluşmuştur. Manzoni, romanın önceki bölümlerinde, salgın öncesinde yaşanan kıtlık ve açlığa değinir; açlığın insanlara acı verdiğini, Türkiye’den buğday getirildiğini fakat Verona ve Brescia valilerinin bu buğdayın geçişine izin vermedikleri bilgilerini verir (Manzoni, 2003). Aynı döneme denk gelen bir diğer talihsizlik, Alman askerlerinin ayaklanmayı bastırmak için bölgeye gelmesiyle başlayan savaş halidir:

“Bir taraftan bu ordu geri dönerken, Ferdinando’nun ordusu da diğer taraftan yaklaşıyordu. Ferdinando, Grigioni ve Valtellina’ya saldırmış, Milano’ya inmeye hazırlanıyordu. Ordunun bu geçişinin neden olacağı zararlardan korkulmakla birlikte, askerler arasında veba salgınının olduğu haberi Sağlık Müdürlüğü’ne ulaşmıştı. O zamanlar Alman birliklerinde bu hastalığın belirtileri görülüyordu. Varchi’nin de dediği gibi bir yüzyıl önce Floransa’ya bu hastalığı sokanlar yine bu birliklerdi” (Manzoni, 2003: 587).

Aslında savaş ve kıtlığın, salgınla aynı zaman denk gelmesi tesadüf değildir. Savaş zaten ayaklanma yüzünden başlamıştır, ayaklanmanın da gerisinde kıtlık ve açlık vardır. Sınırlı sayılabilecek vakalarsa asker sevkiyatı nedeniyle geniş bir coğrafyaya yayılma yolu bulmuştur. Tıpkı Kara Veba’nın gerisinde Kırım’daki Venedik kolonisine saldıran Moğol askerlerinin olması, İspanyol Gribi salgınının hemen öncesinde Birinci Dünya Savaşının yaşanması gibi, 1628-1630 salgını da savaş tetiklemiştir. Nitekim karantinanın fayda etmediği, hemen her gün en az yüz kişinin öldüğü görülünce sağlıklı insanlar dışarı salınır; hasat mevsiminin gelişile beraber, dışarıdan gelen yoksullar dört gözle bekledikleri hasadı almak için başka yerlere giderler ve sonbahara dek salgında bir gerileme görülür. Fakat hastalığın kökü kurumak üzereyken savaş, bu gerilemeyi tersine çevirir. Doktorların uyarılarının, askeri ve siyasi hırslar nedeniyle yöneticiler tarafından dikkate alınmaması yüzünden salgın yeniden hız kazanacaktır. “Ordunun geçtiği tüm o yöredeki evlerde, yollarda birkaç ceset bulundu” (Manzoni, 2003: 629) der Manzoni. Fakat ölüm olaylarının gerçek nedeni, askerlerin bir yıl önce yaşanan kıtlık, çekilen sıkıntılar, ‘insanların üzerine çöken acı ve iç ağrısı’ gösterilip geçirilecektir. Şehre gelen İtalyan bir asker yüzünden hastalık Milano’da yavaş yavaş yayılacaktır. Manzoni, yararlandığı tarihi kaynakları da hastalığı bulaştıran askerden hareketle eleştirir:

“Tardino ve Ripamonti vebayı kente ilk taşıyan kişinin adını, kişiyle ilgili ek bilgiler veriyorlar. Doğrusunu söylemek gerekirse kurbanlarının adlarıyla değil, binli rakamlı yaklaşık

sayılarla gösterildiği böylesi geniş bir salgının ilk kurbanlarının adını saptamak ve saklı tutmak; o birkaç kişiyi bilmek ne tür bir merakın ürünü olabilir ki?” (Manzoni, 2003: 634).

Önceden kente gelmiş hastalıklı kişilerin başkalarıyla temas etmeleri, onların yetkililerce alıkonan eşyalarının kiracılar, hizmetliler ve onların akrabalarınca araklanması ve çıkarılan emirlere halkın gösterdiği kayıtsızlık ve vurdumduymazlık gibi nedenler, salgının yayılmasında etkili olur. Bazı günler vakalardaki seyrelme veba kuşkusunu azaltır, aslında böyle bir salgın olmadığına dair ‘halkın korkunç ve aptal inancını’ pekiştirir. Kimi doktorlarsa halktan yana tavır alarak meslektaşlarının verdiği korkulu haberlerle dalga geçer. Bu doktorlar, mart ayının sonuna doğru vakalar iyice görülür hale geldiğinde, ‘daha önce dalga geçtikleri olayı şimdi kabul etmek istemediklerinden’, salgına sıtma yahut ateşli sıtma gibi adlar uydururlar; bu hata da toplumda, tanısı konulduğu inancıyla hastalığın temasla bulaşmadığı düşüncesini pekiştirerek çok büyük zararlara neden olur. Salgının varlığına inanarak önerilerde bulunan doktorlarsa halkın öfkesinden nasibini alırlar. Her şeye rağmen kazanan hastalık olacaktır ve ilk zamanlar yalnızca yoksul halk arasında görülen hastalık, zamanla zenginlere de bulaşmaya başlayacaktır. Salgına inanmayan doktor ve soyluların düşüncelerinin değişmesinde de asıl sebep, ‘bu tür olayların zengin konaklarında görülmeye’ başlaması olacaktır (Manzoni, 2003).

Salgın, toplumsal statüden gündelik alışkanlıklara, toplumsal yapıyı büyük oranda değiştirmiştir. Özellikle bir yerlere sürüldüğünde hastalığın bulaşabileceğinden korkulduğundan uzun kıyafetler giyilmez olmuştur:

“Bu süre içinde kentte yaşayanların üçte ikisi ölmüştü. Sağ kalanların birçoğu hastaydı. Bir bölümü de kenti terk etmişti. Dışarıdan hiç gelen yoktu. Yollarda ancak çok az kişiye rastlanıyordu. Bunlarında değiştiği, gariipleştiği ilk bakışta anlaşılıyordu. Soylu sınıfa mensup olanların o zamandaki adetlere göre kent yaşamının vazgeçilmezlerinden olan manto veya pelerinlerini attıkları; rahiplerin cüppe yerine kısa etekli giysiler giydikleri görülüyordu. Herhangi bir yere sürünebilecek uzunluktaki giysilerden ya da bulaştırıcıların –en çok bundan korkuluyordu- işini kolaylaştıracak her türlü giyim kuşam tarzından kaçınılıyordu. İnsanlar tüm bu olaylara kalmamak için dar ve kısa elbiseler giyiyorlardı” (Manzoni, 2003: 703).

Susan Sontag, *Metafor Olarak Hastalık-AIDS ve Metaforları* adlı kitabında, edebi metinlerden hareketle tüberküloz, kanser gibi hastalıkların özellikle 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın başlarından itibaren nasıl bir metafora dönüştürüldüğünü ele alır. Sontag, kendi anlayışının, hastalığın bir metafor olmadığı, hastalıkla mücadelede takip edilmesi gerekenin metafordan fazlaca arıtılmış ve bu düşünce biçimine direnç gösteren bir yaklaşım olduğunu söyler (Sontag, 2005). Çünkü sebep ve sonuçlarıyla hastalığın gerçek anlamda anlaşılmasının önüne, önceden kabullenilmiş ve büyük oranda yanılığın içeren genelleyici anlamlar geçmekte ve mücadeleyi pasifize etmektedir. Manzoni, bu yönüyle çağdaşlarından ayrılır ve hiçbir metafor amacı taşımadan, salt tarihi kaynaklardan hareketle, salgının toplum üzerinde yarattığı travmatik

yıkımı gösteren örnekler aktarır. Bazı evlerin duvarlarına boya sürülmesi ve bu boyanın hastalığı bulaştırmak isteyenlerin marifeti olduğuna inanılması, kilisede diz çöküp dua eden bir ihtiyarın, oturmak istediği bankın tozlarını silmek isterken hastalık bulaştırdığı iddiasıyla linç edilmesi, ülkeyi gezmeye gelmiş üç Fransız gencin, sırf meraktan bir mermere dokunmalarını hastalık bulaştırmaya çalıştıklarına yorumlayıp suçlanmaları gibi birçok hadise; toplum psikolojisinde bozulmayı gösteren örneklerdir.

Toplumlar, bazı bireysel hastalıklarda olduğu gibi salgın hastalıkların gerisinde de ilahî bir cezalandırmanın olduğuna inanmışlardır. Sontag, hastalığın metafora dönüştürülerek gerçek nedenlerin görmezden gelinmesi noktasında ilahî ceza kabulünü de irdeleyerek hastalığın destanlardaki görünümünü anlatır. İlyada'da ve Odyssea'da doğüstü bir ceza olan hastalık, şeytani bir güç ve doğal sebeplerin sonucu olarak başa gelmiştir. Yunanlıların bakışına göre, hastalık gereksiz ve haksız yere ortaya çıkabilir, (kişisel bir kusur, toplu bir suç, ya da ataların işlediği bir suçun karşılığı olarak) hak edilmiş bir kötülük de olabilir. Din de işin içine girer. Başka her şeyde olduğu gibi hastalıkta da ahlakî ölçütler dayatan Hristiyanlığın ortaya çıkışıyla birlikte, hastalık ile 'kurban' arasında zaman içinde daha yakın bir bağ meydana gelir. Böylece, hastalığın ceza olduğu düşüncesi, bir hastalığın özellikle yerinde ve haklı olabileceği fikrinin yolunu hazırlamış kabul edilir (Sontag, 2005: 48).

Manzoni, hastalığa romantik bir tavırla yaklaşım onu metafora dönüştürmez fakat toplumun bazı kesimleri tarafından salgının ilahî bir cezalandırma veya büyü, sihir gibi kötü güçlerin kötülükleri kabul edilerek metafora dönüştürüldüğüne ilişkin bilgiler verilir. Vebanın varlığını ilk zamanlar yadsıyan, inatlarından vazgeçmeyenler, hastalığın ucu kendilerine de ulaştığında kendi kusurlarını örtmek ve insanları kandırdıklarını gizlemek için akıl dışı fikirler ileri sürerler:

“Ne yazık ki, ellerinde yalnızca İtalya'da değil, Avrupa'nın her yerinde zamanın geleneğine ve düşüncelerine uygun olarak, vebayı yaymanın büyü ve zehir yoluyla mümkün olduğu yönünde inandırıcı olmak için birtakım çareler aradılar. Buna benzer düşünceler zaten daha önce, özellikle bundan yarım yüzyıl önce baş gösteren veba salgınında da düşünülmüş ve insanlarca gerçek kabul edilmişti” (Manzoni, 2003: 642-643).

Nişanlılar'da dikkat çekici olan, din adamlarının belirgin bir şekilde, salgının sebeplerini ilahî cezalandırma ve ahlak bozukluğuna dayandırmamasıdır. Gerek salgınla mücadelede gerekse halkı teskin etmekte çok önemli bir rol üstlenen din adamları, hastalıkla mücadeleyi pasifize edecek engeller çıkarmak yerine mücadelede doğru adımların atılmasını sağlayacak yönlendirmelerde bulunurlar. Fakat halk arasında vebanın, ahlak bozukluğuyla ilişkisi olduğunu düşünenler vardır:

“Öfke, suçluların cezalandırılmasını bekler. Bu nedenle çok akıllı bir yazarın da dediği gibi halk vebayı, önünde boyun eğmekten başka bir şey yapılamayacak bir nedene değil; kolayca öç alabileceği bir ahlak bozukluğuna yüklemeyi yeğliyordu. Bedene çaktırmadan girebilen, insanın iliklerine işleyen tatlı bir zehir söylentisi, vebanın şiddetini ve karanlık, bilinmez yönlerini anlatmaya yetiyordu. ... Buna bir de her şeyi olanaklı kılan, her türlü karşıt düşüncenin etkisini azaltan büyü de eklenince bütün zorluklar ortadan kalkıyordu” (Manzoni, 2003: 651-652).

Burada dikkat çekici olan, salgın hastalığı metafora dönüştürmede kötülük kaynağının dışarıda aranmasıdır. Mağdurlar, işledikleri günahların karşılığı olarak Tanrı tarafından cezalandırıldıklarını düşünmekten çok, kötülük amacı taşıyan başkalarının büyü ve sihir yoluyla hastalığı onlara bulaştırdıklarına inanır:

“Çok eskiden kalma ve o zamanlarda Avrupa’da yaygın olan eskiden de denenmiş bir yola başvuruldu; olay, zehirli tozlar ve sihirlerle açıklanmaya çalışıldı. Bu tür zehirlerin sokaklara, özellikle insanların toplu halde bulunduğu yerlere atıldığı ve zehrin böylece elbise eteklerine, halkın büyük bir kısmı çıplak ayakla dolaştığı için daha da kötüsü ayaklara bulaştığı söyleniyordu” (Manzoni, 2003: 657).

Nişanlılar romanı, dönemler ve şartlar ne kadar değişirse değişsin, insanın olduğu yerde bazı hataların tekrar edeceğini görmek açısından da önemli bir hareket noktasıdır. Okurun ilgisini canlı tutmak için kimi yerlerde araya giren yazarın, hastalığın seyrini anlatırken yaptığı özetleme aslında insan gerçeğinin yüzyıllar boyunca benzer salgınlara karşı değişmeyen tepkisini gösterir:

“Başta, veba yok denildi, gerçekten yok denildi. Veba sözcüğünü ağza almak yasaklandı. Sonra bunun gerçekten veba olmadığına karar verildi; ama ona uygun bir ad bulamadıkları için benzer bir hastalık adı olan sıtma hastalığı denildi. Bu benzetme ile veba düşüncesi kabul edilmiş olmuştur. Sonunda veba, kesinlikle veba olduğu söylendi. Ama başka bir fikir ortaya atılmıştı bile: Büyü ve zehir. Bunlar geri alınamayan veba tanımının anlamını bozan ve karıştıran sözcüklerdi” (Manzoni, 2003: 647).

Sontag, tüberküloz hastalığından yola çıkarak, 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın başlarında hastalıklara yönelik romantikleştirmenin olduğunu söyler. ‘Romantik ıstırap’ denilen edebi ve erotik tutum tüberkülozu bir metafora dönüştürmektedir. Hastalığı gösteren ilk semptomlar üslupçu bir yaklaşımla aktarıldığından gerçek acı yok sayılmıştır. Sıksa, tahta göğüslü kadınlarla ten rengi kaçmış erkekler hastalığa yakalanmaya aday kişiler sayılmıştır (Sontag, 2005). Manzoni, Nişanlılar’ı tam da Sontag’ın sözünü ettiği dönemde yazmıştır. Öte yandan edebiyatta realist anlayış etkisinin ortaya çıktığı yıllara göre erken sayılabilecek bir dönemin sanatçısı olmasına rağmen, hastalığa yaklaşım noktasında romantik tarzın gereklerinden uzaklaşarak gerçekçi bir yol izlemiş görünmektedir. Manzoni, tarihe olan ilgisiyle romantik bir yazardır; Nişanlılar’da da sık sık olayın anlatımını kesmek, yazar kimliğiyle araya girmek, okura kurgu dışı bilgiler vermek gibi romantizme has tercihlerden yararlanmıştı. Bununla birlikte veba

salgınını gerçekçi bir üslupla ele almıştır. Salgın karşısında toplumun duyarsızlığı, ilk zamanlar vebanın hafife alınması, özellikle yöneticilerin üzerlerine düşen sorumluluklardan kaçınmaları bu gerçekçi üsluba yansıyanlardır. Hatta romanın bu bölümlerinde, iki nişanlının bir türlü kavuşamaması şeklindeki asıl konu, salgının gerisinde âdeta görünmez olur.

Sonuç

Nişanlılar romanı kurgu zamanından önceki yüzyıllarda yaşanan bir salgını edebi dile aktararak anlatmaya çalışır. Yazar, olay örgüsünde özellikle salgın bölümüne geldiğinde romanının geneline hâkim olan ispatlama kaygısıyla sık sık tarihi belgelere göndermede bulunur. Aynı zamanda okuru tarihi belgenin yazanına ve hatta tarih/sayı gibi teknik bilgilerini vererek ne kadar doğru/ dürüst bir iş yaptığını vurgular. Bütün bunlar yalnız döneminin okuru için değil aynı zamanda bugünün okuru için de Manzoni'nin romanının salgın tarihini araştırmada kullanabileceği kaynak olma özelliğini kuvvetlendirir. Ancak kurgu eserlerde tarihi belge göstermek elbette bir zorunluluk hatta gereklilik bile değildir. Aksi durumda yani belgeye dayanmadan anlatılmış olması halinde de Nişanlılar romanının salgının insana ve şehre etkisini görmek bakımından çok ciddi sahneler ve duygular aktardığı görülür. Gerek insan gerekse toplum çaresiz kalınan ve hızla ilerleyen hastalık karşısında insani özelliklerini kaybedecek noktaya gelir. Salgında ağırlaşan vakalar, ölmek üzere olan hastalar, ölümler çıkarıcı insanların çekinmeden faydalandıkları kişilerdir. Yine de iyi insanlar insanlığın gerektirdiği yardımlaşma duygusunu yitirmez. Özellikle bir türlü kavuşamayan hatta kavuşması gittikçe zorlaşan nişanlı çift uğruna uzun süre emek verdikleri ilişkilerini, birbirlerine yönelik arzularını geri plana atarak salgında hastalanan insanların ihtiyaçlarına koşarlar. Bir taraftan temizlik, gıda gibi konularda koşuştururken bir taraftan da manevi yönden salgın mağdurlarının moralini düzeltmeye, manevi destek olmaya gayret ederler.

Yaşanmış olan, yazar açısından öncesi ve sonrasıyla kendiliğinden bir imkândır. Yaşanmışlık, sınanan hataları ve kazandırdığı tecrübeleriyle, yazarın daha özgüven dolu cümleler kurmasının yolunu açar. Merkez kurgu etrafındaki dönem ve koşullar üzerine yapılan tespitlerin tutarlılığı, biraz da anlatılanların sonunu bilmekle ilgilidir. Aynı zamanda salgının mağduru durumundaki Boccacio yahut Şeyyad Hamza'dan; daha kapsayıcı, aydınlatıcı tespitler beklemek hakkaniyetli bir okur yaklaşımı değildir. Dönemine göre değerlendirildiğinde Manzoni'nin Nişanlılar romanında asıl başarısı, geçmişi bir tarihçi titizliğiyle irdelemesi ve tarihi bir gerçekliği kurguya yedirmesi; tarihin imkânını edebiyatın imkânına dönüştürmesidir.

Kaynakça

- Akar, M. (1986). *Şeyyad Hamza Hakkında Yeni Bilgiler I*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türklük Araştırması Dergisi. 2. 1-14.
- Alain, E. C. (1985). *Edebiyat Üstüne Söyleşiler*. Çev: Asım Bezirci. İstanbul: SAY Dağıtım.

- Boccao, G. (2013). *Decameron*. Çev. Pekin Teksoy. İstanbul: Oğlak Yay.
- Evcim, R. (2015). *Anadolu'da Anlatılan Masallarda Adet ve İnanmalar Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme*, Afyon: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Genç, Ö. (2011). *Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri*, Tarih Okulu Mayıs- Ağustos X. 123-150.
- Gürbilek, N. (2012). *Benden Önce Bir Başkası*. İstanbul: Metis Yay.
- Gürlek, Y. (2013). *Romantik Manzoni'nin Aydınlanmacılığa Yaklaşımı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri ve Edebiyatları (İtalyan Dili ve Edebiyatı) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Koçyiğit, M. (2020). *Decameron Hikâyeleri'nde Salgın ile Baş Etmenin Bir Yolu Olarak "Oyun"*, Roman Kahramanları Dergisi. Ekim/Aralık 44. 10-15.
- Manzoni, A. (2003). *Nişanlılar*. Çev. Necdet Adabağ. İstanbul: Literatür Yay.
- Obuz, L.- OBUZ, M. (1966). *Kalevala Fin Destanı (Runo 26-50)*. Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık.
- Sontag, S. (2005). *Metafor Olarak Hastalık-AIDS ve Metaforları*. Çev. Osman Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Tavukçu, O. K. (2010). *Şeyyad Hamza*, TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Tolstoy, L. N. (2019). *İvan İlyiç'in Ölümü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Yenen, Z. (2020). *Trump ve Bolsonaro Manzoni Okusaydı*, Roman Kahramanları Dergisi Ekim/Aralık 44. 27-31.

Göç ve Kalkınma İlişisine Yönelik Bir İnceleme: Web of Science Veri Tabanına Dayalı Bibliyometrik Ağ Analizi

Süha ÇELİKKAYA*
Muhammet ATİLA**

Öz

Çalışmada 1980-2019 döneminde, Web of Science veritabanı üzerinden SCI, SSCI ve AHCI atıf indekslerinde bulunan ekonomi ve sosyoloji alanlarındaki göç ve kalkınma kavramı ile ilgili farklı türlerdeki 1586 yayın bibliyometrik olarak incelenmiş, devamında sosyal ağ analizi ile kurum, yazar, ülke iş birlikleri haritalandırılmıştır. Çalışmada yayınların değerlendirilmesi amaçlı olarak alanda yaşanan hacimsel değişimler ele alınırken diğer yandan da alanda meydana gelen gelişmeler, konu başlıklarında görülen eğilimler, alana en yoğun katkıyı sunan ülkeler ve kurumlar ile alanda en fazla atıf alanlar da VOSviewer programından yararlanılarak görselleştirilmiştir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre atıf indekslerinde yayınlanmış olan sosyoloji ve ekonomi alanındaki göç ve kalkınma konulu çalışmaların özellikle 2006 yılından itibaren hızla artmaya başladığı görülmektedir. Bu durum son yıllarda özellikle politik olarak yoğunlaşan göç ve kalkınma konularının akademik çalışmalarda da ele alındığını göstermektedir. Alanda hazırlanan yayın sayısı zaman içinde hızla gelişirken çalışmaların menşei itibarıyla da çeşitlenerek Anglo Amerikan etkiden uzaklaştığı ifade edilebilir. Bu bağlamda çalışma sayılarındaki artış, uluslararasılaşma eğiliminin yükselmesinde etkili olmuştur. Göç ve kalkınma ilişkisinin temel üç başlığı olan havaleler, geri dönüş göçleri ve diaspora etkisi gerek çalışma konusu olarak gerekse anahtar kelime iş birliğinde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Kalkınma, Sosyal Ağ Analizi, Bibliyometri, Ağ Yapı

An Examination On The Relationship Between Migration and Development: A Bibliometric Network Analysis Based on Web of Science Database

Abstract

In this study, 1586 publications of different types related to migration and development concept in the fields of economics and sociology were examined bibliometrically in the SCI, SSCI and AHCI citation indexes through the Web of Science database in the period of 1980-2019, and this was followed by mapping of social network analysis and corporate, author, country collaborations. While the volumetric changes in the field were discussed for the purpose of evaluating the publications in the study, on the other hand, the developments in the field, the trends seen in the topics, the countries and institutions that made the most intense contribution to the field and the most cited ones in the field were visualized by use of VOSviewer program.

According to the results of the study, it is seen that the studies on migration and development in the field of sociology and economy, published in the citation indexes, have started to increase rapidly especially since 2006. This situation shows that migration and development issues, which have become politically intensified in recent years, are also discussed in academic studies. While the number of publications prepared in the field has developed rapidly over time, it can be stated that the studies have diversified in terms of their origin and moved away from Anglo-American influence. In this context, the increase in the number of studies has been effective in increasing the internationalization trend. Remittances, return migration and the effect of diaspora, which are the three main topics of the relationship between migration and development, are included both as a subject of study and in keyword cooperation.

Keywords: Migration, Development, Social Network Analysis, Bibliometrics, Network

Geliş/Received: 18. 09. 2020

Kabul/Accepted: 22. 12. 2020

* Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar 'kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, suhacelikaya@sdu.edu.tr, : /0000-0002-4104-1680

** Doktora Öğr. Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, İktisat Anabilim Dalı, atila.muhammet@gmail.com, /0000-0002-4470-0944

(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Bir araştırma alanı olarak ele alındığında, göç çalışmalarının son yıllarda oldukça popülerleştiği görülmektedir. Özellikle siyasi karmaşa, iç savaş, kıtlık, salgın hastalık gibi nedenler göçe sebep olurken; bilişim alanındaki gelişmeler de insanların bu durumdan daha fazla haberdar olmasını sağlamıştır (Barthel ve Neumayer, 2015). Gerek iç göç gerekse uluslararası göç bağlamında incelendiğinde alandaki çalışma sayısının hızla arttığı gözlenmekte, farklı çalışma alanlarında da göç olgusuna yönelik tartışmalar yapılmaktadır. Göç alanında dünyanın farklı yerlerinde çok sayıda enstitü ve dergi faaliyet göstermekte olup buralarda çok sayıda araştırmacı çalışmaktadır. (Pisarevskaya vd. 2019). Göç olgusu ile bağlantı düzeyi en yüksek alanlardan birisi de iktisattır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte daha fazla gündeme gelen ve insanların refah düzeyinin artırılmasını amaçlayan kalkınma iktisadının, göç süreci ile arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır (De Janvry ve Sadoulet, 2016). Massey'e göre kalkınma insanlarla mümkün olmaktadır. Göç eden bireyler de bu sürecin içerisinde (Massey, 1988). İç ve uluslararası olmak üzere göçün her iki türü de kalkınma alanı ile bağlantılıdır. İç göç açısından bakıldığında insanların kırdan kente gidişinin temelinde, yüksek bir refah ve daha iyi bir hayat sürme isteği yatmaktadır. Kentten kente göçlere bakıldığında ise kentler arasındaki gelişmişlik düzeyi farkları belirleyici olmaktadır. Genelde göçmenlerin küçük kentlerden büyük kentlere doğru hareket ettikleri ifade edilebilir (Pérez-Campuzano vd. 2018). Kırdan kıra veya kentten kıra göçlerde de insanların refaha ulaşma çabaları öncelikli amaç olarak yer almaktadır. Hava kirliliği, stres, trafik problemi gibi sorunlar kentten kıra doğru göçün nedenleri arasındadır. Kalkınma açısından da önemli olan bu sorunların kırsalda daha az oranda olması, kentlerden kırsala doğru göç açısından belirleyici olmaktadır. Kırsaldan kırsala olan göçlerin arka planında da eğitim, iş imkânları gibi yine kalkınma ile ilişkili sebepler bulunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, göç ve kalkınma anahtar kelimeleriyle iktisat ve sosyoloji alanındaki atıf endekslerine giren yayınları araştırarak uluslararası iş birliği, kurumlar arası iş birliği, yazarlar arası iş birliği ile çalışma yoğunlaşma alanlarını ortaya koymaktır. Çalışmada, göç ve kalkınma alanına ilişkin dönemlere bağlı çalışma konularına yönelik eğilimler sunularak odaklanılan noktalar aktarılmıştır. Aynı zamanda çalışma, göç ve kalkınma bağlamında alan yazındaki akademik performansa dair fikir vermeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışmada da kullanılan bibliyometrik yöntem, yayınların niteliği açısından değerlendirmeler sunarak araştırmaların geçmişini anlamakla birlikte gelişimi hakkında da fikir vermektedir.

Göç ve Kalkınma İlişkisi

Akademik anlamda sınırları her ne kadar Ravenstein'in 1885 ve 1889'da yayınlanan iki makalesindeki "Göç Kanunları" adlı yasalarla belirlenmiş olsa da geçmişi insanlığın başlangıcına kadar giden göç hareketleri, günümüzde en çok tartışılan konulardan biridir. Küreselleşme süreciyle emeğin hareketliliği bağlamında bütünleşen göç olgusunun bilhassa 1990'lardan itibaren göç ve kalkınma çalışmaları ile de yoğun şekilde ilişkilendirildiği görülmektedir (Castles, 2002). Göçün ekonomiye etkilerine dair net bir görüş olmasa da kalkınma açısından olumlu sonuçlar doğuracağı fikri eskiye nazaran çok daha fazla duyulmaktadır (Van Naeerssen vd. 2008). Nitekim Sørensen'in 2002 yılındaki çalışması bu açıdan önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmada, göç ve kalkınma alanının bir bağ ile birbirlerine entegre olduğu belirtilmektedir. Bu yeni paradigma çerçevesinde yer alan çalışmalarda göç artık bir sorun değil, kalkınma için araç olarak görülmektedir (Lavenex ve Kunz, 2008; Sørensen, vd. 2002).

Kalkınma olgusunun akademik çalışmalarda ele alınışı ise göç kavramına kıyasla daha yakın tarihte gerçekleşmiştir. Her ne kadar Adam Smith "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde Asya ve Afrika'daki kalkınma sorunlarını belirtmiş olsa da alanın sistematik bir şekilde ele alınışı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde olmuştur. İktisadi kalkınma; insanların verimliliğini artırmak, servet üretmek ve milli geliri yükseltmeyi amaçlamaktadır. Genellikle iktisadın fayda, kar maksimizasyonu, denge gibi ilkelerinden faydalanmakta olan kalkınma iktisadının geniş bir kapsamı bulunmaktadır. Kıt kaynakların etkin dağılımı, büyüme gibi ana konularla ilgilenen kalkınma iktisadı, kamu kesimi ve özel sektörün ekonomik, sosyal, politik ve kurumsal mekanizmalarıyla da ilişkilidir. Kalkınma iktisadı, neoklasik iktisattan büyük oranda farklılaşarak, iktisadi kalkınmanın nüvelerini nüfusun önemli kısmında verimli hale getirecek şekilde ekonomik, kültürel ve politik gereksinimlerle ilgilenmektedir. Bu bağlamda kentlerin, bölgelerin ve daha büyük ölçekte incelendiğinde bir ülkenin yoksulluktan kurtulabilmesi için ekonomiye yönelik karar verme sürecinde hükümetler kalkınma stratejilerine odaklanmaktadır. Kalkınma iktisadı alanında ortaya çıkan yeni yaklaşımlar ve elde edilen istatistik veriler pek çok şeyin sorgulanmasına yol açarken, kalkınma olgusuna dair Amartya Sen'in "Kalkınma, insanların özgürlüklerini genişletme süreci olarak ifade edilebilir" cümlesi ise ana tezin değişmediğini göstermektedir. Kalkınma iktisadı küresel nüfusun yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlarken, gelişmekte olan ekonomileri de anlamamızı sağlamaktadır (Todaro ve Smith, 2014).

Çoğunlukla uluslararası göç ile ilgili olan göç kalkınma ilişkisi incelendiğinde sürecin genellikle devletler arasında iş birliği ile yürüdüğü, bazen de yerel yönetim ile göçmen grupları arasında gerçekleştiği görülmektedir. Koser'e göre göç ve kalkınma süreci iki farklı açıdan

birbirleriyle bağlantılıdır. Bunlardan ilki, toplumlarda karşılaşılan eşitsizliklerin göçlere neden olmasıdır. İkincisi ise uluslararası göçlerin, göç veren ülkeye olumlu ve olumsuz etkileridir. Bu etkiler tersine göçler, göçmen havaleleri ya da diasporalar ile olumlu olmaktadır, beyin göçü tarzındaki göçler ile olumsuz olmaktadır (Koser, 2007). Uluslararası göç ve kalkınma süreci arasındaki ilişkide bakış açısı genellikle göçmenlerin havaleleri, diasporalar ve tersine göçler üzerinedir. Bilhassa göçmen dövizleri nedeniyle gelişmiş ülkelerin göçmenlere daha yüksek bir refah vaat etmesinden dolayı göç yönünün bu ülkelere doğru olacağı düşünülse de, esas olarak göç geliştirmekte olan ülkelere doğru yaşanmaktadır. Bu durumun arkasında yatan temel faktör yaklaşık 1.2 milyar insanın günde 1 doların altında gelire sahip olması ve kıtalararası göçü gerçekleştirecek ekonomik imkanının bulunmamasıdır. Dünyanın nüfusunun yaklaşık yarısı ise günlük 2 doların altında gelire sahip olup yaşam koşullarını yükseltmek için güneyden kuzeye doğru göç etmeye çalışmaktadır (Sørensen, vd. 2002). Geliştirmekte olan ülkelere kaynaklı göçlerin ana sebebi ekonomik kalkınmanın istenilen düzeyde gerçekleşmemesidir. İnsanlar zor hayat koşulları ve düşük gelirden ötürü göç etmektedir. Gelişmiş ülkelerin göç ile mücadelesinde başvuracağı yöntem yoksul ülkelere iktisadi kalkınmanın sağlanmasıdır. Süreç içerisinde bu ülkelere iktisadi kalkınma sağlandıkça göç hareketleri de yavaşlayacaktır (Massey, 1988).

Kalkınma iktisadının, uluslararası göç kadar büyük boyutlu olmasa da, iç göç türleri ile de arasında ciddi bir ilişki söz konusudur. Özellikle kırsal kentsel göçler, kentlerin barındırdığı kümelenme ekonomileri ve diğer faktörler sebebiyle uzun dönemli kalkınma bakımından önemlidir. Kentler; hastaneler, havaalanları ve üniversiteler gibi büyük ölçekli altyapı tesislerine sahip olması açısından çekim merkezi konumundadır (Tacoli vd. 2015: 12). Kentlerde kırsala göre daha fazla iş imkanı bulunmakla birlikte, dikkat çeken hususlardan birisi kentlerdeki görece yüksek işsizlik oranlarıdır. Kentlerde, işgücüne görece yüksek ücret verildiği için, göç kırsala nazaran fazla olmaktadır. Emek talebinin emek ihtiyacının üzerinde olması kentlerde işsizlik problemini artırırken, kent yönetimi bakımından da yoğunlaşılması gereken bir durum oluşturmaktadır (Speare Jr, 1971).

Göç ve Kalkınma Literatürüne İlişkin Bibliyometrik Çalışmaların Özeti

Alan yazın ele alındığında göç odaklı bibliyometrik çalışma sayısının kalkınma odaklı bibliyometrik çalışmalara göre daha fazla olduğu ifade edilebilir. Göç üzerine hazırlanan bibliyometrik çalışmalar incelendiğinde ise spesifik göç türleri üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir.

Bunlar arasında organ kaçakçılığı, araştırmacıların göçü, beyin göçü ya da göçün sağlık alanına etkisi gibi farklı kapsamlardaki çalışmalar gözlemlenmiştir. Subbotin ve Aref'in (2020)

Rusya'daki beyin göçü ve beyin kazanımını ele aldıkları çalışma, Sweileh vd.'nin (2018) sağlık göçüne odaklandıkları çalışma, Moed ve Halevi'nin (2014) uluslararası bilimsel göçü incelediği çalışma ile Gonzalez vd.'nin araştırmacıların iç göçünü (2018) ve organ kaçakçılığını (2020) ele aldığı çalışmaları bu çerçevededir.

Pisarevskaya vd.'leri 2019 tarihli çalışmalarında 1959-2018 yılları arasındaki göç çalışmalarını haritalamışlardır. Kalkınma alanına bakıldığında ise Yu vd.'lerinin (2018) teknolojik gelişme ve iktisadi kalkınma çerçevesinde bibliyometrik çalışmaları bulunmaktadır. Diğer yandan göç çalışmalarında önemli bir yeri olan kalkınma alanının, göç alanı ile ilişkisine dair bibliyometrik bir çalışma yapılmadığı da tespit edilmiştir. Alan yazına ilişkin gözlemler arasında sosyal ağ analizi yöntemiyle gerçekleştirilen kalkınma ve göç çalışmaları sayısının azlığı da dikkat çekmektedir.

Çalışmanın Yöntemi ve Amacı

Adı ilk kez 19. y.y.'in sonlarında "Theory of the National and International Bibliography" adlı çalışma ile duyulan bibliyometrik araştırmalar, zaman içerisinde istatistiksel bibliyografyanın tam olarak aktarılamadığı gerekçesiyle değişime uğramıştır (Sengupta, 1992). Pritchard 1969 senesinde yayımlanmış çalışmasında bibliyometriyi kitaplar ve diğer haberleşme vasıtalarının matematiksel ve istatistiksel yöntemlerle uygulanması şeklinde tanımlamaktadır (Pritchard, 1969). Pritchard'ın çalışmasında diğer haberleşme araçlarından kastın ne olduğu tam olarak ifade edilmese de, bibliyometri günümüzdeki haline benzer şekilde yorumlanmaktadır. Machlup ve Mansfield'in 1983 yılındaki çalışmasında ise bibliyometriye yönelik tanım, "literatürün gelişimi ve dağılımı ile ilgili istatistiksel çalışmalar" olarak sınırları çizilmiş şekilde yer almaktadır (Broadus, 1987).

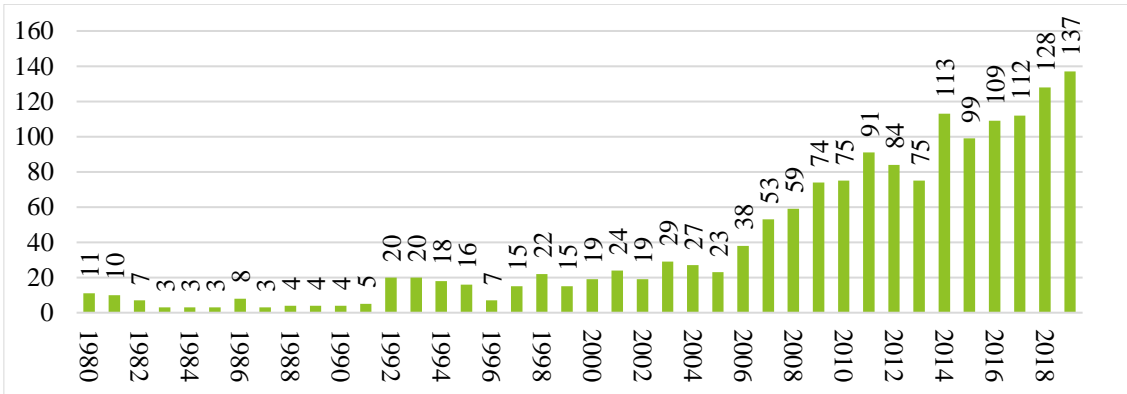
Bibliyometrik araştırmalar; akademik atıfların kaynağına ulaşmak için kullanılmakla beraber, geçmişten çıkarım yaparak, geleceğe yönelik tahminde bulunmak amacıyla da kullanılmaktadır (Morris vd. 2002). Farklı çalışma alanlarında ve farklı ülkelerde belirli sürelerde tekrarlanarak yapılan bibliyometrik çalışmalar araştırma konusuna dair fikir oluşması, karşılaştırma yapılması ve bilimsel yayın politikalarının belirlenmesi bakımından önem taşımaktadır (Al vd. 2012). Bununla birlikte bibliyometrik çalışmalarda ülke, kurum, alan ve atıf analizlerinin Sosyal Ağ Analizi ile görselleştirilmesi ve ortak yazarlık ağlarının tespit edilerek analiz edilmesi giderek yaygınlaşmaktadır (Knutas vd. 2015).

Çalışmada yararlanılan Sosyal Ağ Analizi yöntemi ağ yapı ve grafikler ile sosyal yapıların incelenmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Otte, E. ve Rousseau, R., 2002). Sosyal Ağ Analizi toplumlardaki farklı kurum, birey ve aktörler arasında bulunan sosyal ağları gösterme ve analiz etme amaçlı kullanılan bir araçtır. Sosyal Ağ Analizi sayesinde ağ haritası ile ilişki

görselleştirilmektedir (Giri vd. 2014). 1930'lu yıllardan itibaren sosyal ve davranış bilimlerinde kullanılmakta olan Sosyal Ağ Analizine yönelik ilgi son yıllarda önemli oranda artmıştır (Carrington vd. 2005). Bu durumun arkasında yatan ana etken sosyal ilişkilerin ve bilgi akışının haritalandırılmasıdır. Bu sayede araştırmaya konu olan olguların değerlendirilmesi, karşılaştırılması ve ölçülmesi daha kolay hale gelmektedir (Demirgil, 2018).

Bu çalışmada, 1980-2019 döneminde göç ve kalkınma kavramı ile alakalı gerçekleştirilen farklı türlerdeki eserler bibliyometrik olarak incelenmiş, sonrasında ise sosyal ağ analizi ile kurum, yazar, ülke iş birlikleri görselleştirilmiştir. Bu çerçevede, 28.06.2020 tarihinde Web of Science veritabanı üzerinden Science Citation Index Expanded (SCI), Social Sciences Citation Index (SSCI) ve Arts and Humanities Citation Index (AHCI) atıf dizinleri seçilerek, ekonomi ve sosyoloji alanlarında yer alan “development” (kalkınma) ve “migration” (göç) kelimeleri birlikte taranmıştır. İnceleme neticesinde büyük kısmı makale olmak üzere, kitap bölümü, bildiri, kitap incelemesi, editöre mektup ve inceleme alanında toplam 1586 çalışmaya ulaşılmıştır. Çalışmanın ana amacı, Web of Science veri tabanında bulunan SCI, SSCI ve AHCI atıf indekslerindeki göç ve kalkınma kavramlarını ele alan çalışmaların gerçekleştirdiği ağ yapıları hakkında ayrıntılı bilgi elde etmektir. Bu kapsamda çalışmada ulaşılan verilerin görselleştirilmesinde VOSviewer programından faydalanılmıştır.

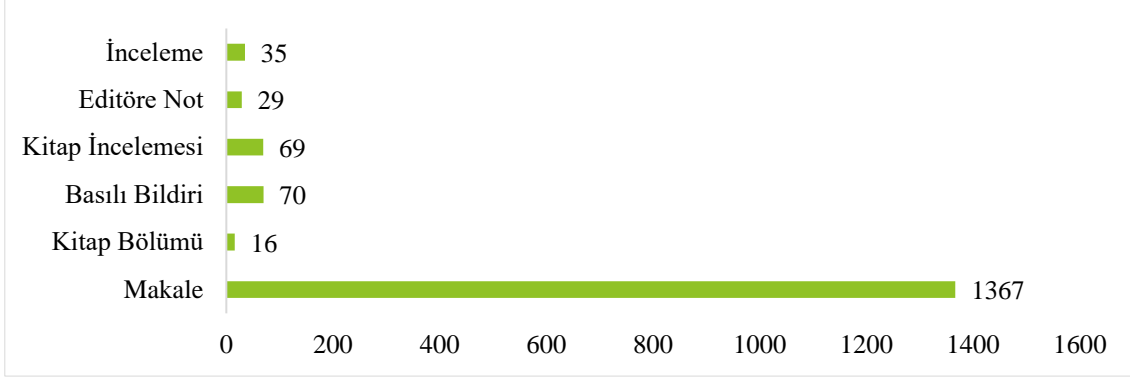
Bulgular

Şekil 1: Yıllara Göre Eser Sayısı

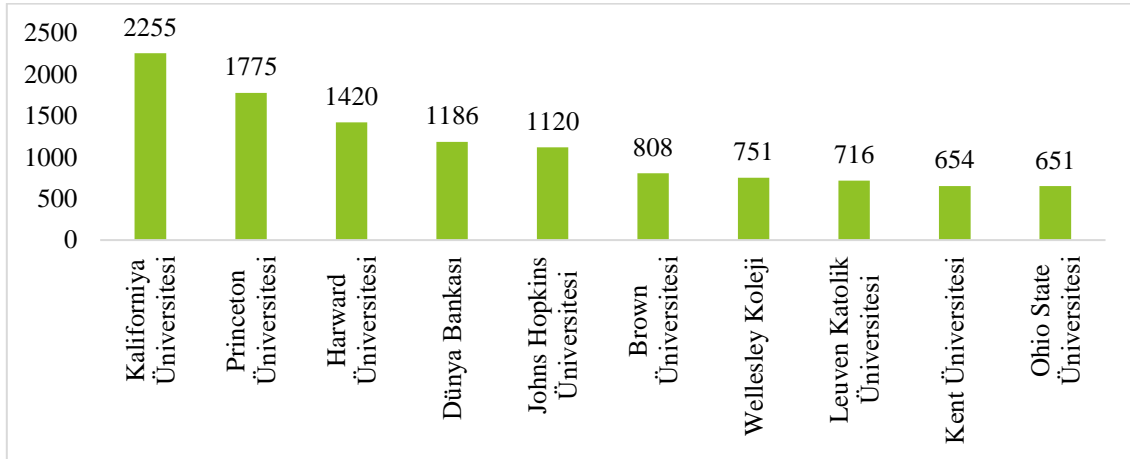
Şekil 1’de 1980 - 2019 arasında SCI, SSCI ve AHCI kriterlerine uygun olarak oluşturulan, Ekonomi ile Sosyoloji alanlarında bulunan 1586 eserin yıllara bağlı dağılımı yer almaktadır. Göç ve kalkınma başlıklı çalışmaların 1990’lardan itibaren popülaritesinin arttığı görülmektedir. Özellikle 1992 yılında, 1991’e göre, yayımlanan eser sayısındaki artış %300’ ü bulmuştur. Bu durumun küreselleşme hareketlerinin ivmelendiği döneme denk geliyor olması, küreselleşme ile göç kavramlarının bir bütün olarak ele alınması gerektiğini düşündürmektedir. Son yıllarda

özellikle gelişmiş ülkelere doğru görülen nüfus hareketliliği alan yazında yer alan çalışmalara da yansımaktadır.

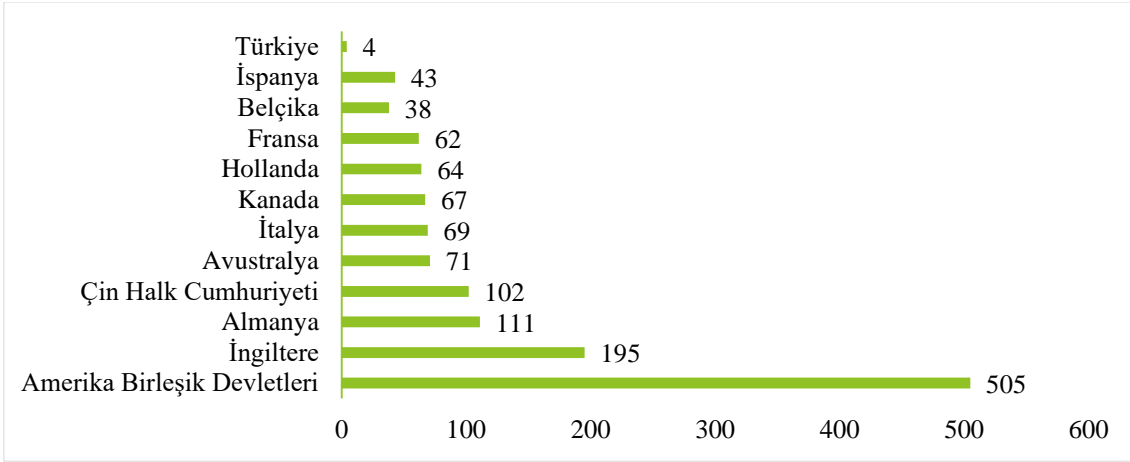
Şekil 2: Türlerine Göre Eser Sayıları

Şekil 2’de 1980 - 2019 yılları arasında çalışma kapsamında yer alan eserlerin türleri ele alınmaktadır. Araştırma kapsamındaki çalışmaların yaklaşık olarak %86’lık kısmını makaleler oluştururken geriye kalan yaklaşık %14’lük kısım kitap bölümü, basılı bildirimler, kitap incelemeleri, editöre not ve inceleme kategorilerinden oluşmaktadır.

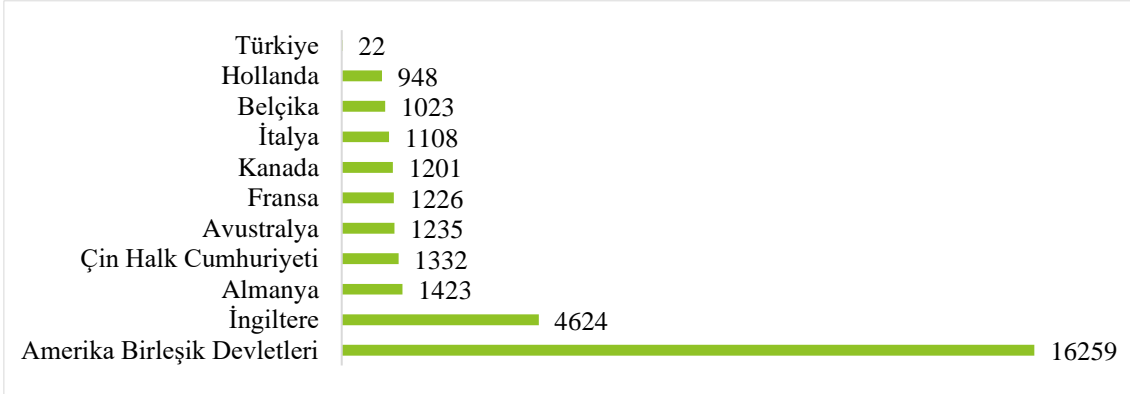
Şekil 3: En Çok Atıf Alan 10 Kurum

Şekil 3’de araştırma kapsamında en fazla atıf alan 10 kurum aktarılmıştır. Kaliforniya Üniversitesi 2255 atıf ile ilk sıradadır. Dünya Bankası (World Bank) ise ilk 10 kurumun içinde yer alan ve üniversite olmayan tek kurumdur. Dünya Bankası, en fazla atıf alan 10 kurumun içerisinde yaklaşık olarak %10’luk bir paya sahiptir.

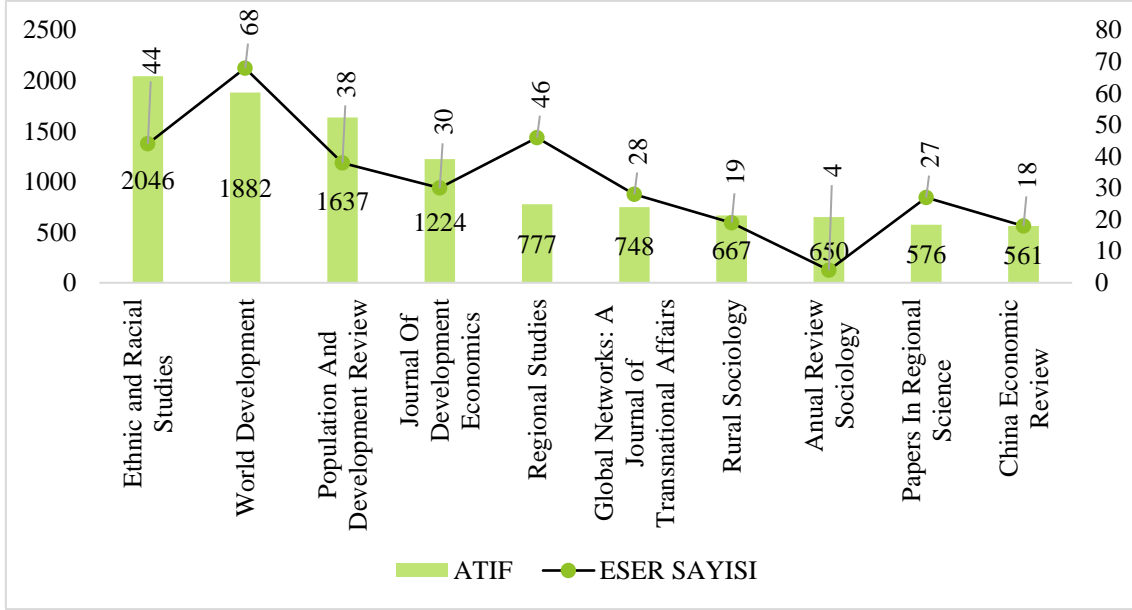
Şekil 4: En Çok Eser Veren 10 Ülke ve Türkiye

Şekil 4’de çalışma kapsamında yer alan eserlerin yayımlandığı ülkeler ele alınmaktadır. Eser sayıları ülke bazında incelendiğinde, kalkınmış ya da gelişmiş olarak nitelendirilen ülkelerin üst sıralarda yer aldığı görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nin 505 eserle başı çektiği listede Türkiye ise sadece 4 eserle yer almaktadır. Toplam 1586 eser göz önünde bulundurulduğunda, Amerika Birleşik Devletleri menşei yayınlar toplamın yaklaşık olarak %32’sini, Türkiye menşeililer ise %0.25’ini oluşturmaktadır.

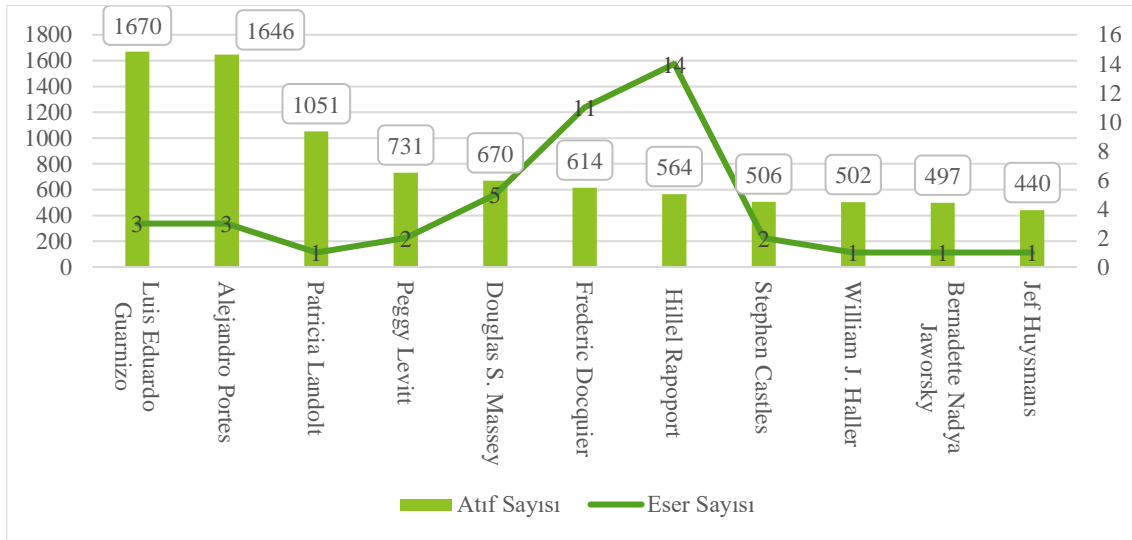
Şekil 5: En Çok Atıf Alan 10 Ülke ve Türkiye

Şekil 5’de Türkiye ve en fazla atıf alan 10 ülke görülmektedir. Ülkelerin yayımlanan eserleri aldıkları atıflar ile incelendiğinde Amerika Birleşik Devletleri 505 esere yapılan 16.259 atıf ile ilk sırada yer almaktadır. Türkiye kaynaklı çalışmaların aldığı 22 atıfın, toplam 30.401 atıf içerisindeki oranı yaklaşık olarak %0.07’dir. Amerika Birleşik Devletleri’nde ise bu oran yaklaşık %53’dür. İngiltere ve Almanya kaynaklı çalışmalar aldıkları atıflar ile yine sıralamanın üst kısmında bulunmaktadır.

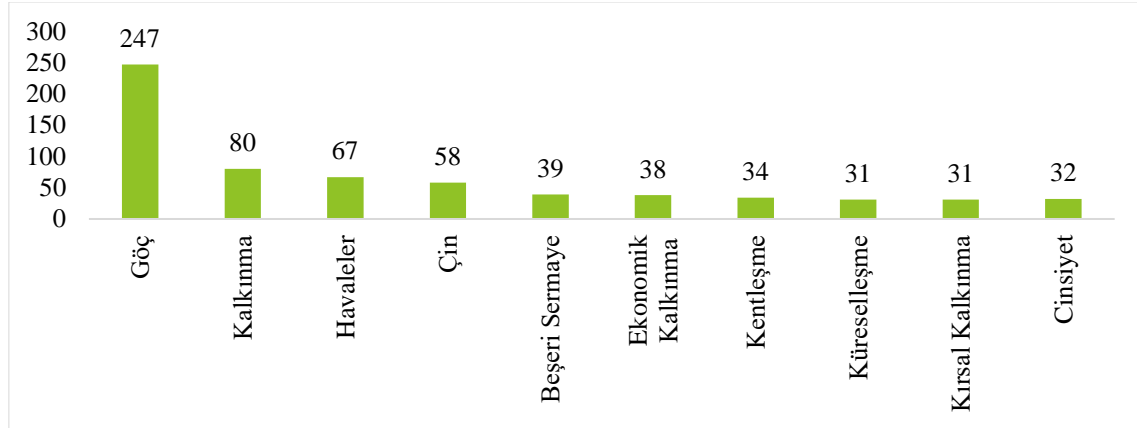
Şekil 6: En Çok Atıf Alan 10 Kaynak ve Atıf Sayıları

Şekil 6’da en fazla atıf alan 10 dergi ve bu dergilerin aldığı atıf sayıları görülmektedir. Eserlerin yayımlandığı kaynaklar ve bu kaynaklara yönelik yapılan atıflar incelendiğinde Ethnic and Racial Studies dergisinin atıf sayılarında lider olduğu görülmektedir. World Development dergisi ise yayımlanan 68 eser ile yayın sayısında lider konumdadır.

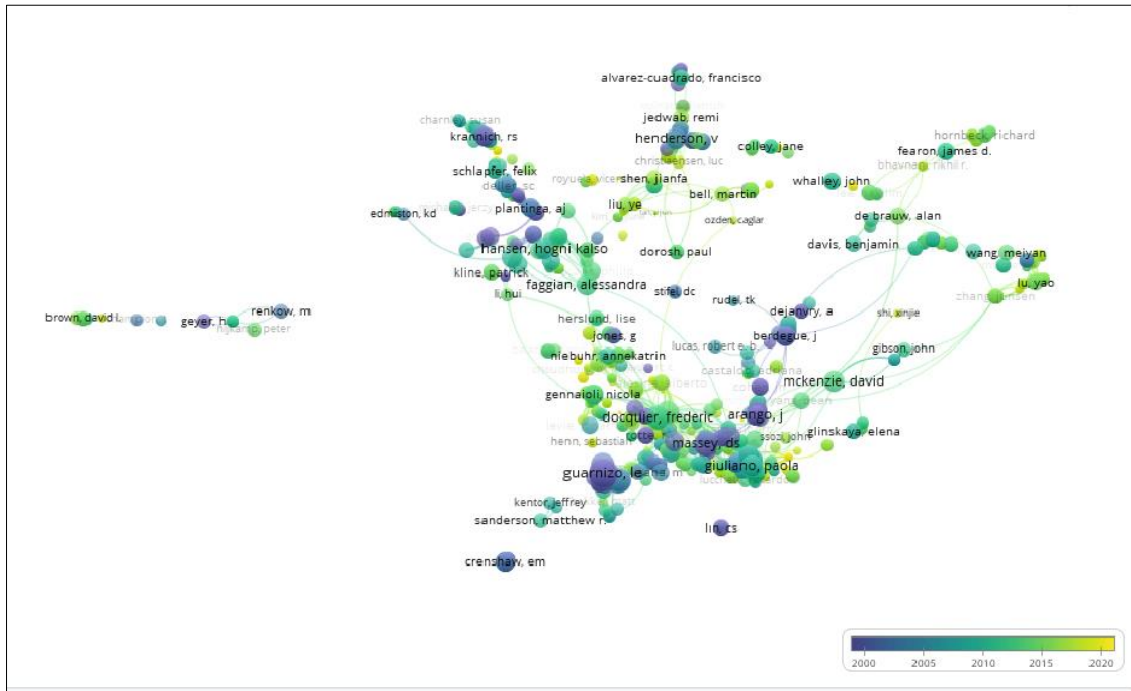
Şekil 7: En Çok Atıf Alan 10 Yazar

Şekil 7’de çalışmalarıyla en fazla atıf almış olan 10 yazar görülmektedir. En çok atıf alan yazarlar incelendiğinde, Kaliforniya Üniversitesinden Luis Eduardo Guarnizo araştırma kapsamında yer alan 3 eserinin aldığı 1670 atıf ile ilk sırada bulunmaktadır. İkinci sıradaki Portes ise 3 eseri ile 646 atıf almıştır. Eser sayıları bakımından incelendiğinde en fazla çalışmaya sahip olan Rapoport ise 14 eserine karşılık 564 atıfa sahiptir.

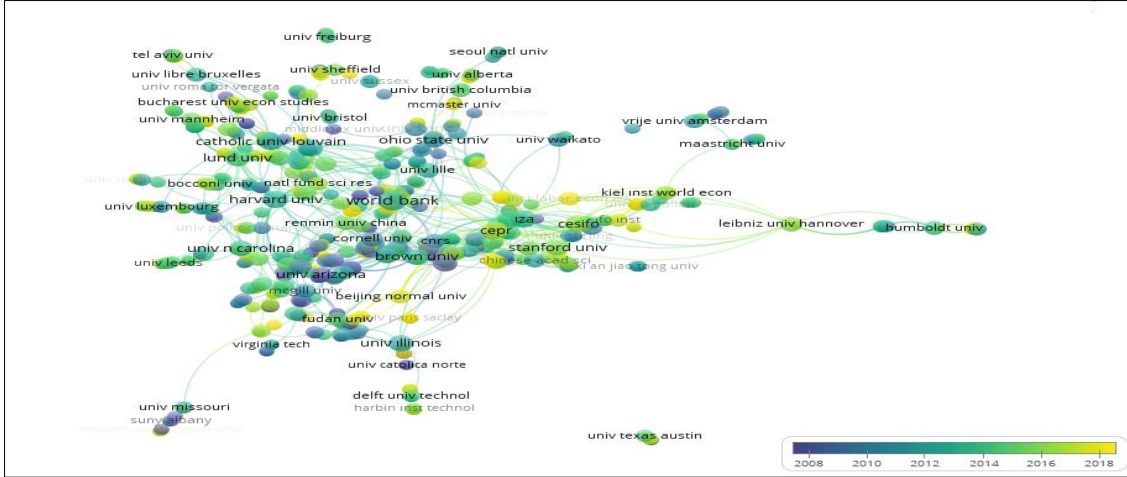
Şekil 8: En Çok Kullanılan 10 Anahtar Kelime

Şekil 8’de araştırma kapsamında yer alan eserlerde en fazla kullanılan anahtar kelimeler görülmektedir. Bu kelimeler incelendiğinde göç ve kalkınma çalışmalarında; kentleşme ve küreselleşmeden cinsiyete kadar geniş bir skala dikkat çekmektedir. Dikkat çeken bir unsur ise ülke üzerine yapılan çalışmaların, “Çin” örneğinde olduğu gibi, sıralamada yer almasıdır.

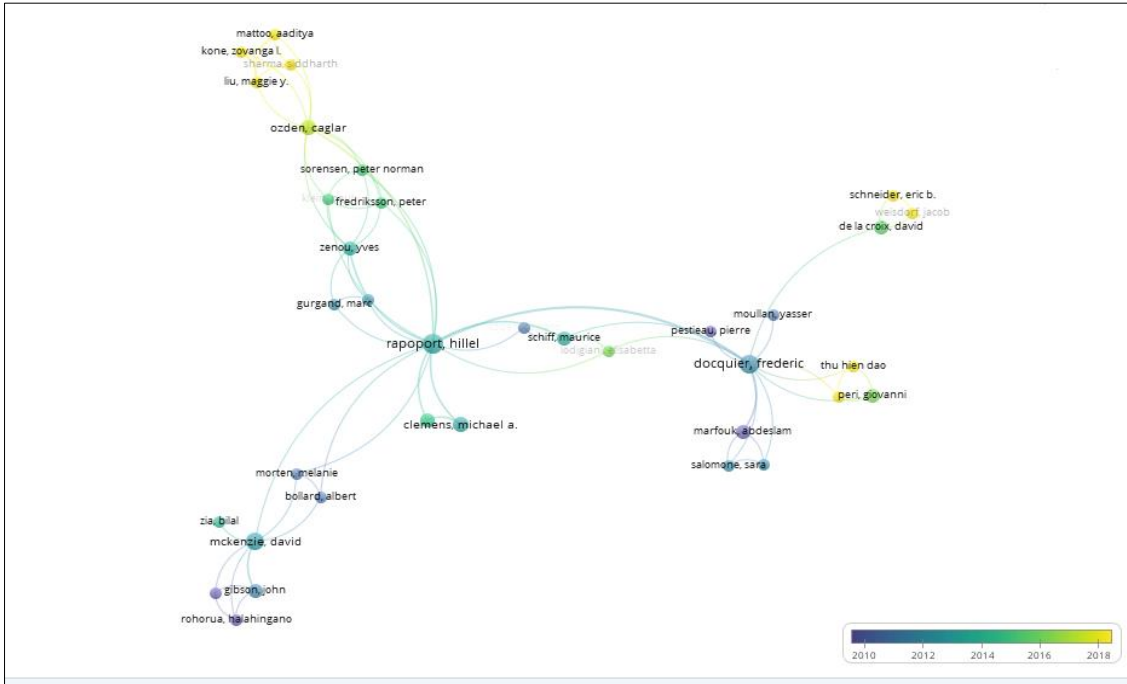
Şekil 9: Yazar Atf Haritası

Şekil 9’da yer alan haritada yazarlara ait bağlantılar görülmektedir. Toplam bağlantı gücü ele alınarak oluşturulan haritada Hillel Rapoport, sahip olduğu 14 eser ve 564 atıfla toplam 160 bağlantı gücüne sahiptir. 11 eser ve 614 atıfa sahip olan Frederic Docquier ise 157 bağlantı gücüyle ikinci sırada yer almaktadır.

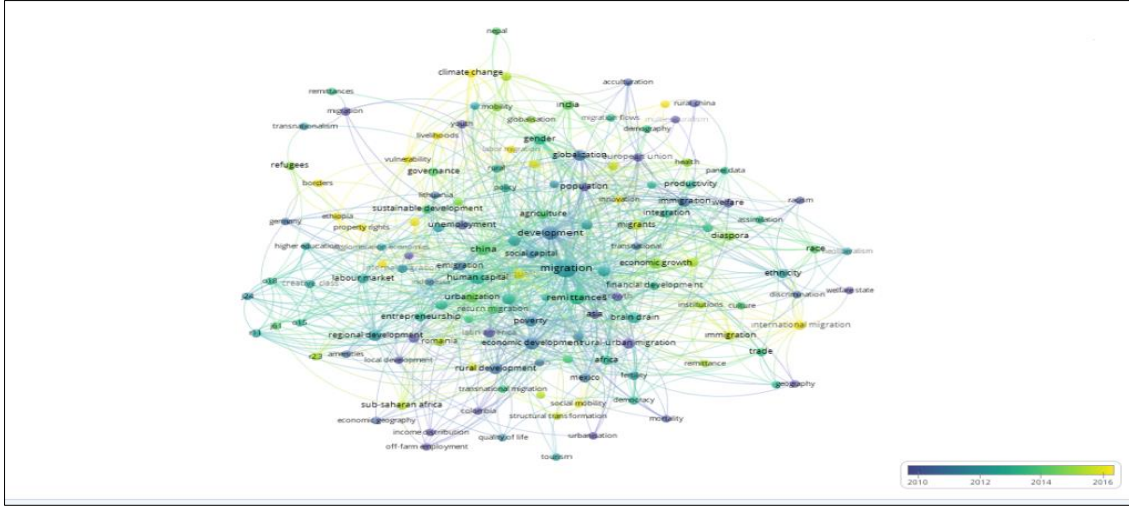

Şekil 10: Kurum İşbirliği

Şekil 10’da kurumlar arası iş birliği gösterilmektedir. Kurumlar bazında toplam bağlantı güçleri ve dahil oldukları iş birlikleri ele alınarak çıkarılan haritada Dünya Bankası, sahip olduğu 38 doküman ve 1186 atıf ile toplamda 68 bağlantı gücüne sahiptir. Merkezi bir konumda yer alan Dünya Bankası, yayına ortak olma açısından da en üst sıradadır. Bununla birlikte, eğitim kurumları ve üniversitelerin atıf ve eser konusunda üstünde yer almasıyla da dikkat çekmektedir. Çalışma Ekonomisi Enstitüsü (IZA) ise sahip olduğu 11 doküman ve 396 atıf ile 46 bağlantı gücüne sahiptir. Şekil 10’da yer alan harita incelendiğinde, Amerikan merkezli kurumların yüksek bağlantı gücüne sahip olduğu bununla birlikte farklı ülkelerden çok sayıda kurumun da alana katkı vererek çalışmaların çeşitlenmesini sağladığı ifade edilebilir.

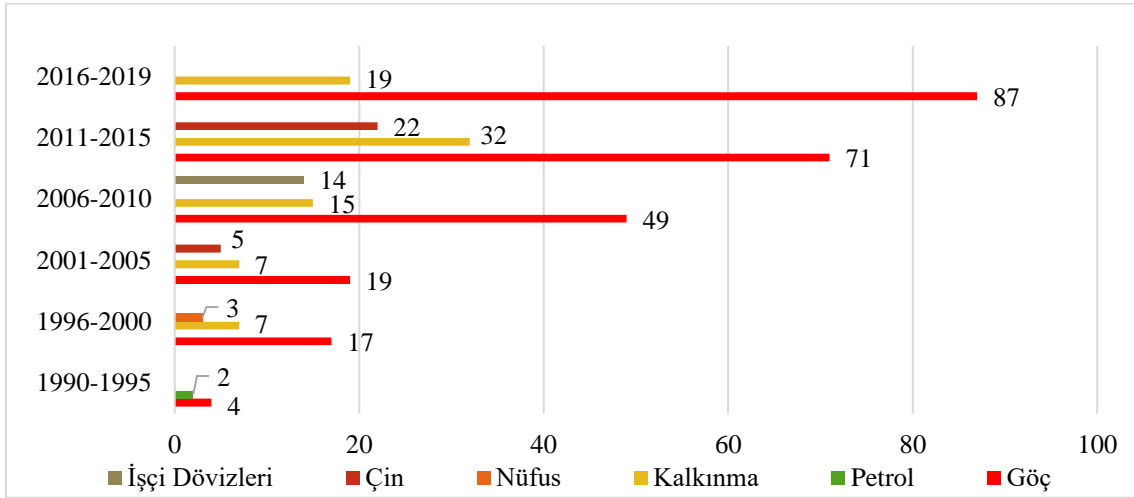

Şekil 11: Yazar İş Birliği

Şekil 13: Anahtar Kelime İş Birliği

Şekil 13’de anahtar kelime iş birliği ele alınmaktadır. İncelenen 1586 eserde toplam 247 defa ortak olarak kullanılan “migration” (göç) anahtar kelimesi, 686 bağlantı gücü ile ortak olarak en çok kullanılan anahtar kelimedir. Göç sözcüğünü izleyen “development” (kalkınma) kelimesi ise 80 ortak kullanımla 278 bağlantı gücüne sahiptir.

Şekil 14: Göç ve Kalkınma Konulu Çalışmalarda Dönemlere Bağlı Görülen Eğilimler

Şekil 14’de göç ve kalkınma konulu çalışmalarda yıllara bağlı meydana gelen eğilimler yer almaktadır. Şekil, iktisat ve sosyoloji alanında yer alan göç ve kalkınma konulu çalışmaların SSCI, SCI ve AHCI indekslerinde yayımlanan makalelerin yoğunlaştığı tarihten itibaren beşer yıllık dönemler şeklinde verilmiştir. Bu bağlamda 1990-1995 döneminden başlayarak çalışma kapsamında yer alan tüm periyotlarda “göç” en çok ele alınan kelime olarak görülmektedir. 1990’ların ikinci yarısından itibaren ise “kalkınma” kelimesi araştırmalarda önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Çin’in dünya sahnesinde yükselişine eş anlı olarak 2000’li yıllardan sonra “Çin” kelimesi çalışmalarda dikkati çekmektedir. 1990-1995 döneminde en çok kullanılan anahtar kelimelerden birisi de “petrol” olarak gözlemlenmektedir.

Sonuç

Bu çalışmanın odağında 1980’den itibaren yaklaşık 40 yıllık zaman dilimi içerisinde web of science veri tabanında bulunan iktisat ve sosyoloji alanındaki göç ve kalkınma üzerine hazırlanan SCI, SSCI ve AHCI indeks yayınları yer almıştır. Çalışmada literatürde meydana gelen değişim ve yaşanan hacimsel farklılaşma sunularak alana ilişkin farkındalığın yansıtılması hedeflenmiştir.

Küreselleşme, dijitalleşme gibi süreçlerin de tetiklemesiyle gerek göç gerekse kalkınma olgusu akademik düzeyde, özellikle 1990’lardan sonra, giderek artan biçimde gündemde olmuştur. Araştırma dönemi incelendiğinde özellikle 2000’li yılların başından itibaren çalışmaların hızla arttığı görülmektedir. Bilgiye ulaşımın kolaylaşması ve aynı zamanda çalışmaların yayınlanabileceği alanların çoğalması açısından bakıldığında bu beklenen bir durumdur. Diğer yandan yıllara bağlı olarak çalışmalarda çeşitliliğin artması öngörülmektedir. Ancak zaman içerisinde araştırma sayısı artarken çalışma konularının genel olarak önemli düzeyde farklılaşma kaydetmediği ve belirli konular üzerine yoğunlaştığı ifade edilebilir. Diasporalar, beyin göçü ve işçi dövizleri bu başlıklar arasındadır. Göç ve kalkınma ilişkisine anahtar kelimeler arası iş birliği çerçevesinde bakıldığında ise yurtdışı dövizleri ve diaspora kavramları dikkat çekmektedir. Göç veren ülke ekonomisi için misafir ülkedeki göçmenlerin havaleleri olan yurtdışı dövizler çalışmalarda değinilen konular arasındadır. Öte yandan göç ettikleri yerde topladıkları yardımlarla ana vatanlarının kalkınmasında etkili olan diasporalar da haritada görülmektedir. Araştırmada en fazla atıf alan yazarlar arasında bulunan Portes, 1997’deki çalışmasında ulus ötesi topluluklar olan diasporaların literatürdeki etkisinin daha da artacağını öngörmüştür. Ancak araştırma bulguları incelendiğinde bu etkinin ağ üzerinde görece sınırlı olduğu görülmektedir. Diğer yandan “ırk” ve “ırkçılık” gibi özellikle göçmenlerin karşılaşmış olduğu durumlara yönelik kavramlarında anahtar kelimeler ile kurulu ağ üzerinde etkisi bulunmaktadır. Koser’in 2007’deki çalışmasında, beyin göçü alan ülkelerin kalkınmasının olumlu, göç veren ülkelerin ise genellikle olumsuz etkilendiği belirtilmektedir. Bu bağlamda kalkınma süreçleri ile arasında yakın ilişki bulunan beyin göçü kavramı, gerek çalışmaların başlığında gerekse anahtar kelimeler arasında sıklıkla yer almaktadır.

Göç ve kalkınma ilişkisine yönelik çalışmaların dönemin koşullarından etkilendiği ifade edilebilir. Araştırma dönemi boyunca “göç” en fazla kullanılan anahtar kelime iken, “kalkınma” kavramı 1990’ların ikinci yarısından itibaren daha yoğun kullanılmaktadır. Eğilim incelendiğinde 1990’ların başlarında “petrol” göç ve kalkınma konulu çalışmaların popüler anahtar kelimeleri arasında görülmektedir. Literatürde en fazla adı geçen çalışma konuları haricinde 2000’lerin başında “küreselleşme”, “kalkınma”, “refah”, “kırdan kente göç” gibi kavramlar ilgili yayınlarda

kayda değer şekilde yer almakta iken, 2015 sonrası süreçte bu kavramlar yerini “eşitsizlik”, “mülteciler”, “yapısal dönüşüm”, “iklim değişikliği” gibi kavramlara bırakmıştır. Konjonktürde önemli yeri olan bazı göç hadiselerinin akademik çalışmalarda çok fazla yer almadığı da görülmektedir. Örneğin 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı ve devamında ortaya çıkan göç dalgası kalkınma süreciyle doğrudan ilgisi olmadığı için ağ haritasında yer almamaktadır. Bununla birlikte ilki 2016 yılında olmak üzere toplam 3 yayında Suriyeli göçmenler konusu çalışılmıştır.

Yayınlardaki uluslararasılaşma eğilimi incelendiğinde çalışmaların çok sayıda ülkede yayınlandığı görülmekle birlikte dikkat çekici unsur bu yayınların %30'luk kısmının ABD menşeli olmasıdır. ABD'den sonra en fazla yayının Birleşik Krallık kökenli olması da çalışmalardaki Anglo Amerikan etkiyi yansıtmaktadır. Çin, gerek araştırmacı gerekse yayın olarak, alana ilişkin çalışmalarda giderek daha fazla etki göstermektedir. Bu durum anahtar kelimeler ile yapılan dönemlere bağlı konu eğilimleri incelendiğinde de Çin coğrafyasına ilgi şeklinde gözlemlenmektedir. Nitekim 2001-2005 ve 2011-2015 periyotlarında Çin anahtar kelimesinin yer aldığı çok sayıda çalışma bulunmaktadır.

Anahtar kelime iş birliği haritası incelendiğinde Avrupa ve Güney Amerika coğrafyasına yönelik ilgi 2010'dan sonra nispeten azalırken, Afrika kıtasına daha fazla odaklanılmaktadır. Kıtanın belirli bölgelerinde karşılaşılan kuraklık ve sel gibi doğal afetler ile birlikte kargaşa ve çatışma ortamından kaynaklı huzur ve istikrarın ortadan kaybolması, insanların yer değiştirmesine neden olmaktadır. Nitekim 2015 sonrası dönem için Etiyopya, Sahraaltı Afrika gibi anahtar kelimelerin haritada yer almaya başlaması bu durumu teyit etmektedir.

Bir diğer tespit ise Türkiye kaynaklı yapılan yayınların ve bu yayınların aldığı atıf sayısının düşük olmasıdır. Araştırma alanında yıllara bağlı yayın sayısının doğrusal şekilde arttığı gözlemlenirken, Türk araştırmacılardan beklenen de ileride alana daha fazla katkı vermesidir. Öte yandan Dünya Bankası'nda görev yapan Çağlar Özden çalışmaları ve aldığı atıflar ile yazar iş birliği haritasında kayda değer bir yere sahiptir.

Çalışmaların büyük kısmında Anglo Amerikan etki görülmekle birlikte yazar iş birliği ağında en kuvvetli iki isim olan Hillel Rapoport ve Frederic Docquier sırasıyla Avrupa kökenli iki kurum olan Paris School of Economics ve Luxembourg Institute of Socio-Economic Research bünyesinde yer almaktadır.

Ülkelerin karşılaştığı göç süreçleri ekonomileri ve kalkınma serüvenlerini olumlu ya da olumsuz etkilerken yaşanan durum literatürde de gözlemlenmektedir. Geçmişte olduğu gibi bundan sonraki süreçte de daha yüksek refaha ulaşma çabası göç olgusu üzerindeki kilit rol olacaktır. Süreç siyasetleri olduğu kadar göç ve kalkınma ilişkisine yoğunlaşan araştırmacıların ilgisini de çekmeye devam edecektir.

Kaynakça

- Al, U., Sezen, U. ve Soydal, İ. (2012). Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Yayınlarının Sosyal Ağ Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29(1), 53-71.
- Barthel, F. ve Neumayer, E. (2015). Spatial Dependence in Asylum Migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(7), 1131-1151.
- Broadus, R. N. (1987). Toward a Definition of "Bibliometrics". *Scientometrics*, 12(5-6), 373-379.
- Carrington, P. J., Scott, J. ve Wasserman, S. (Eds.). (2005). *Models and Methods in Social Network Analysis* (28). Cambridge University Press.
- Castles, S. (2002). Migration and Community Formation under Conditions of Globalization. *International Migration Review*, 36(4), 1143-1168.
- Demirgil, H. (2018). Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınlarında Bilimsel Yoğunlaşma Alanları ve Bibliyometrik Ağ Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi*, 13(2), 36-53.
- De Janvry, A. ve Sadoulet, E. (2016). *Development Economics: Theory and Practice*. Routledge.
- Giri, B. E., Manongga, D. ve Iriani, A. (2014). Using Social Networking Analysis (SNA) to Analyze Collaboration Between Students (Case Study: Students of Open University in Kupang). *International Journal of Computer Applications*, 85(1), 44-49.
- González, A. M., Aref, S., Theile, T. ve Zagheni, E. (2020). Scholarly Migration Within Mexico: Analyzing Internal Migration Among Researchers Using Scopus Longitudinal Bibliometric Data. *EPJ Data Science*, 9(1), 34.
- Gonzalez, J., Garijo, I. ve Sanchez, A. (2020). Organ Trafficking and Migration: A Bibliometric Analysis of an Untold Story. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(9), 3204, 1-11.
- Knutas, A., Hajikhani, A., Salminen, J., Ikonen, J. ve Porras, J. (2015). Cloud-Based Bibliometric Analysis Service for Systematic Mapping Studies. *In Proceedings of the 16th International Conference on Computer Systems and Technologies*, 184-191.
- Koser, K. (2007). *International Migration: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Lavenex, S. ve Kunz, R. (2008). The Migration–Development Nexus in EU External Relations. *European Integration*, 30(3), 439-457.
- Massey, D. (1988). Economic Development and International Migration in Comparative Perspective. *Population and Development Review*, 14(3), 383-413.
- Moed, H. F. ve Halevi, G. (2014). A Bibliometric Approach to Tracking International Scientific Migration. *Scientometrics*, 101(3), 1987-2001.

- Morris, S., DeYong, C., Wu, Z., Salman, S. ve Yemenu, D. (2002). DIVA: A Visualization System for Exploring Document Databases for Technology Forecasting. *Computers and Industrial Engineering*, 43(4), 841-862.
- Otte, E. ve Rousseau, R. (2002). Social Network Analysis: A Powerful Strategy, Also for the Information Sciences. *Journal of information Science*, 28(6), 441-453.
- Pérez-Campuzano, E., Castillo Ramírez, G. ve Galindo Pérez, M. C. (2018). Internal Migration in Mexico: Consolidation of Urban–Urban Mobility, 2000–2015. *Growth and Change*, 49(1), 223-240.
- Pisarevskaya, A., Levy, N., Scholten, P. ve Jansen, J. (2019). Mapping Migration Studies: An Empirical Analysis of the Coming of Age of a Research Field. *Migration Studies*, 1-27.
- Portes, A. (1997). Immigration Theory for a New Century: Some Problems and Opportunities, *International Migration Review*, 31(4), 799–825.
- Pritchard, A., (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics, *Journal of Documentation*, 25(4), 348-349.
- Ravenstein, E. G. (1885). The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167-235.
- Ravenstein, E. G. (1889). The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2), 241-305.
- Sengupta, I. N., (1992). Bibliometrics, Informetrics, Scientometrics and Librametrics: An Overview. *Libri*, 42(2), 75-98.
- Sørensen, N. N., Hear, N. V. ve Engberg–Pedersen, P. (2002). The Migration–Development Nexus Evidence and Policy Options State–of–the–Art Overview. *International Migration*, 40(5), 3-47.
- Speare Jr, A. (1971). A Cost-Benefit Model of Rural to Urban Migration in Taiwan. *Population Studies*, 25(1), 117-130.
- Subbotin, A., ve Aref, S. (2020). *Brain Drain and Brain Gain in Russia: Analyzing International Migration of Researchers by Discipline using Scopus Bibliometric Data 1996-2020*, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock.
- Sweileh, W. M., Wickramage, K., Pottie, K., Hui, C., Roberts, B., Sawalha, A. F. ve Zyoud, S. H. (2018). Bibliometric Analysis of Global Migration Health Research in Peer-Reviewed Literature (2000–2016). *BMC Public Health*, 18(1), 777.
- Tacoli, C., McGranahan, G. ve Satterthwaite, D. (2015). *Urbanisation, Rural-Urban Migration and Urban Poverty*. Human Settlements Group, International Institute for Environment and Development.

Süha ÇELİKKAYA, Muhammet ATİLA

Göç ve Kalkınma İlişkisine Yönelik Bir İnceleme: Web of Science Veri Tabanına
Dayalı Bibliyometrik Ağ Analizi

Todaro M. P. ve Smith S. C. (2014). *Economic Development*, Pearson, Addison Wesley Harlow, England.

Van Naerssen, T., Spaan, E. ve Zoomers, A. (Eds.). (2008). *Global Migration and Development*. Routledge.

Yu, D., Xu, Z. ve Šaparauskas, J. (2019). *The Evolution of" Technological and Economic Development of Economy "": A Bibliometric Analysis*. *Technological and Economic Development of Economy*, 25(3), 369-385.

Birinci Mecliste Bir Muhalif: Mersinli Cemal Paşa

Süleyman TEKİR*
Gürkan POLAT**

Öz

Mersinli Cemal Paşa, Türk askerî tarihinin ünlü simalarındandır. Balkan ve Birinci Dünya Harplerinde cephede mücadelenin içinde yer almıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Millî Mücadele saflarında yer almasına rağmen İstanbul hükümetinde Harbiye Nazırlığı görevi yapması Ankara ile ilişkilerini zedelemiştir. İstanbul'un işgalini müteakip İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya götürülmüştür. Malta dönüşü ise I. TBMM'de Isparta mebusu olarak görev yapmıştır.

Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, savaş meclisi olduğu kadar hükümet-muhalefet çekişmesiyle de ünlüdür. Bu Mecliste Isparta mebusu olarak bulunan ve muhalefet saflarında yer alan Mersinli Cemal Paşa, bir yıldan biraz daha fazla sürede gerek müşterek çalışmaları gerekse münferit hareketleriyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Mersinli Cemal Paşa'nın Meclisteki faaliyetleri dikkatle incelendiğinde nasıl bir siyasi kişilik olduğu daha rahat anlaşılabilir. Bu çalışmanın amacı, askerî hayatı sonrası dönemde siyasi bir kişilik olarak Mersinli Cemal Paşa'yı, özellikle muhalif yönüyle ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Mersinli Cemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Muhalefet, İkinci Grup

A Dissident in The First Parliament: Mersinli Cemal Pasha

Abstract

Mersinli Cemal Pasha is one of the famous figures in Turkish military history. He took part in the struggle on the front in the Balkan and First World Wars. Although he was in the ranks of the National Struggle after the Armistice of Mudros, the fact that he was the Minister of War in the Istanbul government damaged his relations with Ankara. Following the occupation of Istanbul, he was arrested by the British and taken to Malta. After he returned from Malta, he became Isparta deputy in the 1st Parliament of Turkey.

Other than being a council of war, the First Parliament of Turkey is also renowned for a government-opposition contention. Mersinli Cemal Pasha, who was in this Parliament as the deputy of Isparta in the opposition ranks, attracted attention with his collective and individual actions for a little more than a year. When his activities in the Parliament are examined carefully, it can be seen more clearly what kind of a political figure he was. The aim of this study is to discuss Mersinli Cemal Pasha as a political personality in his post-military years, especially as a dissident.

Keywords: Mersinli Cemal Pasha, Grand National Assembly of Turkey, Opposition, Second Group

Geliş/Received: 18. 09. 2020

Kabul/Accepted: 26. 12. 2020

*Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar 'kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

* Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, stekir@sinop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5862-2548

** Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Uzmanı, gurkanpolat12@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1111-2679 (Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Yakın dönem Türk tarihinin önemli şahsiyetlerinden birisi olan Mersinli Cemal Paşa hakkında oldukça az bilimsel çalışma bulunmaktadır. Askerî tarih araştırmalarında, ekseriyetle takip edilen anlayış muharebeler ve muharebelerde kilit rol oynayan kumandanların faaliyetleri üzerine yoğunlaştığından, Mersinli Cemal Paşa gibi cepheden ziyade cephe gerisinde hizmet veren kumandanlar arka planda kalmaktadır. Takip edilen bu anlayış da gerek Cemal Paşa'nın gerekse onun dönemindeki birçok kişinin çalışma/araştırma merccklerine girememesine neden olmuştur. Buna ek olarak Cemal Paşa hakkındaki bilgilerin az olduğu iddiası da mevcuttur.³ Fakat Mersinli Cemal Paşa hakkında –yayınlanmamış hatıratı dışında– önemli sayıda belge yoğunluğu bulunmaktadır. Bu belge yoğunluğu da Mersinli Cemal Paşa hakkında umumi bir çalışmaya imkân sağlamak noktasında yeterli olmuş; bu çalışma özelinde ise Paşa'nın, askerî yönünden ziyade, I. TBMM'deki siyasi kimliği ele alınmıştır.

Mersinli Cemal Paşa'nın Askerî Hayatı

Mersinli Cemal Bey, aslen Ispartalı olan gümrük memuru Osman Hasip Bey ve Cemile Hanım çiftinin çocuğu olarak 1873 yılında Mersin'de doğmuştur (Mutlu, 1941). 1892 yılında Harbiye Mektebinde ve 1895 yılında da Erkânıharp [Kurmaya] Mektebinde askerî eğitimini tamamlamıştır (ESA, D. A0065485). 1898 yılında yüzbaşı rütbesiyle ayrıldığı Erkânıharp Mektebinden sonra, Erkânıharp Üçüncü Şube Riyasetinde [Başkanlığında] görevlendirilmiştir (ESA, D. A0065485). 15 Mart 1900'de kolağası olmuş, 28 Eylül 1901'de de binbaşı olarak *Türbedere ile Mustafapaşa ve Kuleli Bergos ile yük istasyonları* arasındaki hattın teftişine memur edilmiştir (BOA, Y. PRK. BŞK., 70-115). 27 Ocak 1904'te Edirne İnşaat Komisyonunda görevlendirilen Cemal Bey, yeni görevi sırasında zararlı yayınlar okuduğu gerekçesiyle Harput'a sürgün edilmiş ve bu sırada, 6 Şubat 1904'te, IV. Orduda istihdam edilmiştir (Kansu, 2019/I). Bu görevi esnasında da Dersim ve çevresindeki eşkıya hareketlerini takiple vazife alarak başarılı askerî harekâtlar yürütmüş ve bundan dolayı hem nişanla taltif hem de 17 Mart 1908'de miralaylığa [albaylığa] terfi edilmiştir (BOA, İ. TAL., 446-37).

Balkan Savaşı'nın patlak vermesiyle Garp [Batı] Ordusu Erkânıharp Riyasetine getirilen Cemal Bey, on ay boyunca bu görevini sürdürmüştür (ESA, D. A0065485). İlgili görevinin sona ermesinden sonra sırasıyla; 2 Ağustos 1913'te XLII. Tümen Kumandanlığına, 6 Kasım 1913'te X. Tümen Nizamiye Kumandanlığına, 30 Kasım 1913'te I. Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyasetine ve 3 Şubat 1914'te ise tümen kumandanlığı yetkisinde olarak Edirne Müstahkem Mevki Kumandan Muavinliğine [Yardımcılığına] atanmıştır (ESA, D. A0065485).

³ Mersinli Cemal Paşa'nın 1873-1892 ve 1927-1939 tarihleri arasındaki yaşamı hakkında çok az bilgiler bulunmaktadır. İlgili iddia da buradan çıkarak Paşa'nın bütün hayatını kapsayan bir yanlış anlaşılmanın doğmasına sebep olmuştur

12 Nisan 1914'te Balkan Savaşı'ndaki hizmetlerinden dolayı bir sene kıdem zammı ve üçüncü rütbeden Osmanî nişanı ile taltif edilen Cemal Bey (ESA, D. A0065485), VIII. Kolordu Kumandanı olarak Şam'da vazifelendirilmiştir. Cemal Bey buradayken 29 Kasım 1914'te mirliva⁴ naspedilerek paşalığa yükselmiştir (ESA, D. A0065485). Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden ve Osmanlı'nın Almanya ile ittifak kurmasından sonra da bizatihi Enver Paşa tarafından Birinci Kanal Harekâtı'nın hazırlıklarını yapması için emir alarak harekete geçmiştir (Genelkurmay Başkanlığı, 1986). Mevcut hâlde IV. Ordu Kumandanı Zeki [Kolaç] Paşa'nın hükûmetle anlaşmazlığa düşmesi sonucu bölgeden ayrılması, Cemal Paşa'nın ön plana çıkmasına yol açmış ve VIII. Kolordu, Enver Paşa tarafından Başkomutanlık Vekâletine bağlanmıştır (GKB, 1981). Böylelikle Birinci Kanal Harekâtı'nın asıl mimarı, Mersinli Cemal Paşa olmuştur.

Birinci Kanal Harekâtı başarısızlığından sonra IV. Ordu Kumandanı Büyük Cemal Paşa,⁵ ağırlığını ortaya koyarak bütün yetki ve yönetimi elinde toplamış ve IV. Orduyu yeniden düzenlemeye girişmiştir. Bu düzenlemelerle beraber Mersinli Cemal Paşa, cephe gerisinde görevlendirilerek kolordusuyla birlikte Kudüs'te konuşlandırılmıştır (Cemal Paşa, 2012). Mersinli Cemal Paşa, 1915 yazından 1918 yazına kadar cephe gerisini idare etmiş, bölgedeki Arap ve Yahudi sorunlarıyla alakadar olmuştur. Bu dönemde gerek İkinci Kanal Harekâtı için gerekse ricat boyunca birçok yararlı hizmette bulunmuştur (Genelkurmay Başkanlığı, 1986). Yıldırım Ordular Grubu'nun kurulması, IV. Ordu'nun kaldırılması ve nihayetinde Büyük Cemal Paşa'nın bölgeden ayrılmasından sonra da önce Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanı yapılmış, arkasından IV. Ordu'nun yeniden kurulmasıyla IV. Ordu Kumandanı olmuştur (BOA, BEO., 4500-337461; BOA, İ. DUİT., 156-26).

Mersinli Cemal Paşa'nın askerî kariyerindeki zirve sayılabilecek nokta, IV. Ordunun başına getirilmesinden sonra olmuştur. Özellikle Şeria Muharebelerinde [1918] yapmış olduğu katkılar, bölgede uzun zaman sonra Türk zaferlerinin yaşanmasını sağlamış, hatta cephenin kurtarılabilme ihtimalini doğurmuştur (GKB, 1986). Hatta Mersinli Cemal Paşa, başarılarından ötürü 23 Temmuz 1918'de ferik-i sani⁶ rütbesine terfi ettirilmiştir (ESA, D. A0065485). Ancak ülkenin genel olarak savaşı kaybediyor oluşu ve Suriye-Filistin Cephesi'ndeki onarılamaz eksiklikler, başarıların kısa sürede sona ermesi ve Nablus Meydan Muharebesi'nden sonra da cephenin tamamen çökmesiyle sonuçlanmıştır (GKB, 1986). Devam eden süreçte de harbin umumi gidişatı, Suriye'nin de elden çıkacağını göstermiştir. 28-30 Eylül 1918 tarihlerinde Mersinli Cemal Paşa Şam'ı kaybetmemek için tertibat almışsa da bölgedeki kargaşa, Paşa'nın emirlerinin yerine getirilmesine izin vermemiş ve Suriye, tamamıyla terk edilmek durumunda

⁴ İmparatorluk ordusuyla Cumhuriyet ordusu birbirinden tamamen farklı olduğu için, Osmanlı Devleti'nin askerî rütbeleri bugünkü rütbe karşılıklarını veremez. Ancak bugünkü rütbe karşılıklarıyla anlaşılabilmesi için yakın bir çeviri yapmak mümkündür. Buna göre mirliva rütbesi, tuğgeneral olarak çevrilebilir.

⁵ Mersinli Cemal Paşa'yla sık sık karıştırılan ünlü İttihatçı; Büyük, Sakallı ya da Ahmet Cemal Paşa (1872-1922).

⁶ Bugün için tüm veya korgeneral rütbeleri şeklinde çevrilebilir.

kalmıştır (BOA, DHR. ŞFR., 596-1; BOA, DHR. ŞFR., 596-132; BOA, DHR. ŞFR., 596-133). En nihayetinde Mersinli Cemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla görevsiz ve yetkisiz olarak İstanbul'a dönmüştür.

Mersinli Cemal Paşa İstanbul'da çok fazla kalmamıştır. İngilizlerin Nihat [Anılmış] Paşa'yı istememeleri sonucunda Konya'da boş kalan II. Ordu Müfettişliği görevine atanmıştır (BOA, BEO., 4552-341389; BOA, İ. DUİT., 158-32). İvedilikle Konya'ya hareket eden Cemal Paşa, aynı sıralarda Samsun'a çıkıp oradan da Havza'ya geçen Mustafa Kemal Paşa ile muhabere etmiş (Atatürk, 1971/III) ve çoğunluğu kendi inisiyatifinde olmak üzere Konya'da bir milli müdafaa hareketi tertiplemeye çalışmıştır (ATASE, İSH, 17-24, D. 34, F. 25-1). Fakat Konya'nın işgal altında olması, Konya'daki Osmanlı Devleti ve işgal güçlerinin yetkililerinin yıpratıcı çalışmaları (Türkmen, 2001), hatta Konya halkının çalışmalara muhalefet olması ve nihayetinde Cemal Paşa'nın hazırlıklarını açıktan açığa sürdürmesi, onun İstanbul'a çağrılmasına sebebiyet vermiştir. Cemal Paşa, İstanbul'un "dön" uyarısını hiç ikiletmeden dinlemiş ve bu konu hakkında hiçbir açıklama yapmadığı için de Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu'nun önde gelen kumandanlarıyla arası açılmıştır (Atatürk, 1971/I). İstanbul'a esasen Konya'daki hazırlık için malzeme toplamayı düşünerek dönen Cemal Paşa (Kansu, 2019/I), İstanbul'un ve ülkenin içinde bulunduğu durumu iyi değerlendiremediğinden tekrar Anadolu'ya geçmeye çalışmasına rağmen bunu başaramamıştır (TİTEA, K: 297, G: 6, B: 6.) Hatta İstanbul'da gayriresmî olarak gözü altında tutulmuştur. İki ay kadar sonra da Anadolu'nun baskılarıyla istifa eden hükûmetin yerine kurulan Ali Rıza Paşa hükûmetinde, ülkenin en önemli iki nazırlığından olan Harbiye Nazırlığı görevine getirilmiştir (BOA, BEO, 4593-344453; BOA, İ. DUİT, 9-84; TİTEA, K: 231, G: 3, B: 3-1).

Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırlığı üç aydan biraz daha fazla sürmüştür. Onun nazırlık dönemi, Osmanlı'nın son bağımsız iş görebilen Harbiye Nazırlığı şeklinde ifade olunabilir. Nitekim göreve geldikten sonra, Enver Paşa'dan sonra iyice bozulan nazırlık işlerine çeki düzen vererek belirli bir nizam oluşturmuştur. (Türkmen, 2001) Buna ek olarak, gayriresmî anlamda Heyet-i Temsiliye murahhaslığı yapmış (Hürmen, 1993) ve doğudan batıya; Yunan, İngiliz ve Fransız işgallerine karşı önlemler almaya çalışmıştır (Gökbilgin, 2011). Fakat yaptığı işleri açıktan yaptığı ve İngilizler tarafından sıkı bir takibata uğradığı için, 1920 yılının başlarında istifa ettirilmiş (Hürmen, 1993) ve arkasından Malta'ya sürgün edilmiştir (MMZC, I). Ayrıca Cemal Paşa, 22 Mart 1920'de Osmanlı yönetimi tarafından askerlikten emekli edilmiştir (BOA, İ. DUİT., 9-88/89).

Siyasi Arenada Mersinli Cemal Paşa

Cemal Paşa, Malta'da bulunduğu süre boyunca sıkı bir gözetim altında tutulmuştur (Şimşir, 1976). Özellikle İstanbul'un işgaliyle bidayet veren [16 Mart 1920] bir tutuklamalar zinciri sonucunda sürgün edilenleri kurtarma politikasına girişen Heyet-i Temsiliye, [daha sonra

bu işi TBMM olarak yürütecektir.] İngilizlerin Anadolu'daki subay ve erlerini tutuklayarak (Şimşir, 1976), onları, Malta'daki Türklere karşı bir koz olarak kullanmıştır. İngilizler ile TBMM arasındaki görüşmelerin çoğunda birtakım sürgünlerin bırakılması ciddiyetle konuşulsa da Mersinli Cemal Paşa, dönüşü askerî açıdan risk arz ettiğinden ya bırakılmak istenmemiş ya da bırakılsa dahi Türkiye'ye dönemeyeceği hususunda şart koşulmuştur. Nihayetinde TBMM ordularının Sakarya Savaşı'ndan galip çıkması, İngilizlerin direncini kırmış ve Malta'daki sürgünler, 1921 yılının sonlarına doğru serbest bırakılmıştır (Şimşir, 1976).

Son Osmanlı Meclisinde mebus bulunanlar, TBMM'nin doğal üyesi sayılmıştır. Cemal Paşa'da son Osmanlı Meclisinde Isparta mebusu olduğu için, TBMM'nin doğal üyesi kabul edilmiştir. Malta'dan döndükten sonra ailesiyle birlikte (Renda, 2019) Isparta'ya giden Cemal Paşa (CBA, 01001851/908928), 29 Aralık 1921'de resmen TBMM'ye katılmış ve Meclis görevine başlamıştır. (TBMMZC, 15). Fakat Cemal Paşa Meclise katıldığında, Meclisin iki farklı gruba bölündüğünü görmüştür. Bundan dolayı, ilk başlarda Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğini yaptığı I. Grupta yer almışsa da burada pek kalmayarak muhalif olan II. Grup saflarına geçmiştir. Fakat Cemal Paşa'nın II. Grup üyesi olarak çizdiği muhalif portre, oldukça enteresan bir seyre sahip olmuştur.⁷

I. TBMM'nin kapanmasından sonra Meclis dışı kalan Cemal Paşa, 1924 yılının sonlarında muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılmıştır (Cumhuriyet, 9 Temmuz 1926). Şeyh Sait İsyanı'nın patlak vermesi ve hükûmetin TCF'yi isyanla alakadar görmesi, fırkanın sonunu getirdiği gibi, Cemal Paşa'nın fırka içinde pek etkinlik gösterememesine neden olmuştur. 1925 yılının kalanında gözlerden uzaklaşan Cemal Paşa, 1926'da İzmir'de Reiscumhur Mustafa Kemal'e suikast yapılacağına açığa çıkmasıyla İstanbul'da olup suikastın duyulmasından sonra Refet [Bele] Paşa'nın evine gitmesinden ötürü suçlu bulunarak mahkemeye çıkartılmıştır (Aybars, 2018). Ancak yargılanmasında suikast davasından çok TCF'deki varlığı sorgulanmıştır (Cumhuriyet, 9 Temmuz 1926). Suikastla herhangi bir bağlantısının bulunmadığı ispat edildikten sonra serbest bırakılan Cemal Paşa (Erman, 1971), 1927'de TBMM'de konu olmuştur. Bu konunun sebebi de Osmanlı tarafından 22 Mart 1920'de emekli edilmiş olmasının kabul edilmeyişidir (TBMMZC, 32). Bu tarihten itibaren yine gözlerden uzak yaşayan Cemal Paşa, Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra Meclise geri dönen Kâzım Karabekir'in telkinleriyle VI. Dönem İçel Mebusu olarak Meclise avdet etmiştir (İnönü, 2014). Bu görevine devam ettiği sırada, 7 Ekim 1941 tarihinde, Ankara'da hayatını kaybetmiştir.

⁷ Meclisin hızlı karar almasını ve savaşı tek elden yönetmeyi düşünenler Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde toplanarak I. Grubu meydana getirmişlerdir. Bu grup Cumhuriyet Halk Fırkasının da çekirdeğini oluşturur. Bu gruba karşı olan, Mustafa Kemal Paşa'nın tek adamlık rejimine yöneldiğini ifade edenler ve genel anlamıyla da muhafazakâr olanlar, II. Grubu vücuda getirmişlerdir. II. Grupta sonradan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hâline gelecektir.

Mersinli Cemal Paşa, kendisine has karakteriyle öne çıkan, Tanzimat Dönemi sonrasında belirginleşmeye başlayan Osmanlı paşası profilini XX. yüzyılda bile sürdüren enteresan bir şahsiyettir. Eğitim hayatı hakkında kesin bilgiler olmamasına rağmen üç dil bilmesi, tarih, coğrafya ve dil bilgisindeki yetisi, iyi bir eğitim aldığını gösteren delillerdir. Yaşı gereği, Mondros Mütarekesi Dönemi'nde öne çıkan subaylardan yaşça büyük olan Cemal Paşa, karakteriyle de onlardan farklılaşmıştır. Özellikle de doğru bildiğinin peşinden gitmesi, hiç kimseye gereğinden fazla açıklama yapma gereği duymaması, samimi arkadaşlık ilişkileri kurmaması ve onunla arkadaşlık edenlerle de pek az konuşarak vaktinin çoğunu okumak veya araştırmakla geçirmesi, onun bütün bir hayatını özetleyen ve çoğu kez yanlış anlaşılmasına ve insanlarla ilişkilerinin onarılamayacak derecede bozulmasına neden olmuştur.

Askerlik bakımından da cepheden ziyade cephe gerisi hizmette kendisini geliştirmiş olan Cemal Paşa, özellikle iâşe ve ikmal konusunda hassas davranmıştır. Yurda dönüşünden sonra askerliğe dönmeyi düşünmemiş olan Cemal Paşa, siyasi olarak devam etmek istediği yaşantısında gerek iktidardakilerden gerekse muhalefettekilerden farklı bir görüntü çizmiştir; Paşa, mebusluğu süresince özellikle halkçılığı ön planda tutarak dikkatleri üzerinde toplamıştır.

Mecliste bulunduğu süre boyunca Meclis kürsüsüne çıkıp çok konuşmaktan imtina eden Cemal Paşa, konu askerlere, asker emeklilerine; sivillere, sivil emeklilere ve yoksul vatandaşlara gelince, en ateşli tartışmalarda bile mebusluğunu siyasi polemiklerle değil, yukarıda sıralanan gruplara karşı hassasiyet göstererek icra etmiştir. Bu yüzden Cemal Paşa'nın II. Grup üyesi bir mebus olmasına rağmen takip ettiği muhalefet anlayışı hem enteresan bir görüntü çizmiş hem de onun, mebusluğa yüklediği anlamı gözler önüne sermiştir.

Mersinli Cemal Paşa'nın TBMM'deki Faaliyetleri

Mersinli Cemal Paşa, I. Dönem TBMM'ye 29 Aralık 1921 tarihinde katılmıştır. Meclis İkinci Reisi Dr. Adnan [Adivar] Bey tarafından Meclise takdim edilmiş (TBMMZC, 15) ve kürsüye gelerek ve ilk konuşmasını yapmıştır (TBMMZC, 15). Cemal Paşa il konuşmasında, Malta'da yaşadıklarını ve Batı uygarlığından ne anladığını ifade etmiştir. Batı'yı son derece iyi bilen, hatta Batı uygarlığından olan Alman, Fransız ve İngilizlerin diline ve kültürüne son derece hâkim olan Cemal Paşa, onları açıkça eleştirerek genel dünya görüşünü de açık etmiştir. Bu tarihten sonra ise çok az söz almıştır. Onun pek konuşmaması, genel itibarıyla konuşanları dinleyip analizler yapmasından kaynaklanmıştır. Analizlerin sonucunda da ya görev aldığı encümendeki [komisyon] üyelerle birlikte ya da bizzat kendisi, muhteviyatında öne çıktığı kanun teklifleri vermeyi tercih etmiştir.

Cemal Paşa, bütün hayatı boyunca kendisiyle çelişen bir görüntü çizmiştir. Esasen bu çelişki, onun politik bir şahsiyet olmasından, yani sivil yaşantısında bile karar vermeden önce durumu enine boyuna analiz etmesinden kaynaklanmıştır. Onun bu çelişkili durumu birçok yerde

tespit edilebilir. Evvela, VIII. Kolordu Kumandanı olarak Birinci Kanal Harekâtı için tıpkı Zeki Paşa gibi acele etmek istememiştir (GKB, 1981). Fakat Zeki Paşa'nın bölgeden ayrılmasından hemen sonra, harekât için en çok acele eden kişi kendisi olmuştur. Elbette bu durum, Cemal Paşa'nın etrafındaki şahsiyetlere göre nabız tuttuğunu da göstermektedir. Saniyen, II. Ordu Müfettişi görevindeyken İstanbul'a dönmüş ve Anadolu'ya hiçbir şekilde haber veya izahat vermeye gerek görmeyerek kendisine olan itimadı zedelemiştir. Öyle ki Mustafa Kemal Paşa'yla arası bir daha düzelmek üzere tamamen açılmış ve İstanbul'daki vaziyeti gördükten sonra da kendisine teklif edilen görevi geri çevirmeyerek tepkileri, yeniden üzerine çekmiştir. Bunlara karşılık Cemal Paşa, hassaten itham edildiği "*hangi tarafın zarı ağır basacak*" düşüncesinden uzak bir görüntü çizmiştir. Harbiye Nazırı olduktan sonra, hükûmetin bir sözcüsü ve destekleyicisi olarak Heyet-i Temsiliye'yi sürekli uyararak Mustafa Kemal Paşa'yı oldukça sinirlendirmiş olsa da Kuvayımillîye için son derece ehemmiyetli yardımlarda bulunmuştur. Bununla beraber, Kemal Paşa ile sürekli bir çekişme içerisinde bulunmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın hükûmet tarafından alınan haklarını, kanun dışı olarak değerlendirip bunların iadesini istemiş (Türkmen, 2020) ve Ali Fuat [Cebesoy] Paşa'nın yargılanmaması için de mücadele vermiştir (TİTEA, K: 315, G: 1, B: 1). Buradaki çelişki, Mersinli Cemal Paşa'nın, bir hükûmet görevlisi olmasından kaynaklandığı gibi, onun şahsi fikriyatından da kaynaklanmıştır; Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı desteklemiş, hatta ona inanmıştır; ancak Kemal Paşa'dan farkı, Osmanlı/İstanbul olmadan bir istikbal görememiş olmasıdır. Bu düşüncesi de ancak Malta'ya sürüldükten sonra değişmeye başlamış ve nihayet Mecliste saltanat bağlılığından vazgeçtiğini, bir muhalif olarak ortaya sermiştir.

Mersinli Cemal Paşa'nın Mecliste çelişkili görünen tarafı, muhalefet saflarında yer alırken de ortaya çıkmıştır, fakat buradakiler Şam'da, Konya'da veya İstanbul'dakine benzer bir çelişkiden farklıdır. Cemal Paşa, samimi bir halkçı olarak mebusluk görevini ifa ederken bunu hassaten ön planda tutmuş ve Mecliste gereksiz polemiklere, siyasi kavgalara ve partizanlık gütmeye yanaşmamıştır. Öyle ki Cemal Paşa'nın bu tutumu, onun I. Dönem TBMM'deki varlığının yok sayılmasına veyahut son derece etkisiz geçtiğine dair yorumların yapılmasına sebep olmuştur. Fakat bunların tam aksi olarak bu durum, bir mebusun yapması gereken hemen her şeyi, Cemal Paşa'nın, kitabına uygun olarak yaptığını göstermektedir. Yine de unutmamak gerekir ki Cemal Paşa'nın Meclise intikal ettiği tarih, Meclisin dâhili ve harici işlerinde artık her şeyin rayına oturduğu bir döneme denk düşmüştür. Cemal Paşa Meclise katıldığında, dâhili olarak iç muhalefeti belirginleşmiş, Hiyanet-i Vataniye ve Başkomutanlık Kanunları gibi hararetli oturumlar çoktan geride bırakılmış; harici olarak da Türk ordusunun taarruzu, Yunan ordusunun da ricatı başlamıştır.

Mecliste Aykırı Muhalefet

Cemal Paşa, 2 Ocak 1922’de Millî Müdafaa Encümeni [MME] Riyasetine seçilmiştir (TBMMZC, 15). Onun asker kökenli olması bu makama gelmesinde fazlasıyla etkili olmuştur. Son dönemlerini yaşamış olsa da Millî Mücadele’nin askerî safhası devam ederken böyle bir encümenin başına geçmesi de onun, etkisiz bir Meclis süreci geçiremeyeceğinin en belirgin göstergesi konumundadır.

Cemal Paşa’nın Meclisteki ilk zamanları, MME’nin bütçe görüşmeleri veya bütün Meclisi alakadar eden konularla ilgilenerken geçmiştir. Tarihler 20 Şubat 1922’yi gösterdiğindeyse Cemal Paşa’dan oldukça ilginç bir teklif gelmiştir: Paşa, Meclis İç Tüzüğü’nün üç maddesinde değişiklik istemiştir (TBMMZC, 17). Bu değişiklikler, Meclisin, savaş ortamında olmasına rağmen göstermeyi başardığı demokratik düzene bir karşıtlık içermiştir.⁸ Bu teklif genel görüşülmekten ziyade, İç Tüzük Encümenine havale edildiği için (TBMMZC, 17) Celal Nuri [İleri] Bey, ilgili konuyla alakadar olarak Mersinli Cemal Paşa’yı encümene davet ederek gerekli açıklamaları yapmıştır.

Celal Nuri Bey’in açıklamaları, özetle, gelen teklifin Meclisin müstakil yapısına zarar vereceği şeklinde olmuş ve Mersinli Cemal Paşa açıklamaları yeterli bularak teklifini geri çekmiştir (TBMMZC, 18). Cemal Paşa’nın bu teklifi yapması ve teklifin ciddi anlamda encümenler arasında görüşme konusu olması, muhalif olarak görünen bir mebusan geldiği için, zıtlık yaratmıştır; fakat dikkat edilmelidir ki bu teklifte ve teklifle alakalı yapılan görüşmelerde, muhalif bir durumdan söz etmek pek mümkün değildir.

Cemal Paşa’nın esaslı muhalefet gösterdiği ilk olay, 11 Mart 1922 günü cereyan etmiştir. Fakat buradaki muhalefeti ne I. Gruptan bir mebusa ne de hükûmetten bir isme karşı olmuştur. Paşa’nın muhalefeti, II. Grup üyesi Hüseyin Avni [Ulaş] Bey’e karşı olmuştur: Hüseyin Avni Bey, ordudaki kumandanlara verilecek olan paraya karşı çıkmış ve paranın kumandanların şahsına verilmesinin doğru olmadığından bahisle, paranın milletin parası olduğunu beyan etmiştir (TBMMZC, 18). Bunun üzerine söz alan Cemal Paşa: “*Müsaade buyurunuz efendim. Ordu kumandanına, kolordu kumandanına, fırka kumandanına binlerce evladınızı emniyet ediyorsunuz da üç bin kuruşu niçin emniyet etmiyorsunuz?*” (TBMMZC, 18: “166”)” diyerek, tavrını net bir biçimde belli etmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Cemal Paşa’nın muhalefet anlayışı, bir grup üyeliğinden veyahut hükûmete sataşmaktan ibaret olmamıştır. Cemal Paşa, gerekli gördüğü taktirde kendi bulunduğu gruba üye olan bir mebusa karşı da itiraz etmekten geri durmamıştır. Esasen onun bu özelliği de Mecliste tek başına üçüncü bir muhalif kanatın olduğunu, bu muhalif kanadın da genellikle asker ve halk arasında bir sözcü gibi hareket ettiğini gözler önüne sermiştir.

⁸ Cemal Paşa, hassaten 60. maddenin tadilini talep etmiştir. 60. Madde ise şöyledir: “*Meclis, celse nihayet bulmadan evvel; gelecek ruznamesini müzakere eder.*” Paşa ise maddeyi, *Encümen ve şube reisleriyle bilittifak Reis, Meclis ruznamesini tâyin eder*, şekline ifrağ etmeye çalışmıştır. Diğer iki madde hakkında mufassal bir açıklama kaydı yoktur.

MME Reisi Mersinli Cemal Paşa, encümenin müşterek bir çalışması sonucunda *Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu* adındaki bir teklifi Meclis gündemine taşımıştır.⁹ (TBMMZC, 18). Bu kanun teklifi, Mecliste uzun bir süre tartışılmıştır. Özellikle I. Grup üyelerinin birçok defa muhalefet ettiği görülmüş ve Mersinli Cemal Paşa bunlarla münakaşalara girişmiştir (TBMMZC, 18). Cemal Paşa'nın bu kanun üzerinden oldukça yoğun bir mesai harcadığı, kanunla ilgili bazı değişikliklerde hoşnut olmadığı için yapılan oylamalarda ret verdiği zabıt ceridelerinden görülmüştür. Nihayet müşterek çalışmalar 2 Mayıs'ta sonuca ulaşarak Kanun kabul edilmiş ve Cemal Paşa, Meclisteki ilk ciddi çalışmasında sonuca ulaşmayı başarmıştır (TBMMZC, 19).

Mersinli Cemal Paşa'nın muhalif olarak boy gösterdiği önemli bir oturum, 10 Nisan 1922'de meydana gelmiştir. Mecliste konuşulan *Divan-ı Temyiz-i Askerî* meselesi,¹⁰ Cemal Paşa'yı rahatsız etmiş ve uzun bir zaman sonra kürsüye çıkarak Divan-ı Temyiz-i Askerîyi müdafaa etmiştir (TBMMZC, 19). Cemal Paşa, yaptığı konuşmasında birçok mebusu ikna etmeyi başarmıştır. Özellikle seçmiş olduğu kelimeler ve kurduğu cümleler, onun başarılı bir siyasetçi olduğunu gözler önüne serdiği gibi, anlatımlarında kullandığı üslup ve yeterli bir donanımına sahip olduğunu dinleyicilere sunması, konu üzerindeki hassasiyetini de ortaya koymuştur (TBMMZC, 19).

Cemal Paşa'nın muhalif olarak en şiddetli tarafını ortaya koyduğu olay ise, 13 Nisan 1922'de yaşanmıştır. Cemal Paşa, yine kürsüye çıkarak söz almış ve hayatında bilinen en uzun resmî konuşmasını, 13 Nisan'da gerçekleştirmiştir. Bu sefer konu, bedel-i nakdî¹¹ ile ilgili olmuştur. Cemal Paşa, bedel-i nakdînin aleyhinde tavır sergilemiş ve ona göre böyle bir zamanda bu konunun Mecliste görüşülmesi uygun düşmemiştir. Cemal Paşa, konuşması sırasında ülkenin ekonomik durumu üzerine eğilmiş, özellikle yoksulların yıllardır süren savaş karşısındaki durumunu ve Birinci Dünya Harbi'nden bu yana yaşananları özetleyerek iyi olmayan bir durum içerisinde bedel-i nakdî uygulanmasının doğuracağı olumsuz sonuçları ifade etmiştir. Akabinde, Güney Amerika'daki cumhuriyet ile idare edilen ülkelerin hangi durumdan nereye gelmiş olduklarının altını çizmiş, cumhuriyet rejimini övmüş ve Türkiye'nin geleceğinin nerede olması gerektiğinin, yönetimin halkla bütünleşerek müşterek bir istikbal için nasıl adımlar atılması lazım geldiğinin işaretlerini göstermiştir (TBMMGCZ, 3). Konuşması sırasında kendisine aleyhte tepkiler doğmuşsa da konuşmasının sonuna doğru birçok mebusu ikna etmeyi başarmıştır. Cemal

⁹ Kanun teklifi 12 maddeden mürekkepti. Genel açıdan askerlikten muaf sayılanların vergi işlemlerini bir düzene koymayı amaçlamıştır. Fakat teklifin hem Maliye Vekili haricinde hem de Maliye Encümeni için içine dâhil edilmeden görüşülemeyeceğini müdafaa edenler olduğu gibi, teklifi bir zorlama, hatta cebirname olarak adlandıranlar da olmuştur. Bu durum da kanun teklifi üzerine tartışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

¹⁰ Divan-ı Temyiz-i Askerî kurumunun varlığına dair münakaşalar.

¹¹ Yükümlü buldukları askerlik süresini kısaltılmak isteyenlerin ödediği ücret. Günümüz açısından bedelli askerlik ile benzeştirilebilir.

Paşa, yine bu konuşması sırasında askerliğe dinî bir anlam yüklemiş, fakat maneviyat dışında askerliğin maddiyatla olması gerektiğinin bu çağın bir gereksinimi olduğunun da altını çizmiştir. Kendisi asker iken taktik ve stratejiye son derece önem verdiği için, mevcut hâldeki orduyu yakından takip ederek maddi ve manevi bir düşünceyi fikrinde birleştirip hem çağdaş hem de muhafazakâr bir profil çizmiştir (TBMMGCZ 3). Paşa'nın bu konuşması, muhalif yönünden ziyade onun kişisel düşünceleri ve geleceğe yönelik planlarını ortaya sermesi bakımından da oldukça önemlidir.

Mersinli Cemal Paşa'nın mücadele ettiği bir diğer konu, gaziler hakkında olmuştur. 23 Ağustos 1922'de MME olarak gazilerin durumunu düzeltmeyi, mevcut olan kanunların yetersizliklerinden dem vurarak bunların eksikliklerini gidermeyi ve özellikle de gazilere ödenmekte veya ödenecek olan ücretlerin iyileştirilmesini talep etmiştir (TBMMZC, 22). II. Grup üyesi olan bir mebustan gelen bu teklif, Meclisin genelinde hoşnutluk oluşturmuş olduğundan, kabul edilmesinde de bir sorun yaşanmamıştır (TBMMZC, 22).

Mersinli Cemal Paşa'nın hem halkçılığını hem de muhalefetten ne anladığını en iyi gösteren olay, 16 Ekim 1922 günündeki gizli oturumda vukua gelmiştir. Oturum esnasında Mecliste oldukça hararetli bir tartışma yaşanmıştır. Hükûmet namına Hüseyin Rauf [Orbay] Bey askerlerin terhisıyla ilgili anlatım yapmış ve muhalefet adına da Erzurum Mebusu Durak [Sakarya] Bey, oldukça coşkulu söylemlerde bulunmuştur. Durak Bey, hükûmetin kendi kendine karar aldığını ve Meclisin hiçbir işe yaramadığını iddia ve kastederek: “*Mutlakıyete gidenlerin kafasını ezeceğim. Kafasını ezeceğim... Bu millet mutlakıyete gidiyor...*” demiştir (TBMMGCZ, 3: “963”). Mersinli Cemal Paşa böylesi bir hararetli tartışmada söz alarak: “*Bendenizin bir ricası var. Müsaade ederseniz buradan söyleyeyim. Bu terhis olunacak efradın müreffeh köylerine kadar şevkleri hususunu temin buyursunlar. Bunların memleketlerine gidinceye kadar işesini ve nakliyatını iyi temin etsinler, öyle salıvermesinler. Hükûmetten bunu rica ediyorum* (TBMMGCZ, 3: “960-961”)” demiş ve böylesine bir ortamda dahi yoksul ve garibana olan hassasiyetini açığa vurmuştur. Fakat burada enteresan olan, Mersinli Cemal Paşa'nın çıkışı değil, muhalefet sözcüğüne yüklenen anlamdan kaynaklanmıştır. Nitekim “muhalefet etmek” olarak bilinen eylem, o gün de bugün de kabul etmemek, karşı taraftan gelen fikirlere çıkışmak vesaire olarak kalıplaştırıldığı için, asıl anlamdan uzaklaşmış bulunmaktadır. Ancak Mersinli Cemal Paşa'nın 16 Ekim'deki tavrı, bir mebusun, halkın temsilcisi olarak bir mebusun nasıl olması gerektiğini çok güzel özetlediği gibi, onun halkçılığını ve nasıl bir şahsiyet olduğunu da tekrardan ortaya koymuştur.

Mersinli Cemal Paşa, 5 Mart 1923'teki gizli oturumda, gündemdeki barış projesinde Fransa'nın tavrını sorgulamış ve güney sınırlarının neden dâhil edilmemiş olduğunu öğrenmek istemiştir (TBMMGCZ, 4). Onun bu sorusuyla başlayan gelişmeler, onun en esaslı ikinci

muhalefetine yol açmıştır. Yine hararetli tartışmaya yol açmadan ilerleyerek sonuçlanan bu muhalefet, 6 Mart'taki gizli oturumda devam etmiş ve küçük ölçekli olarak hükümet ve muhalefet arasında bir proje sorunu doğurmuştur. Ekseriyetle bir barış projesi olarak addedilen, ancak çoğu söz alan mebus tarafından "içeriği tam açıklanamayan" olarak addedilmiş proje, Lozan Barış Antlaşmasıyla ilgilidir. Bu minvalde Cemal Paşa ve bazı mebuslar Meclis Riyasetinden Suriye ve güney sınırları konusunun bilahare Fransızlarla halledilmek üzere projeden hariç bırakılmasını istemişlerdir (TBMMGCZ, 4).¹²

Mersinli Cemal Paşa, IV. İcra Vekilleri Heyeti için Nafia Vekâletine geçici adaylığını koymuştur. Ancak bu geçici adaylık, muhalefet grubu için ve kendisi için de herhangi bir önem arz etmediğinden, ciddi bir getiriye yol açmamıştır (TBMMZC, 21).¹³ Son olarak, bir başka mebusun mezuniyet oylaması dışında (TBMMZC, 28) Cemal Paşa'nın Meclisteki faaliyetleri burada nihayet bulmuştur. Bu aralıkta üç aylık bir mezuniyet aldığı için (TBMMZC, 28), Meclisin son dönemlerinde, Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi gibi hadiselerden uzak kalmıştır (Alkan ve Üçüncü, 2017). Böylelikle, fiili olarak, Mersinli Cemal Paşa 1 yıl 3 ay 21 gün boyunca mebusluk icra etmiştir.

I. Dönem TBMM kapatıldıktan ve II. Grup mebuslarının hemen tamamı Meclis dışı bırakıldıktan sonra Mersinli Cemal Paşa gözlerden uzaklaşmıştır. Meclis kapatıldığı sırada seçim bölgesi olan Isparta'da olduğu biliniyorsa da İstanbul'a ne zaman geçtiği, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılana kadar ne yaptığı hakkında bir bilgi yoktur. Özellikle, Meclis dışı kaldıktan sonraki düşünceleri, bugün itibariyle saklıdır; fakat söylemek gerekir ki Mersinli Cemal Paşa'nın Meclis dışarında bırakılması, II. Grup üyeliğinden ziyade, Mustafa Kemal Paşa'yla olan ve hiçbir zaman düzelmemiş bulunan sürtüşmesidir. Bu sürtüşmenin kökenleri esas olarak Suriye-Filistin Cephesi'nde olup Cemal Paşa İstanbul'a döndükten ve Harbiye Nazırı olduktan sonra tırmanışa geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu iki olayın dışında Mersinli Cemal Paşa'nın Meclis içi muhalefetinden bahsederken kendisini, Ankara'dan uzaklaştırmaya çalışanların, kendisinin emri altında olarak orduyla alakalı hükümetin işlerini denetlemek üzere teşkil etmesi gereken bir encümenin muhalif üyeler tarafından vücuda getirildiğini ve Mersinli Cemal Paşa'nın dahi bu encümene dâhil edildiğini son derece sitemkâr bir şekilde belirtmiştir (Atatürk, 1971/II).

Yahya Kaptan Hadisesi

Mersinli Cemal Paşa'nın I. Dönem TBMM'de hükümete karşı net olarak iki muhalefeti olmuştur. Bunlardan ilki henüz zikredilen proje sorunsalı, ikincisi de 19 Ekim 1922'de oylamaya sunulan Yahya Kaptan'ın vatana olan hizmetleri karşısında ailesine maaş bağlanması hususudur

¹² İlgili tartışmalar esnasında muhalif mebuslar Fransa hükümetinin belirsiz tavrından şikâyetçi olmuş ve Birleşik Krallık hükümetinin güney sınırlarını görmeyi kabul etmesine rağmen, neden güney sınırlarının havada kaldığını sorgulamışlardır.

¹³ Bu seçim Nafia Vekili Feyzi Pirinçioğlu'nun izninden dolayı vekillik için değil, vekillığe vekâlet edilmesi için yapılmıştır. Seçimleri de Cemal Paşa'nın rakibi Reşat Kayalı kazanmış ve yaklaşık 2 ay sonra Feyzi Pirinçioğlu'na görevi devretmiştir.

(TBMMZC, 24). Mersinli Cemal Paşa, bu oylamada açıkça bir söylemde bulunarak tartışmaya girmiş değildir, ancak oylamaya ret vererek dikkatleri üzerine çekmiştir. Bunun sebebi de Yahya Kaptan olarak bahsedilen kişinin, vaktiyle Cemal ve Mustafa Kemal Paşa'nın arasını açmasına sebep olmasıdır.

Yahya Kaptan Hadisesi, Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde çok durduğu bir olay olmuştur. Olayın muhteviyatı şöyledir: Kuvayımillîye, Yahya Kaptan adındaki zatı Heyet-i Temsiliyeye önererek İzmit ve civarında teşkilatlanmasını istemiştir. Bahsi geçen bölgedeki yetkili ve aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin İstanbul/Kartal Riyasetinde olan, ancak münferit hareket ederek çetecilik yapan Binbaşı Ahmet Necati Bey ise bu görevlendirmeden rahatsızlık duyduğu için, Yahya Kaptan'ın halktan zorla para ve mal topladığına dair şikâyetle bulunmuştur (Gökbilgin, 2011). Yahya Kaptan ise bölgeye gittikten sonra genel vaziyeti beğenmemiş ve tahkikat yaptırmıştır. Tahkikat neticesinde Ahmet Necati Bey'in halktan zorla para ve mal topladığını ve keyfi bir yönetim tesis ettiğini ortaya çıkartmıştır.

Dedikoduların iyice yayılmasıyla İstanbul ve Heyet-i Temsiliye ayrı ayrı olarak tahkikatlar yapmışlardır. Heyet-i Temsiliye, Ahmet Necati Bey'i suçlu bulurken İstanbul'da Yahya Kaptan'ı suçlu bulmuştur. Durum Cemal Paşa'ya bildirilmişse de bir yanıt alınamamıştır. Çünkü İstanbul Yahya Kaptan'ın suçlu olduğuna kesin kanaat getirdiğinden, gerekeni yapmak üzere İzmit'e doğru bir birlik sevk etmiştir. Bu birlik, Yahya Kaptan'ı teslim olmasına rağmen öldürünce, hadise büyümüştür (Tansel, II, 1973). Mersinli Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yla arasının iyi olmamasına ve İstanbul'a avdetindeki sebepler ile kuşku uyandırmasına rağmen, Millî Mücadele genelinde gerek ülkenin en rütbelilerinden gerekse vatanperver olarak bilinmesinden dolayı bir sempatiye sahip olmuştur; fakat bu olaydan sonradır ki Cemal Paşa'nın sempatisi, giderek azalmaya başlamıştır (Atatürk, 1971/I).

Mersinli Cemal Paşa, çok defa kendisine belgeler ulaştırıldığı hâlde Yahya Kaptan'ın masum olduğuna inanmamış ve üç yıl önceki tavrını devam ettirerek oylamada ret vermiştir. Paşa, daha önce kaydedildiği gibi, kendi doğrularından şaşmayan, biraz da inatçı bir kişidir. Bildiğini okumak ve o yoldan dönmek onun bütün hayatı boyunca geçerli olmuş, mektepten çıktıktan sonra nasıl bir karaktere sahipse, son nefesini vermeden önce de bu düsturu şiar edinmiştir. Bu, onun hem istikrarlı hem de tutucu birisi olduğunu gayet iyi gözler önüne sermektedir.

Sonuç

Mersinli Cemal Paşa, Mecliste yakın döneme damga vuran II. Grup arasında son derece dikkat çeken bir karakter olmuştur. Çalışmanın bütününde vurgulanmak istendiği üzere Cemal Paşa'nın muhalif karakteri, ciddi bir farklılık arz etmiştir. Özellikle mensup bulunduğu grubun amacıyla ve yaptıklarıyla çelişkili bir görüntü sergilediğinden, onun muhalif karakterinin ayrıca

incelenmesi gerekmektedir. Bu ayrı incelemenin yapıldığı zaman da Cemal Paşa'nın hem karakterinde hem de mebusluk ve muhalefet etmeye kattığı anlamda bir farklılık sezilmiştir.

Mersinli Cemal Paşa, daha Osmanlı'daki fırkacılık/cemiyetçilik günlerinden itibaren bu gibi yapılanmalardan uzak kalmıştır. 1904 yılında sürgün edilmesine sebep olan yayınları okuyor olması, onun döneminde de bir muhalefet gösterdiğine işaret etmektedir. Fakat bu muhalefeti yine bağımsız bir muhalefet olmakla beraber, herhangi bir yapılanmaya katılması söz konusu değildir. XX. yüzyılın başında, özellikle Rumeli'de bulunan subayların neredeyse tamamı İttihat ve Terakki Cemiyetine katılırken Cemal Paşa, İttihat ve Terakki üyeleriyle bağlantılı bulunmuş, fakat cemiyetin kendisinden uzak durmuştur. Cemal Paşa'nın İttihat ve Terakkiye katıldığı gösteren farazi söylemlerin dışında elle tutulur bir delil yoktur.

1908 İhtilali'nin patlak verdiği dönemde İstanbul'da bulunan Cemal Paşa, ihtilal sonrasında kendisine verilen görevi kabul ederek askerî muallim olmuştur. Fakat kısa bir süre sonra çıkan 31 Mart Olayı sırasında, mektepli yahut İttihatçı bir subay olarak kendisine karşı girişilen bir hareket olmamış yahut böyle bir bilgi kaydı bulunamamıştır. Aynı dönemler dikkatle incelendiğinde görülecektir ki İttihat ve Terakki üyeleri, 1908-1914 yılları arasında hızlı rütbe ve kıdem artışları yaşarken, Mersinli Cemal Paşa aynı zaman aralığında miralay olarak kalmış ve nihayet 1914'ün sonlarına doğru mirliva olmuş, bu da ancak liyakat gereği gerçekleştirilmiştir.

Malta dönüşü TBMM'ye katılan Cemal Paşa, İttihatçıların da ağırlıkla üye olduğu II. Grup arasına dâhil olmuştur. Fakat burada da gösterdiği muhalefet yine İttihatçılıktan uzak bir görüntü seyretmiştir. Bilindiği üzere, II. Grup üyeleri arasında müşterek bir fikir birliği yoktur ve birbirinden oldukça uç fikirleri savunan mebuslar, TBMM hükûmetine muhalefet amacıyla birleşmişlerdir. Bu özelliklerin hepsine sahip olan Cemal Paşa, her zaman yaptığı gibi, II. Grup üyesiye de sırf muhalif olmak için muhalefet etmemiş, bunun tam aksine, gerekli gördüğü durumlarda; halkın ve savaş hâlindeki ordunun ihtiyaçlarına nazaran gerek hararetle gerekse sakin bir tabiat ile söylemlerde bulunmuştur. Kaydetmek gerekir ki Cemal Paşa, son derece sakin ve soğukkanlı bir özelliğe sahip olduğundan yüksek sesli tartışmalara, kaba sözler kullanmaya ve karşındakini kırmaya hiçbir zaman yanaşmamıştır. Kayıt altındaki en uzun konuşması olan 13 Nisan konuşmasında bile hararetle bir söylevde bulunurken üslubundaki ölçülülük hassaten dikkatleri çekmektedir.

Binnetice, Mersinli Cemal Paşa'nın *hatıratı* yayınlanmadığı ve bu hatıratın üzerinde ciddi bir tenkit yapılmadığı süre boyunca Paşa'nın hakkında yapılacak çalışmaların önemli bir yönü eksik kalmaya haizdir. Bu çalışma, Paşa'nın muhalefet yıllarını ancak belgeler üzerinden incelediği için, onun bakış açısını tek başına yansıtmaktan ne yazık ki uzak bulunmaktadır.

Kaynaklar

Arşivler

Emekli Sandığı Arşivi (ESA) Dosya Numarası: A0065485

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

ATASE, İSH, 17-24, D. 34, F. 25-1.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA)

TİTEA, K: 297, G: 6, B: 6.

TİTEA, K: 231, G: 3, B: 3-1.

TİTEA, K: 315, G: 1, B: 1.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)

CBA, 01001851/908928.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, İ. DUİT., 156-26.

BOA, BEO., 3901-292525.

BOA, BEO., 4500-337461.

BOA, BEO., 4552-341389.

BOA, BEO, 4593-344453.

BOA, DHR. ŞFR., 596-1.

BOA, DHR. ŞFR., 596-132.

BOA, DHR. ŞFR., 596-133.

BOA, HR. SYS., 302-1.

BOA, İ. DUİT, 9-84.

BOA, İ. DUİT., 9-88/89.

BOA, İ. DUİT., 158-32.

BOA, İ. TAL., 446-37.

BOA, Y. PRK. BŞK., 70-115.

Resmi Yayınlar

Meclisi Mebusan Zabıt Cerideleri.

TBMM Gizli Celse Zabıtları.

TBMM Zabıt Cerideleri.

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi.

Telif ve Tetkik Eserler

Alkan, N., Üçüncü, U. (2017). Ali Şükrü Bey- Mücadeleyle Geçen Bir Ömür, İstanbul: Kronik Kitap.

- Atatürk, M. K. (1971). Nutuk, C. I, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Atatürk, M. K. (1971). Nutuk, C. II, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Atatürk, M. K. (1971). Nutuk, C. III, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Aybars, E. (2018). İstiklal Mahkemeleri, İstanbul: Doğan Kitap.
- Cemal Paşa (2012). Hatıralar, (Yay. Haz. Alpay Kabacalı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erman, A. N. (1971). İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri, İstanbul: Temel Yayınları.
- Genelkurmay Başkanlığı (1981). Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918), IV. Cilt, 1. Kısım, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Başkanlığı (1986). Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi- İkinci Gazze Muharebesi Sonundan Mondros Mütarekesi'ne kadar Yapılan Harekât (21 Nisan 1917-30 Ekim 1918), IV. Cilt, 2. Kısım, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Gökbilgin, M. T. (2011). Millî Mücadele Başlarken- Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hürmen, F. R. (Yay. Haz.). (1993). Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, C. 2, İstanbul: Arma Yayınları.
- İnönü, İ. (2014). Hatıralar, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kansu, M. M. (2019). Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. I, Ankara: TTK Yayınları.
- Mutlu, F. (1941). General Cemal Mersinli'yi de Kaybettik, *İçel Halkevi Dergisi*, 44-45, 1-2.
- Renda, M. A. (2019). Günlükler 1920-1950, (Yay. Haz. Aytaç Demirci-Sabri Sayarı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şimşir, B. N. (1976). Malta Sürgünleri, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Tansel, S. (1973). Mondros'tan Mudanya'ya kadar, C. II, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Türkmen, Z. (2001). Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920), Ankara: TTK Yayınları.
- Türkmen, Z. (2020). Mütareke ve İşgalden Millî Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa 1918-1920, İstanbul: Yeditepe Yayınlar

Sürdürülebilir Kalkınma Kapsamında Yeşil Lojistik: Avrupa Birliği ve Türkiye Örneği

Emrullah METE*

Öz

Lojistik ve ulaştırma altyapısındaki gelişmeler, ticaret hacmini artırma ve uluslararası rekabet gücü açısından hayati öneme sahiptir. Lojistik faaliyetlerinin artışı ise sera gazı ve karbondioksit emisyonlarındaki yükselmeye birlikte çevre üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Lojistik faaliyetlerinin olumsuz etkisini azaltmak amacıyla ortaya çıkarılan yeşil lojistik ile çevresel, sosyal ve ekonomik hedefler arasında sürdürülebilir bir dengenin kurulması amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı lojistik faaliyetlerindeki gelişimin sera gazı ve karbondioksit emisyonu üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Bu kapsamda, 2010 – 2018 döneminde Avrupa Birliği üyesi 26 ülke ve Türkiye’de gerçekleşen lojistik faaliyetlerin sera gazı ve karbondioksit emisyonları üzerindeki etkisi panel regresyon modeli ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, ülkelerin lojistik faaliyetlerindeki gelişim ile sera gazı ve karbondioksit emisyonları arasında negatif ve anlamlı bir ilişkiye ulaşılmıştır. Aynı zamanda çalışma sonuçlarına göre yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranı ile sera gazı ve karbondioksit emisyonları arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yeşil Lojistik, Sürdürülebilir Kalkınma, Sera Gazı Emisyonu, Karbondioksit Emisyonu.

Green Logistics Context of Sustainable Development: The Case of The European Union and Turkey

Abstract

Developments in logistics and transportation infrastructure are of vital importance in terms of increasing trade volume and international competitiveness. The increase in logistics activities, together with the increase in greenhouse gas and carbon dioxide emissions, harms the environment. It is aimed to establish a sustainable balance between environmental, social and economic targets with green logistics activities. The aim of this study is to investigate the effect of the development in logistics activities on greenhouse gas and carbon dioxide emissions. In this context the effect of logistics activities that occur in 26 member states of the European Union and Turkey on greenhouse gas and carbon dioxide emissions in the 2010-2018 period analyzed by the panel regression model. According to the results of the analysis, a negative and significant relationship has been reached between the development in the logistics activities of the countries and greenhouse gas and carbon dioxide emissions. Besides, a negative and significant relationship has been found between the utilization rate of renewable energy sources and greenhouse gas and carbon dioxide emissions.

Keywords: Green Logistics, Sustainable Development, Greenhouse Gas Emission, Carbon Dioxide Emissions.

Geliş/Received: 04. 09. 2020

Kabul/Accepted: 02. 12. 2020

* Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar 'kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Görele Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Lojistik Yönetimi Bölümü, emrullah.mete@giresun.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2240-9248
(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Lojistik, müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere her türlü ürün, servis hizmeti ve bilgi akışının, başlangıç noktasından son noktaya kadar hareketinin etkili ve verimli bir biçimde planlanması, uygulanması, taşınması, depolanması ve kontrol altında tutulması işlemi şeklinde tanımlanabileceği gibi doğru ürünün doğru yerde, doğru zamanda, doğru miktarda, doğru şekilde, doğru kalitede ve rekabetçi bir fiyatla sağlanması şeklinde de ifade edilebilmektedir (Takım, 2015). Lojistik altyapısının gelişmesi, üretim ve dış ticaret faaliyetlerini doğrudan artırdığından ve aynı zamanda üretim maliyetlerine de düşürücü etki yaptığından dolayı ülkelerin uluslararası rekabet güçlerini artırmaktadır. Ülke ekonomileri için hayati önem taşıyan lojistik hizmetlerinde meydana gelebilecek bir olumsuzluk hem mali hem de zaman açısından ticaret hacminde önemli aksaklıklara neden olmaktadır. Dünya Bankası tarafından yapılan çalışmada, lojistik hizmetlerde yaşanabilecek bir günlük gecikmenin ticaret hacmini %1 oranında azalttığı, bu oranın zamanlamanın oldukça önemli olduğu tarım ürünlerinde ise ihracatı %7 oranında azalttığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Onuncu Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2014).

Güçlü bir altyapı ile rekabet gücü kazandırabilecek olan lojistik faaliyetler ancak yüksek maliyetli yatırımlarla mümkün olabilmektedir. Özellikle lojistik faaliyetlerin en önemli halkası konumunda olan ulaştırma faaliyetlerine yönelik alt yapı yatırımları maliyetlerin büyük kısmını oluşturmaktadır. Bu sebeple ülkeler lojistik faaliyetlerinin artırılması ve altyapıların geliştirilmesi konusunda önemli bütçeler ayırmak zorundadır.

Bir yanda lojistik altyapısının geliştirilmesi ve bu sayede ülke ekonomisine katma değer yaratma hedefi yer alırken, diğer yanda da dünya ülkelerinin tamamını ilgilendiren büyüme, gelişme ve kalkınma konusundaki sürdürülebilirlik hedefi yer almaktadır. Ülke ekonomisine katma değer yaratan faaliyetlerin giderek artması aynı zamanda doğal çevre ve doğal kaynakların tahrip edilmesini de beraberinde getirmektedir. Doğal kaynaklar ve çevrenin tahribatı uzun dönemli büyümeyi artırıcı faaliyetlere imkan tanımayacağından dolayı çevreye ve doğal kaynaklara duyarlı bir büyüme kalkınma modelinin oluşturulması zorunlu hale gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınma olarak ifade edilen bu model, ekonomik faaliyetler ile doğa arasında denge kurarak yani kaynakları asgari düzeyde kullanarak bugünün ve geleceğin yaşamını ve kalkınmasını garanti eden bir kalkınma modelidir. Daha açık bir ifade ile ekonomik faaliyetleri ve dolayısıyla büyümeyi, çevreyi ve doğal kaynakları gelecek nesillere de miras bırakabilecek düzeyde kullanarak sağlayan, çevre ve doğal kaynakların korunmasını yüksek büyüme oranlarına tercih eden bir modeldir. Bu kapsamda, özellikle çevre ve hava kirliliğiyle alakalı uluslararası platformlarda birçok çalışma ve konferanslar düzenlenmekle birlikte ilk etkili girişim Kyoto Protokolü olmuştur. Sanayileşmiş ülkelere sera gazı emisyonlarını kısmak üzere hedefler belirleyen Kyoto Protokolü 1997 yılında Japonya'da imzalanmıştır. 2012 yılında, Avrupa

Birliği'nin 2020 stratejisi çerçevesinde 31 Aralık 2020 tarihine kadar geçerli olması öngörülen 7. Çevre Eylem Planı kabul edilmiştir. Bu planda Avrupa Birliği, 2020 yılına kadar akıllı, sürdürülebilir, kapsayıcı, düşük karbonlu ve kaynak açısından verimli bir ekonomi amaçlayan bir dizi politika ve eylem belirlemiştir. Çevre ve iklim politikaları için gerekli yatırımın sağlanması, yeşil, rekabetçi düşük karbon ekonomisine geçişin sağlanması, Birliğin uluslararası çevre ve iklim sorunları konusundaki etkinliğinin güçlendirilmesi gibi öncelikli hedeflerin yanı sıra çevresel hedeflerin diğer birlik politikaları ve faaliyetlerine entegre edilmesi de Eylem Planı'na dahil edilmiştir (Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 2020). İklim değişikliğiyle mücadele enerji politikasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve kaynak verimliliği, iklim değişikliği ve enerji verimliliği kaygılarını lojistik, ulaşım ve inşaat gibi diğer kilit sektörlerle entegre etme konusunda ilerleme kaydedilmiştir (Dereli ve Aytaç, 2019). Yine 2012 yılında Rio'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansında çevrenin korunması çerçevesinde bir ekonomi modeli tanımlanmış ve “çevresel riskleri ve ekolojik kılığı azaltan, buna karşılık sosyal eşitliği ve refahı artıran” bu modele yeşil ekonomi adı verilmiştir. Yeşil ekonomiyle birlikte birçok kavram yeşil başlığı altında literatürde kendine yer bulmuş olup, bunlardan biri de yeşil lojistik olmuştur. Lojistik hizmetler içerisinde ise taşımacılık ve özellikle karayolu taşımacılığı önemli bir paya sahiptir. Ancak karayolu taşımacılığı büyük oranda fosil yakıtlarla çalışan taşıma araçları ile yapıldığından, sera gazı emisyonunun artmasına sebep olmakta, çevre üzerinde önemli sorunlara neden olmaktadır. Bu nedenle tüm ekonomik faaliyetlerin gerekliliği olan lojistiğin, emisyon sorununu ortaya çıkararak başta küresel ısınma ve iklim değişikliği olmak üzere çevre ve insan sağlığını tehdit eden sorunlara yol açması, lojistik faaliyetlerin çevre ile uyumlu olarak organize edilmesini gerekli kılmıştır. Bu kapsamda, çevre ile uyumlu hale getirilen lojistik, doğal kaynakların korunması, yenilenebilir kaynakların kullanılması, sera gazı emisyonlarının ve atıkların en aza indirgenmesini hedef olarak barındıran yeşil lojistik adını almıştır (Yılmaz ve Keser, 2018).

Yeşil lojistik kapsamındaki lojistik faaliyetler ile sera gazı karbondioksit emisyonları arasındaki ilişkinin ele alındığı bu çalışmada, emisyonu artırıcı etkisinin fazla olması nedeniyle lojistik performans endeksini belirleyen bileşenlerden ticaret ve taşımacılık ile ilgili alt yapı kalitesini gösteren endeks ayrıca değerlendirilmiştir. Avrupa Birliği'nin 2020 stratejisinin etkilerinin değerlendirilmesi açısından AB 26 ile batısında Avrupa ülkeleri, doğusunda ise Asya ülkeleri bulunan, yaklaşık olarak dünya ticaretinin %70'inin gerçekleştiği bir alanda aktarma merkezi konumunda yer alan Türkiye, yeşil lojistik kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. 2010 – 2018 arası dönemin ele alındığı çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünden sonra birinci bölümde çalışma konusuna ilişkin literatür yer almaktadır. İkinci bölümde analizde kullanılan veriler ile analiz yöntemine ilişkin

bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde analiz sonuçları değerlendirilmiş olup, dördüncü ve son bölüm ise sonuç ve değerlendirme kısmından oluşmaktadır.

Literatür

Lojistik sektörü ve yeşil lojistik, küresel ticaretle birlikte oldukça önemli bir konumda olması nedeniyle ekonomi literatüründe çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Bu kısımda, çalışmanın konusu itibarıyla genel anlamda lojistik ile ilgili çalışmalardan ziyade lojistiğin çevre üzerindeki etkisini azaltma amacıyla olan yeşil lojistik ile ilgili çalışmalar ele alınmıştır.

Bu kapsamda, Lai ve Wong (2012) yeşil lojistiğin çevresel ve operasyonel performans üzerindeki etkilerini Çin'deki imalat sanayii ihracatçı firmaları üzerinden değerlendirmişlerdir. Anket yöntemiyle elde edilen verilerle yapılan faktör analizi sonuçlarına göre yeşil lojistik yönetiminin, karbondioksit emisyonu ve atığı azaltma ile ihracatçı firmaların rekabet gücünü artırma konusundaki çevresel ve operasyonel performansları arasında pozitif bir korelasyon olduğu saptanmıştır.

Cui ve Li (2015) ulaşım sektöründeki karbon verimliliğini etkileyen faktörleri gelişmiş ülke statüsündeki 15 ülkeyi ele alarak 2003-2010 dönemi için incelemişlerdir. Tobit regresyon modelinin kullanıldığı çalışmada, ulaşım ve karbon teknolojisine yönelik ar-ge harcamalarının karbon verimliliği ile pozitif yönlü ilişki içinde olduğu ve kamunun düşük karbonlu taşımacılığa yönelik uygulamalarının ulaşım sektörü karbon verimliliği üzerindeki olumlu etki yarattığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Nakamichi, Hanaoka ve Kawahara (2016), Tayland'daki nakliye ve üretim süreçleri de dahil olmak üzere her bir gönderinin toplam karbon emisyonuna etkisini araştırmıştır. Bulgular, üretim tesislerinin tüketicilere yakın yerlerde olmasının karbondioksit emisyonlarını önemli ölçüde azaltabileceğini göstermektedir.

Mariano, Gobbo, Camiato ve Rebelatto (2017) ulaştırma sektöründe karbondioksit emisyonu ile lojistik performans endeksi arasındaki ilişkiyi 104 ülke için inceledikleri çalışmada veri zarflama analizini kullanmışlardır. 2007, 2010 ve 2012 yıllarının analiz edildiği çalışma sonuçlarına göre gelişmiş ülkelerin düşük karbondioksit emisyonuyla birlikte iyi lojistik performansına sahip olduğu ayrıca, teknolojik gelişmelerden dolayı 2007-2010 döneminde 2010-2012 dönemine nazaran ülkelerin düşük karbondioksit emisyonlarını iyi lojistik performansına dönüştürme noktasında daha fazla gelişme kaydettiği tespit edilmiştir.

Zaman ve Shamsuddin (2017), 2007 – 2014 dönemi için 27 Avrupa Birliği ülkesi çerçevesinde lojistik performans endeksinin enerji, çevre ve sağlık harcamaları gibi ulusal ekonomik göstergeler üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında panel Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) kullanmışlardır. Analiz sonuçlarına göre lojistik performans endeksini oluşturan unsurlardan biri olan zamanlama, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), kişi

başı gelir, sağlık harcamaları, kişi başı enerji kullanımını önemli ölçüde artırmakta; alt yapı unsuru ise yenilenebilir enerji kaynakları kullanımını artırırken, karbon emisyonunu azaltmaktadır. Bununla birlikte takip ve izleme ile sevkiyat unsurlarının fosil yakıt kullanımını artırdığına ilişkin bulgular da mevcuttur.

Aldakhil, Nassani, Awan, Abro ve Zaman (2018), BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti) ülkeleri özelinde 1995-2015 dönemi için sosyo-ekonomik ve çevresel faktörler ile lojistik performans endeksleri arasındaki dinamik bağlantıları incelemiştir. Panel eş bütünleşme analizinin uygulandığı çalışmanın sonuçlarına göre, karbon emisyonları, kişi başına gelir ve suç oranları farklı lojistik performans endeksleriyle önemli ölçüde ilişkilirken, fosil emisyonları ve ticaret serbestleştirme politikaları lojistik performans endeksleriyle desteklenmemektedir. Nedensellik analizi ise, kişi başına gelir ile "lojistik hizmetlerin kalitesi" ile sosyal faktör ve "rekabetçi fiyatlı sevkiyat" arasındaki çift yönlü ilişkiyi doğrulamıştır.

Yu, Golpira ve Khan, (2018), yeşil lojistik, enerji talebi, yenilenebilir enerji tüketimleri, çevresel performans ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi, 2008-2017 dönemi boyunca dünya genelinde on dokuz gelişmiş ekonomiden oluşan bir panelde incelemiştir. Sonuçlar, yeşil lojistik göstergelerinin yeşil enerji kaynakları, doğrudan yabancı yatırım girişleri ve ticaret açıklığı ile güçlü bir pozitif korelasyona sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, sera gazı emisyonları ve karbon emisyonlarının yeşil lojistik ile negatif korelasyonu vardır. Bununla birlikte çalışmada yenilenebilir enerjinin, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirliği de destekleyen yeşil lojistik ve tedarik zinciri operasyonlarının itici faktörü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Wang, Dong, Peng, Khan ve Tarasov (2018) yeşil lojistik ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi gelişmiş ve gelişmekte olan 113 ülke açısından değerlendirmişlerdir. 2007-2014 dönemi için genişletilmiş çekim modelinin kullanıldığı çalışmada ihracatçı ülkelerin yeşil lojistik performansı, ihracat olasılığını ve hacmini olumlu etkilemektedir. Ayrıca, gelişmekte olan-gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş-gelişmiş ülkeler ve gelişmiş-gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticarete, ithalatçı ülkelerin yeşil lojistik performansı ihracatçı ülkelerin ihracat hacmini olumsuz etkilemektedir. Diğer yandan gelişmekte olan-gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret açısından, ithalatçı ülkelerin yeşil lojistik performansının ihracat olasılığını olumsuz, ihracat hacmini olumlu etkilediği görülmektedir. Son olarak analiz sonuçları ihracat yapan ülkeler açısından lojistik sektöründeki karbondioksit emisyonunu azaltmanın ve karbondioksit verimliliğini artırmanın ihracat hacmini artırabileceğini göstermektedir.

Khan (2019), ekonomik, çevresel ve sosyal faktörler ile yeşil lojistik endeksi arasındaki ilişkiyi Asya'nın yükselen ekonomilerini ele alarak değerlendirmiştir. Çalışmanın bulgularına

göre lojistik operasyonlar kişi başına gelir, ticaret açıklığı ve sektör katma değeri açısından ekonomik büyümeye katkı sağlamakta; karbon emisyonları, sera gazı emisyonları, fosil yakıt ve azot emisyonları nedeniyle ise çevresel sürdürülebilirliğe zarar vermektedir. Üstelik çalışmada lojistik operasyonların çocuklarda kalp hastalığı, inme, akciğer kanseri ve akut alt solunum yolu enfeksiyonları gibi hastalıklara yol açan kirliliğin bir nedeni olduğu vurgulanmakta, söz konusu sosyal ve çevresel sorunların lojistik operasyonda yenilenebilir enerji ve yeşil uygulamaların benimsenmesi ile azaltılabileceği ileri sürülmektedir.

Khan, Zhang ve Nathaniel (2020) yeşil lojistik operasyonları, ulusal ekonomik ve çevresel göstergeler arasındaki ilişkiyi 2007-2018 dönemi için lojistik performans sıralamasındaki 42 ülke açısından değerlendirmişlerdir. Çalışmanın bulgularına göre yeşil lojistik faaliyetleri, doğrudan yabancı yatırım girişleri, yenilenebilir enerji tüketimi ve enerji talebi ile pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye sahiptir. Ayrıca CO₂ emisyonları ile yeşil lojistik arasında önemli bir negatif korelasyonun tespit edildiği çalışmanın bulgularına göre doğrudan yabancı yatırımlar ve yenilenebilir enerji, yeşil lojistik faaliyetlerinin itici gücü olup, çevresel sürdürülebilirliği de teşvik etmektedir.

Öncü ve Özdemir (2020) ekonomik büyüme ile ulaştırma altyapı kalitesinin karbondioksit emisyonu üzerindeki etkisini 2007-2017 dönemi için incelemişlerdir. Panel veri analizinin kullanıldığı ve 33 ülkenin ele alındığı çalışmada ulaştırma altyapı kalitesindeki artışın karbondioksit emisyonu üzerinde azaltıcı etki gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Literatür çerçevesinde değerlendirildiğinde sürdürülebilirlik konusu yeşil lojistik özelinde de son yıllarda ön planda yer alan konulardan biri olmuştur. Ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre gruplandırılarak ve/veya bireysel olarak ülkelerin ele alındığı çalışmalarda ulaştırma ve lojistik faaliyetlerinin çevre ve hava kirliliği üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu çalışmada da literatüre katkı yapmak amacıyla Türkiye ile AB26 ülkeleri incelenmiştir. 2010 yılında açıklanan Avrupa 2020 stratejisiyle belirlenen sera gazı emisyonunu azaltma hedefi dikkate alınarak hem toplam sera gazı emisyonu hem de karbondioksit emisyonu üzerinde lojistik faaliyetlerinin etkisi değerlendirilmiştir. Lojistik faaliyetler de toplam lojistik performans endeksi ile ticaret ve ulaşım ile ilgili altyapı kalitesi endeksi kapsamında ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Veri Seti ve Yöntem

AB26 ve Türkiye’de gerçekleşen lojistik faaliyetlerin sera gazı ve CO₂ emisyonları üzerindeki etkisinin ele alındığı bu çalışmada 2010-2018 arası dönem değerlendirilmiştir. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada 4 adet model kurulmuştur;

$$LGHG_{it} = \alpha_i + \beta_1 LLPI1_{it} + \beta_2 LGDPPC_{it} + \beta_3 LRNC_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$LGHG_{it} = \alpha_i + \beta_1 LLPI2_{it} + \beta_2 LGDPPC_{it} + \beta_3 LRNC_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$LCO_{it} = \alpha_i + \beta_1 LLPI1_{it} + \beta_2 LGDPPC_{it} + \beta_3 LRNC_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$$LCO_{it} = \alpha_i + \beta_1 LLPI2_{it} + \beta_2 LGDPPC_{it} + \beta_3 LRNC_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Modellerde kullanılan değişkenlerden LGHG sera gazı emisyonunu (bin ton), LCO karbondioksit emisyonunu (bin ton), LLPI1 toplam lojistik performans indeksini, LLPI2 ticaret ve ulaşım ile ilgili altyapı kalitesine ilişkin lojistik performans endeksini, LGDPPC kişi başı geliri (2010 sabit US\$), LRNC ise yenilenebilir enerji kaynakları kullanım oranını (%) ifade etmektedir. Ayrıca, modellerde yer alan t zamanı, i birimleri, α sabit terimi, β eğim parametresini, ε ise hata terimini ifade etmektedir.

Analizde bağımlı değişken olarak sera gazı ve karbondioksit emisyonlarının ayrı ayrı ele alınması, toplam sera gazı emisyonu içerisindeki en büyük payın karbondioksit emisyonuna ait olmasından kaynaklanmıştır. Toplam lojistik performans endeksinin yanında ticaret ve ulaşım ile ilgili alt yapı yatırımlarının kalitesine ilişkin endeksin de değişken olarak ele alınmasının nedeni ise emisyon salınımını artırıcı yönde en fazla etkiye sahip olduğu düşünülen faaliyet olmasıdır. Dolayısıyla her bir bağımlı değişken için iki farklı model kurulmuştur. Son olarak, ülkelere ait lojistik performans endeksleri Dünya Bankası tarafından 2007 yılı itibariyle hesaplanmaya başlanmış ve 2010 yılı ve sonrasında ise iki yılda bir olarak yayımlanmaktadır. Dolayısıyla analizde kullanılan zaman serisi 2010 yılı itibariyle ele alınmıştır.

Değişkenlere ilişkin LGHG, LCO, LRNC verileri Avrupa Birliği resmi istatistik portalından (Eurostat), LLPI1, LLPI2 ve LGDPPC verileri ise Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Tüm değişkenlere ilişkin verilerin logaritmaları alınarak analiz yapılmıştır.

Panel veri analizinin kullanıldığı modelde, klasik model, sabit etkiler modeli ve tesadüfi etkiler modellerinden hangisinin uygun olacağı noktasında F, LM, LR, Score testleri ve Wooldridge'in testi kullanılabilir. Bu testlerin bir kısmı sabit, bir kısmı ise tesadüfi etkiler tahmincileri üzerinden yapılmaktadır. Birim etkinin olmadığını ifade eden H_0 hipotezinin ($H_0: \mu_i=0$) reddilmesi klasik modelin geçerli olmadığını göstermektedir (Tatoğlu, 2013). Sabit etkiler ve tesadüfi etkiler tahmincileri arasında seçim yapmak ve hangi modelin uygun olduğuna karar verebilmek için Hausman, Wald, t ve F testleri kullanılmaktadır. Sabit ve tesadüfi etkiler arasındaki en önemli farklardan birisi, birim etkilerin bağımsız değişkenlerle korelasyonlu olup olmadığı noktasıdır. Korelasyon olması durumunda sabit etkiler modeli, korelasyon olmaması durumunda ise tesadüfi etkiler modeli geçerli olmaktadır. Uygun tahmincinin belirlenmesinden sonra, heteroskedasite, otokorelasyon ve birimlerarası korelasyon gibi temel varsayımlardan sapmalar test edilmektedir. Sabit etkiler modelinde heteroskedasite değiştirilmiş Wald testi ile; otokorelasyon Baltagi-Wu'nun yerel en iyi değişmez testi ve Durbin-Watson testi ile; birimler arası korelasyon ise Breusch-Pagan (1980) Lagrange çarpanı testi, Pesaran (2004) CD testi ve Friedman'ın testi ile sınanabilmekte iken tesadüfi etkiler modelinde heteroskedasite Breusch-Pagan Lagrange çarpanı testi Levene, Brown ve Forsthe testi ile; otokorelasyon Baltagi-Wu'nun

yerel en iyi değişmez testi ve Durbin-Watson testi, Lagrange çarpanı testi, düzeltilmiş lagrange çarpanı testi ile; birimler arası korelasyon ise Pesaran'ın testi, Friedman'ın testi ve Frees'in testi ile sınıanabilmektedir. Son olarak, heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyondan en az birinin olması durumunda varyanslar ve dolayısıyla standart hatalar, t ve F istatistikleri, R^2 ve güven aralıklarının geçerliliği etkilenmektedir. Böyle bir durumda ya parametre tahminlerine dokunmadan dirençli standart hatalar elde edilmeli ya da uygun yöntemlerle tahminler yapılmalıdır (Tatoğlu, 2013).

Bulgular

Lojistik faaliyetlerin sera gazı ve karbondioksit emisyonlarına etkisinin araştırıldığı bu çalışmada 4 farklı model kurulmuş ve her bir model için panel regresyon analiziyle sonuçlar değerlendirilmiştir. Her bir model için yapılan F testi ve Breusch-Pagan LM testi sonuçlarına göre klasik modelin uygun olmadığı; Hausman testi sonuçlarına göre ise birim etkilerin bağımsız değişkenlerle korelasyonlu olduğu sonuçlarına ulaşılmış olup, modellerde sabit etkiler tahmincisinin kullanılmasının uygun olduğuna karar verilmiştir.

Her bir modelde sabit etkiler tahmincisinin uygun olduğu tespit edildikten sonra heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon durumları sınanmıştır. Modellerde heteroskedasitenin varlığı değiştirilmiş Wald testi ile sınanmış, H_0 hipotezi reddedilerek heteroskedasitenin var olduğu tespit edilmiştir. Otokorelasyonun varlığı Durbin Watson ve Baltagi Wu'nun yerel en iyi değişmezlik testi ile sınanmış, test değerleri 2'den küçük olduğu için sabit etkiler modelinde otokorelasyon olduğu kabul edilmiştir. Birimler arası korelasyon ise Pesaran'ın testi ile sınanmış ve olasılık değeri H_0 hipotezinin reddedilmesini gerektirmiştir. Tüm modellerde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun mevcut olması sebebiyle dirençli standart hatalar elde edilmesi gereği ortaya çıkmış ve bunun için Driscoll ve Kraay (1998) tarafından geliştirilen tahminci uygulanmıştır. Modellere ilişkin panel regresyon analizi sonuçları bağımlı değişkenin sera gazı emisyonu (LGHG) olduğu modeller için Tablo 1'de, bağımlı değişkenin karbondioksit emisyonu (LCO) olduğu modeller için Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 1'de yer alan değerler incelendiğinde, bağımlı değişkenin sera gazı emisyonu (LGHG) olduğu (1) nolu model sonuçlarına göre, toplam lojistik performans endeksindeki %1'lik bir artış sera gazı emisyonunda %0.28'lik bir azalmaya sebep olmaktadır. Kişi başına hasıladaki %1'lik bir artış ise sera gazı emisyonunu %0.09 oranında artırmaktadır. Yine (1) nolu model sonuçlarına göre yenilenebilir enerji kaynakları kullanımındaki %1'lik bir artış sera gazı emisyonunda %0.18'lik bir azalma meydana getirmektedir. Bağımlı değişkenin sera gazı emisyonu (LGHG) olduğu ancak (1) nolu modelden farklı olarak ticaret ve ulaşım altyapısının kalitesini ifade eden (LLPI2) bağımsız değişkeninin kullanıldığı (2) nolu model sonuçlarına göre,

ticaret ve ulaşım altyapısının kalitesindeki %1’lik bir artış sera gazı emisyonunda %0.19 oranında bir azalmaya; kişi başına hasıladaki %1’lik bir artış sera gazı emisyonunda %0.11’lik bir artışa; yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranındaki %1’lik bir artış ise sera gazı emisyonunda %0.18’lik azalmaya sebebiyet vermektedir.

Tablo 1: Lojistik Faaliyetlerin Sera Gazı Emisyonları Üzerine Etkisi (Bağımlı Değişken: LGHG)

Değişkenler – Modeller	(1)	(2)
LLPI1	-0.281	
	(0.015)**	
LLPI2		-0.189
		(0.021)**
LGDPPC	0.089	0.106
	(0.009)*	(0.042)**
LRNC	-0.180	-0.183
	(0.010)**	(0.008)*
Sabit Parametre	11.233	10.945
	(0.000)*	(0.000)*
Gözlem Sayısı	243	243
Birim Sayısı	27	27
R ²	0.33	0.32
F testi (H ₀ : $\mu_i \neq 0$)	3863.77	3851.82
	(0.000)	(0.000)
F testi (H ₀ : $\beta_i = 0$)	34.63	34.08
Breusch-Pagan LM (Pr>Chi2)	485.09	464.66
	(0.000)	(0.000)
Hausman (Pr>Chi2)	37.89	40.39
	(0.000)	(0.000)
DW	0.727	0.735
Baltagi-Wu	1.131	1.145
Pesaran testi	11.934	11.941
	(0.000)	(0.000)
Değiştirilmiş Wald testi	834.51	1248.07
	(0.000)	(0.000)

*,** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Tablo 2’de yer alan değerler incelendiğinde, bağımlı değişkenin karbondioksit emisyonu (LCO) olduğu (3) nolu model sonuçlarına göre, toplam lojistik performans endeksindeki %1’lik bir artış karbondioksit emisyonunda %0.36’lık bir azalmaya sebep olmaktadır. Kişi başına hasıladaki %1’lik bir artış ise karbondioksit emisyonunu %0.08 oranında artırmaktadır. Yine (3) nolu model sonuçlarına göre yenilenebilir enerji kaynakları kullanımındaki %1’lik bir artış karbondioksit emisyonunda %0.22’lik bir azalma meydana getirmektedir. Bağımlı değişkenin karbondioksit emisyonu (LCO) olduğu ancak (3) nolu modelden farklı olarak ticaret ve ulaşım altyapısının kalitesini ifade eden (LLPI2) bağımsız değişkeninin kullanıldığı (4) nolu model sonuçlarına göre, ticaret ve ulaşım altyapısının kalitesindeki %1’lik bir artış karbondioksit emisyonunda %0.24 oranında bir azalmaya; kişi başına hasıladaki %1’lik bir artış karbondioksit emisyonunda %0.10’luk bir artışa; yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranındaki %1’lik bir artış ise karbondioksit emisyonunda %0.22’lik azalmaya sebebiyet vermektedir.

Tablo 2: Lojistik Faaliyetlerin Karbondioksit Emisyonu Üzerine Etkisi (Bağımlı Değişken: LCO)

Değişkenler – Modeller	(3)	(4)
LLPI1	-0.357	
	(0.007)*	
LLPI2		-0.236
		(0.014)**
LGDPPC	0.083	0.104
	(0.018)**	(0.007)*
LRNC	-0.221	-0.224
	(0.009)*	(0.007)*
Sabit Parametre	11.279	10.911
	(0.000)*	(0.000)*
Gözlem Sayısı	243	243
Birim Sayısı	27	27
R ²	0.34	0.34
F testi (H ₀ : $\mu_i \neq 0$)	2898.87	2846.01
	(0.000)	(0.000)
F testi (H ₀ : $\beta_i=0$)	37.85	36.97
Breusch-Pagan LM (Pr>Chi2)	479.69	446.68
	(0.000)	(0.000)
Hausman (Pr>Chi2)	38.62	42.90
	(0.000)	(0.000)

DW	0.749	0.756
Baltagi Wu	1.137	1.152
Pesaran testi	11.806	11.515
	(0.000)	(0.000)
Değiştirilmiş Wald testi	954.22	1646.95
	(0.000)	(0.000)

*,** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Lojistik sektörü, küreselleşmeyle birlikte dünya ticaretinin en önemli halkalarından biri haline gelmiştir. Dünya ticaretinden daha fazla pay almak ve dolayısıyla rekabet gücünü artırabilmek amacıyla ülkelerin lojistik alt yapılarını geliştirmesi elzem bir hal almıştır. Söz konusu süreçte, ülke ekonomilerine katkıda bulunmanın yanında, sürdürülebilirliğin sağlanması açısından çevre ve doğal kaynakların korunması da önem arz etmektedir. Çeşitli uluslararası entegrasyonlar ve örgütler çerçevesinde geliştirilen projeler, alınan kararlar, uygulanan politikalar ve stratejiler sürdürülebilirliğin ve dolayısıyla çevre ve doğal kaynakların korunması gerektiğinin önemini ortaya koymaktadır. Sürdürülebilir kalkınma kapsamında yeni bir ekonomi modeli olarak adlandırabileceğimiz yeşil ekonomi, çevre ve doğal kaynaklar ile ekonomik gelişme arasında denge kuran, koruyarak büyümenin sağlanmasına imkan veren bir politika olarak ortaya çıkmıştır.

Yeşil ekonomi birçok kavramı beraberinde getirmiş ve ekonomi literatürüne kazandırmıştır. Bu kavramlardan biri de yeşil lojistik olmuştur. Lojistik faaliyetlerin en önemli unsurlarından biri olan taşımacılık, taşıma araçlarında kullanılan fosil yakıtlar nedeniyle sera gazı emisyonunu artırmaktadır. Bu durum çevre ve hava kirliliğini ve dolayısıyla atmosferdeki sera gazı oranının artmasına sebep olmaktadır. Yeşil lojistik kapsamında lojistik faaliyetlerin çevreyi, doğayı ve doğal kaynakları koruyacak bir şekilde koordine edilmesi amaçlanmaktadır.

Avrupa Birliği üyesi 26 ülke ile Türkiye'nin lojistik performans endeksleri ile sera gazı ve karbondioksit emisyonları arasındaki ilişkinin ele alındığı çalışmada, endekslerdeki artış ile sera gazı ve karbondioksit emisyonları arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Lojistik performans endekslerindeki artış sera gazı ve karbondioksit emisyonu üzerinde azaltıcı bir etkiye neden olmaktadır. Ayrıca, kurulan her bir model sonuçlarına göre yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımındaki artışlar her iki emisyon türü üzerinde de azaltıcı etki yapmaktadır. Buna karşılık kişi başına hasıla ile her iki emisyon türü arasındaki ilişki pozitif yönlü ve anlamlıdır. Analiz sonuçları değerlendirildiğinde literatürde yer alan çalışmalarla özellikle lojistik faaliyetlerdeki gelişmenin sera gazı emisyonları üzerinde azaltıcı etki yapması noktasında örtüştüğü görülmektedir. Çalışmada AB26 ülkelerinin ele alınma nedeni olan Avrupa 2020

Stratejisi kapsamında yer alan sera gazı emisyonlarını azaltma hedefinin gerçekleşmesine lojistik faaliyetlerdeki gelişmelerle katkı sağlanabilmektedir. Politika yapıcıların çevre ve hava kirliliğini azaltma noktasında çeşitli stratejiler geliştirerek uygulamaya koyması sağlıklı yaşamın ve doğal kaynakların korunması noktasında önem arz etmektedir. Bu kapsamda, özellikle taşımacılık alanında fosil yakıt tüketimini ve sera gazı emisyonunu azaltan taşıma araçlarının kullanılması, mümkün olduğunca taşıma mesafelerinin azaltılması gibi hususlar dikkate alınmalıdır. Ayrıca, fosil yakıt kullanan araçlar yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına imkan veren araçların kullanılması ve/veya üretilmesi, ticaret ve ulaşım altyapısı için yapılan yatırımlarda yeşil kavramının mutlak surette dikkate alınması da önem arz etmektedir. Ülkelerin coğrafi konumları da dikkate alınarak deniz, hava ve kara taşımacılığı noktasında düşük emisyonun hedeflendiği alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi politika yapıcılar açısından önemli bir husustur.

Kaynakça

- Aldakhil, A.M., Nassani, A.A., Awan, U., Abro, M.M.Q ve Zaman, K. (2018), Determinants of Green Logistics in BRICS Countries: An Integrated Supply Chain Model for Green Business, *Journal of Cleaner Production*, 195, 861-868.
- Breusch, T.S. ve Pagan, A.R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Modelspecification Tests in Econometrics, *Review of Economic Studies*, 47(1), 239-53.
- Cui, Q. ve Li, Y. (2015), An Empirical Study on the Influencing Factors of Transportation Carbon Efficiency: Evidences From Fifteen Countries, *Applied Energy*, 141, 209-217.
- Dereli, M. ve Aytaç, A. (2019), Uluslararası Ticaret ve Çevre İlişkisi Kapsamında Yeşil Lojistik Kavramı: Avrupa Birliği ve Türkiye, *Sosyal ve Beşeri Bilimlere Multidisipliner Bakış*, 41, 68-100.
- Driscoll, J.C. ve Kraay, A.C. (1998). Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependant Panel Data, *Review of Economics and Statistic*, 80(4), 549-560.
- Khan, S.A.R. (2019), The Effect of Green Logistics on Economic growth, Social and Environmental Sustainability: An Empirical Study of Developing Countries in Asia, *Preprints*, 2019010104 (doi: 10.20944/preprints201901.0104.v1).
- Khan, S.A.R., Zhang, Y. ve Nathaniel S. (2020), Green Supply Chain Performance and Environmental Sustainability: A Panel Study, *LogForum*, 16(1),141-159.
- Lai, K.H. ve Wong, C.W., (2012), Green Logistics Management and Performance: Some Empirical Evidence From Chinese Manufacturing Exporters, *Omega*, 40, 267-282.
- Mariano, E. B., Gobbo Jr, J. A., De Castro Camioto, F. ve Nascimento Rebelatto, D. A., (2017). CO₂ Emissions and Logistics Performance: A Composite Index Proposal, *Journal of Cleaner Production*, 163, 166-178.
- Nakamichi K., Hanaoka S. ve Kawahara Y. (2016), Estimation of Cost and CO₂ Emissions with a Sustainable Cross-Border Supply Chain in The Automobile Industry: A Case Study of Thailand and Neighboring Countries, *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 43, 158–168.
- Öncü, E. ve Özdemir, Ö., (2020), Ekonomik Büyüme ve Ulaştırma Altyapı Kalitesinin CO₂ Emisyonuna Etkisinin İncelenmesi, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 45-54.
- Pesaran, M.H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, *Cambridge Working Papers in Economics*, No: 435.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı, Sektörel Politikalar Daire Başkanlığı (2020). *Fasıl 27: Çevre ve İklim Değişikliği, Avrupa Birliği'nin Çevre ve İklim Değişikliği Politikası*, Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/fasil-27-cevre_92.html (22.11.2020)

- T.C. Kalkınma Bakanlığı Onuncu Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2014), *Lojistik Hizmetlerin Geliştirilmesi* (Yayın No: KB: 2884- ÖİK: 729).
http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/10_LojistikHizmetlerininGelistirilmesi.pdf (22.11.2020)
- Takım, A. (2015). *Uluslararası Ticarete Giriş Kavram, Teori, Politika ve Uygulama*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Tatoğlu, F.Y. (2013), *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Wang, D.F., Dong, Q-L., Peng, Z-M., Khan, S.A.R., ve Tarasov, A. (2018) The Green Logistics Impact on International Trade: Evidence from Developed and Developing Countries *Sustainability*, 10, 1-19.
- Yılmaz, G.A. ve Yıldırım Keser, H. (2018), Uluslararası Taşımacılık Sektörünün Etkinliğinde Yeşil Lojistik, *IV. Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi Didim/Aydın 2018*, 638-646. <http://ulk.ist/media/kitap/IV-UKODTLK/uluslararasi-tasimacilik-sektorunun-etkinliginde-yesil-lojistik.pdf> (22.11.2020)
- Yu, Z., Golpira, H. ve Khan, S.A.R. (2018), The Relationship between Green Supply Chain Performance, Energy Demand, Economic Growth and Environmental Sustainability: An Empirical Evidence from Developed Countries, *LogForum*, 14 (4), 479-494.

Türkiye’de Elektronik Devletten Dijital Devlete Doğru

H. Alpay KARASOY*

Pelin BABAÖĞLU**

Öz

Son elli yıldır gelişen iletişim teknolojileri kamu hizmetlerinin sunumunun da köklü değişimlere yol açmış ve küreselleşme sürecinde tetikleyici unsurlardan olmuştur. Kamu hizmetlerinin bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla sunumu olarak ifade edilen e-devlet kavramı bu süreçte ortaya çıkmış bir kavramdır.

Türkiye de 1990’lı yıllardan bu yana bu alandaki dönüşümünü gerçekleştirme çabalarının başladığı görülmektedir. İlk dönemlerde kamu hizmetlerinin internet üzerinden sunumuna odaklanan ve her kurumun bünyesinde yürütülen çabalarla hayata geçirilen uygulamaların günümüzde tek bir portal üzerinden toplanması, kamu kurumları arasındaki koordinasyonun sağlanması yolunda çalışmalar devam etmektedir. Öte yandan bu çalışmalar son yıllarda dünyadaki trendlere paralel olarak dijitalleşme adımlarına dönüşmektedir. Artık hizmet sunumu değil, hizmetin dijitalleşmesi yolunda adımlar atılmaktadır. Bu çalışmaların daha kurumsal bir hale getirilmesi amacıyla Türkiye’de Dijital Dönüşüm Ofisinin kurulduğu görülmektedir. Bu çatı altında devam eden birçok proje bulunmaktadır. Çalışma kapsamında e-Devlet çabaları ve dijital dönüşüm projeleri Türkiye özelinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: E-Devlet, Dijital Dönüşüm Ofisi, E-Devlet Uygulamaları, Dijitalleşme

From Electronic Government to Digital Government in Turkey

Abstract

Communication technologies that have developed over the past fifty years have also led to radical changes in the delivery of public services and have been a trigger element in globalization. The concept of e-government -the presentation of public services through Information and Communication Technologies- is a concept that emerged in this process.

Since the 1990s, efforts to achieve its transformation in this area have begun in Turkey. In the first period, it has been focused on the presentation of public services over the internet. With the efforts carried out within each institution, today the actions are to collect the applications through a single portal and ensure coordination between public institutions. On the other hand, these studies have been turning into digitalization steps parallel with the trends in the world in recent years. Efforts are now being taken towards the digitalization of the service, not the provision of services. To make these studies more institutional, Digital Transformation Office was established in Turkey. Within the scope of the paper, e-Government efforts and digital transformation projects were discussed in Turkey.

Keywords: e-Government, Digital Transformation Office, e-Government Implementations, Digitalization

Geliş/Received: 14. 11. 2020

Kabul/Accepted: 26. 12. 2020

* Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar 'kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İİBF, SBKY, dr.alpaykarasoy@gmail.com, 0000-0002-3813-2960

** Dr. Öğrencisi, SDÜ, SBE, SBKY, pepin_babaoglu@hotmail.com, 0000-0002-7542-1323

(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Özellikle son çeyrek yüzyıldır kişisel bilgisayarların ve akıllı telefonların yaygınlaşması, internet altyapısının hızla gelişerek bilginin ve hizmetlerin sınır tanımayan bir şekilde süratle yayılmasına neden olmuştur. Bu durum sosyal ilişkilerden eğitime, ticaretten kamu hizmetlerinin sunumuna kadar birçok farklı alanda köklü değişikliklerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Bu baş döndürücü dönüşüm kamusal hizmetlerin sunumuna ilişkin anlayışın da değişmesine neden olmuştur. Kamu hizmetlerinin daha az maliyetle daha hızlı, etkili, verimli, şeffaf şekilde sunulması yönündeki çabaların gerçekleştirilmesine yönelik olarak bilişim ve web tabanlı araçların kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Aynı zamanda bu durum devletin hizmet sunumuna ilişkin iyileştirme gereksinimlerinin yanı sıra dünyayla entegre olma, küresel arenada rekabet gücünü arttırmaya yönelik bir çabayı da içermektedir. Bu anlamda dijitalleşmenin artık bir tercih değil zorunluluk olduğu aşıkardır.

Kamuda dijitalleşme sayesinde hizmet sunumunun daha hızlı, şeffaf, faal, verimli ve ekonomik olarak sunulacağı kabul edilirken aynı zamanda hizmet sunumundaki işlem sayısının azalması, bürokratik süreçlerin kısılması ve buna bağlı olarak kırtasiyeciliğin en aza indirilerek tasarruf edileceği öngörülmektedir. Diğer bir beklenti ise vatandaşların yönetim süreçlerine direk olarak katılım sunabilmesine olanak sağlaması açısından demokrasinin gelişmesine olumlu yönde katkı sağlanacağı yönündedir.

Dijitalleşmenin sağlayacağı fırsatların en iyi şekilde değerlendirip küresel alanda da güçlü birer aktör olabilmek hedefi hem ülkelerin hem de millet topluluklarının son yirmi beş yıldır gündemini meşgul eden konulardan biridir. Bu yönde 1990’lı yıllardan bu yana Avrupa Birliği içinde de “E-Avrupa” ve “E-Avrupa+” kararlarıyla beraber rasyonel ve ulaşılabilir hedeflerle üye ve aday ülkeler için dijitalleşme konusunda yol haritaları belirlemektedir. İlk yıllarda internet kullanımının yaygınlaştırılması, telekomünikasyon alt yapılarının güçlendirilmesi, hizmetlerin geniş kitlelere ulaştırılabilmesi için internetin ucuz hale getirilmesi gibi hedefler bulunurken artık ticaretten, eğitime kadar birçok alanın bu platformda geliştirilmesi doğrultusunda çalışılmaktadır.

Sürece Türkiye özelinde bakıldığında 1980’li yıllardan itibaren telekomünikasyon altyapısının güçlendirilmesine yönelik faaliyetlerin başladığı görülmekle beraber E-Devlete geçiş sürecinin daha çok 1999-2000 yılında kurumsallaşmaya ve gerçekçi hedeflerin belirlendiği programların hayata geçirilmeye başlandığı görülmektedir. Bu dönemde en büyük itici gücün Türkiye’nin devam etmekte olan Avrupa Birliği aday ülke konumunda olması olarak görülmektedir. İlk yıllarda birçok farklı kamu kurumu tarafından yürütülen farklı çalışmaların daha sonraki dönemlerde daha koordineli hale getirildiği görülmektedir. Takip eden süreçte

mümkün olduğunca çok kamu hizmetinin web tabanlı teknolojiler üzerinden tek bir çatı altında toplanmasına yönelik çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Ancak bugün gelinen süreçte E-Devlet sürecinin artık sadece devlette dijitalleşme projesi olmadığı, sadece hizmet sunumuyla sınırlı kalmayarak ülke için katma değer üretecek bir süreç olarak ele alındığı görülmektedir.

Her geçen gün internet ve teknoloji hayatımızın vazgeçilmez bir unsuru haline gelirken gerek işletmeler gerek kişiler gerekse de devletler için değişime ayak uydurmak bir zorunluluk haline gelmektedir. Bu çalışmanın kapsamı içinde Türkiye'nin dijital dönüşüm sürecinin tarihsel arka planı ile birlikte günümüze kadar hayata geçirilmiş önemli projeler ele alınmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde öncelikle e-devlet kavramı, gelişimi ve aslında teknolojinin yönetimde kullanımının nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur.

E-Devlet Kavramının Tanımı

Elektronik devlet temelde kamusal hizmetlerin sunumunda bilgi ve iletişim teknolojilerinden (BİT) faydalanılması ve hızlı, etkin, etkili, yaygın, şeffaf bir idari örgütlenmenin kurulması olarak tanımlanmaktadır. Sanal devlet, teknolojik devlet gibi farklı kullanımların yanında e-devlet kısaltması daha yaygın benimsenmiş ve kullanılmıştır (İnce, 2001). E-Devlet kavramı, bilgi ve işlem teknolojileri yardımıyla yenilenen devlet anlayışının bir ifadesidir (Çelikkol, 2008). Bu süreçte yönetilen ve yönetenlerin daha demokratik yöntemlerin benimsenmesi ve katılımcı uygulamaların geliştirilmesi de e-devletin boyutlarından (Çakır, 2015). Bu süreçlerin karşılıklı etkileşim ortamlarında kesintisiz ve güvenli sunumu; vatandaşların, işletmelerin, kamu görevlilerinin iletişim kurmalarına ve hizmet üretim ve tüketim sürecinde yer almaları da kavramın alt boyutlarından (Yavuz ve Çarıkçı, 2009).

Günümüzde ise kamu yönetimi sisteminde teknoloji kullanımı konusunda yapılan çalışmalarda, teknolojinin bir alt kümesi olan elektronik bilgi ve iletişim teknolojilerinin alt yapısı haline gelmiş bulunan internete yapılan vurgudan dolayı ortaya çıkan bu yeni olguya “elektronik (ya da kısaca e-) devlet” denilmiştir (Yıldız ve Leblebici, 2018).

E-devlet, vatandaşların gereksinim duydukları hizmetin gerçekleştirilmesi için devlet dairesine gidip uzun kuyruklarda zaman kaybetme dönemini sonlandırmaktadır (Maraş, 2011). E-devlet aynı zamanda devletler arası, devlet-vatandaş, devlet-işveren, devlet-kamu görevlisi, devlet-STK arasındaki ilişkileri içeren, e-ticaret gibi alt uygulamaları da bulunan çok boyutlu bir kavrama işaret eder (Fang, 2002). E-devletin çabalarında bir ağ ortamından da bahsetmek mümkündür. Çünkü e-devlet modeli bir ağ sisteminin üstüne kurulmaktadır. Aynı ağ sisteminden

faydalanan kurumlar, işletmeler ve vatandaşlar için eşgüdüm ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Kırçova, 2003). Bu ağın ilişkilerinin boyutu da e-devletin olgunlaşma düzeyini belirlemektedir. Burada iki taraflı bir etkileşim beklenmektedir. Yine bu noktada hizmetlerden elektronik ortamda faydalanan vatandaşlar, kurumlar ve şirketler ‘e-‘kodlamasıyla tanımlanmaktadır.

E-devleti anlamak için, idari kalkınma ve genel hatlarıyla hükümet reformunu anlamak gerekmektedir. Hükümetin tekrar icadı bizi tahakkümün aslen hedeflerin, yapıların ve işlevlerin dinamik bir karışımı olduğunu anlamamızı sağlar. E-devlet girişimleri, hükümetten türetilen operasyon ve etkinlikte bir dönüşümü desteklemek için yeni ve gelişmekte olan teknolojileri kullanmaya yönelik karmaşık değişim çabalarıdır. 2000’lerde veya 21. Yüzyılda kamu yönetiminin yeni zorluğu bir e-devlet yaratmaktadır (Fang, 2002). Bundan dolayı, e-devlet kavramı kendi kendini geliştiren bir kavram değildir. Karşılığına, zaman içinde yaratılan bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik artan talepten kurtulacak yeni bir son teknoloji anlayışının yansımasıdır.

Geleneksel Devlet, E-Devlet, Dijital Devlet

Dünya hızla değişmektedir. İktisat, siyaset, yönetim, her anlamda dönüşüm bilgi ve iletişim teknolojileri eliyle gerçekleşmektedir. Ekonomide, siyasette, yönetim alanında, bilim ve teknolojiye oldukça önemli değişiklikler yaşanmıştır. Aynı dönemde yaşanan demokratikleşme, sivil toplumun gelişimi, neo-liberal politikaların yayılımı gibi meseleler devletin hizmet sunum anlayışını da değiştirmiştir (Sayın ve Akkoyunlu, 2003). Bu değişimler geleneksel devlet anlayışının temel unsurlarından olan merkeziyetçilik, gizlilik, bürokratik oligarşinin çağın gerekliliklerine uygu olarak kamu yönetiminin yeniden dönüşümünü zorunlu kılmış ve e-devletin ortaya çıkmasında en önemli faktörlerden biri olmuştur (Erdoğan, 2019). Bu yaklaşımlar devletin tekil konumunu zayıflatırken, vatandaşları da müşteri konumuna yani hizmet alırken kalite bekleyen konumuna yükseltmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri de bu dönemde kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir. İşte e-devlet de bu dönüşümün genel ifadesi olarak öne çıkmaktadır (Doğan ve Ustakara, 2013). Bu süreçte devletler, hizmetleri elektronikleştirerek daha kaliteli ve hızlı hizmet sunumunu sağlamaya çalışmaktadır (Demirel, 2006). Bu yaklaşım hizmetlerin sunumundaki geleneksel yöntemleri de dönüştürmektedir. E-devlet, bu anlamda yalnızca bir araç dönüşümü değil aynı zamanda bir zihinsel dönüşümü de ifade etmektedir (Baştan ve Gökbunar, 2004). E-devletin yalnızca bir araçsal dönüşüm olduğu iddiası, dönüşümün dijital devlet yoluna bürünmesiyle geçerliliğini yitirmiştir.

E-devlet ile birçok önemli işlem amaçlanmaktadır. Hizmet sunumunda şeffaflık, tutum, kaliteli ve hızlı hizmet, kesintisiz kamu hizmeti verilmesi, halkın katılımının sağlanması, hizmet

sunumunda nesnellik ve en önemlisi de son zamanların gereklerine ayak uydurabilen bir devlet amaçlanmaktadır. Şeffaflık, e-devlet ile ilk amaçlanan saydam bir yönetimin sağlanmasıdır. İstenilen bilgiye elektronik ortamda ulaşılması saydam devlet anlayışının bir gereğidir. Bilgi edinme hakkı e-devletle sağlanmış olur. Böylelikle bilgiler süratli bir halde toplumda yaygınlaşacaktır (Koç, 2010). Aynı zamanda belediyelerce sıkça kullanılan, halkın karar alma süreçlerine direk katılımının sağlanması yönünden de e-belediyeçilik uygulamaları e-devlet uygulamaların vazgeçilmez ve tamamlayıcı bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Erdoğan, 2019).

Gelişen bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkileriyle birlikte e-devletin bir ihtiyaca binaen geliştiği söylenebilir. Kamu yönetimlerinin yaşadığı sorunlara bir çözüm olarak gelişen e-devlet uygulamalarının yararlarını şu şekilde sıralanabilir (Çarıkçı, 2010; Çetinkaya, 2010):

- Hizmet sunum biçimlerini değiştirir.
- Yönetim anlayışının değişmesine olanak sağlar.
- Etkili ve etkin hizmet sunumu sağlar.
- Elektronik demokrasinin yerleşmesi için ortam sağlar.
- Etkileşim maliyetleri düşer.
- Bilgiye ulaşım kolaylaşır.
- Şeffaf bir yönetime olanak sağlar.

Başarılı bir e-devlet modeli ekonomik kalkınmadan, toplumsal-kültürel gelişime, yaşam kalitesinin iyileşmesine kadar pek çok farklı yönde fayda sağlayabilir. Hizmetlerin yaygın ve erişilebilir hale gelmesi, vatandaş taleplerinin dikkate alınması, verimliliğin artması, örgütsel kapasitenin geliştirilmesi, bürokrasinin azaltılması, hız ve etkinlik kazanılması, şeffaflık ve hesap verebilirliğin artması gibi diğer faydalar da bu kapsamda sıralanabilir (Yavuz ve Çarıkçı, 2009).

E-Devletin Dijital Devlete Dönüşüm

Uzun bir geçmişi olmayan elektronik ortamda hizmet sunumuna dayalı politikanın ne zaman ve nerede ortaya çıktığını bulmak için çok geriye gitmeye gerek yoktur. Çünkü bu siyaset salt elektronik ortamda hizmet sunumu yönü ile yakın çağa özgüdür. E-devlet politikasına ancak bu çerçeveden bakıldığında, ortalama yirmi-otuz yıllık bir ömrü bulunmaktadır ve ilkin ABD’de ortaya çıkmış, peşinden dünyaya yayılmıştır. Bir süreç halinde gelişen e-devlet uygulamaları ilk önce belgegeçerler, basit bilgi sayar cihazlar üzerinden başlamış, 1970’ler sonrası otomasyon çabaları artmıştır. Süreçleri hızlandırmak ve kısaltmak için gerçekleşen bu uygulamaların asli dönüşümü ise bilgisayarların kullanımı ve internetin yaygınlaşmasıyla mümkün olmuştur (Çarıkçı, 2010).

ABD’de e-devlet politikası kapsamında 1985’ten itibaren bazı kamu hizmetleri internet ortamında sunulmaya başlanmıştır. Bu anlamdaki ilk örnek, vergi tahsilâtı ve beyanname doldurmanın internet üzerinden yapılmasıdır. Bu hizmet Federal Gelirler İdaresi (Internal Revenue Services/IRS) bünyesinde başlatılmıştır. İnternetin gittikçe gelişmesi ve yayılmasıyla birlikte elektronik ortama taşınan kamu hizmeti sayısı da artmıştır. ABD’nin e-devlet uygulamalarına günümüzde “usa.gov” adlı e-devlet kapısından ulaşılabilir (Demirhan, 2011: 24-25). E-devlet yaklaşımı ABD’de 1990’lı yıllarda yaygınlaşmıştır. 1993–1998 yılları için 108 milyar dolarlık bir tasarruf hedefiyle başlayan dönüşümler, bu dönemde beklentinin üstünde tasarruf sağlayınca dönüşüme yönelik olumlu kanaat genişlemiştir. Bu dönüşüm e-Avrupa Girişimiyle 1999 yılında Avrupa kıtasına taşınmış ve yaygınlaşmıştır (Güler ve Dövertaş, 2009). Birleşmiş Milletler E-devlet Gelişmişlik Endeksi Raporu’na göre ilk kez yayınlandığı 2001 yılından bu yana e-devlet uygulamalarının sürekli olarak pozitif yönde bir eğilim gösterdiğine değinilmiştir. 2018-2020 yılları arasında dahi e-devlet gelişmişlik endeksi içinde %15’ten fazla gelişim gösteren ülkelerin yüzdesinin 0,43’te 0,50’ye yükseldiği görülmektedir (BM, 2020). 2018 tarihli BM raporunda 140 üye devlet, en az bir çevrim içi hizmet sunduğu belirtilirken güncel veriler ışığında üye ülkelerden %80’e yakınının toplumdaki dezavantajı gruplara e-devlet hizmeti verdiği bilgisine yer verilmiştir. 2020 yılı itibariyle ülkeler arası e-devlet gelişmişlik endeksinin ilk üçünde Danimarka, Avustralya ve Estonya yer alırken, Türkiye’nin e-devlet uygulamalarında yüksek gelişmişlik grubunda yer alan ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir (BM, 2020). Özellikle Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) önemli bir e-devlet uygulaması olarak raporda yer almaktadır (BM, 2018). E-devlet uygulamalarındaki gelişmelerle fiziki bir belediye binasına ihtiyaç duymadan hizmet vermeye devam eden, dünyanın ilk “binasız” belediyesi olarak Hollanda’da bulunan Molenwaard Belediyesi’de dijital belediyeciliğin en etkileyici örneklerinden biri olmuştur (Erdoğan, 2019). Dijitalleşme sadece kamu hizmetlerinin sunumu noktasında değil aynı zamanda karar alma süreçlerine halkın katılımını artırma noktasında da önemli bir demokratik işleve sahiptir. Bu bağlamda yerel demokrasinin gelişime katkı sağlayan uygulamaların ilk örneklerinden biri de Antalya Muratpaşa Belediyesi Dijital Komşu Meclisi uygulamasıdır. Bu çevrimiçi platform aracılığıyla belediye sakinleri belediye tarafından belirlenmiş konular üzerinde görüş bildirme, öneri sunabilme ve belirlenen konularda oy kullanabilmektedir (Erdoğan, 2020).

Farklı ülkelerde farklı aşamalarda yürüyen e-devlet çabaları bir sürece işaret etmektedir. İnsan kaynakları kapasitesi, teknik kapasite, toplumsal yatkınlık gibi farklı etkenler e-devletin farklı aşamalarda gerçekleşmesine neden olmaktadır. Ayrıca teknolojik gelişmeler ve uygulamaların yaygınlaşması da bir sürece işaret etmektedir:

- **Bilgi Aşaması:** İdarelerin sundukları hizmetler ya da faaliyet alanlarına yönelik vatandaşlara yani kullanıcılara bilgi verdikleri ve tek boyutlu bir iletişimin olduğu aşamadır (Güler ve Dövertaş, 2009).
- **Etkileşim Aşaması:** İkinci aşamaya gelindiğinde etkileşim imkanları artmış ve bilgi alışverişi başlamıştır. Bu aşamada vatandaşlar idareye e-posta ya da bilgi formları yoluyla iletişim kurabilmekte, istedikleri işlemlere yönelik belge ve formlar çevrimiçi ulaşabilmektedir (Çoban, 2006).
- **İşlem Aşaması:** Üçüncü aşamaya gelindiğinde kamu kurum ve kuruluşları çeşitli hizmetleri çevrimiçi olarak sunabilme kapasitesine erişmektedir. Fiziki temas olmadan işlemler görülebilmektedir (Delibaş ve Akgül, 2010).
- **Dönüşüm Aşaması:** Dördüncü aşamada tek bir portal üzerinden hizmetlerin sunulduğu, tek durak yapılanmasıyla hizmetlerin vatandaşa kullanılabilirlik kriterleri üzerinden sunulmaktadır. Portal üzerinden verilen bu hizmetlerin yanında daha gelişmiş katılım mekanizmaları oluşturulmaktadır (Uğur ve Çütçü, 2009). Ancak bu aşama da son yıllarda geride kalmış gözükmemektedir. Yeni dönemde tüm verilerin ortak platformlarda paylaşıldığı, hizmetlerin otonomlaştırıldığı, bütünleşik hizmet sunumlarıyla tüm iş ve işlemlerin hem hızlandığı hem kolaylaştığı bir aşamaya geçilmiş durumdadır (Babaoğlu ve Memiş, 2019).

Belirttiğimiz süreci Akçakaya (2007) üç devre halinde incelemiştir. Ancak gelinen noktada dördüncü ve beşinci dönemlerden de bahsetmek mümkündür.

Tablo 1: Teknoloji Yönetim İlişkisinde Dönüşüm

Birinci Dönem: Daha önce ifade edildiği üzere salt bir bilgi sunumu ve kapalı iletişimden söz edilmektedir.
İkinci Dönem: Hizmetlerin çevrimiçi alana taşınması dönemidir. Bilgi sağlayıcılık rolü, işlevselleştirilmekte ve iletişim kanalları açılmaktadır.
Üçüncü Dönem: Web siteleri üzerinden hizmetler bütünleştirilmekte ve farklı web sitesi bağlantılarıyla kurumlar hizmet sunumu sanal alana aktarmaktadır.
Dördüncü Dönem: Bu dönem sosyal medyanın tüm dünyada yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte kamu kurumlarının da bu alana dahil olması, vatandaş etkileşimlerinin hızlanması ve güçlenmesi olarak tanımlanabilir (Babaoğlu ve Akman, 2018; Yıldız, vd., 2016).

Beşinci Dönem: Bilgi ve iletişim teknolojileri aritmetik değil, geometrik bir hızda gelişim kaydetmektedir. Son yıllarda da yapay zekâ, büyük veri, nesnelerin interneti, robotik teknolojiler, kayıt zincir gibi farklı teknolojik alanlarda büyük değişimler olmuştur. Spesifik olarak tarihlendirmek kolay olmasa da bir sınır çizmek gerekirse 2015 sonrasına işaret etmek mümkündür. Bu dönemde artık e-devlet kavramından ziyade d-devlet kavramı önemi çıkmaktadır.

Tamamen dijitalleşmeyi yani sayısallaşarak sanal ortama taşınmayı ifade eden bu kavram ile kamusal hizmetlerin kesintisiz ve aracısız olarak basit uygulamalar üzerinden ve hatta rutin işlerin kendi halinde işlemesi bu dönemi tasvir edebilir. Ancak gelişimi devam eden bir süreçte yeni bir dönem geçilebileceği de unutulmamalıdır (Memiş ve Babaoğlu, 2020).

Türkiye’de E-Devlet Politikası

Farklı ülkelerde yaşanan dönüşümler küreselleşme çağında diğer ülkeleri de etkilemektedir (Şeker ve Şeker, 2009). Türkiye’de de geçmiş yıllarda, bilgi toplumuna geçiş için farklı çalışmalar yapılmıştır. Mesela Maliye Bakanlığı’nın ‘Vergi Dairesi Tam Otomasyon Projesi’ (VEDOP) ve İçişleri Bakanlığı’na bağlı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü’nün ‘Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi’ (MERNIS) örnek olarak verilebilir. Bu çabalar 1998 yılı itibariyle başlamış olsa da ilk genel politika, e-Avrupa+ Girişimi’ne üyelik sonrasında 2002’de hazırlanmıştır (Saylan, 2009). 1998 senesinde çıkarılan Başbakanlık Genelgesi ile gerek “e-Avrupa+” gerek e-Türkiye yolunda çabalar planlanmıştır. “*Kamu Net Teknik Kurulunun önemli görevlerinden biri bilgi toplumuna geçiş sürecinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin olanaklarından yararlanarak devletin faal, saydam, güvenilir, süratli ve kesintisiz hizmet sunacak kurumların sanal ortama taşınmasını sağlamak ve devlet ile vatandaş arasındaki ilişkileri elektronik ortamda icra etmek için elektronik bir devlet portal oluşturmaktır*” (Dönmez, 2007).

Türkiye’nin 1999 yılından bu yana e-devlet dönüşüm sürecini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- 58. Hükümet tarafından hazırlanan Acil eylem Planı’nda E-Dönüşüm Türkiye Projesine yer verilmesi,
- 1999 Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı TUENA’nın yürürlüğe konması,
- 2003/12 sayılı başbakanlık genelgesi ile e-Dönüşüm Türkiye Projesi’nin amaçları, kurumsal yapısı ve uygulama esasları belirlenmesi ve sürecin yönetimi için DPT Müsteşarlığının görevlendirilmesi,
- 2003 yılında DPT bünyesinde Bilgi Toplumu Dairesi (BTD) kurulması,

- 2003/48 sayılı Başbakanlık Genelgesi'yle e-Dönüşüm Türkiye Projesi Kısa Dönem Eylem Planı uygulamaya konması ve e-Dönüşüm Türkiye İcra Kurulu oluşturulması,
- 2005 eylem planı ve uygulamaları,
- 2005-2006 yıllarında Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanarak 2006-2010 döneminde uygulanmak üzere 2006 yılı temmuz ayında 2006/38 sayılı Yüksek Planlama Kurulu kararı ile yürürlüğe konması,
- 2007/7 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile Dönüşüm Liderleri Kurulu oluşturulmuştur. Kurul, 2007/7 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile yeniden yapılandırılmış ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri de kurul bünyesine dahil edilmiştir
- 2014-2018 Bilgi Toplumu Stratejisinin ikinci merhalesi olarak nitelendirilebilecek sekiz ana eksenli Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planının Kalkınma Bakanlığınca hazırlanarak ve kamuoyu ile paylaşılması (Demirhan ve Türkoğlu, 2014; Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dairesi, 2020).

Türkiye’de 1980’li yıllarda bilgi toplumuna geçişin temel altyapı faaliyeti olarak telekomünikasyon altyapısının güçlendirilmesine yönelik çalışmalar yaptığı görülmektedir. 2000 yılından itibaren e-devlet sürecinin hayata geçirilmesine yönelik en önemli itici güçlerden birinin AB üyelik süreci olduğu görülmektedir. Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde yeni dijital çağın gerisinde kalmamak ve olanaklarından faydalanmaya yönelik olarak “E-Avrupa” girişimi başlatılmış ve amaca yönelik olarak bir dizi hedef belirlenmiştir. Türkiye’nin de bu yıllardan itibaren aday ülke statüsü nedeniyle bu hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik çalışmalara hızla başladığı görülmektedir. 1980 ve 2000’li yıllar arasında gerçekleştirilen dönemde telekomünikasyon altyapısının güçlendirilmesine yönelik yapılan yatırımlarına rağmen bu alanda gerçek bir strateji olmaması, koordinasyon ve standart eksiklikleri nedeniyle istenilen düzeye ulaşamamıştır. Ayrı ayrı yürütülen çalışmaların birbirleri arasındaki koordinasyonun sağlanamamış olması, ülke ihtiyaçlarından ziyade daha çok kurumsal ihtiyaçların ön plana çıktığı çalışmaların yürütülmesi, ekonomik ve sosyal istikrarsızlık nedeniyle sağlam bir iradenin ortaya konamamış olması bu alanda birtakım reformlar yapılmasını zaruri hale getirmiştir. Bunun tespitiyle beraber gelişen süreçte daha bütüncül çalışmaların yapıldığı, ülke ekonomisi ve toplumsal refah düzeyinin artırılmasını önceleyen, somut hedefler belirlenmiş bütüncül ve katılımcı bir yapılanmaya gidildiği görülmektedir (Bilgi Toplumu Dairesi). Bu amaçla yürütülen ilk çalışmaların DPT Müsteşarlığı tarafından yürütülen “e-Türkiye” ve “e- Dönüşüm Türkiye” olduğu görülmektedir. Bu projeler ile ilk defa kamuda bilgi teknolojileri stratejileri belirlenmiş ve kurumlar arası eşgüdüm sağlanmaya çalışılmıştır (Aydın, 2005). Tüm u süreçlerden sonra Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle beraber devletin yönetim anlayışında da köklü

değişiklikler meydana gelmiştir. Bu süreçte Türk kamu yönetiminde ofis tipi yönetim modeline geçilmiş ve devlet teşkilatı örgütlenmesinde büyük değişimler meydana gelmiştir (Akman, Ç., 2019; Akman, E., 2019). Değişen ekonomik ve toplumsal koşulların yönetim üzerindeki etkisi sonucunda meydana gelen reformların Türkiye’nin dijitalleşme sürecine de etki ettiği görülmüş ve bu alandaki politika belirleme, hayata geçirme ve gelişmeleri koordine etme göreviyle Dijital Dönüşüm Ofisi kurulmuştur. Günümüzde e-devlet anlayışının sadece hizmet sunumuyla sınırlı kalmaması, aynı zamanda bu alandaki gelişmelerin yarattığı fırsatların değerlendirerek ülkede katma değer yaratacak projelerin de desteklenmesi gerekliliği hasıl olmuştur. Bu gayeyle Dijital dönüşüm ofislerinin kurulmasındaki amaç şu şekilde belirtilmektedir: “Gelişen teknolojiler, toplumsal talepler ve kamu sektöründeki reform eğilimleri doğrultusunda, farklı kurumlar altında ayrı ayrı sürdürülen dijital dönüşüm (e-Devlet), siber güvenlik, milli teknolojiler, büyük veri ve yapay zekâ ile ilgili çalışmaların tek çatı altında toplanması amacıyla, 10 Temmuz 2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi kapsamında T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi kurulmuştur (Okçu ve Akman, 2020).

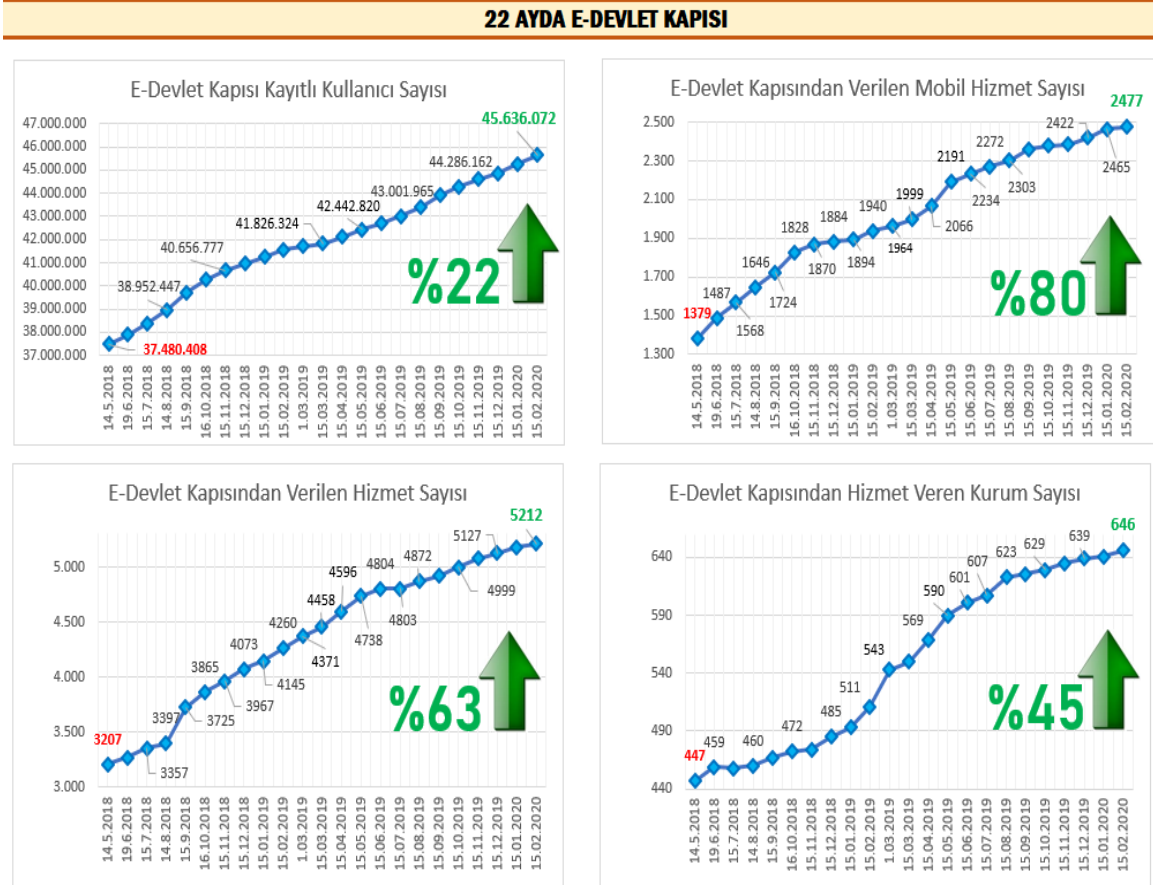
Dijital dönüşüm ofisi bakanlıklar arasındaki koordinasyonu sağlamakla beraber aynı zamanda devlet ve özel sektör arasında da birleştirici bir unsur olarak işlev görmektedir. Böylelikle teknolojik gelişmelerin sanayi üretimine entegre edilecek altyapı çalışmalarının ve projelerin desteklenmesi, insan kaynağının geliştirilmesine yönelik çalışmaların artırılması ve özel sektöre ar-ge desteklerinin sağlanması hedeflenmektedir. E-devlet uygulamalarıyla yalnızca devlet-vatandaş arasındaki hizmet sunumunun iyileştirilmesi değil aynı zamanda devlet kurumları arasındaki süreçlerin de daha koordineli, etkin ve verimli hale getirilmesine yönelik çalışmaların yürütülmesi gerekmektedir. Bu çalışmaların yürütülmesi kapsamında DDO birçok kamu kurum ve kuruluşlarıyla onlara bağlı teşebbüslere ait tüm veriye ulaşma ve veri kontrolünün tek elde toplanması için gerekli yasal zemine sahiptir. Özetle denebilir ki DDO d-devlete geçiş sürecinin kurumsallaşması konusunda önemli bir görev üstlenmektedir. Böylelikle farklı kurumların farklı altyapılar kullanarak sürdürülen dijitalleşme çalışmalarını tek elden koordine edilmesi noktasında stratejik bir öneme sahiptir (Avaner ve Fedai, 2019; Babaoğlu, 2020).

Türkiye’de E-Devlet Uygulamaları ve Dijital Dönüşüm Ofisi

Günümüz itibariyle Türkiye’deki e-devlet hizmetlerinin genel görünümüne bakıldığında toplam listelenmiş 267 hizmet bulunduğu, e-devlet çatısı altında verilen listelenmiş hizmet adedinin ise 401 olduğu görülmektedir. Kurumların ve yerel yönetimlerin e-devlet üzerinden sunduğu hizmetlerin genel durumuna bakıldığında hizmet veren toplam kurum sayısı 646, sunulan toplam mobil hizmet 2.449 ve toplam hizmet sayısı 5.231’dir. Buna karşılık güncel kullanıcı sayısının

yaklaşık 46 milyon olduğu görülmektedir. Bu sayıların her geçen gün hızla arttığı görülmektedir. Görselde bu durum Afyonluoğlu (2020) tarafından gösterilmektedir.

Grafik 1: Son 22 Ayda E-Devlet Kapısından Sunulan Hizmet, Kurum ve Kullanıcı Sayılarındaki Değişimler

Kaynak: <https://afyonluoglu.org/e-devlet/tr-edevlet/>, Erişim Tarihi: 12.08.2020

Türkiye, 2007 OECD e-Readiness Raporuna göre Türkiye e-hazırlık listesinde 42. Sırada yer almıştır. Birleşmiş Milletler (BM) 2018 ve 2020 e-Devlet Araştırması Raporuna göre, Türkiye, e-devlet hizmetleri açısından 182 ülke arasında 53. sırada yer almıştır (BM, 2020). 2018 Avrupa Birliği (AB) Türkiye’de e-devlet raporunda AB ortalaması 80 puan olarak belirtilmiş, Türkiye ise 77 puanla ortalamaya oldukça yakın bir konum elde etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018). Yine BM 2018 araştırmasında Türkiye 53. Sırada yer almıştır (Anadolu Ajansı, 21.07.2018).

2018 yılından bu yana ise Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sistemi’ne geçişle beraber e-Devlet çalışmalarının yürütülme tarzında da bir anlayış değişikliğinin yaşandığı görülmektedir.

Artık e-devletin yalnızca bilgi teknolojileri aracılığıyla hizmet sunmasından ziyade hizmetlerin tek elden sunumu ve bu alanda katma değer yaratacak adamların atılmasına doğru bir değişimden bahsetmek mümkündür. Kısaca bu anlayış değişikliği e-devletten a-devlete yani akıllı devlete geçiş aşaması olarak nitelendirilebilir. E-devlet üzerinden sunulan hizmetlerin tek kaynaktan toplanması, sürecin tek merkezden koordine edilmesi, takip ve değerlendirilmelerde bulunulması, bu alandaki insan kaynakları yatırımlarının yapılması, sanayi üretiminde BİT’lerden katma değer yaratacak şekilde geliştirilen projelerin desteklenmesi gibi amaçların doğrultusunda 2018 yılında Dijital Dönüşüm Ofisi kurulmuştur. 12 Eylül 2018 tarihli ve 30533 Sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 2018/164 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı kapsamında Dijital Dönüşüm Ofisinin hizmet birimleri;

1. Dijital Dönüşüm Koordinasyon Dairesi Başkanlığı,
2. Dijital Teknolojiler, Tedarik ve Kaynak Yönetimi Dairesi Başkanlığı,
3. Dijital Uzmanlık, İzleme ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı,
4. Siber Güvenlik Dairesi Başkanlığı,
5. Büyük Veri ve Yapay Zekâ Uygulamaları Dairesi Başkanlığı,
6. Uluslararası İlişkiler Dairesi Başkanlığı,
7. Bilgi Teknolojileri Dairesi Başkanlığı,
8. Yönetim Hizmetleri Dairesi Başkanlığı,
9. Hukuk Müşavirliği

olarak belirlenmiştir (<https://cbddo.gov.tr/hakkimizda/>, Erişim Tarihi: 03.05.2020).

Güncel olarak Dijital Dönüşüm Ofisi tarafından yürütülen on farklı proje bulunmaktadır. Bunlar Açık Veri, Dijital Türkiye, E-Yazışma, Fikir Maratonu, Hackİstanbul, Kamu Net, KAYSİS, Tek Durak, Ulusal Veri Sözlüğü, 81 Siber Kahraman projeleridir. Yine bunun yanında siber güvenlik, yapay zekâ, kamuda kayıt zincir uygulamaları gibi farklı başlıklarda strateji belgeleri hazırlıkları devam etmektedir.

Açık Veri Projesi

Açık Veri Portalı, kullanıcılara anonim veriler sunmayı hedefleyen ve bu verilerin bilimsel yollarla kullanımını ya da şeffaflık anlamında ortaya konmasını hedefleyen bir girişimdir.

Amaç yapay zekâ gibi yenilikçi teknolojilerin kullanabileceği geniş veri setlerini ortaya koyabilmektir.

Kişisel verilerinin korunması ve gizliliğinin sağlanması hassasiyeti gözetilerek “Federe Öğrenme (Federated Learning)” ve “Diferansiyel Mahremiyet (Differential Privacy)” gibi teknolojiler başta

olmak üzere yenilikçi veri mahremiyeti modellerinin geliştirilmesi yaklaşımı proje kapsamında uygulanmaktadır (Dijital Dönüşüm Ofisi, 2020)

Dijital Türkiye Projesi

Dijital Dönüşüm Ofisi'nin en önemli kuruluş gayelerinden biri kamuda bir dijital dönüşüm yol haritası hazırlamak ve dijital ekosistemi kurmaktır. Bu kapsamda, Dijital Türkiye üzerinde nitelikli ve bütünleşik hizmetlerin sunumu amaçlanmaktadır. Bu kapsamda aktörler arası iş birlikleri yoluyla hizmet sayısının artırılması ve hizmetlerin erişilebilir hale getirilmesi amaçlanmaktadır.

İdare tarafından üretilen verilerin, diğer kurumlar tarafından ayrı bir belge olarak talep edilmemesi, bürokratik işlemlerde kaybedilen zamanın azaltılması, hizmet alanlar üzerindeki bürokratik yüklerin azaltılması amacıyla benimsenen sıfır belge politikasıyla şimdiye kadar 111 süreç sadeleştirilmiştir. Dijital Türkiye Platformunda erişilen kullanıcı sayısı 45 milyonu bulmuştur. Ayrıca 641 kuruma ait 5.170 hizmet Türkiye portalı üzerinden sunulmaktadır. İlk sürümde bu sayı 2.406'dır. Bu çalışmalar neticesinde hizmet başına talep edilen ortalama belge sayısı 3,80 iken son dönemde bu oran 0,34'e kadar düşürülmüştür (DDO, Dijital Türkiye).

E- Yazışma Projesi

e-Yazışma Projesi, kamu kurumları ve kuruluşları arasında iletilecek resmi evraklar ile bunların üst verilerini içeren, bu evrakların elektronik imzalarını taşıyacak bir sistem kurulmuş olup belgelerin aktarımında güvenliği sağlayacak şifreleme mekanizmasından oluşmaktadır. Şubat 2016'da v1.3 sürümü yayınlanan proje kapsamında halihazırda v2.0 sürümünün test çalışmaları yürütülmektedir. Elektronik Yazışma Paketinin en önemli özelliği, tüm evrakları ve eklerini tek bir seferde, elektronik imzalı biçimde ve farklı alıcılara aynı anda iletilmesi noktasında kolaylaştırıcılık üretmesidir. Bu süreçler yürürken üst düzey siber güvenlik önlemleri ve erişimi kısıtlayıcı mekanizmalar geliştirilmiştir (<https://cbddo.gov.tr/projeler/e-yazisma/>, Erişim Tarihi: 05.09.2020).

KamuNet Projesi

KamuNet; farklı kamu kurumları ve kuruluşları arasındaki ve içindeki veri aktarımlarının internete kapalı ve daha güvenli sanal ağlar eliyle sağlanması amacıyla geliştirilmiş bir ağ yapısıdır. Bu yapıda siber güvenlik açıklarının önlenmesi amaçlanmaktadır. Proje ile geliştirilen yerli İP kriptoloji cihazları üzerinden şifreleme algoritmaları kullanılmakta ve ulusal güvenlik kaynaklarından faydalanılmaktadır. Bu sayede güvenlik açıkları önlenirken diğer yandan acil durum yönetimi ihtiyacı olduğunda anlık müdahale kapasitesi korunmuş ve hizmetlerin

devamlılığı sağlanmış olacaktır. Ayrıca bu proje ile kullanım verileri toplanarak istatistiki raporlar hazırlanabilmektedir (<https://cbddo.gov.tr/projeler/kamu-net/>, Erişim tarihi: 05.09.2020).

KAYSİS

Elektronik Kamu Bilgi Sistemi (KAYSİS), Türkiye dijital devlet (e-devlet) uygulamalarının bir nevi bilgi yönetim sistemidir. Bu sistem içerisinde devlet teşkilatı içerisindeki kurum ve kuruluşlarının sunduğu hizmetler, teşkilat yapıları, hizmet başlıkları, sunduğu evraklar, veriler, yönetici bilgileri, dayanak mevzuatlar gibi farklı başlıklardaki tüm altyapı bilgileri bu bilgi sistemine dahil edilmektedir. Böylece tek merkezden bütünlük bir bilgi sistemi oluşturulmuştur. KAYSİS alt uygulamaları sayesinde;

- Devlet teşkilat yapısı içerisinde tüm kurum ve kuruluşların; merkezi örgütü, taşra yapılanması ve yurt dışı teşkilatları bir bütün olarak teşkilat yapısına işlenmektedir.
- Bu kurum ve kuruluşların sunduğu hizmetler elektronik ortama taşınabilmektedir.
- E-Yazışma ve e-İmza aşamaları için temel veriler bu sistemde tutulmaktadır.
- Tüm kurum ve kuruluşlara ait özgün mevzuatlar kayıt altına alınmaktadır.
- Kamu hizmetlerinin sunum süreçleri takip edilebilmektedir.
- Hizmet sunumu için gerekli resmi yazışmalar, gerekli paraflar ve imza aşamaları takip edilerek hizmetlerle ilişkilendirmeler yapılmaktadır.
- Veri kaynağı olarak kullanılan sistem ile istatistikler tutularak, raporlamalar yapılmaktadır.

KAYSİS Projesinin Alt Modülleri ile bu süreç yürütülmektedir. **Devlet Teşkilatı Merkezi Kayıt Sistemi (DETSİS) ile teşkilat yapılanmaları ve hiyerarşik dizilimler kayıt altına alınmaktadır. Bu aşamada her kurum ve birime değişmez ve tekil T. C. DETSİS numarası tanımlanarak kayıtlar düzene sokulmuştur. DETSİS, MERNİS ve MERSİS ile birlikte kullanılarak hizmetlerin sunumu ve takibi yapılabilmektedir. Ayrıca mimaride yer alan hiyerarşik kurgu ile yönetim süreçleri de merkezi olarak izlenebilmektedir. Sistem üzerindeki veriler kurumsal Elektronik Belge Yönetim Sistemleri (EBYS) başta olmak üzere CİMER, e-İçişleri, DMO e-Satış, EKAP, İLANBİS, KAYS, e-Pasaport gibi uygulamalarda da kullanılmaktadır. Toplamda bine yakın kurum ile bütünlük olarak sunulan bu hizmetler eliyle günlük yüz binden fazla sorgulamaya ulaşılmıştır (<https://cbddo.gov.tr/projeler/kaysis/>, Erişim Tarihi: 05.05.2020).**

Sistemin diğ er bir ayağı **Kamu Mevzuat Sistemi'dir (KMS)**. **Resmi Gazete'de yayınlanmayan kurumsal mevzuatlar bu sistem eliyle kayıt altına alınmaktadır. DETSİS'te yer alan tüm kurum ve kuruluşlarının;** yönetmelik, yönerge, sirküler, tebliğ, özelge, ana statü, genel şartname vb. metinleri ve diğ er düzenleyici iş lemlere ilişkin metinleri KMS eliyle toplanmaktadır. KMS ile mevzuatın ikincil yazılı kaynaklarının tümüne ulaşılmaktadır. Ayrıca MBS sistemi üzerinden Resmi Gazetede yayınlanan tüm mevzuat da KMS'de toplanmaktadır (<https://cbddo.gov.tr/projeler/kaysis/>, Eriş im Tarihi: 15.09.2020).

Tek Durak Projesi, KAYSİS'in bir baş ka alt baş lığıdır. Bu sistemde hizmet sunumunda kalitenin ve kullanıcı dostu süreçlerin iyileştirilmesi amacıyla bu proje hayata geçirilmiştir. Proje ile hizmet sunumu basitleştirilmekte, hizmet baş lıkları çeş itlendirilmekte ve tüm vatandaşların kamu hizmetlerine eriş imi sağ lanmaya çalışılmaktadır. E-Devlet portalı yanında fiziksel tek durak noktaları örneklerinden hareketle Türkiye'de iki kanallı bir hizmet sunum tasarımı planlanmaktadır (<https://cbddo.gov.tr/projeler/tek-durak/>).

Sonuç

Son elli yıldır internetin icadı, şahsi bilgisayarların yaygınlaşması ve iletişim teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü ilerlemelerle beraber dünya ş imdiye kadar hiç olmadığı şekilde bilginin üretilmesine ve yayılımına tanıklık etmektedir. Artık cep telefonları, bilgisayarlar ve internet gündelik hayatımızdan sosyal ilişkilerimize kadar temel belirleyici unsur olarak her geçen gün daha fazla etkili hale gelmektedir. Bu değ iş im karş ısında hem ticari hem kamu hem de demokrasi alanları da dönüşmekte ve çokça karşımıza çıkan bu kavramlar e-ticaret, e-demokrasi, e-devlet şeklinde yeniden tanımlanmaktadır. Elektronik devlet, yönetimde teknolojinin kullanılması sürecinde baş ta internet olmak üzere günümüzün bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılması ile ortaya çıkmış son halidir.

Kamu yönetiminin sunulmasında teknolojinin kullanılması yeni bir olgu değildir. En geniş ve basit anlamıyla yazının kullanılması, basit hesap makineleri, telgraf, demiryolu ve benzeri araçlardan faydalanarak hizmetin daha verimli ve hızlı bir şekilde ulaştırılmasını sağlamak da buna bir örnektir. Ancak e-devlet ile beraber devlet-özel sektör, devlet-vatandaş ve devlet-kamu kurumları arasındaki hizmet sunumunun bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığı ile sunumu yepyeni bir olgudur. E-devlet uygulamalarının hayata geçirilmesiyle beraber kamudaki hizmet sunumunun kesintisiz, aracısız, ş effaf, etkin, verimli ve daha az maliyetle sunulması mümkün hale gelmektedir.

Ancak bu alandaki değ iş imler o kadar hızlı ilerlemektedir ki artık bir web sayfası üzerinden hizmet sunumu yapmak yeterli görülmemektedir. E-devlet konusundaki yeni

tartışmalar tüm kamusal hizmetlerin tek çatı altında toplanması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretim alanında katma değer yaratacak şekilde kullanımının desteklenmesi, bu alandaki insan kaynaklarının geliştirilmesi, siber güvenlik, hukuksal altyapının oluşturulması gibi yeni alanların da bu anlayışa eklenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda artık e-devlet kavramının d-devlete bazı görüşe göre a-devlete yani akıllı devlete, evrildiğini söylemek mümkündür.

Bu gelişmeleri takiben Türkiye’de 2018 yılında bu alanlardaki gelişmelerin koordinasyonu, takibi ve desteklenmesi amacıyla Dijital Dönüşüm Ofisi’nin kurulduğu görülmektedir. DDO’nun kurulması e-devletten d-devlete evrilen bir anlayışla gelişmelerin tek elden daha koordineli bir şekilde yürütülmesini sağlamaktır. Bunun yanı sıra DDO’nun bilgi-iletişim teknolojilerinin sanayi üretimine entegrasyonuna yönelik projelerin desteklenmesi, bu alanda gerekli insan kaynaklarının oluşturulmasına yönelik adımların atılması, internet kullanımının yaygınlaştırılması, siber güvenlik uygulamalarının geliştirilmesi ve gerekli hukuki alt yapının hazırlanmasına kadar birçok alanda projeler yürüttüğü görülmektedir. E-devlete geçiş sürecinde Türkiye’deki tarihsel sürece bakıldığında yıllarca yaşanan koordinasyon eksikliği, gerçekçi hedeflerin konamamış olması ve çok başlılık gibi etkenlerle sürecin istenilen düzeyde yürütülemediği görülmektedir. Dolayısıyla bu anlamdaki eksikliklerin fark edilerek DDO’nun kurulması sürecin daha etkin şekilde yürütülmesi konusunda büyük bir önem arz etmektedir.

Türkiye’deki e-devlet kullanım ve hizmet sunumu sayılarına bakıldığında yukarı doğru hızlı bir ivme olduğu görülmektedir. Bununla beraber kamu kurumları arasındaki hizmetlerin de elektronik ortama aktarılması, kamusal hizmetlerin tek bir portal içinde birleştirilmesine yönelik çalışmalar devam etmektedir. Bu çabanın diğer bir yönü ise verilen hizmetlerin daha geniş kitlelerce kullanımının sağlanabilmesidir. Buna yönelik olarak da bilgisayar okur yazarlığının artırılması, internet altyapılarının genişletilmesi ve bu hizmetin daha ucuz şekilde sunumuna ilişkin çalışmaların da devam ettirilmesi gerekmektedir. Özellikle son birkaç aydır dünyada ve ülkemizde yaşanan pandemi sürecinde hem e-devlet uygulamalarının önemi hem de bu hizmetlere ulaşımın daha geniş kitlelere ulaşacak şekilde imkanların yaratılmasının ne kadar önemli olduğu görülmüştür. İnsanların bir arada bulunmasının sakıncalı olduğu böylesine bir kriz ortamında yedi yirmi dört kamu hizmetine yerinden ulaşabilmenin neredeyse hayati hale gelmesi durumundan söz ederken özellikle bilgisayar okur yazarlığına sahip olmayan belli bir yaş aralığındaki kitlelere de ulaşmaya yönelik projelerin gelecekte daha önemli hale geleceği aşikardır.

E-devlet alanında yayınlanan uluslararası raporların da ortaya koyduğu üzere dijitalleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak kamu hizmetlerini dijital sunumu sabit bir biçimde artmaktadır. Dolayısıyla dünyayla entegre olma noktasında e-devlet yatırımları büyük önem arz

etmekte ve bu alandaki gelişmişlik endeksleri bir ülkenin dünyadaki itibarını belirleyen bir parametre haline gelmektedir.

Kaynakça

- Akçakaya, M. (2017). E-devlet Anlayışı ve Türk Kamu Yönetiminde E-devlet Uygulamaları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (3), 8-31.
- Akman, Ç. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Politika Kurulları: Sosyal Politikalar Kurulu Üzerinden Bir Değerlendirme. *Route Educational and Social Science Journal*, 6 (3), 659-676.
- Akman, E. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Kamu Politikası Aktörleri. *Paradoks Dergisi*, 15 (1), 35-54.
- Anadolu Ajansı (2018). Turkey's e-Government Development Scores High: UN, <https://www.aa.com.tr/en/science-technology/turkeys-e-government-development-scores-high-un/1210283>, Erişim Tarihi: 20.04.2020.
- Avaner, T., ve Fedai, R. (2019). Türk Kamu Yönetiminde Ofis Sistemi: E-Devlet Uygulamalarından Dijital Dönüşüm Ofisine. *Amme İdaresi Dergisi*, 52 (2), 149-172.
- Avrupa Komisyonu (2008). *eGovernment in Turkey*, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/egovernment-factsheets-2018-published>, Erişim Tarihi: 20.04.2020.
- Babaoğlu, C. (2020). "Teknoloji ve Kamu Politikası İlişkisi: Nereden Nereye?", iç. *Teknoloji ve Kamu Politikaları*, (Ed. M. Yıldız ve C. Babaoğlu), Ankara: Gazi Kitabevi, s. 451-462.
- Babaoğlu C. ve Levent M. (2019). Akıllı Kentlerin Politika Üretme Aracı Olarak Yaşam Laboratuvarları: Living Labs. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, (TR ULAKBİM), 28 (4), s: 23-47.
- Babaoğlu, C. ve Akman, E. (2018). Local Participation with Facebook: The Case of Turkey. IGI Publishing, (Ed. Laura Alcaide Munoz.) *Optimizing e-Participation Initiatives through Social Media* (77-102), Hersey/PA: IGI.
- Birleşmiş Milletler/BM (2018) Gearing E-Government to Support Transformation Towards Sustainable and Resilient Societies, United Nations E-Government Survey 2020, [https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20\(Full%20Report\).pdf](https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20(Full%20Report).pdf), Erişim Tarihi: 07.12.20
- Baştan, S., ve Gökbnar, R. (2004). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda E-devletle İlgili Yeni Gelişmeler: Tümleşik E-devlet Sistemlerine Doğru. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 71-89.

- Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dairesi (2020) *e-Dönüşüm Türkiye*, <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/bilgi-toplumu/e-donusum-projesi/>, Erişim tarihi: 01.05.2020).
- Birleşmiş Milletler/BM (2020) *e-Devletler Gelişim İndeksi*, Eylül 19, 2020, <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/176Turkey/dataYear/2018>, Erişim tarihi: 01.10.2020).
- Çakır, C. (2015). E-belediye: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 7 (1), 1-15.
- Çarıkçı, O. (2010). Türkiye’de E-devlet Uygulamaları Üzerine bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (12), 95-122.
- Çelikkol, Ö. (2008). *Kamu Yönetiminde E-Devlet Yapılanması ve Türkiye için E-Devlet Model Önerisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta.
- Çetinkaya, N. (2010). Türk Kamu Yönetiminde Yapısal Dönüşüm ve E-Devlet Uygulamalarının Kamu Hizmetlerine Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Çoban, G. (2006). *E-devlet ve İstanbul Valiliği Uygulaması*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezli, Yıldız Teknik Üniversitesi İstanbul.
- Afyonluoğlu, Mustafa (2020) *Türkiye’deki e-Devlet Hizmetleri*, <https://afyonluoglu.org/e-devlet/tr-edevlet/>, Erişim Tarihi: 20.08.2020
- DDO (2020). *Tek Durak Projesi*, <https://cbddo.gov.tr/projeler/tek-durak/>
- DDO (2020). *KAYSİS Projesi*, <https://cbddo.gov.tr/projeler/kaysis/>
- DDO (2020). *Kamu-Net Projesi*, <https://cbddo.gov.tr/projeler/kamu-net/>
- Delibaş, K., ve Akgül, A. E. (2010). Dünyada ve Türkiye’de E-devlet Uygulamaları: Türkiye’de E-demokrasi ve E-katılım Potansiyellerinin Harekete Geçirilmesi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 100-144.
- Demirel, D. (2006). E-devlet ve Dünya Örnekleri. *Sayıştay Dergisi*, 61 (6), 83-118.
- Demirhan, Y. (2011). *Türk Kamu Yönetiminde E-devlet Politikası ve Yönetimi*. (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Demirhan, Y., ve Türkoğlu, İ. (2014). Türkiye’de e-Devlet Uygulamalarının Bazı Yönetim Süreçlerine Etkisinin Örnek Projeler Bağlamında Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10 (22), 235-256.
- Doğan, K. C., ve Ustakara, F. (2013). Kamuda Bir Yapılanma Dönüşümü Olarak E-devlet ve E-yönetişim İlişkisi Üzerine. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2 (3), 1- 11.
- Dönmez, D. (2007). *Dünyada ve Türkiye’de E-devlet*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.

- Erdoğan, O. (2020). Yerel Politikaların Şekillenmesinde Dijital Demokrasi Uygulaması Olarak Antalya Muratpaşa Belediyesi Komşu Meclisi, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3 (1), 48-60.
- Erdoğan, O. (2019). Yerel Yönetimlerde E-Belediye Uygulamaları: İçişleri Bakanlığı E-Belediye Bilgi Sistemi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (3), 551-566.
- Erdoğan, O. (2019). “Yerel Yönetimlerde Dijital Dönüşüm: Molenwaard Belediyesi Örneği”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 59-74
- Fang, Z. (2002). E-government in Digital Era: Concept, Practice, and Development. *International Journal of the Computer, the Internet Management*, 10 (2), 1-22.
- Güler, M., ve Dövertaş, E. (2009). Elektronik Devletten (e-devlet) Mobil Devlete (m-devlet) Geçişte Türkiye’de Yerel Yönetim Uygulamaları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 25-49.
- İnce, N. M. (2001). *Elektronik Devlet: Kamu Hizmetlerinin Sunulmasında Yeni İmkânlar*: DPT.
- Kırçova, İ. (2003). E-Devlet Uygulamaları ve Ekonomiye Etkileri. İstanbul Ticaret Odası: Acar Matbaacılık.
- Koç, F. (2010). *Türkiye’de E-Devlet Uygulamaları: Sağlık Bakanlığı Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya İnönü Üniversitesi.
- Maraş, G. (2011). Kamu Yönetimlerinde E-devlet ve E-demokrasi İlişkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (37), 121-144.
- Memiş, L. ve Babaoğlu, C. (2020). “Afet Yönetimi ve Teknoloji”, iç. *Farklı Boyutlarıyla Afet Yönetimi*, (Ed: M. Yaman ve E. Çakır), Ankara: Nobel, 163-174.
- Okçu M. ve Akman E. (2020). “Yapay Zeka ve Kamu Politikası”, iç. *Teknoloji ve Kamu Politikaları*, (Ed. M. Yıldız ve C. Babaoğlu), Ankara: Gazi, s. 67-110.
- Sayın, C. ve Akkoyunlu, N. (2003). Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin Kamu Görevlileri İçin Model Davranış Kuralları Hakkında (2000) 10 Sayılı Tavsiye Karar. *Türk İdare Dergisi*, 440, 1-13.
- Saylan, İ. (2009). İnternet: Demokrasiye Açılan Kapı? Türkiye ve İtalya Örnekleri Çerçevesinde E-devlet Uygulamaları. *Amme İdaresi Dergisi*, 42 (3), 141-162.
- Şeker, N., ve Şeker, G. (2009). E-Devlet Uygulamalarından İlsis’in Okul Yöneticileri Tarafından Değerlendirilmesi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 2(2), 11-19.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi (2020), *Hakkımızda*, <https://cbddo.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 21.09.2020.

- Uğur, A., ve Çütücü, İ. (2009). E-Devlet ve Tasarruf Etkisi Kapsamında VEDOP Projesi. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 1 (2), 1-20.
- Yavuz, A., ve Çarıkçı, O. (2009). Bir E-Devlet Hizmeti Olarak E-Maliye Uygulamalarının Algılanması: Isparta İli Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (9) 1, 1-28.
- Yıldız, M., ve Leblebici, N. (2018). Kurumsal Örgüt Kuramı E-Devlet Uygulamalarını Anlamak ve Açıklamak için Yararlı Olabilir Mi?. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27 (1), 7-22.
- Yıldız, M.; Ocak, N., Yıldırım, Ç., Çağiltay, K. ve Babaoğlu, C. (2016). Usability in Local E-Government: Analysis of Turkish Metropolitan Municipality Facebook Pages. *International Journal of Public Administration in the Digital Age (IJPADA)*, 3 (1), 53-69.

Eleştirel Jeopolitik Çerçevesinde Akıllı Şehirler ve Şehir Jeopolitiği

M.Cem OĞULTÜRK*

Güngör ŞAHİN**

Öz

Çalışmanın konusunu hem ulusal hem de uluslararası seviyede hızla artan şehir nüfusu ve şehirleşme ile ortaya çıkan yeni güvenlik risk ve tehditleri karşısında gelişen yeni yaklaşımlardan “şehir jeopolitiği” kavramı oluşturmaktadır. Bu çalışmanın önemi; güvenliğin genişlemesi olarak adlandırılan günümüzdeki güvenlik konularının çeşitlenmesi, güvenliğin derinleşmesi olarak adlandırılan artık bir bireyin bile küresel etki yaratabileceği aktör sayısının artması ile ortaya çıkabilecek risk ve tehditler karşısındaki yeni yaklaşım ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Çalışma, şehir nüfusunun ve şehirlerin kapsadığı alanın artması sonucu; savaş, terör ve şiddet eylemleri gibi insan güvenliği konularının merkezinde yer alan şehirlerdeki yapısal şiddete yol açan problemlerin ortaya çıkarılması ve önlenmesi için “şehir jeopolitiği” yaklaşımını kullanmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın kuramsal çerçevesini; mevcut kuvvet-zaman-mekân ilişkisi bağlamında gelişen jeopolitik yaklaşım karşısında yeni ortaya çıkan güvenlik sorunlarıyla mücadelede alternatifler ve stratejik yaklaşımlar getiren eleştirel jeopolitik oluşturmaktadır. Çalışmanın bulguları; şehir jeopolitiğinin, şehirde güvenliğinin korunması ve sağlanması ile beraber şehrin her bakımdan yaşanabilir olmasında, ilgili aktörleri ve sorumluluk alanlarını net bir şekilde tanımlamak ve bu aktörler arasında iş birliği bilincini geliştirecek ortak dil yaratmak için araç olarak kullandığını belirtmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şehir Jeopolitiği, Eleştirel Jeopolitik, Akıllı Şehirler, Güvenlik, Tehdit.

Smart Cities and Urban Geopolitics in the Context of Critical Geopolitics

Abstract

The subject of the study is the concept of “urban geopolitics”, one of the new approaches that develops in the face of new security risks and threats emerging with the rapidly increasing urban population and urbanization at both national and international levels. The importance of this research study; The diversification of today’s security issues, which is called the expansion of security, the deepening of security stems from the need for a new approach to the risks and threats that may arise with the increase in the number of actors that even an individual can create global impact. This study, as a result of the increase in urban population and the area covered by cities; It aims to use the “urban geopolitics” approach to reveal and prevent the problems that lead to structural violence in cities that are at the center of human security issues such as war, terrorism and acts of violence. The theoretical framework of this study; In the face of the geopolitical approach that develops in the context of the current force-time-space relationship, it creates a critical geopolitics that brings alternatives and strategic approaches in the fight against newly emerging security problems. Findings of the research; the city geopolitics is used as a tool in order to clearly define the actors and their areas of responsibility related to the protection and ensuring the security of the city and the livability of the city in all respects and to create a common language that will develop the awareness of cooperation between these actors.

Key Words: Urban Geopolitics, Critical Geopolitics, Smart Cities, Security, Threat.

Geliş/Received: 05. 11. 2020

Kabul/Accepted: 21. 12. 2020

* Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar 'kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

* Dr., Milli Savunma Üniversitesi Misafir Öğretim Üyesi, cogulturk@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2619-9559.

** Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (ATASAREN), Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, gsahin@msu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6296-8568.
(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

1950’li yıllarda dünya nüfusunun yaklaşık üçte biri şehirlerde yaşarken 2010’da bu oran %50’yi aşmıştır. 2050’ye gelindiğinde ise %70’ler seviyesinde yaklaşık 5 milyar insanın şehirlerde yaşayacağı öngörülmektedir. Türkiye’de de dünyadaki gelişmelere benzer olarak, 2017 verilerine göre şehirleşme oranı %88’e ulaşmış ve 2050’de nüfusun %95’inin şehirlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017). Günümüzde şehirler hızla büyümekte, modernleşmekte ve sosyal, siyasal, ekonomik, hukuksal olağanüstü bir değişim göstermektedir. Modern şehirlerde yaşayan insanlar ulaşım, iletişim, ekonomide yaşanan olağanüstü gelişmeler ve küreselleşmenin etkisiyle; şehir içi, şehirlerarası, bölgesel, ulusal ve hatta uluslararası ölçekte ilişkiler ağı geliştirmişlerdir. Bu ilişkilerin oluşturulmasında güç ve rekabet önemini artırırken, fiber-optik temelli iletişim kanalları hızlandıran bir etki yaratmıştır (Graham, 1998). İnsanoğlunun yaratıcılığında şehirler, siberetik sistemlerle güçlenerek zenginleşmekte, gelişmekte ve eşsiz bir hal almaktadır. Bununla birlikte şehirlerde giderek artan ekonomik rekabet, gelir dağılımındaki eşitsizlik, hızlı artan nüfus karşısında istihdamın azalması başta terör örgütleri olmak üzere insanların duygularının manipüle edilmesini kolaylaştırmakta; şehirleri şiddet, etnik ve mezhepsel çatışmalar, gösteri, grev, terör eylemleri için uygun ve güvensiz alanlar haline getirmektedir. Çalışmanın konusunu hem ulusal hem de uluslararası seviyede hızla artan şehir nüfusu ve şehirleşme ile ortaya çıkan yeni güvenlik risk ve tehditleri karşısında gelişen yeni yaklaşımlardan “şehir jeopolitiği” kavramı oluşturmaktadır.

Geçmişten bugüne toplumun en önemli problemlerinden biri olan güvenlik ve bundan kaynaklanan sorunların çözülmesi, güvenliğin yeniden tesis edilmesi, devletin en temel görevlerinden sayılmaktadır. Çünkü güvenlik, doğal ve toplumsal bir ihtiyaçtır. Güvenlik ihtiyacı insanları birlikte yaşamaya iten nedenlerin başında gelmiş ve sonucunda şehirler inşa edilmiştir. Özellikle büyük şehirlerin (metropollerin) yaygınlaşması ve nüfusun büyük bir kısmının şehirlerde yerleşmesi güvenlik konusunda yeni yaklaşımların ele alınmasını gerekli kılmıştır. Tepkisel stratejilerin suçla mücadelede ve güvenliğin tesisinde etkinliğinin sınırlı olması, suç karşı mücadelede önleyici tedbirler alınmasının gerekliliği konusu yapılan araştırmalarda ortaya konmuştur (Küçükay, 2019). Suçla mücadelede eski usul yargılar ve araçların kullanılması ise toplumsal yaşam kalıplarını olumsuz yönde etkilemektedir. Çalışma, şehir nüfusunun ve şehirlerin kapsadığı alanın artması sonucu; savaş, terör ve şiddet eylemleri gibi insan güvenliği konularının merkezinde yer alan şehirlerdeki yapısal şiddete yol açan problemlerin ortaya çıkarılması ve önlenmesi için “şehir jeopolitiği” yaklaşımını kullanmayı amaçlamaktadır.

Çağdaş güvenlik anlayışı, suçludan ziyade suç olgusu ile mücadele etmeyi gerektirmektedir. Bir diğer ifade ile günümüzün güvenlik anlayışı olan suçluyu cezalandırmaya ve meydana gelen olayları bastırmaya dayanan tepkisel/reaktif stratejilerden ziyade, suç henüz oluşmadan suçu önlemeyi hedefleyen proaktif bir bakış açısına dayanmaktadır. Bu bakış açısı,

suça neden olan faktörleri tespit etmeyi ve bu faktörleri ortadan kaldırmayı gerektirmektedir. Güvenlik tehditleri süreç içerisinde siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve demografik yapı içerisinde oluşmaktadır.

Çok boyutlu güvenlik stratejileri gerektiren proaktif güvenlik anlayışı; eğitim, sosyal hizmetler, yerel ve merkezi yönetimler, sivil toplum, akademi ve iş dünyası gibi pek çok alanı kapsayan bütüncül planlamalardan meydana gelmektedir. Şehirlerin güvenliği sadece terör, toplumsal ve yapısal şiddet, asayiş, uyuşturucu, organize suçlar ve benzerleri tarafından tehdit edilmemektedir. İnsan ve doğa kaynaklı afetler de şehir güvenliğini tehdit eden temel faktörler arasında yer almaktadır. Bu çalışmanın önemi; güvenliğin genişlemesi olarak adlandırılan günümüzdeki güvenlik konularının çeşitlenmesi, güvenliğin derinleşmesi olarak adlandırılan artık bir bireyin bile küresel etki yaratabileceği aktör sayısının artması ile ortaya çıkabilecek risk ve tehditler karşısındaki yeni yaklaşım ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

Hızla kentleşen gezegenimizde, dünyanın artan şehirliliğinin günlük yaşamı, coğrafi alana yayılan geniş ve bilinemeyecek kadar karmaşık altyapı ve teknoloji sistemlerine giderek daha fazla bağımlı hale gelmektedir. Enerji ağları ve altyapı aracılığıyla kentsel yaşamın enerji ihtiyacı sürekli karşılanmakta, aynı zamanda uzaktaki enerji kaynaklarına bağımlılık artmaktadır. Büyük su sistemleri ile şehrin su ihtiyacı giderilmekte; katı atıklar ve sular, kanalizasyon ve çöplerin toplanması gibi yollarla şehrin içinden (en azından kısmen) uzaklaştırılmaktadır. Küresel tarım, nakliyeciler ve sebze-meyve halleri şehirlerdeki milyonlarca insana yiyecek sağlamaktadır. Karayolu, havayolu, demiryolu kompleksleri; küresel-kentsel sistem ve çevre bölgeler aracılığıyla araçların, iş gücünün, göçmenlerin, turistlerin ve mültecilerin ulaşımının yanı sıra malzeme ve mal akışlarını desteklemektedir. Elektronik iletişim sistemleri, dijital kapitalizmin can damarı olarak aracılık edilen bilgi, işlem, etkileşim ve eğlence evrenini sağlamaktadır (Graham, 2010). Bu altyapıların korunması, bu altyapıların zarar görmesinden kaynaklanacak sorunların öngörülmesi ile gerekli tedbirlerin alınması konuları şehir jeopolitiği ve güvenlik çalışmalarının ilgi alanına girmektedir.

Uluslararası, ulusal, devlet, şirket veya şehir güvenliği siyaseti kapsamında; şehir yaşamını destekleyen altyapıların, her türden devlet veya devlet dışı aktör tarafından saldırıya uğramasının şehir için yaşamsal bir öneme sahip olduğu ileri sürülmektedir (Graham, 2010). Altyapı ve güvenlik arasındaki bağlantılar üzerine etkili bir ABD yorumcusu olan John Robb, düzenli olarak “Küresel altyapı ağları büyük güçlerin Aşil topuğudur. Zenginliğimizin ve günlük işlevimizin temelini oluşturuyorlar ve son derece savunmasız kalıyorlar.” diyerek bu önemi vurgulamaktadır (Robb, 2004).

Son yıllarda şehirlerin; yollar, köprüler, tüneller, hafif raylı sistemler, metrolar, havaalanları, limanlar, enerji, haberleşme ve bilgi sistemleri, su ve kanalizasyon sistemleri dâhil

tüm kritik altyapı tesislerini izleyen ve optimize eden, bakım ve güvenliğini sağlayan akıllı otonom sistemler olarak insan yaşamının bir parçası haline geldiği görülmektedir. Bu bakımdan akıllanan şehirlerin yapay zekâ ve robotik ile jeopolitik çalışmalarının ortak noktasında şehir jeopolitiği yaklaşımı yatmaktadır (Graham, 2004).

Şehir jeopolitiği pek çok sektörü içine alan ve oldukça kapsamlı bir süreçtir. Bu çalışmada; Şehirlerdeki güvenlik risk ve tehditleri nelerdir? Şehirlerde güvenlik risk ve tehditlerinin kaynağı ve sebepleri nelerdir? Şehirlerdeki güvenlik risk ve tehditleri karşısında hangi seviyede ve hangi aktörlerin iş birliği gerekmektedir? Şehir jeopolitiği nedir? sorularına cevap aranacaktır. Bu çalışmanın kuramsal çerçevesini; mevcut kuvvet-zaman-mekân ilişkisi bağlamında gelişen jeopolitik yaklaşım karşısında yeni ortaya çıkan güvenlik sorunlarıyla mücadelede alternatifler ve stratejik yaklaşımlar getiren eleştirel jeopolitik oluşturmaktadır. Çalışmada mevcut literatür kapsamında; yeni bir kavram olan şehir jeopolitiği, eleştirel jeopolitik kuramı, bugün ve yarına ışık tutacak bir tarihsel çerçevede, teori ve pratik arasındaki sebep sonuç ilişkisini ortaya çıkarmak için nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları; şehir jeopolitiğinin, şehirde güvenliğinin korunmasında ve sağlanması ile şehrin her bakımdan yaşanabilir olmasında ilgili aktörleri ve sorumluluk alanlarını net bir şekilde tanımlamak ve bu aktörler arasında iş birliği bilincini geliştirecek ortak dil yaratmak maksadıyla bir araç olarak kullandığı şeklindedir.

Teorik Çerçeve

Ülkelerin coğrafyaları ile stratejik davranışları birbirleri ile yakından ilişkilidir. İbn-i Haldun'un da vurguladığı gibi çoğu zaman coğrafya, ülkelerin ve medeniyetlerin kaderini etkilemiştir (İbn Haldun, 2007). Nicholas J. Spykman'ın kısa tanımına göre jeopolitik; ülkelerin güvenlik politikalarının coğrafi faktörlere ve hadiselerle göre planlanmasıdır (aktaran Wilkinson, 1985). Tanımdan da anlaşılacağı gibi jeopolitik ile güvenlik birbirinden ayrılmayan iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni durum güvenlik algılamasını değiştirmiş, askeri tehdidin yanına insan hakları, enerjinin kaynaklarının paylaşımı, çevre güvenliği, kültürel değerler, küresel ve sosyal adaletsizlikler gibi konular eklenmiştir.

Güvenlik kavramındaki genişleme, jeopolitiği milli güvenlik kavramıyla irtibatlandırmış ve jeopolitiğe yeni bir işlev kazandırmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde jeopolitik, mutlak konum, büyüklük, şekil (ada, yarımada, kıta içi vb.) gibi coğrafi özellik tanımlamaların ötesinde yeni bir anlama kavuşmuştur. Soğuk Savaş sonrası jeopolitik algının değişmesiyle birlikte “eleştirel jeopolitik” olarak adlandırılan analizler kapsamında, jeopolitik yeni bir bakış açısı kazanmıştır. Eleştirel kuram yeni bir bakış açısı ile uluslararası ilişkiler disiplinine yaklaşımı, jeopolitik alanın gelişmesini sağlamıştır. Cox temel olarak bir kuramın iki amacı bulunduğunu iddia etmiştir. Birinci amaç; mevcut düzeninin devamını sağlamak ve taktik uygulamaları açıklamaktır. Cox

(1981), bu yaklaşımı “problem çözücü kuram” olarak tanımlamıştır. İkinci amaç ise; alternatif/yeni bir düzen kurgulamak ve stratejik uygulamalara rehberlik etmektir. İşte bu yaklaşım ise “eleştirel kuram” olarak tanımlanmaktadır. Problem çözücü kuram, dünyayı güç ilişkileri, sosyal ilişkiler ve bunların düzenlediği mevcut kurumlar çerçevesinde ele almaktadır. Uluslararası ilişkilerin eleştirel kuramları ile yakın ilişki içinde olan eleştirel jeopolitik, yaşadığımız dünyayı müphem ve anlaşılması zor kabul ederek uluslararası politika kuramlarını geliştirmeye çalışmaktadır (Dodds, 2005).

Bu kapsamda Agnew (2003), “eleştirel jeopolitiğin, uluslararası politika için coğrafi varsayımları ve tespitleri incelediğini” iddia etmektedir. Gearóid Ó Tuathail (2000), klasik jeopolitiği Batılı devletlerin emperyalist hedeflerini gerçekleştirmenin bir aracı olarak söylem yoluyla oluşturulduğu ve objektif olmadığı için eleştirmektedir (aktaran Atmaca, 2011). Bu çerçevede, jeopolitiğin söylem olarak hem siyasi ve sosyal hem de güç ve bilgi arasındaki ilişkilerle oluştuğu eleştirel jeopolitik düşünürlerince savunulmaktadır.

Klasik jeopolitik anlayışta; jeopolitik ile sadece devlet adamları, dış işleri mensupları ve kısmen akademisyenler ilgilenirken; eleştirel jeopolitikle birlikte siyaset yapıcılardan akademisyenlere, sivil toplum kuruluşlarından bireylere kadar geniş bir kitle bu konu ile yakından ilgilenmeye, çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bu bakımdan, jeopolitiğin öznelere genişlemiş ve geniş bir kitle bu öznelere grubuna dâhil olmuştur.

11 Eylül saldırısının yarattığı büyük ölçekli tahribat, “İşgal Et Hareketi”nin (Occupy Movement) yarattığı sonuçlar, radikal örgütlerin kentlerde yarattığı terör, modern kentsel alanların insan kaynaklı felaketlerin etkilerine ne denli açık ve savunmasız olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla ulus-devletler, uluslararası terör ağları vb. insan kaynaklı tehditlerin üstesinden gelmek, yaşamsal önem taşıyan kritik altyapıyı doğal ve insan kaynaklı tehditlerden korumak için eleştirel jeopolitiğin geliştirilmesinde son zamanlarda kaydedilen ilerlemeye acil ihtiyaç duymaktadır. Eleştirel jeopolitiğin ulus altı hale gelmesi, stratejik şehirlerin jeopolitik alanlar olarak giderek artan rollerinin etkili bir şekilde analizinin yolunu açmıştır (Graham, 2004).

Şehir jeopolitiği çalışmaları, şehir ve savaş arasındaki ilişkiyi eşzamanlı olarak yeni, Soğuk Savaş sonrası bir ilişki ve bir modernite olarak tasvir etmektedir. Eleştirmenler ayrıca, 1989 öncesi ve sonrası yerel çatışmalar arasındaki bağlamsal sürekliliği vurgulayarak ‘yeni savaşların’ varsayılan yeniliğini incelemenin; yeni jeopolitik kodların ortaya çıkarmanın ve yeni jeopolitik gerçekler yaratmanın yöntemi olarak sunmaktadır (Fregonese, 2012). Soğuk Savaş sonrası artan etnik-dini iç çatışmalar ve şehirlerde çatışan devlet dışı aktörlerin yoğunlaşması ışığında, şehirlerdeki çatışmaların daha da artacağı ve şehirlerin küresel aktörlerin çıkarları doğrultusunda gelişen çatışmaların merkezleri olacağı söylenebilir (Fregonese, 2012).

Jeopolitiğin kavramsal yapısında yaşanan bu tür değişimler ve evrim, bu bilimin metodolojik bakışını ve hatta güç-politika ilişkilerinin geleneksel analizinden güç-şiddet ilişkilerinin analizine daha modern betimleme yaklaşımlarına kadar temel çerçeve sunmak amacıyla modern hermeneutik yaklaşımlara zemin hazırlamıştır (Ingram ve Dodds, 2016). Jeopolitiğin dinamik doğası, güç ilişkilerini ve güç bağlantılarını analiz etme becerisi, şehir içi ve şehirlerarası rekabetin gelişmesi, batı akademik sisteminde “kentsel-jeopolitik” olarak adlandırılan yeni bir disiplinin temelini oluşturmuştur. Yeni ortaya konulan ve az bilinen bir paradigma olarak “şehir jeopolitiği” akademik yazında hermeneutik yaklaşımlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentsel jeopolitik üzerine az ama büyüyen bir literatür mevcuttur ve yapılan çalışmalar öncelikle kentsel alanlardaki çatışma ve terörle ilgilidir (Picket, 2019). Stephan Graham, şehir jeopolitiği kavramını jeopolitik ve politik yazın içerisinde ilk defa ortaya koyan ve kullanan olmuştur. Graham, 2004 yılında yayınlanan “*Cities, War And Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*” adlı kitabında jeopolitik çalışmaların merkezinde şehirleri ve mahallelerini ele almakta, savaş ve terörün şehir hayat ile kesişimini farklı açılardan değerlendirmiştir. Şehir jeopolitiği kavramının Graham tarafından geliştirilmesinin ardından aynı yıl, ilk şehir jeopolitiği konferansı Fransa'da gerçekleştirilmiştir. Fransa şehir jeopolitiği çalışmalarının bir nevi merkezi olarak düşünülebilir. Bunda Fransa şehirlerinin özellikle Paris banliyölerinin heterojen kültür ve nüfus yapısı; Afrika, Asya ve Doğu Avrupalı göçmenlerden oluşması ve neticesinde güç devşirmeye çalışan gruplar arası rekabete, şiddete, çatışmaya ve protestolara zemin hazırlamasının etkisi bulunmaktadır. 2005 yılında yaşanan olaylar Sarkozy yönetiminin kent jeopolitiğine yönelik çalışmalara yöneltmiş ve bu kapsamda ilk uluslararası konferans toplanmış ve ardından bu yeni perspektif çerçevesinde konuya akademik ilgi artış göstermiştir (Siami ve Abadi, 2008).

"Şehir güvenliği ve genel güvenlik" teması, farklı konuları ve bunlardan kaynaklanan endişeleri kapsamaktadır. Genel olarak, iâşe, ibate ve sağlık gibi temel ihtiyaçlardan; deprem ve sel gibi doğal afetler, şehirde savaş, terörizm veya saldırıdan korunma gibi toplu güvenlik ihtiyaçlarına kadar uzanır. Bununla birlikte, bu kaygı ve sorunlardan yalnızca birkaçı, uygun kentsel politika, planlama, tasarım ve yönetim yoluyla insan yerleşimleri perspektifinden ele alınabilir. Kentsel Güvenliği ve Güvenliğin Arttırılması: İnsan Yerleşimleri Küresel Raporu 2007, şehirlerin güvenliği ve güvenliğine yönelik üç ana tehdide odaklanmaktadır: suç ve şiddet, iş güvenliği ve zorla işten çıkarma, doğal ve insan yapımı felaketler. Şehir sakinlerinin emniyet ve güvenliğine yönelik bu üç tehdit birleştiğinde, şu anda hem şehir hem de ulusal hükümetler ve uluslararası toplum için büyük bir zorluk oluşturmaktadır (United Nations Human Settlements Programme/UN-Habitat, 2007).

Şehir jeopolitiği tanımlanırken klasik jeopolitik aktörlerin konumlarını korudukları ancak kurumsal ve ekonomik açıdan stratejik önemlerini artıran küresel şehirlerin yükselen bir şehir jeopolitiği aktörü haline geldikleri vurgulanmaktadır (Sassen, 2012). Şehir jeopolitiği, genellikle şehirlerin büyük jeopolitik anlatılar, özellikle de çatışma ve savaşla ilgili olanlar üzerindeki etkileri açısından çerçevelendirilmektedir (Picket, 2019). Rokem ve Boano (2018), şehir jeopolitiğinin kapsamını çatışma odaklı olmanın ötesine genişletmeye çalışmışlar ve şehir jeopolitiğini farklı boyutlarda ve temalarda incelemişlerdir. Pandemi döneminde şehirlerin sorunlarının arttığı ve çeşitlendiği görülmektedir. Bu durumun şehirlerin jeopolitik aktör haline gelmelerinin önünü açan bir sonuç yaratması olası görülmektedir.

Şehir Güvenliği ve Şehir Jeopolitiği

Savaş, terörizm, örgütsel suçlar ve şehirlerarasındaki kesişimin araştırılma ihtiyacı; küresel metropollerin jeopolitik çatışmanın kilit stratejik alanları haline gelmesi; düzenli ve düzensiz bir savaş stratejisi olan meskûn mahal muharebesi ve ideolojik şiddet olaylarına karşı düzenli ve düzensiz mücadele stratejisi gereksinimi; özellikle terörizmle mücadele kapsamında şehir jeopolitiği yaklaşımının 2000’li yılların başından itibaren giderek artmasının esas nedenleri olmuştur.

Şehir jeopolitiği, jeopolitiğin iki temel özelliğini açıklama peşindedir: Bir yanda jeopolitik belirli bir zümre, ölçek veya yapıyla sınırlı tutulamayan genel bir konudur. Bunun dışında, şehirler arası rekabet küresel çapta ülkeler arasında, ülke içinde ise hem şehirler hem de semtler arasında yaygındır. Diğer yandan, şehir jeopolitiği bir şehir içindeki ilçeler, sokaklar ya da şehrin farklı bölgeleri arasındaki rekabeti analiz edebilir ve ortaya çıkarabilir. Şehir jeopolitiği bu bakımdan, siyasal bilimler, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, coğrafya, şehir planlama, mimari, tarih, strateji, güvenlik ve askeri bilimlerin bir bileşimi olarak tanımlanabilir.

Dünyanın dört bir yanındaki milyarlarca insan, şehirdeki temel hizmetlere ve haklara erişememekte, bu durum son birkaç on yılda görece ve mutlak bir büyüme göstermiştir. Uluslararası kurumlar, ulus devletler ve yerel yönetimler; şehirlerin finansman ve üretim mekanizmalarını bu gerçeği değiştirmek adına dönüştüremediler. Bunun sonucunda, dünya çapında yeni gerilimler ve güç ilişkileri ortaya çıkmıştır. Muhtemelen yeni sosyal aktörler, şehirlerin jeopolitiğinin yenilenmesi ile yeni bir diplomasi, yeni şehirleşme tarzı ile çevre kullanım ve koruma modellerini tetikleyebilir (Balbim, 2016).

Şehirler, siyasi, ekonomik, mali, sosyal ve toplumsal yaşamın merkezleridir. Bu sebeple şehirler, cazibe merkezi yaşam mekânları haline gelmektedirler. Bunlarla birlikte sosyal, ekonomik ve siyasal alandaki yetersizlikler, şehirlerde suç ve mağduriyet sorununu oluşturmaktadır. Ortaya çıkan bu sorunlar sonucunda, bireylerin yaşam alanlarına yönelik güvenlik algıları derinden etkilenmektedir. Bunun yanında yaygın suç ve şiddet, vatandaşlar

arasında korku, mağdurlarda da sarsıntı yaratmakla birlikte faillerin de toplum dışına itilmelerine, yakalanmaları durumunda ise ailelerinin de zarar görmesine ve dolayısıyla tüm toplumun etkilenmesine neden olabilmektedir.

İnsan hayatı, doğası gereği savunmasızdır ve bireysel, hane halkı, topluluk, mahalle, şehir ve ulusal düzeylerde şehir güvenliğini tehdit edebilecek çok çeşitli risklere veya tehlikelere açıktır. İnsanların savunmasızlığının kaynakları çok sayıda olsa da, temelde üç geniş kategoriye ayrılabilirler (United Nations Human Settlements Programme/UN-Habitat, 2007):

- İlk kategori, gıda, su, barınma ve sağlık gibi biyolojik ihtiyaçlarla ilişkilidir. İnsanların hayatta kalabilmeleri için bu ihtiyaçları asgari düzeyde karşılamaları gerekir. Bu ihtiyaçların karşılanmasındaki önemli aksaklıklar, sağlığın bozulmasına ve ölüme neden olabilir. Çoğu durumda, bu güvenlik açıkları kalıcıdır ve uzun vadeli niteliktedir.
- İkinci kategori bağlamsal güvenlik açıklarını içerir. Bir bireyin hayatını çevreleyen ve insanlar arasındaki etkileşimlerin yoğunluğu da dâhil olmak üzere insan yaşamının sosyal, ekonomik, politik ve çevresel bağlamlarından kaynaklanır. Bunlar, etnik şiddetin neden olduğu zararlar, ekonomik problemler nedeniyle gelir kaybını ve işsizlik, uyuşturucu kaynaklı suçlar veya hükümetin geçeköndü mahallelerini kaldırmaya yönelik politikaları şeklinde sayılabilir.
- Üçüncü bir kategori, kasırgalar, depremler veya savaşlar dâhil olmak üzere doğal veya insan kaynaklı afetler gibi büyük, olağandışı, ancak dönemsel olaylardan kaynaklanan konuları içerir. Bu gibi şehir güvenliği ve genel güvenliğe yönelik tehditler farklı coğrafi analiz düzeylerindeki birçok faktörle; küresel, ulusal, kentsel, mahalle veya topluluk, ev halkı ve birey ile yakından bağlantılıdır. Bu yüzden de kapsamlı bir mücadele yöntemi içermelidir.

Özellikle büyük şehirlerde başta trafik, yoğun kalabalık, aşırı yapılaşma ve yeşil alanların azalması, bireylerin yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer yönüyle yaşanan şehrin daha iyi olması, yaşam kalitesinin yükseltilmesi, güçlü bir toplumsal ve kentsel kimliğin oluşturulması, insanların birbirleriyle etkileşim içinde olması hem toplumsal bütünleşme hem de toplumsal denetim açısından önemlidir. İnsanlar buldukları şehre entegre oldukça hem yaşam kaliteleri hem de kentin nitelikleri artacaktır.

İnsanların yaşadıkları şehir ile aralarında bir bağ oluşturabilmelerinin yolu şehir planlamasından geçmektedir. Son yıllarda nüfusu yılda ortalama yüzde 1.23 artan ABD ve 1990'dan 2003'e kadar nüfusu yılda yalnızca yüzde 0,31 artan AB, mevcut ekonomik büyümeleri ile demografik büyümeleri arasında denge kurabilmektedir. Fakat dünyanın birçok bölgesindeki hızlı nüfus artışı şehir planlamasını hem siyasi hem de ekonomik olarak zorlaştırmaktadır (Dierwechter, 2008).

Güvenlik kavramı çok yönlü olduğu için, bir şehrin güvenlik meselesi, ulaşım, çevre ve toplumsal davranışlar bağlamında da ele alınmalıdır. Bu bağlamda şehrin güvenliğinin

sağlanmasında da polis, şehir güvenliğinden sorumlu tek aktör olarak tanımlanmamalıdır. Günümüz mevcut güvenlik politikalarına değinildiğinde, sorumluların yalnızca güvenlik güçleri olarak görülmesinden dolayı, sadece önleyicilik ve caydırıcılık üzerine kurulmuş politikalar karşımıza çıkmaktadır. Polis dışındaki kurumların, güvenliği sağlama ve sorumluluğu paylaşma konusunda bilgi düzeyleri yetersizdir. Şehir güvenliğine yapılan çalışmaların eksik bir yönünü bu yetersizlik oluşturmaktadır. Dolayısıyla şehrin güvenliğinin sağlayabilmesi için tüm aktörlerin birlikte rol alacağı daha kapsamlı makro politikalara gereksinim vardır. Güvenlik kavramı, içinde birçok başlığı barındırmaktadır. Suç ve mağduriyet bu başlıklardan sadece birini oluşturmaktadır. Güvenlik tehditleri süreç içerisinde siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve demografik yapı içerisinde oluşmaktadır. Çok boyutlu güvenlik stratejileri gerektiren proaktif güvenlik anlayışı; eğitim, sosyal hizmetler, yerel ve merkezi yönetimler, sivil toplum, akademi ve iş dünyası gibi pek çok alanı kapsayan bütüncül planlamalardan meydana gelmektedir. Ayrıca göç, kentsel tasarım, kentsel dönüşüm ve konut politikaları ile de kent güvenliği arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Bir bütünün parçaları olmalarına rağmen, şehir merkezleri ile şehrin yakın çevresini oluşturan banliyöler arasında paylaşılan istihdamda yaşanan sorunlar, banliyölerde daha sert hissedilmektedir. Bir yönüyle de uluslararası ilişkilerdeki merkez-çevre ekonomik ilişkisi şeklinde bir durumun oluşmaması için hem yapısal hem de kentsel dönüşüm tedbirleri alınmalıdır. Bu nedenle şehir planlaması, bir tür şehir jeopolitiği olarak yorumlanabilir; burada mekânın (veya bölgenin) politik kontrolü, devletin genel sosyal projesinin merkezi bir parçasıdır. Geleneksel olarak anlaşılan şehir planlama, elbette "geçmiş, bugünü ve geleceği aynı kültüre bağlayan" kolektif bir plan geliştirme girişimidir. Şehir planlaması; karmaşık yeni problemleri çözmek için istenen bir dizi hedefe ulaşmak için kaynak ayırma ve seçilen stratejiyi uygulamak için gereken şekilde hareket etme gücü ve niyetinin katılımıyla gelecekteki eylemin optimal bir stratejisini geliştirmeye yönelik kasıtlı sosyal veya örgütsel etkinliği içerir (Dierwechter, 2008).

21. yüzyılda savaş ve barış hali arasındaki çizgi silikleşmiş, savaşlar artık eskiden olduğu gibi ilân edilmemekte ve bir kere başladıktan sonra alışık olunmayan şablonlarda ilerlemektedir. İstikrar içindeki bir devlet, birkaç ay ve hatta gün içerisinde bir silahlı çatışmaya sahne olabilmekte, yabancı veya uluslararası bir gücün müdahalesine maruz kalabilmekte ve kaos, insani felâket, iç savaş bataklığına saplanabilmektedir. Geleceğin harekât ortamının getirdiği tehlike ve tehditlere karşı tedbirler almak, en başta bu ortamı tanımlamak ve anlamaktan geçmektedir. Bu faaliyetler arasında; siyasi ittifaklar, ekonomik tedbirler, propaganda, "dost" yabancı unsurların desteklenmesi, psikolojik harp ve hasım devletlerdeki muhalif unsurların teşviki gibi örtülü operasyonlar yer alabilmektedir.

Görünen o ki şehirler geleceğin harekât ortamının merkezinde yer almaktadır. Geçmişte şehirleri surlarla çevirmek ya da etrafına hendekler kazmak, içinde yaşayanlara tek başına güvenlik sağlayamamıştır. Çünkü şehir surları içerideki insanları dış düşmanlardan korumasına rağmen içerdeki baskı ve şiddetten koruyamamıştır. Son yirmi yıldır; kentlere, içlerinde yaşayanlara ve onlara işlerlik kazandıran destek sistemlerine karşı örgütlü, aşırı şiddet içeren eylemlerin çoğalması dünyamızın yeniden jeopolitik ve stratejik olarak şekillenmesine neden olmuştur.

Suriye krizi örneğinde yaşandığı şekliyle terör örgütlerinin meskûn mahal muharebesine ve şehirlerde terör eylemlerine yönelmesi, toplumsal olaylarda/hareketlerde yaşanan değişim ve küresel metropollerde/kentlerde (İstanbul, Londra, New York vb.) meydana gelen terör ve şiddet olayları, uluslararası göç, kent nüfusunda yaşanan artış, işsizliğin artışı, doğal afetlerin yarattığı zararlar, çevresel sorunların artışı, altyapı ve sağlık sorunları (salgın hastalıklar), yoksulluk, kişisel silahlanmanın artışı, teknolojinin yoğun kullanımı gibi pek çok sorun şehirlerin yönetilmesini giderek zorlaştırmaktadır.

Küresel eğilimler, suç oranlarının artmakta olduğunu göstermektedir. Örneğin, 1980-2000 döneminde, toplam kayıtlı suçlar her yüz bin kişi için 2300'den üç bine çıkmıştır. Bu eğilimin dünyanın tüm bölgelerinde aynı şekilde tekrarlanmadığı görülmektedir. Son yirmi yılda, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da toplam suç oranlarında düşüşün yaşandığı, buna karşılık Latin Amerika ve Karayipler, Doğu Avrupa ve Afrika'da ise arttığı gözlemlenmektedir (United Nations Human Settlements Programme/UN-Habitat, 2007). Geleceğin şehirlerinin güvenliğini sağlamak için öncelikle şehirlerin karşı karşıya kalacağı risk ve tehdidin tanımlanması ve anlaşılması, sonrasında bu risk ve tehdiye karşı strateji geliştirilmesi, son olarak uygulama için uygun eğitimli insan ile malzeme ve teçhizata sahip olmamız gerekmektedir. Geleceğin şehirlerinin güvenliği ancak bireyden devlet seviyesine kadar sivil, akademi ve kamunun ortak bir anlayış geliştirdiği kapsamlı yaklaşım çerçevesinde mümkün olabileceği değerlendirilmektedir.

Suç ve şiddeti azaltmak için tasarlanan politikalar birkaç geniş kategoriye ayrılır. Yerel düzeyde bunlar arasında etkili kentsel planlama, tasarım ve yönetim; toplulukların çeşitli girişimleri sahiplendiği topluluk temelli yaklaşımlar; suçun faili ve mağduru olması muhtemel gruplara odaklanarak risk faktörlerinin azaltılması; bireylerin yeteneklerini geliştirmeye çalışan girişimler yoluyla sosyal yapının güçlendirilmesi bunlardan birkaçı olarak sayılabilir. Bu yaklaşımlardan tümü yerel düzeyde uygulamaya özellikle uygun olan, geniş bir strateji tarafından yönlendirilen ve yerel bağlamın dikkatli bir şekilde anlaşılmasına dayanan birkaçının birleşiminin başarı şansı yüksektir (United Nations Human Settlements Programme/UN-Habitat, 2007).

Şehirleri yok etme girişimlerini ya da şehirleri organize ideolojik şiddete yakından bağlayan 'karanlık' tarafını görmezden gelmek artık güvenlik ve şehir jeopolitiği alanında çalışan

araştırmacılar için mümkün değildir. 11 Eylül ve terörizmle savaş sonrası dünyada şehir araştırmacıları, sosyal bilimciler ve uluslararası ilişkiler kuramcıları; kentsel ve alt ulusal alanları önemli jeopolitik alanlar olarak düşünmektedir (Graham, 2004).

Soğuk Savaş sonrası dönemin 'yeni' savaşlarında dünyanın gelişen şehirleri kilit yerler olarak öne çıkmakta, her şey gibi savaş da kentleşmektedir. Büyük jeopolitik çıkarlar, kültürel değişim, etnik çatışma ve sosyal karışım, ekonomik yeniden düzenleme ve serbestleşme; militarizm, kaynak sömürüsü, çevresel değişim artan ölçüde çağımızın kilit stratejik yerlerinde şiddetli çatışmalara dönüşmektedir. Dünyadaki jeopolitik mücadeleler, kentsel stratejik alanlar üzerindeki şiddetli çatışmalar etrafında gittikçe daha fazla eklemlenmekte ve birçok toplumda bu tür sivil savaşları çevreleyen şiddet, gündelik kentsel yaşamı güçlü bir şekilde etkilemektedir (Graham, 2011).

Teknolojideki gelişmeler ve küreselleşmenin sağladığı ortamın, tehditlerin tahrip edici etkisini artırması ve önleyici müdahale kavramının önem kazanması; sadece asker-polis-jandarma odaklı bir güvenlik yaklaşımının, yeni tehdit ve belirsizliklere karşı istenen nihaî başarı için yeterli olmaması; ortaya çıkan bir problemin tanımlanması ile bu problemin çözümü için üretilen plânın uygulanması arasındaki zaman farkı sebebiyle ortaya çıkacak tahribatın büyüklüğü; enerji, elektrik, su, iletişim, ulaşım vb. kritik alt yapı tesislerinin otomasyonu ile gün geçtikçe akıllı şehirlere dönüşen yaşam alanlarına güvenlik bağlamında jeopolitik bakış açısıyla bütünsel yaklaşılmasını zorunlu hale getirmektedir. Enerji, elektrik, su, iletişim, ulaşım vb. kritik alt yapı tesislerinde yaşanabilecek aksama ile eğitim, sağlık, barınma, iş, güvenlik gibi toplumsal sorunlar karşısında sadece yerel yönetimlerin çabalarının yeterli olmayacağı için şehir jeopolitiğinin bütünsel yaklaşımı ve akıllı şehir uygulamaları ülke içindeki tüm aktörlerin iş birliğini zorunlu kılmaktadır.

Akıllı Şehirler ve Şehir Jeopolitiği

1950'de dünya nüfusunun üçte ikisi kırsal ve üçte biri şehirliydi. 2050 yılına gelindiğinde, küresel demografik dağılımın bir asır öncesinin neredeyse tam tersi yani %34 kırsal ve %66 kentsel nüfus olacağı tahmin edilmektedir. Tüm kentsel büyümenin yaklaşık %90'ı Asya ve Afrika'da gerçekleşmekte ve yılda 70 milyon insan bu iki kıtanın bir yerindeki bir şehrin sakinleri olmaktadır. Araştırma tahminleri doğruysa, dünyanın kentsel nüfusunun 2050'de 6,3 milyara çıkacağı tahmin edilmektedir (Evans, 2016).

Şehirler, ulusal ekonomik faaliyetin, hükümetin, ticaretin ve ulaşımın çoğunun yoğunlaştığı; kırsal alanlarla, şehirler arasında ve uluslararası sınırların ötesinde önemli bağlantılar sağladıkları için hem kentsel hem de kırsal alanlarda kalkınmanın ve yoksulluğun azaltılmasının önemli itici güçleridir. Kentsel yaşam genellikle daha yüksek okuryazarlık ve eğitim seviyeleri, daha iyi sağlık, sosyal hizmetlere daha fazla erişim ve kültürel ve politik katılım

için gelişmiş fırsatlar ile ilişkilendirilmektedir (UN Department of Economic and Social Affairs, 2014). Bu kapsamda şehirlerin güvenliği ve jeopolitiği, devletlerin ulusal refahının anahtarı olarak görülmelidir.

Şehir güvenliği meselesi aslında şehir jeopolitiğinin önemli bir yanı olmakla birlikte, şehrin refah ve yaşanabilirlik seviyesinin artırılması sonucunda jeopolitik öneminin ve çekiciliğinin artarak küresel şehir rekabeti içerisinde kendine yer edinmesi diğer yanını oluşturmaktadır. Son yıllarda bu konu hakkında yaşanan gelişmeler daha çok şehirlerin akıllanması çerçevesinde geliştiği görülmektedir. Her geçen gelişen iletişim teknolojileri ve yaşam biçimimizi değiştiren teknolojik devrim, bu devrimi hızlandıran uygulamalar bir bütün halinde akıllı şehir kavramı ile hayatımızın bir parçası haline gelmektedir. Küresel büyüme ve artan nüfusla birlikte terörizmden çevresel güvenliğe çok yönlü risk ve tehdit endişesi, teknolojik ve ekonomik sürdürülebilirlik adına yapılan yatırımlar ve dijital uygulamalar; akıllı şehir kimliği kazanmak için harcanan çabaları artırmıştır. Çin, Güney Kore ve Hindistan gibi ülkelerde tamamen yeni baştan inşa edilen ve dijital ağlarla altyapı kontrolü sağlanarak kaynakları etkin kullanmaya odaklı akıllı şehir tasarımları göze çarpmaktadır.

Mevcut literatür ve uygulamada, “akıllı kent” ya da “akıllı şehir” kavramı için farklı tanımlar ve yaklaşımlar kullanıldığı görülmektedir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı “Akıllı Kent” kavramını “*Paydaşlar arası iş birliği ile hayata geçirilen, yeni teknolojileri ve yenilikçi yaklaşımları kullanan, veri ve uzmanlığa dayalı olarak gerekçelendirilen ve gelecekteki problem ve ihtiyaçları öngörerek hayata değer katan çözümler üreten daha yaşanabilir ve sürdürülebilir şehirler*” olarak tanımlamıştır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019). Ancak üzerinde uzlaşılan ortak bir tanım yapılamasa da bu ifadeden, şehirlerin sahip oldukları kaynaklarını etkin şekilde kullanma ve şehrin sakinlerinin daha iyi hizmet alabilmeleri için “modernleşme” çabası anlaşılmaktadır. Ayrıca, büyük şehirlerde artan hızlı nüfus ile birlikte sorunların katlanarak büyüdüğü görülmektedir. Bu sorunların artışı ile beraber ekonomik, toplumsal ve sosyal hayat olumsuz yönde etkilemekte, yaşam kalitesi azalmakta, şehirler marka ve rekabet gücünü kaybetmektedirler. Bu noktada akıllı şehir yaklaşımının, mevcut sorunlara akılcı çözümler üretebilme imkânı yaratabileceği düşüncesi ile devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin ajandasında yer almaktadır.

Amacının ise şehir altyapılarının ve şebekelerinin hiçbir insan müdahalesine ihtiyaç duymadan yapay zekâya ve nesnelerin internetine dayalı sistemlerle yönetilerek yaşam şartlarının önemli ölçüde iyileştirilmesi olduğu söylenebilir. Akıllı şehir yaklaşımına bu çerçeveden bakıldığında, yapılacak olan değişikliğin sadece bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmenin şehir ölçeğinde aktarılmasından ziyade vatandaşların yaşam kalitesinde fark yaratmayı amaçlayan bütünsel bir yaklaşım olarak görülmelidir.

Bir şehri akıllandırma sürecinde en önemli konuların başında büyük veri analizi ve nesnelerin internetidir (Akdamar, 2017). Nesnelerin internetini, “birlikte çalışabilir otonom bilgi ve iletişim teknolojilerine dayanan fiziksel ve sanal şeyleri/nesneleri birbirine bağlayan, insan etkisine ihtiyaç duymadan gelişmiş seviyede hizmet üretebilen altyapı” (International Telecommunication Union) olarak tanımlamak mümkündür. Daha basit bir tanımla, “nesnelerin birbirleriyle haberleşmesini mümkün kılan iletişim altyapısı, nesnelerin interneti” (Terzi ve Ocakçı, 2017, s.12) olarak tanımlanabilir. Şehirlerde insanlara yönelik hizmetlerde yaşanabilecek sorunlar, çeşitli cihazlar, sensörler, iletişim ağ altyapıları, bulut sistemleri ve yazılımlar geliştirilerek çözüme kavuşturulması hedeflenmektedir. Bunu sağlamak için de teknolojik altyapının kurulması, verinin toplanması, verinin amaca yönelik işlenmesi ve sunulan hizmetlerin geliştirilmesi akıllı şehir sürecine yönelik en temel basamaklar olarak belirlenmiştir (Terzi ve Ocakçı, 2017, s.12).

Akıllı şehir kavramını oluşturduğu kabul edilen sekiz bileşeni; “Akıllı altyapı, akıllı güvenlik, akıllı enerji, akıllı yönetim, akıllı eğitim, akıllı sağlık hizmetleri, akıllı bina ve akıllı ulaşım/ hareketlilik” (Kayapınar, 2017, s.15) olarak sıralayabiliriz.

Mevcut eğilimler doğrultusunda dünyanın her bölgesinde kırsaldan şehirlere yönelen insan hareketliliği şehirlerde nüfus baskısı oluşturmaktadır. Bilimsel şehircilik planlama ve uygulamaları ile şehirleşmenin daha sağlıklı gelişmesi, düzensiz ve hızlı şehirleşmenin önlenmesi sağlanabilir. Buradan yola çıkarak akıllı şehirler, büyük metropollerin çevreci bir yaklaşımla ve teknolojinin kullanımı ile kontrol edilmesi (Kayapınar, 2017) olarak yorumlanabilir. Şehrin ihtiyaçlarının akıllı altyapı ve sosyal çevre ile sağlanması; çevre kalitesini önemseyen çevreye uyumlu akıllı tasarımların kullanılması; sağlık, eğitim ve ulaşım gibi kamu hizmetleri için bilgi teknolojileri kullanılması ve şehir güvenliğinde otonom sistemlerden faydalanılması akıllı şehir uygulamalarına örnek olabilir. Akıllı şehirlere ülkemizde yaklaşım, ekonomik temelli sürdürülebilir gelişmeyi ve teknolojiyi esas alan, yaşanabilir şehirler yaratma hedefli olarak söylenebilir. Bu çerçevede, e-belediyecilik hizmetleri, sürücüsüz metro seferleri, turizm bilgi ve tanıtım sistemleri, elektronik denetim sistemleri, otoyol ve köprü geçiş sistemleri gibi uygulamalarla akıllı şehirlere erişimde önemli mesafe kaydedilmesi için, kamu kurum ve kuruluşlarından teknoloji konusunda çalışan özel şirketlere, belediyelerden vatandaşa toplumun tamamının göstereceği ortak çaba ile sağlıklı bir ilerleme sağlanabilir (Kayapınar, 2017).

Bu hususlara ilave olarak, şehirlerin karşı karşıya olduğu yeni öğretisi; artık geniş bir ulus ötesi isyan yelpazesinin sosyal, teknik, politik, kültürel ve finansal ağlarda faaliyet gösterdiği fikrine odaklanmaktadır. Bunların, çağdaş şehirleri ayakta tutan altyapıyı ve kontrol teknolojilerini hedef alarak veya istismar ederek ölümcül tehditler oluşturduğu kabul edilmektedir. Bu tür gizlenmiş tehditlerin, geleneksel askeri veya emniyet güçlerine karşı

korunmak için şehirlerin karmaşası içinde kendilerini gizlediği varsayılmaktadır. Bu tehditlerle mücadele edebilmek için hem ulaşım ve altyapı sistemlerinin hem de günlük şehir yaşam alanları üzerinde odaklanan izleme ve güvenlik sistemlerinin akıllı şehir uygulamaları kapsamında geliştirilmesi gerekmektedir (Graham, 2011).

Aynı zamanda güvenlik güçleri, gelişmiş dünyadaki şehirlerde sivil itaatsizliği ve terörü önlemek için gerekli bir unsur olarak görülmektedir. Sivil olaylar (IMF, G8 veya Dünya Bankası zirveleri gibi) ve küreselleşme karşıtı hareketlerin kışkırttığı protestolar söz konusu olduğunda, devletler kentsel alanlar çevresinde çeşitli güvenlik kuvvetleri konuşlandırmaktadır. Polislin işlevleri ordununkilerle karıştığında, hareket ve toplanma hakları sınırlanmakta ve göstericileri dağıtmak için genellikle şiddet içeren yöntemler kullanılmaktadır. Buna ek olarak, göstericilerle teröristler arasındaki ayırım zaman zaman biraz bulanıklaşmakta, başlangıçta askeri kullanım için geliştirilen yeni teknolojilerin, sivillerin herhangi bir yerde, açıkça güvenliklerini garanti altına alma bahanesiyle davranışlarını ve hareketlerini izlemek ve kontrol etmek için nasıl kullanıldığı görülmektedir (Svitková, 2014).

Pandemi döneminde akıllı şehir uygulamalarının insanların günlük yaşantılarını kolaylaştırmanın yanı sıra insan güvenliği çerçevesinde takip uygulamalarının artışına da neden olduğu görülmektedir. Geçen sürede küresel şehirlerin merkezi hükümetten daha bağımsız hareket etme çabalarının merkezi hükümetleri rahatsız edecek boyutlara geldiği görülmektedir. Merkezi hükümetlerin küresel şehirlerin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmaları küresel şehirlerin birer jeopolitik aktör haline gelmelerinin yolunu açmada ve şehir jeopolitiği çalışmalarına ivme kazandırması olası görülmektedir.

Şehir jeopolitiği kapsamında, belirli sorunlar karşısında istenilen etkiyi yaratmak için sadece askerî ve polisiye seçenekler değil siyasî, ekonomik, toplumsal güç unsurları ile bilgi ve teknoloji bir sistem yaklaşımı içerisinde kullanılmalıdır. Şehir jeopolitiğinin uygulama aracı olan akıllı şehirlerde; kritik sistemler ve bu sistemleri birbirine bağlayan düğüm noktaları vasıtasıyla teknoloji ve insan etkileşimi artırılarak tehdit ve sorunlar karşısında proaktif olunması sağlanabilir. Bu kapsamda toplumsal huzur, refah ve güvenliğin sağlanması için kanun uygulanması ve suç önleme, terörle mücadele, milli güvenlik ve savunma, bilgilerin yayılması dâhil acil durum yönetimi, iş güvenliği, koruyucu güvenlik (insan, mal vb.), e-güvenlik, doğal afet güvenliği, piyasa düzenlemesi, planlama ve altyapı geliştirme gibi birçok konunun eşgüdüm içeren yürütülmesi için günümüzde akıllı şehirlere daha çok ihtiyaç duyulmaktadır (Gordon ve Dion, 2008).

Sonuç

Maslow'un (aktaran McCloud, 2020) ihtiyaçlar hiyerarşisi piramidinin ikinci basamağını güvenlik ihtiyacı oluşturduğuna ve Arnold Wolfers'in (1952, s.484-485) tanımı ile güvenlik sahip olunan değerlere yönelik bir tehdidin ve bundan kaynaklı korkunun olmaması olarak tarif edildiğine göre, merkezi ve yerel yönetimlerin en önemli görevlerinden birisi huzur ve güven sağlamak olarak belirlenebilir. Kopenhag Okulu tarafından geliştirilen sektörel güvenlik yaklaşımı ile askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel konuların güvenlik alanına dâhil edilmesi ile artan şehir nüfusundan kaynaklanan sorunlar bir arada değerlendirildiğinde merkezi ve yerel yönetimlerin karşı karşıya kaldığı sorunlar artmıştır.

Yeni güvenlik ortamında savaş, çatışma, toplumsal olaylar ve terörizm şehirlere taşınmakta, ortaya çıkan tehditler hibrit olarak nitelendirilmektedir. Hibrit tehditler ile birleşen şehirlerin olağan sorunlarının çözümüne yönelik disiplinler arası bir bakış açısı gerekmektedir. Bu bakış açısı ise kuvvet-zaman-mekân arasındaki ilişki ile geleceğe yönelik öngöründe bulunan jeopolitik ve bu bakış açısını şehirlere uygulayan şehir jeopolitiği yaklaşımı ile sağlanabilir. Güvenlik çerçevesinde bakıldığında, yirmi birinci yüzyılın kentsel alanlarında faaliyet gösterecek güvenlik güçlerinin başarısı, mega şehirler için etkili operasyonel yöntemler ile birlikte yeni kadro-malzeme-teşkilatları bünyesine adapte etmesine bağlıdır. Şehirlerde müdahale ve şiddeti azaltmayı amaçlayan angajman kuralları ve operasyonel çözümler geliştirmek, güvenlik ve emniyet güçlerini kentsel ağırlıklı bir dünyada gelecekteki çatışmaların zorluklarıyla yüzleşmek için daha hazırlıklı hale getirecektir. En kötü güvenlik ortamı olduğu düşünülen mega şehirler için öğrenilmiş stratejik bilgi, belirsizlik ve öngörülemezliktir.

2050 yılına kadar, kırsaldan ezici bir çoğunlukla kentsel alana yönelecek dünya nüfusu gerçeği, kentsel çatışmanın anatomisini anlamak için mevcut basit veya tekil bir şablonun olmaması ne şehir çalışmaları uzmanlarına ne de güvenlik uzmanlarına açık bir rehber sunmamaktadır. Daha fazla net bilgi elde etmek ve geleceğe doğru güvenle ilerlemenin en iyi yolu; üniversiteler, düşünce kuruluşları, kamu ve özel sektör çalışanları ile güvenlik birimleri arasında kurulan iş birlikleri yoluyla bütünsel analizlerin gerçekleşmesidir. Bahse konu şehir jeopolitiği yaklaşımı ile konuya bütünsel bir bakış açısı sağlanacağı, geleceğin şehirlerinin güvenli ve yaşanabilir bir modelinin oluşturulacağı, geleceğin akıllı ve güvenli kentlerine yönelik önemli adımlar atılabileceği değerlendirilmektedir.

Şehir jeopolitiği kapsamında küreselleşme, teknolojik gelişme, ulaşım ve iletişimin hızlanması, bilginin katlanma hızının artması sonucu ortaya çıkan yeni tehdit ve risklere karşı kapsamlı bir yaklaşım benimsenerek yeni programlar geliştirilmeli, kaynağı ne olursa olsun kritik altyapıya yönelik tehdit ve risklerin önlenmeli, çeşitli aktörler (kamu, özel, vb.) arasında koordinasyon sağlanmalı, eğitim-sağlık-iş güvenliği konularında toplumun beklentileri

karşılmalıdır. Şehir jeopolitiği yaklaşımıyla bahse konu sorunların çözüme kavuşturularak toplumsal huzur, refah ve güvenliğinin sağlanması akıllı şehirler ve proaktif uygulamalarla mümkün olacaktır.

Türkiye’de akıllı şehir kavramına yönelik çalışmalar, araştırma ve yatırımlar şehir yaşantısının dayattığı bir zorunluluk olarak başlamış olsa da henüz çok ileri bir seviyeye ulaştığını söylemek mümkün değildir. Fakat Türkiye’de kent güvenliği üzerine tartışmalar yapılmakta, projeler hazırlanmakta, makaleler ve kitaplar yayınlanmaktadır. Eleştirel jeopolitik üzerine bir literatür oluşmakla birlikte; bütünsel olarak kent güvenliği, akıllı şehirler ve eleştirel jeopolitiğin iç içe geçtiği ve bir arada değerlendirildiğinde şehir jeopolitiği çerçevesinde çalışma yapılmadığı görülmektedir.

Kaynaklar

- Agnew, J. (2003). *Geopolitics- Re-visioning World Politics*. Routledge.
- Akdamar, E. (2017). Akıllı Kent İdealine Ulaşmada Büyük Verinin Rolü. *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, 10(2).
- Atmaca, A.Ö. (2011) “Yeni Dünyada Eski Oyun: Eleştirel Perspektiften Türk-Amerikan İlişkileri”. *Ortadoğu Etütleri*, 3(1).
- Balbim, R. (2016). Prolegomena: The Hope in The Cities. *The Geopolitics of Cities: Old Challenges, New Issues*, Institute for Applied Economic Research.
- Cox, R.W., (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations. *Millennium - Journal of International Studies*, 10 (2), 126-155.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2019). <https://www.akillisehirler.gov.tr/akilli-sehir-nedir/> (Erişim tarihi: 29.10.2020).
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2017). *Şehircilik Şurası Komisyon Raporları*. Ankara.
- Dierwechter, Y. (2008). *Urban Growth Management and Its Discontents-Promises, Practices, and Geopolitics in U.S. City-Regions*. New York: Palgrave Macmillan.
- Dodds, K.J. (2005). *Global Geopolitics, A Critical Introduction*. Routledge.
- Evans, M. (2016). Future war in cities: Urbanization’s challenge to strategic studies in the 21st century. *International Review of the Red Cross*. 98 (1), 37-51.
- Fregonese, S. (2012). Urban Geopolitics 8 Years on Hybrid Sovereignities, the Everyday, and Geographies of Peace. *Geography Compass* 6/5. Blackwell Publishing, 290-303.
- Graham, S. (1998). Global Grids of Glass: On Global Cities, Telecommunications and Planetary Urban Networks. *Urban Studies*, 36.
- Graham, S. (2004). Cities as Strategic Sites: Place Annihilation and Urban Geopolitics. *Cities, War and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Graham, S. (2010). When Infrastructures Fail. *Disrupted Cities When Infrastructure Fails*. New York: Routledge.
- Graham, S. (2011). War Re-enters the City. *Cities Under Siege: The New Military Urbanism*. London: Verso.

- Ingram, A. ve Dodds, K. (2016). *Spaces of Security and Insecurity: Geographies of the War on Terror*. Routledge.
- International Telecommunication Union, "Internet of Things Global Standards Initiative", <https://tinyurl.com/y3sz9r6d> (Erişim tarihi: 29.10.2020).
- İbn Haldun (2007). *Mukaddime*. Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kayapınar Y.E. (2017). Akıllı Şehirler ve Uygulama Örnekleri. *İTÜ Vakfı Dergisi*. 77.
- Küçükay, A. (2019). Suç Önleme Stratejileri ve Güvenlik Politikalarına Psikolojik Bir Bakış. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 38.
- Mcloud, S. (2020). Maslow's Hierarchy of Needs, <https://www.simplypsychology.org/maslow.html> (Erişim tarihi: 15.12.2020).
- Gordon, K. ve Dion, M. (2008). Protection of 'Critical Infrastructure' and the Role of Investment Policies Relating to National Security". Investment Division, Directorate for Financial and Enterprise Affairs Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris.
- Pickett, N. (2019). "Emergent Stateness: Critical Urban Geopolitics in Slavutych. East/West". *Journal of Ukrainian Studies*. 6 (11-31).
- Robb, J. (2004). Cascading System Failure, https://globalguerrillas.typepad.com/globalguerrillas/2004/05/cascading_syste.html (Erişim tarihi: 15.12.2020).
- Rokem, J. ve Boano, C. (2018) *Urban Geopolitics: Rethinking Planning in Contested Cities*, Routledge, New York.
- Sassen, S. (2012). An Emergent Urban Geopolitics, <http://www.saskiasassen.com/pdfs/london/an-emergent-urban-geopolitics.pdf> (Erişim tarihi: 15.12.2020)
- Siami, Q. ve Abadi, H.K. (2008). Urban Geopolitics and Violence to Iranian cites, Critical theory of urban destruction in Iraq war with Iran", https://scholar.google.com.tr/scholar?q=Urban+Geopolitics+and+Violence+to+Iranian+cites&hl=tr&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholart (Erişim tarihi: 29.10.2020)
- Svitková, K. (2014). Contemporary Security from The Urban Standpoint: Cities in The Face of Risks and Strategic Threats for Spain. *Journal of the Spanisch Institute of Strategic Studies*. 3.
- Terzi, F. ve Ocakçı, M. (2017). Kentlerin Geleceği: Akıllı Kentler. *İTÜ Vakfı Dergisi*, 77.
- Tuathail, G.Ó. (2000). The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft, and Security at the Millennium. *Annals of the Association of American Geographers*. 90 (1).
- Wilkinson, D. (1985). Spykman and Geopolitics. C.E. Zoppo and C. Zorgbibe (ed.), *On Geopolitics: Classical and Nuclear*. NATO ASI Series, Vol 20, Dordrecht: Springer.
- Wolfers, A. (1952) National Security As An Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly*. 67 (4).
- UN Department of Economic and Social Affairs. (2014). *World Urbanization Prospects: The 2014 Revision - Highlights*. New York.
- United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat). (2007). *Enhancing Urban Safety And Security Global Report On Human Settlements 2007*. London: Earthscan.

COVID-19 Pandemisinin Hisse Senedi Piyasalarına Etkisi: Vaka ve Ölümlerin Yoğun Olduğu Ülkeler ile Türkiye İncelemesi

Kübra SAKA ILGIN*

Salim Sercan SARI**

Öz

Aralık 2019'da ortaya çıkan ve yaklaşık bir yıldır devam eden COVID-19 Koronavirüs salgını dünyayı etkisi altına alarak küresel sosyo-psikolojik ve finansal krize neden olmuştur. Bu çalışmanın amacı COVID-19'a bağlı toplam vaka ve ölüm sayılarının en fazla olduğu ülkelerde ve Türkiye'de toplam günlük vaka ve ölüm sayıları ile bu ülkelere ait hisse senedi piyasaları arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını araştırmaktır. Yöntem olarak Toda-Yamamoto nedensellik analizinin kullanıldığı çalışmada 18.02.2020 ile 30.09.2020 dönemine ait günlük veriler kullanılmıştır. Sonuç olarak inceleme dönemi itibarıyla COVID-19 Koronavirüs pandemisine bağlı dünyada en fazla toplam günlük vaka ve ölüm sayısına ulaşan ilk 5 ülke olan ABD, Hindistan, Brezilya, Rusya ve Kolombiya ile Türkiye'de gözlenen toplam vaka ve ölüm sayılarından hisse senedi piyasalarına doğru nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Koronavirüs, Pandemi, Hisse senedi piyasası, Nedensellik.

The Impact of COVID-19 Pandemic on Stock Markets: Investigation of Countries with Intensive Case and Deaths and Turkey

Abstract

The COVID-19 Coronavirus pandemic, which emerged in December 2019 and has been ongoing for about a year, has affected the world and caused global socio-psychological and financial crisis. The aim of this study is to investigate whether there is a causality relationship between daily total case and death numbers and stock markets of the countries that seen widely daily total case and death numbers dependent on COVID-19. In the study it is used the Toda-Yamamoto causality analyzes method, daily data for the period of 18.02.2020 and 30.09.2020 were exploited. As a result, it was determined that there are causality from total case and death numbers to stock market which all selected countries that reached the top 5 daily total case and death numbers dependent on COVID-19 Coronavirus pandemic in the world; US, India, Brasil, Russia and Colombia and also Turkey.

Keywords: COVID-19, Coronavirus, Pandemic, Stock market, Causality.

Geliş/Received: 19. 10. 2020

Kabul/Accepted: 22. 12. 2020

* Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar 'kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

*Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, kubra.saka@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5797-9617

** Arş. Gör. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İşletme Bölümü, salim.sari@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2607-5249

(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Dünya genelinde binlerce insanın ölümüne yol açan salgın hastalıkların içinde bulunduğumuz yüzyılda çeşitliörnekleri bulunmaktadır. Bunlar; Severe AcuteRespiratorySyndrome-Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS-CoV)-2002; H5N1 AvianInfluenza-(İnfluenzaKuş Gribi)-2009 ve Middle East RespiratorySyndrome-Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS-CoV-2012) virüslerinin neden olduğu salgın hastalıklardır. Son olarak 2019 yılı sonlarında bu virüslerden farklı olduğu tespit edilen yeni tip bir koronavirüs (COVID-19) salgın hastalık olarak tanımlanmıştır (Üstün ve Özçiftçi, 2020).

COVID-19Koronavirüsü, ilk olarak 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Hubei eyaleti, Wuhan şehrinde küçük bir pazarda ortaya çıkan bir salgın türüdür. Dünya Sağlık Örgütü bu salgını 12 Mart 2020 tarihinde 'pandemi' olarak ilan etmiştir. Salgının başlangıç noktası Çin olmasına rağmen, 10 Ekim 2020 tarihinde 200'den fazla ülkede 37 milyondan fazla onaylanmış COVID-19 vakası ve ne yazık ki bir milyonu aşkın ölüm sayısı bulunmaktadır. Vaka ve ölüm sayıları her geçen gün artmaktave salgın tüm dünyayı etkisi altına almaktadır. COVID-19Koronavirüsü onlarca ülkede hızla yayılmaya devam etmektedir. 10 Ekim 2020 itibariyle vaka sayısı dikkate alınarak ele alınan verilerdeCOVID-19'un en çok etkilediği ilk on ülke sırasıyla ABD, Hindistan, Brezilya, Rusya, Kolombiya, İspanya, Arjantin, Peru, Meksika ve Fransa olduğu görülmektedir (worldometers). Dünyanın önde gelen ekonomilerinin COVID-19'dan bu denli etkilenmiş olması, pandeminin küresel ekonomiyi tahmin edilenden daha fazla etkileyeceğini gözler önüne sermektedir. Son derece hızlı ve karmaşık bir şekilde yayılan, bir milyondan fazlacankaybınayol açan pandemininoluşturduğuendişe ve panik ortamı tüm dünyada sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetleri etkilemeye başlamıştır. Salgının yayılımını engelleyebilmek amacıyla birçok ülkede sınırlar kapatılmış, uçuşlar iptal edilmiş, sokağa çıkma yasakları getirilmiş ve olağanüstü hal ilan edilmiştir. Bu süreçte uluslararası ticaret ve küresel ekonomi de pandemiden olumsuz etkilenmiştir. Çoğu ülkede birçok sektörde üretimler durma noktasına gelmiştir. Tüm bu olumsuz gelişmeler döviz kurlarını, ülke ekonomilerini ve finansal piyasaları içinden çıkılması her geçen gün zorlaşan bir darboğaza itmektedir.

Bir şirketin piyasa değeri, büyük ölçüde mevcut ekonomik durumuna ve gelecekteki görünümüne bağlı olduğu gibi, belirli bir ülkenin borsasında listelenen tüm şirketlerin değeri, o ülkedeki küresel ekonomik duruma ve gelecekteki görünümüne bağlı olacaktır. Bu durum, hisse senedi fiyatlarındaki değişikliklerin, piyasa tarafından meydana gelen veya beklenen ekonomik değişikliklerle ilişkili olduğu anlamını ortaya çıkarmaktadır (Peiro, 2016). Küresel finansal krizlerden önce yatırımcı aktörler yükselen ve düşen hisse senetlerini sürekli takip etmektedir. Yatırımcıların riskten kaçındıkları ve hisse senetlerinin oynaklığının risk yoğunluğunun bir

ölçüsü olduğu kabul edildiğinden optimum bir yatırım kararı verebilmek için hisse senedi fiyatını etkileyen faktörler hakkında bilgi ve farkındalığa sahip olunması tavsiye edilmektedir. Hisse senedi fiyatını etkileyen faktörler ise çeşitli iç ve dış faktörlerle ilişkilendirilmektedir. COVID-19 Koronavirüs pandemisi gibi beklenmedik durumlar dış faktörler arasında yer almaktadır (Sharif, Purohit ve Pillai, 2015).

Geçmişten bugüne yaşanan kriz dönemlerinde finansal piyasaların önemli bir göstergesi olan hisse senedi piyasaları finansal aktörlere ekonomik gidişat hakkında yararlı bilgiler sağlamaktadır. COVID-19 Koronavirüs salgını ile birlikte yaşanan aşırı belirsizlik ve endişe ortamında hisse senedi piyasalarında önemli değişimler yaşanmıştır. Finansal aktörlerin duyduğu gelecek kaygısı dünyanın önde gelen borsalarında yüksek dalgalanmalara neden olmuştur. Günlük olarak yayımlanan COVID-19 vaka ve ölüm sayılarındaki veriler ışığında 30 Eylül 2020 tarihi itibarıyla en çok ölümün gerçekleştiği ilk beş ülke ve Türkiye hisse senedi piyasalarının ele alındığı çalışmada söz konusu ülkelerin piyasaları da COVID-19 şokundan olumsuz olarak etkilenmiştir. Belirtilen tarihte en çok ölümün yaşandığı ilk beş ülke sırasıyla ABD, Hindistan, Brezilya, Rusya ve Kolombiya'dır. ABD Dow Jones Endeksi salgının yayılmasıyla keskin düşüşler yaşamış ve Mart 2020'de son 3 yılın en düşük seviyesine gerilemiştir. Hindistan'ın göзде endeksi BSE Sensex Endeksinde salgın sürecinde yaşanan olumsuz gelişmelerden dolayı 2017 yılından bu zamana en düşük seviye Mart 2020'de gerçekleşmiştir. Brezilya Bovespa Endeksi ülkenin her tarafından gelen COVID-19'a bağlı ölüm haberleriyle birlikte 2017 yılından beri en düşük seviyesini Mayıs 2020'de yaşamıştır. Rusya'yı etkisi altına alan salgın MOEX Endeksi üzerinde 2020 Mart ayında yaşanan düşüşle beraber 2019 Mart ayından beri en düşük seviyesine inmiştir. Kolombiya'nın en önemli endeksi olan COLCAP Endeksi 2020 yılında yaklaşık yüzde 35 düşüşle Ekim 2020 ayında son 11 yılın en düşük seviyesini görmüştür. Türkiye'de işlem gören ve piyasa hacmi en yüksek olan BİST 100 Endeksi ise 2017 Mart ayından beri en düşük seviyesini Mart 2020'de görmüştür (Investing, 2020). Ülkelerin önde gelen piyasa endekslerindeki hareketlerden de anlaşılacağı üzere, tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgınının küresel finansal piyasalarda da ciddi bir krize yol açtığı ifade edilebilmektedir.

Bu çalışma 18 Şubat 2020 tarihinden itibaren dünyada COVID-19 salgınına bağlı en çok vakanın gerçekleştiği ilk beş ülke ve Türkiye'deki vaka ve ölüm sayılarının bu ülkelerin hisse senedi piyasalarına etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, güncel verilere göre salgından en fazla etkilenen ülke piyasalarının araştırma konusu olması ve kullanılan analiz yönteminin daha önceki çalışmalardan farklı olması bakımından özgün bir çalışmadır. Bu kapsamda girişten sonra ilgili literatür taraması yapılmıştır. Devamında kullanılan veri seti ve yöntem açıklanarak analiz sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son olarak sonuç kısmı ile araştırma sonlandırılmıştır.

Literatür

Bu bölümde COVID-19 Koronavirüs salgını süresince Türkiye ve Dünya’da yapılmış olan, salgının finansal piyasalara olası etkilerini inceleyen çalışmalar taranmış ve özetlenmiştir.

Açıkgöz ve Günay (2020), yaptıkları çalışmada dünya ve Türkiye için ele alınan verilere göre maliyetlerle alakalı pandeminin sektörel olarak kısa ve uzun vadeli küresel ekonomik etkilerinin ilk tepkilerini göstermeyi amaç edinmişlerdir. COVID-19’un ekonomik sonuçlarını dikkate alarak var olan raporları ve tartışmaları özetlemiş ve bazı çıkarımlarda bulunmuşlardır. Bulgularda ise COVID-19 pandemisinin çalışanlar, müşteriler, tedarik zincirleri ve finansal sistem üzerinde önemli negatif etkileri olduğu ortaya çıkmıştır.

Albulescu (2020a), yaptığı çalışmasında COVID-19 rakamlarının ham petrol fiyatları üzerindeki olası etkisini incelerken finansal oynaklığın ve Amerika Birleşik Devletleri ekonomi politikasındaki belirsizliğin etkisini ölçmeyi amaç edinmişlerdir. COVID-19’un günlük yeni enfeksiyon vakalarının uzun vadede ham petrol fiyatları üzerinde önemli boyutta bir olumsuz etkisi olduğunu ARDL tahmini ile göstermiştir.

Albulescu (2020b), çalışmasında ise COVID-19’un uluslararası takip edilmesinin başlamasından 40 gün sonra, yeni enfeksiyon ve ölüm oranlarına ilişkin resmi rakamların finansal piyasaların oynaklık endeksine (VIX) olası etkisini incelemiştir. Bulgularda Çin’de ve Çin dışında duyurulan yeni vakaların VIX üzerinde karışık bir etkisi olmasına rağmen, ölüm oranının VIX endeksini olumlu etkilediğini göstermiştir.

Aslam, Mohmand, Ferreira, Memon, Khan, ve Khan (2020), COVID-19’un 56 küresel hisse senedi endeksi üzerindeki etkisini karmaşık bir ağ yöntemi kullanarak analiz etmeyi amaçlamışlardır. Bulgularda, COVID-19 nedeniyle düğüm değişiklikleri biçiminde yapısal bir değişiklik, azalan bağlantı ve ağın topolojik özelliklerinde önemli farklılıklar ortaya koymuşlardır. Gelişmekte olan pazarların ağ yapısında, düğümlerin eşzamanlı davranmasıyla bir bulaşma etkisi de tespit etmişlerdir. Ayrıca coğrafi konumlandırmaya dayalı olarak dünya borsa ağında önemli bir kümelenme ve homojenliği ortaya koymuşlardır.

Baker, Bloom, Davis, Kost, Sammon ve Viratyosin (2020), yapmış oldukları çalışmalarında COVID-19 gelişmelerinin ABD’de borsa davranışındaki etkisini incelemiş ve önceki salgınlar ile karşılaştırmalarda bulunmuşlardır. Bulaşıcı hastalık salgınlarına yönelik haberlerin etkisini değerlendirmek için otomatik veri ve gazete makalelerini ele almışlardır. COVID-19 salgınının gelişmeleri ile ilgili bilgilerin büyük bir çoğunlukla 24 Şubat 2020’den günümüze büyük günlük ABD borsa hareketlerinin baskın itici gücü olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Barut ve Yerdelen Kaygın (2020), çalışmalarında Covid-19 toplam vaka sayısı ile Türkiye, İtalya, İspanya, Hollanda ve Çin borsa endeksleri arasında eşbütünleşme olduğu, Almanya, Fransa, Belçika, İsviçre, İngiltere ve ABD borsa endeksleri arasında ise eşbütünleşme olmadığını tespit etmişlerdir.

Beck (2020), çalışmasında COVID-19'un küresel finansal sistem veya küresel ekonomi üzerinde yakın gelecekteki gibi sonuçlar doğurabileceği konusundaki olasılıkları belirtmişlerdir. Finansal sistemdeki olabilecek operasyonel sıkıntılara odaklanmak, müdahalede bulunmaya hazır olduklarını açık bir şekilde göstererek finansal piyasalara olan güveni güçlendirmek ve kuyruk riski olaylarını dikkate alarak, başarısız bankaların olabilecek müdahalelerine ve çözümlerine hazır olmak gibi önerilerini belirtmişlerdir.

Çetin (2020), yaptığı çalışmada koronavirüs salgını Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi, hisse senedi borsa endeksi ve genel ekonomik faaliyetlerin düzeyi açısından incelemiştir. Ulaşılan bulgular, ele alınan dönemde sosyal mesafe ve sokağa çıkma kısıtlaması uygulamasının genel ekonomik faaliyetlerin seviyesini düşürdüğünü ancak hisse senedi fiyatları üzerinde olumsuz bir etkide bulunmadığını ortaya çıkarmıştır. Genel olarak ise sonuçlar, koronavirüs krizinin zirvede olduğu dönemde sokağa çıkma kısıtlaması, yurt içi seyahat kısıtlaması ve yurt dışı seyahat kısıtlaması uygulamaları ile para politikası kararlarının ve kamu harcamaları tutarının genel ekonomik faaliyetlerin seviyesiyle anlamlı bir ilişkide bulunduğunu ve etkilediğini meydana çıkarmıştır. Para politikası kararlarının kısa dönemde COVID-19 pandemisinin etkilerini hafifletmede kamu harcamaları uygulamasından daha etkili olduğu belirtilmiştir.

Ekren (2020), çalışmasında dünya ekonomisi üzerinde büyük bir olumsuzluğa neden olan COVID-19 pandemisi'nin İran İslam Cumhuriyeti'nin ekonomisi üzerine etkilerini ve İran'ın COVID-19 salgını karşısında ki var olan ekonomik kapasitesi ve aldığı tedbirlerden bahsetmiştir. Sonuçta İran hükümeti'nin, hızlı ve etkili bir yönetim oluşturamadığı takdirde, yakın gelecekte siyasi ve sosyal huzursuzluğa neden olabilecek önemli iş kayıplarıyla karşılaşılmasının olası olduğunu belirtmiştir.

Erik, Lombardi, Mihaljek ve Shin (2020), çalışmalarında dünyayı sarsan COVID-19 sürecinde Küresel Satın Alma Yöneticileri Endeksleri, dünya ticareti ve küresel finansal koşullarının parametreleri arasındaki ampirik ilişkiyi, geniş dolar endeksinden yola çıkarak araştırmışlardır. Doların reel ekonomik aktivite ve küresel ticaret üzerindeki etkisinin GSYİH'dan beri, VIX'in ise azaldığını belirtmişlerdir.

Göker, Eren ve Karaca (2020), çalışmalarında COVID-19 pandemisinin Borsa İstanbul sektör endeks getirileri üzerindeki olası etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada, salgından etkilenme durumunu sektör bazında ele almışlardır. BIST'te yer alan 26 sektöre ait verilerden hareketle yapılan olay çalışması bulgularına göre, araştırılan olay dönemlerinin

çoğunda çoğu sektörün negatif Birikimli Ortalama Olağanüstü Getiriye (CAAR) ulaştığı, bazı dönemlerde ise farklı sektörlerin CAAR değerlerinin pozitif olduğu belirtilmiştir. En yüksek kaybın Spor, Turizm ve Taşımacılık sektörlerinde olduğu belirlenmiştir.

Güler (2020), çalışmasının amacı COVID-19Koronavirüs döneminde bankalara yapılan itiraz ve şikayetleri kategorilerine göre ayırarak müşteri beklentilerinin belirlemiş ve sektöre fayda sağlayacak çözüm önerileri sunmuştur. Nitel olarak yapılan araştırmada verilere ulaşıldıktan sonra referans kodunu kaydederek iletinin türünü belirlemiş ana konu ve alt konuyu saptamıştır. Analizler sonucunda banka müşterilerinin en çok bankaların ürün ve hizmetlerinden kredi kartları, krediler ve çağrı merkezileri konusunda ileti gönderdikleri sonucuna ulaşmıştır.

Gülhan (2020), COVID-19pandemisinin Borsa İstanbul üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmayı, günlük veriler ile kısa ve uzun vadeli tahminler kullanılarak hata düzeltme ve sağlam modeller kullanarak yapmıştır. Bağımlı değişken olarak BIST 100 endeksi, bağımsız değişken olarak ise COVID-19 ölüm oranı, döviz kuru, korku endeksi, bulaşıcı hastalıklar ve sermaye piyasaları, oynaklık endeksi ve uluslararası hisse senedi endeksi kullanılmıştır. Bulgularda seçilen değişkenlerin eşbütünlük olduğu belirlenmiş ve hata düzeltme modelinin tahmin edilerek uzun vadede düzeltme oranı tahmin edilmiştir. Sonuçlara göre, pandemi süreci, seçilen kontrol değişkenleri ile kısa ve uzun vadede BIST 100 üzerinde etkilemiştir.

Gümüş veHacıevliyagil (2020), COVID-19'un ölüm ve vaka sayıları ile salgının en fazla etkilediği turizm ve ulaştırma sektörleri özelinde borsa endeksleri arasındaki ilişki incelenmişlerdir. COVID-19 hastalığının etkisini temsilen virüs dolayısıyla yaşanan günlük ölüm sayıları ve günlük virüse yakalanan hasta vaka sayılarını bağımlı değişkenler olarak almışlardır. İki ayrı model kurularak salgın ile virüsün etkisi altına aldığı Borsa İstanbul Turizm Endeksleri ve Ulaştırma Endeksleri bağımsız değişkenler olarak incelemişlerdir. Araştırma sonucunda vaka sayıları ile endeks serileri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilemezken, salgındaki ölüm sayıları ile bağımsız değişkenlerin uzun dönemde eşbütünlük olarak birlikte ters yönde hareket ettiği bulunmuştur.

Hacıevliyagil ve Gümüş (2020), çalışmalarında Covid-19'un en fazla vaka sayısının görüldüğü 10 ülkedeki (Türkiye, Brezilya, Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, İspanya, Rusya, Çin, ABD) ölüm ve vaka sayıları ile bu ülkelere ait borsa endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Sonuca bakıldığında ülkeden ülkeye farklılık olduğu, bazı ülkelerde Covid-19 ölüm ve vaka sayılarının farklı etkileşim sergilediği görülmüştür.

Kılıç (2020), çalışmasında COVID-19 Koronavirüs salgınının Borsa İstanbul sektör getirileri üzerindeki etkisini olay etüdü yöntemi aracılığıyla araştırmıştır. Yaptığı analiz

sonucunda endekslerin çoğunda negatif anormal getirilerle karşılaşmıştır. Sektör bazlı yaptığı incelemede en yüksek negatif getirilerin turizm ve tekstil sektörlerinde, pozitif getirinin ise ticaret sektöründe olduğunu belirtmiştir.

McKibbin ve Fernando (2020), COVID-19'un getirdiği olası ekonomik sonuçları anlayabilmek için McKibbin ve arkadaşları tarafından 2003 ve 2006 yıllarında geliştirilen modeli genişleterek önümüzdeki yıl bu salgının nasıl gelişebileceğine dair yedi farklı senaryoyu incelemişlerdir. Söz konusu senaryolar bir salgının bile kısa vadede küresel ekonomiyi önemli ölçüde etkileyebileceğini göstermiştir. Bu senaryolarla özellikle sağlık sistemlerinin daha az gelişmiş ve nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu daha az gelişmiş ekonomilerde halk sağlığı sistemlerine daha fazla yatırım yapılmasının önlenebileceği maliyetlerin ölçeğini göstermişlerdir.

Onali (2020), çalışmasında dünya üzerinde etkisi her geçen gün artan COVID-19 vakalarının ve ilgili ölümlerin ABD borsası üzerine yapacağı etkisini ele alarak işlem hacminde ve oynaklık beklentilerinde değişikliklerle beraber haftanın günü etkilerini de incelemişlerdir. Sonuçta, COVID-19 krizinden büyük ölçüde etkilenen ABD ve diğer altı ülkedeki vaka ve ölüm sayısındaki değişikliklerin, Çin için bildirilen vaka sayısı dışında ABD borsa getirileri üzerinde bir etkisi olmadığını bulmuşlardır. VAR modelleri ile, İtalya ve Fransa'da bildirilen ölüm sayısının borsa getirileri üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu ve VIX getirileri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu açıklamışlardır. Şubat 2020'nin sonu itibarıyla VIX'in borsa getirileri üzerindeki olumsuz etkisinin büyüklüğünün üç kat arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Özdemir (2020), COVID-19 pandemisinin BIST sektör endekslerine etkisini araştırmayı amaçlamıştır. COVID-19 vaka ve vefat sayıları ile sektör endekleri arasındaki asimetrik ilişki Hatemi-J asimetrik nedensellik testi ile incelenmiştir. Bulgularda, COVID-19 vaka sayısındaki pozitif şokların mali endekste negatif şoka neden olduğu tespit edilirken, vefat sayısı ile mali endeks arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. COVID-19 vaka ve vefat sayılarındaki pozitif (negatif) şok Teknoloji endeksinde pozitif şoka neden olmuştur. Sonuçlarda, COVID-19 pandemisinin Mali sektör endeksini olumsuz yönde etkilediği, Teknoloji sektör endeksini pozitif yönde etkilediği gösterilmiştir.

Öztürk, Şişman, Uslu ve Çıtak (2020), çalışmalarında COVID-19 salgınının finans piyasaları üzerindeki etkisini günlük verilerin sabit etkiler yöntemiyle incelemişlerdir. Bulgular, sektörel endekslerin Avrupa ve Dünya vaka sayılarından Türkiye'deki vaka sayılarından daha çok etkilendiğini belirtmişlerdir. COVID-19 salgınının olumsuz ekonomik etkileri en çok metal ürünleri ve makine sektörlerinde görülmüştür. Spor, bankacılık ve sigortacılık sektörleri ise bu endüstrileri takip etmiştir. Ekonomik durgunluk olmasına rağmen ülkede yiyecek-içecek, toptan-perakende satış ve gayrimenkul yatırım sektörlerinin ise salgından en az etkilenen sektörler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şenol ve Zeren (2020), çalışmalarında 21 Ocak 2020 ve 7 Nisan 2020 tarihleri arasında COVID-19 salgınının küresel pazarlar üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Küresel pazarları ise Morgan StanleyCapital International (MSCI) 'World, gelişmekte olan pazar, Avrupa ve G7 endeksleri tarafından ele alınmışlardır. FourierEşbütünlüşme testi ile yaptıkları analizde, hisse senedi piyasaları ile COVID-19 arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Tayar, Gümüştekin, Dayan veMandi (2020), çalışmalarında COVID-19pandemisinin Türkiye'deki sektörel etkilerini incelemek amacıyla Basit Lineer Regresyon analizi yapmışlardır. Türkiye'deki aktif vaka sayılarındaki günlük değişim bağımsız değişken olarak, BIST sektör endekslerindeki günlük değişim bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Sonuçta Türkiye'de COVID-19pandemisinin Elektrik, Ulaştırma, Mali, Sınai, Teknoloji sektör endekslerinde anlamlı ve olumsuz etkilere sahip olduğu gösterilmiştir. Ayrıca ele alınan 10 sektörde COVID-19pandemisinin Ticaret sektörü hariç olmak üzere farklı anlamlılık düzeyinde olumsuz etkilerinin olduğu belirlenmiştir.

Zeren ve Hızarcı (2020), çalışmalarında COVID-19Koronavirüs salgınının borsalar üzerindeki olası etkilerini bulmayı amaç edinmişlerdir. Hem COVID-19 günlük ölüm ve vaka sayılarının, eşbütünlüşme testi kullanılarak borsalar üzerindeki olası etkilerini incelemişlerdir. Sonuç olarak toplam ölümlerle incelenen tüm borsaların uzun vadede birlikte hareket gösterdiğini belirtmişlerdir. Toplam vakaların SSE, KOSPI ve IBEX35 ile eşbütünlüşme ilişkisi içerisinde olduğu ve bu vakaların FTSE MIB, CAC40, DAX30 ile eşbütünlüşme olmadığını açıklamışlardır. Yatırımcıların borsa yatırımlarından kaçınmalarını, altın piyasalarına yönelmelerinin uzun vadede en optimumtercihlerden biri olduğunu belirtmişlerdir.

Zhang, Hu veJi (2020), küresel finans piyasalarında ülkeye özgü risklerin ve sistemik risklerin genel modellerini haritalamayı amaçlayarak COVID-19 salgınının borsa riski üzerindeki etkisinin basit ama orijinal bir istatistiksel analizini sunmuşlardır. Sonuçlar pandemiye yanıt olarak küresel finansal piyasa risklerinin önemli ölçüde arttığını göstermiştir. Ele alınan ülke grubundaki piyasalar ulusal düzeydeki politikalara ve pandeminin genel gelişimine farklı tepkiler verdiğinden, ülkelerin bu zorlukları yenmek için birlikte çalışmadığı gerçeği görülmüştür. Bu durumda küresel toplulukta parçalanma eğilimine neden olacağı belirtilmiştir.

Bu çalışma, COVID-19 pandemisinin başladığı günden bugüne kadar en yoğun yaşandığı ilk beş ülkeyi ve bunun yanı sıra Türkiye'yi de kapsamı açısından ilgili literatürden farklılık göstermekte ve literatüre katkı sağlamaktadır. Ayrıca; bu süreçte gözlenen toplam vaka ve ölüm sayıları ile incelenen ülkelerin hisse senedi piyasaları arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırıldığı bu çalışmada daha önce yapılan çalışmalarda kullanılan analizlerden farklı bir yöntem olan Toda-Yamamoto nedensellik analizinin kullanılmıştır.

Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada ele alınan verilerden; COVID-19 verileri worldometer.com adresinden, ele alınan ülkelerin hisse senedi kapanış fiyatı verileri investing.com adresinden günlük veri setleri haline ulaştırılmıştır. Veri seti 18 Şubat 2020 ve 30 Eylül 2020 dönemini kapsamaktadır.

Hisse senedi piyasalarını temsilen; Amerika için DOW-JONES endeksi, Hindistan için BSE-SENSEX endeksi, Brezilya için BOVESPA endeksi, Rusya için MOEX, Kolombiya için COLCAP ve Türkiye için BIST-100 endeksi günlük kapanış fiyatları kullanılmıştır. Çalışmanın bağımsız değişkenleri ise ilgili ülkeler için COVID-19'a bağlı günlük toplam vaka ve toplam ölüm sayısı verileridir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin büyüme oranları alınarak değişkenler analize tabi tutulmuştur. Çalışmanın analizi için Eviews 10 paket programından faydalanılmıştır.

Zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkilerinin incelendiği çoğu akademik çalışmada Granger nedensellik analizi uygulanmaktadır. Granger'in (1969) çalışmasında belirttiği üzere; rassal bir X değişkeninin geçmişi, rassal bir Y değişkeninin geleceği hakkında daha iyi tahmin imkânı sağlıyorsa; X değişkeni Y değişkeninin Granger nedenidir.

Fakat klasik Granger nedensellik testinin bazı eksiklikleri bulunmaktadır. Bunlar; sahte regresyon problemlerine yol açabilmesi ve ilgili F testi sonuçlarının, değişkenlerin düzey değerlerinde eşbütünlük olmadıkça geçerli sayılmamasıdır. Ekonometri alanındaki gelişmeler, ekonomik zaman serileri arasındaki nedensellik testine alternatif olarak Engle ve Granger (1987) hata düzeltme modelini ve Johansen ve Juselius (1990) vektör oto regresyon hata düzeltme modelini geliştirmişlerdir. Toda ve Yamamoto (1995) ise çalışmasında bu testlerin daha karmaşık olduğunu ve sıkıntı parametrelerinin değerlerine duyarlı olduğunu dolayısıyla sonuçlarının güvenilir olmadığını ortaya koymuştur. Bu doğrultuda Toda ve Yamamoto (1995) tarafından bütünlük ve eşbütünlük süreçlerle genişletilmiş seviye VAR modeline dayalı yeni bir nedensellik yöntemi geliştirilmiştir. Bu yöntemin avantajı, değişkenlerin bütünlük ve eşbütünlük özelliklerini önceden test etmenin gerekli olmaması ve bu testlere dayalı olası önyargılardan kaçınmaktır (Gillani, Rehman ve Gill, 2009).

Toda ve Yamamoto analizinde, VAR(k) modelinin parametrelerindeki kısıtlamaları test etmek amacıyla Modifiye Wald (MWALD) testi kullanılmaktadır. Bu test ile sınırdaki serbestlik derecesi ile asimptotik Ki-kare dağılımına sahip olan VAR(k+d_{max}) modeli tahmin edilmektedir. Burada k, VAR modelinin gecikme sayısı ve d_{max}, maksimum bütünlük derecesidir.

Toda ve Yamamoto testi uygulanırken herhangi bir ön test uygulama koşulu bulunmasa da değişkenlerin maksimum bütünlük derecelerini belirlemek amacıyla analizden önce ADF (Augmented Dickey Fuller) ve/veya PP (Phillips Perron) gibi birim kök testleri uygulanmaktadır. Bunun yanı sıra; bu analizin uygulanabilmesi için maksimum bütünlük derecesinin optimal gecikme sayısından büyük olmaması gerekmektedir (Yenilmez ve Erdem, 2018).

Toda ve Yamamoto prosedürünün uygulanmasında iki önemli adım bulunmaktadır. İlki; sistemdeki değişkenlerin maksimum bütünleşme derecelerinin (d_{max}); ikincisi ise değişkenlerin gecikme uzunluklarının (k) belirlenmesidir. Gecikme uzunlukları belirlenirken LR, FPE, AIC, SBC ve HQ gibi bilgi kriterlerinden yararlanılmaktadır. Belirlenen gecikme uzunluğuna göre VAR (k) modeli oluşturulup değişkenlerin maksimum eşbütünleşme sayıları belirlendikten sonra $p=(k+d_{max})$ toplam gecikmelerle VAR(p) modelleri tahmin edilir. Üçüncü adım ise; Granger nedenselliğinin belirlenebilmesi amacıyla VAR(k) modellerine Wald testinin uygulanmasıdır.

Toda ve Yamamoto (1995), Granger nedensellik testini Görünüşte İlişkisiz Regresyon (Seemingly Unrelated Regression-SUR) tekniğiyle iki denklem sistemini tahmin ederek geliştirmişlerdir. Model aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^{k+d} \gamma_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d} \gamma_{2i} X_{t-i} + \varepsilon_{yt} \quad (1)$$

$$X_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^{k+d} \delta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d} \delta_{2i} X_{t-i} + \varepsilon_{xt} \quad (2)$$

Burada k optimal gecikme uzunluğunu; d maksimum bütünleşme derecesini ve ε_{yt} ile ε_{xt} ise beyaz gürültülü olduğu varsayılan hata terimlerini ifade etmektedir. Nedenselliğin yönünü belirlemek amacıyla uygulanan Wald testinin hipotezleri ise aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

- (a) (1) nolu denklemdeki $\gamma_{2i} \neq 0$ ise; X_t, Y_t 'nin Granger nedenidir.
- (b) (2) nolu denklemdeki $\delta_{2i} \neq 0$ ise; Y_t, X_t 'nin Granger nedenidir.

Wald testi sonucunda hesaplanan test istatistiği tablo değerinden küçük ise hipotezler kabul edilmekte değil ise hipotezler reddedilmektedir.

Bulgular

Çalışmanın ampirik analizinde Toda-Yamamoto (1995) testi uygulanmıştır. Zaman serisi analizlerinin yapılabilmesi için gerekli ön koşul serilerin durağan olmasıdır. Serilerin durağanlıklarının test edilmesi Toda-Yamamoto testinin önkoşulu olmasa da analizin sonraki aşamasında gerekli olan maksimum bütünleşme derecelerinin belirlenmesi amacıyla değişkenlerin durağanlıkları incelenmiştir. Durağanlık sınavının yapılabilmesi için; birim kök testi ile serilerin düzey değerlerinde ya da birinci farkları alındığında durağanlık koşulunu sağlayıp sağlamadıkları incelenmiştir. Nedensellik analizine geçilmeden önce serilerin birim kök içerip içermediklerini test etmek amacıyla Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmıştır. Tablo 1, analizde kullanılan tüm değişkenlerin Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 1. Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF Birim Kök Testi (Trend&Sabit)			
	Seviye(t_{ist})	p olasılık değeri	1.Fark(t_{ist})	P olasılık değeri
ABD-DOWJONES	-17.716	0.000		
T-vaka-ABD	-4.571	0.001		
T-ölüm-ABD	-2.592	0.284	-3.846	0.016
HİNDİSTAN-BSESENSEX	-14.564	0.000		
T-vaka-HİNDİSTAN	-2.846	0.183	-3.879	0.015
T-ölüm-HİNDİSTAN	-3.294	0.071	-13.299	0.000
BREZİLYA-BOVESPA	-16.769	0.000		
T-vaka-BREZİLYA	-5.804	0.000		
T-ölüm-BREZİLYA	-3.887	0.014		
RUSYA-MOEX	-12.398	0.000		
T-vaka-RUSYA	-3.023	0.129	-8.114	0.000
T-ölüm-RUSYA	-4.163	0.006		
KOLOMBİYA-COLCAP	-6.118	0.000		
T-vaka-KOLOMBİYA	-4.021	0.010		
T-ölüm-KOLOMBİYA	-4.529	0.001		
TÜRKİYE-BIST100	-7.196	0.000		
T-vaka-TÜRKİYE	-7.388	0.000		
T-ölüm-TÜRKİYE	-5.180	0.000		

Tablo 1’de görüldüğü üzere ABD-DOWJONES ile T-vaka-ABD serileri seviyede ve T-ölüm-ABD serisi ise birinci farkı alındığında durağanlaşmıştır. HİNDİSTAN-BSESENSEX serisi seviyede durağan iken, T-vaka-HİNDİSTAN ile T-ölüm-HİNDİSTAN serileri birinci farkları alındığında durağanlaşmıştır. RUSYA-MOEX ile T-ölüm-RUSYA zaman serilerinin seviyede durağan iken; T-vaka-RUSYA serisinin ise birinci farkı alındığında durağan hale geldiği görülmüştür. BREZİLYA, KOLOMBİYA ve TÜRKİYE için ele alınan tüm serilerin seviyede durağan oldukları belirlenmiştir.

Analizde kullanılan Toda-Yamamoto nedensellik analizinin ilk aşaması için maksimum bütünleşme derecesinin belirlenmesidir. Tablo 1’de bulunan ADF Birim Kök Testi sonuçları seviye değerlerinde durağan olmayan tüm serilerin birinci farklarında durağanlaştığını göstermektedir. Dolayısıyla kurulacak olan modellerden Model 1, 2 ve 4 için maksimum

bütünleşme derecesinin (d_{max}) 1; Model 3, 5 ve 6 için ise maksimum bütünleşme derecesinin (d_{max}) 0 olduğu belirlenmiştir.

İkinci aşama, kurulacak olan VAR modelleri için optimal gecikme sayılarının (k) belirlenmesidir. Aşağıda Tablo 2’de tüm VAR modelleri için çeşitli bilgi kriterlerine göre elde edilen optimal gecikme sayıları belirlenmiştir. Gecikme sayıları belirlenirken ilgili gecikmelerde modellerin tanı testleri de dikkate alınmıştır. Bu testler; Şekil 1’de belirtilen ve modellerin AR Karakteristik Polinomlarının Ters Köklerini ifade eden grafikler ile Tablo 3’te belirtilen Otokorelasyon LM Testi ve White Değişen Varyans Testleridir.

Tablo 2. VAR Modellerinde Optimal Gecikme Uzunluklarının Belirlenmesi

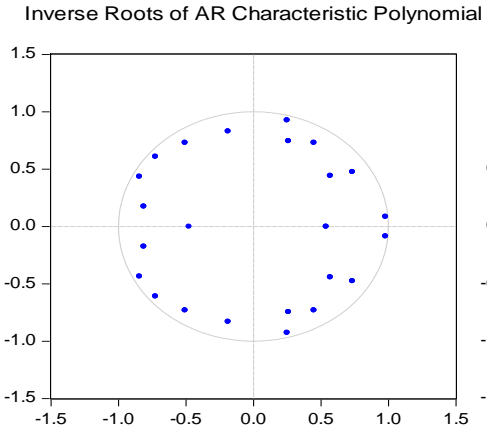
Model	Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
Model 1-ABD	8	954.486	53.8901*	1.51e-09*	-11.8051*	-10.2931*	-11.1908*
Model 2-HİNDİSTAN	8	492.375	43.4550*	6.16e-07*	-5.79688*	-4.25010	-5.16835*
Model 3-BREZİLYA	7	509.846	51.9703*	4.43e-07	-6.12202	-4.76709*	-5.57146*
Model 4-RUSYA	7	615.361	59.5444*	1.15e-07*	-7.47430*	-6.13165*	-6.92877*
Model 5-KOLOMBİYA	6	455.096	35.4439*	7.70e-07*	-5.56778*	-4.38679	-5.08788*
Model 6-TÜRKİYE	8	682.637	21.0938*	4.65e-08*	-8.38121*	-6.84152	-7.75558

LR: Ardışık Modifiye LR Testi, FPE: Son Tahmin Hatası, AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SIC: Schwarz Bilgi Kriteri ve HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriterlerini ifade etmektedir.

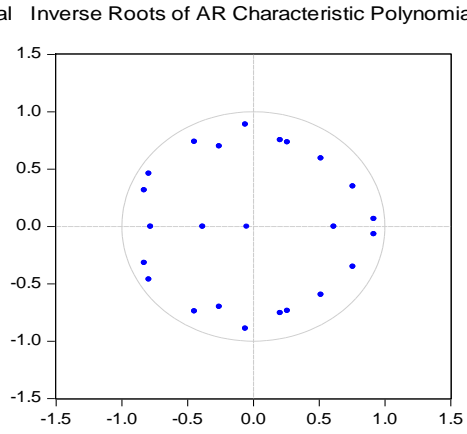
*İlgili bilgi kriterine göre belirtilen gecikmenin optimal gecikme uzunluğu olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 2’de çeşitli bilgi kriterlerine göre elde edilen optimal gecikme uzunluklarının Model 1, 2 ve 6 için 8; Model 3 ve 4 için 7, Model 5 için ise 6 olduğu belirlenmiştir. Modellere ait gecikme uzunlukları Şekil 1 ve Tablo 3’te yer alan çeşitli tanı testleri ile desteklenmeye çalışılmıştır. Şekil 1, belirlenen gecikme uzunluklarına göre oluşturulan modellere ait AR karakteristik polinomunun ters köklerini; Tablo 3 ise otokorelasyon ve değişen varyans test sonuçlarını açıklamaktadır.

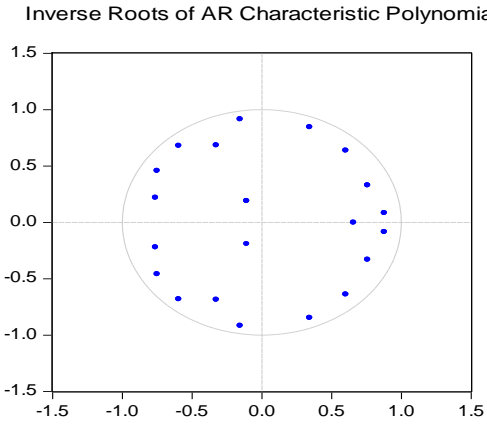
MODEL 1-ABD

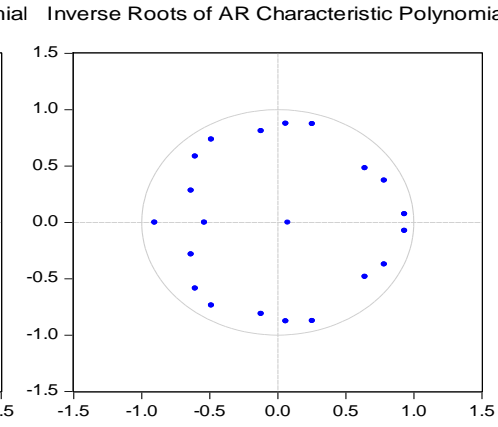
MODEL 2-HİNDİSTAN

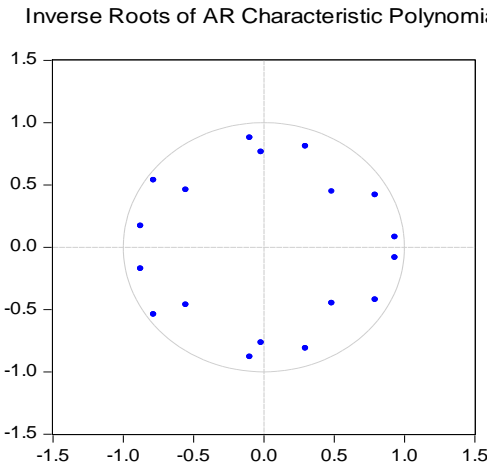
MODEL 3-BREZİLYA

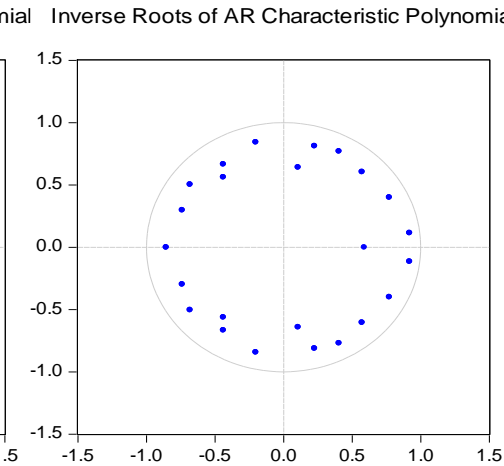
MODEL 4-RUSYA

MODEL 5- KOLOMBİYA

MODEL 6- TÜRKİYE

Şekil 1. Modellere Ait AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Tablo 3. Otokorelasyon ve Değişen Varyans Testi Sonuçları

Lagrange Çarpanı (LM) Otokorelasyon ve White Değişen Varyans Testi					
	Gecikme Uzunluğu	LM Test İstatistiği	Olasılık Değeri	White Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Model 1-ABD	8	14.524	0.104	42.746	0.203
Model 2- HİNDİSTAN	8	4.806	0.850	45.652	0.130
Model 3- BREZİLYA	7	8.432	0.491	29.876	0.754
Model 4- RUSYA	7	9.211	0.417	36.239	0.457
Model 5- KOLOMBİYA	6	6.833	0.654	36.368	0.451
Model 6- TÜRKİYE	8	15.338	0.082	28.741	0.532

Şekil 1 ve Tablo 3 modeller için belirlenen uygun gecikme uzunluklarına göre oluşturulmuş tanı testlerinin sonuçlarını ifade etmektedir. Şekil 1’de elde edilen sonuçlar; belirlenen gecikme uzunlukları göz önünde bulundurulduğunda tüm modeller için değişkenlerin AR polinomunun ters köklerinin birim çember içinde olduğunu göstermektedir. Tablo 3’te yer alan sonuçlar ise; ters hipoteze sahip olan LM ve White Test İstatistiği olasılık değerlerinin 0.05’ten büyük olduğunu, dolayısıyla, uygun gecikme uzunluklarına göre oluşturulan modellerin otokorelasyon ve değişenvaryans sorunu taşımadığını ifade etmektedir.

Analizin üçüncü aşamasında, klasik VAR analizi sonucunda elde edilen optimal gecikme uzunlukları (k), birim kök testleri sonucunda elde edilen maksimum bütünleşme derecelerine (d_{max}) ilave edilerek ($k+d_{max}$) gecikmeli geliştirilmiş VAR modelleri oluşturulmuştur. Son aşamada ise VAR ($k+d_{max}$) modellerindeki k gecikmeli değerlere MWald test istatistiği uygulanarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Wald test istatistiği sonuçlarını gösteren Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi sonuçları Tablo 4’te özetlenmiştir.

Tablo 4. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Sonuçları

Model	$k+d_{max}$	Wald İstatistiği (Ki-kare)	Nedensellik
Model 1	8+1=9		
t-vaka_DOWJONES		77.750 [0.000]	VAR
t-ölüm_DOWJONES		108.519 [0.000]	VAR
Model 2	8+1=9		
t-vaka_BSESENSEX		106.299 [0.000]	VAR
t-ölüm_BSESENSEX		84.370 [0.000]	VAR
Model 3	7+0=7		
t-vaka_BOVESPA		138.239 [0.000]	VAR
t-ölüm_BOVESPA		80.730 [0.000]	VAR
Model 4	7+1=8		
t-vaka_MOEX		61.141 [0.000]	VAR
t-ölüm_MOEX		19.003 [0.014]	VAR
Model 5	6+0=6		
t-vaka_COLCAP		81.367 [0.000]	VAR
t-ölüm_COLCAP		19.818 [0.003]	VAR
Model 6	8+0=8		
t-vaka_BIST100		19.915 [0.010]	VAR
t-ölüm_BIST100		14.925 [0.060]	VAR

[] MWALD istatistiğine ait olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 4'te sunulan Toda-Yamamoto Nedensellik analizi sonuçlarına göre; Model 1, 2, 3, 4, 5 ve 6 için günlük toplam vaka ve ölüm sayılarından endekslere doğru nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç; ABD, Hindistan, Brezilya, Rusya, Kolombiya ve Türkiye finansal piyasalarının öncü göstergeleri olan DOWJONES, BSESENSEX, BOVESPA, MOEX, COLCAP ve BİST-100 endekslerinin bu ülkelerde seçilen zaman aralığında meydana gelen COVID-19 vaka ve ölüm sayılarından etkilendiğini göstermektedir. Bu ilişkinin pandemiye bağlı toplam vaka ve ölüm sayılarının en fazla olduğu ilk beş ülkede ve özellikle dünya ekonomisine hükmeden ABD'nde dahi %1 anlamlılık seviyesinde olduğunun tespit edilmesi pandeminin finansal ve ekonomik boyutunu göz önüne sermektedir. Ülkemizde ise bu ilişki anlamlı bulunmakla birlikte anlamlılık düzeyinin diğer ülkelere göre kısmen düşük bulunduğu ifade edilebilmektedir.

Sonuç

2019 yılının Aralık ayında ilk olarak Çin’de ortaya çıkanve zamanladünyayısarmaya devam eden yeni tip koronavirüs COVID-19, yaklaşık 3 ay gibi kısa bir zaman içinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından salgın hastalık olarak duyurulmuştur. Bu tarihten sonra salgına bağlı vaka ve ölüm sayıları oldukça yüksek bir ivme kazanmıştır. 10 Ekim 2020 tarihi itibarı ile dünyada bir milyonu aşkın insanın can kaybına yol açan bu salgın hastalığın neden olduğu ortam yalnız sosyal ve kültürel faaliyetleri etkilemekte kalmayıp ülke ekonomilerine, uluslararası ticarete ve ülkelerin finansal piyasalarına sekte vurmuştur. Dünyanın önde gelen ekonomilerinin borsalarında son zamanların en keskin düşüşleri yaşanmış ve uluslararası finansal piyasalarda ciddi bir panik ortamı oluşmuştur.

Bu çalışmada 18 Şubat 2020 – 30 Eylül 2020 döneminde, COVID-19 pandemisinin vaka ve ölüm sayılarının en fazla olduğu ilk beş ülkenin yanı sıra Türkiye hisse senedi piyasaları ile bu ülkelerde gözlenen toplam vaka ve ölüm sayıları arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi kullanılarak yapılan analizde ABD, Hindistan, Brezilya, Rusya, Kolombiya ve Türkiye hisse senedi piyasalarının gösterge endekslerinin bu ülkelerdeki COVID-19 günlük toplam vaka ve ölüm sayıları arasında anlamlı nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. COVID-19 Koronavirüs pandemi sürecinde gösterge endekslerin vaka ve ölüm sayılarından etkilenmesi piyasalarda yaşanan belirsizliği ortaya koymaktadır. Tüm dünyayı etkisi altına alan pandemi sürecinde giderek artış yaşanan vaka ve ölüm sayıları küresel ekonomiye olumsuz etki etmekte ve salgının yoğun olarak yaşandığı güçlü ekonomilerin dahi savunmasız kaldıklarını göstermektedir. Pandeminin gidişatı ve belirsizlik nedeniyle bu dönemde ulusal ya da uluslararası borsalara yatırım yapma düşüncesinde olan yatırımcıların yatırım kararı almadan önce ilgili endekslerin bu süreçten ne yönde etkilendiklerini dikkate almalarının pandemiye fırsata çevirebilmeleri açısından da son derece önemli olduğu ifade edilebilir.

Çalışmamızla paralel olarak Baker vd. (2020), Barut ve Yerdelen Kaygın (2020), Hacıevliyagil ve Gümüş (2020), Kılıç (2020), Onali (2020) ile Şenol ve Zeren (2020)’nin çalışmalarında da COVID-19’un borsa endeksleri üzerinde ciddi etkileri olduğu belirlenmiştir. Barut ve Yerdelen Kaygın (2020) çalışmalarında elde etmiş oldukları vaka sayıları ile Türkiye borsası arasında belirlenen etkileşim çalışmamız ile uyumlu bir sonuç iken, ABD borsası ile vaka sayıları arasında etkileşim olmadığı bulgusu çalışmamıza aykırı bir sonuçtur. Hacıevliyagil ve Gümüş (2020) çalışmalarında elde etmiş oldukları sonuçlardan; Türkiye, İngiltere ve ABD borsalarının vaka sayılarından etkilendiği, ölüm sayılarının ise gelişmekte olan Türkiye, Rusya ve Brezilya borsalarını etkilediği bulguları çalışmamızın bulguları ile uyumludur. Fakat

çalışmamızda hem vaka hem de ölüm sayılarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayrımı olmaksızın ele alınan tüm ülke borsalarını etkilediği tespit edilmiştir. İncelenen dönem ve uygulanan yöntemlerin farklılıkları çalışmaların bulgularında değişikliğe yol açabilse de temelde bulguların birbirine paralel olduğu ifade edilebilir.

COVID-19 Koronavirüs salgınıyla yaşanan süreç boyunca finansal oynaklıkta artış yaşanmıştır. Bu durumun en önemli göstergesi VIX Korku Endeksi'nin tarihi rekor seviyelere yükselmesidir. Yatırımcı aktörlerin iyimser veya kötümser düşüncelere sahip olmasında önem arz eden söz konusu endeks, yatırım kararlarının etkin olmasına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla uluslararası finansal piyasalarda yaşanan tarihi dalgalanmaların pandemi sürecinde yatırımcıların doğru karar almasında piyasalara ilişkin beklentilerin göz önüne alındığı düşünülmektedir.

Pandemi kaynaklı toplam vaka ve ölüm sayıları ile uluslararası endeksler arasındaki nedenselliğin değerlendirildiği çalışmamızın yanı sıra ileriki çalışmalarda gelişmiş ve gelişen ülkeler ayrımı yapılarak ya da ülkelerin sektörel endekslerinin ele alındığı çeşitli araştırmalar yapılabilir. Ayrıca vaka sayılarındaki artış ve azalışların (pozitif ve negatif şokların) endekslerde ne yönde değişime neden olduğunu inceleyen asimetrik nedensellik analizlerinin kullanıldığı çalışmaların da literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Açıkgöz, Ö., ve Günay, A. (2020). The Early Impact of the COVID-19 Pandemic on the Global and Turkish Economy. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 50 (SI-1), 520-526.
- Akerlof, A., ve Aron, J. (2000). *Limonlar İçin Piyasa*. New Jersey: Oxford Press.
- Albulescu, C. (2020a). Coronavirus and Oil Price Crash. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3553452, (Erişim tarihi: 11.10.2020).
- Albulescu, C. (2020b). Coronavirus and Financial Volatility: 40 Days of Fasting and Fear. <https://arxiv.org/abs/2003.04005>, (Erişim tarihi: 11.10.2020).
- Aslam, F., Mohmand, Y. T., Ferreira, P., Memon, B. A., Khan, M., ve Khan, M. (2020). Network Analysis of Global Stock Markets at the Beginning of the Coronavirus Disease (Covid-19) Outbreak. *Borsa Istanbul Review*. <http://http://www.elsevier.com/journals/borsa-istanbul-review/2214-8450>, (Erişim tarihi: 12.10.2020)
- Baker, S., Bloom, N., Davis, S. J., Kost, K., Sammon, M., ve Viratyosin, T. (2020). The Unprecedented Stock Market Reaction to COVID-19. *CovidEconomics: Vetted and Real-Time Papers*, 1(3), 742-758.
- Barut, A., ve Kaygın, C. Y. (2020). Covid-19 Pandemisinin Seçilmiş Borsa Endeksleri Üzerine Etkisinin İncelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (COVID-19 Special Issue), 59-70.

- Beck, T. (2020). Finance in the Times of Coronavirus. Economics in the Time of COVID-19, CEPR Press.
- Çetin, A. C. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Türkiye'de Genel Ekonomik Faaliyetlere ve Hisse Senedi Borsa Endeksine Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(2), 341-362.
- Ekren, A. (2020). COVID-19'un Dünya Ekonomisine Etkisi: İran Örneği. <http://www.academia.edu.tr>, (Erişim tarihi: 12.10.2020)
- Engle, R. F., ve Granger, C. W. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, Andtesting. *Econometrica: journal of theEconometricSociety*, 251-276.
- Erik, B., Lombardi, M. J., Mihaljek, D., ve Shin, H. S. (2020). The dollar, Bank Leverage and Real Economic Activity: An Evolving Relationship.
- Gillani, S. Y. M., Rehman, H. U., ve Gill, A. R. (2009). Unemployment, Poverty, Inflation And Crimenexus: Cointegration and Causality Analysis of Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*, 79-98.
- Göker, İ. E. K., Eren, B. S., ve Karaca, S. S. (2020). The Impact of the COVID-19 (Coronavirus) on The Borsa Istanbul Sector Index Returns: An Event Study. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (COVID-19 Special Issue), 14-41.
- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models And Cross-Spectral Methods. *Econometrica: journal of theEconometricSociety*, 424-438.
- Güler, H. N. (2020). Koronavirüsü (COVID-19) Günlerinde Bankalara İletilen Müşteri İtiraz Ve Şikayetlerinin İncelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 85-99.
- Gülhan, Ü. (2020). Covid-19 Pandemisine BIST 100 Reaksiyonu: Ekonometrik Bir Analiz. *Electronic TurkishStudies*, 15(4), 497-509.
- Gümüş, A., ve Hacıevliyagil, N. (2020). Covid-19 Salgın Hastalığının Borsaya Etkisi: Turizm ve Ulaştırma Endeksleri Üzerine bir Uygulama. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 11(1), 76-97.
- Hacıevliyagil, N., ve Gümüş, A. (2020). Covid-19'un En Etkili Olduğu Ülkelerde Salgın-Borsa İlişkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(COVID-19 Special Issue), 354-364.
- Johansen, S., ve Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and In FERENCE on Cointegration—With Appucations to the Demand Formoney. *Oxford Bulletin of Economicsandstatistics*, 52(2), 169-210.

- Kılıç, Y. (2020). Borsa İstanbul'da COVID-19 (Koronavirüs) Etkisi. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 66-77.
- McKibbin, W. J., ve Fernando, R. (2020). The Global Macro Economic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios. *Australian National University Working Paper*, 19, 1-45.
- Onali, E. (2020). COVID-19 and Stock Market Volatility. <https://ssrn.com/abstract=3571453> (13.10.2020)
- Özdemir, L. (2020). COVID-19 Pandemisinin BİST Sektör Endeksleri Üzerine Asimetrik Etkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 546-556.
- Öztürk, Ö., Şişman, M. Y., Uslu, H., ve Çıtak, F. (2020). Effect of COVID-19 Outbreak on Turkish Stock Market: A Sectoral-Level Analysis. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(1), 56-68.
- Peiro, A. (2016). Stock Prices and Macro Economic Factors: Some Europe an Evidence. *International Review of Economics & Finance*, 41, 287-294.
- Sharif, T., Purohit, H., ve Pillai, R. (2015). Analysis of Factors Affecting Share Prices: The Case of Bahrain Stock Exchange. *International Journal of Economics and Finance*, 7(3), 207-216.
- Şenol, Z., ve Zeren, F. (2020), Coronavirus (COVID-19) And Stock Markets: The Effects Of The Pandemic On The Global Economy. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 1-16.
- Tayar, T., Gümüştekin, E., Dayan, K. ve Mandi, E. (2020). Covid-19 Krizinin Türkiye'deki Sektörler Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Araştırması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi*, Salgın Hastalıkları Özel Sayı, 293-320.
- Toda, H. Y., ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. 66, 225-250.
- Üstün, Ç., ve Özçiftçi, S. (2020). COVID-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam Ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25 (Special Issue on COVID 19), 142-153.
- Yenilmez, F. ve Erdem, M. S. (2018). Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Ekonomik Büyüme ile Enerji Tüketimi Arasındaki İlişki: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 71-95.
- Zeren, F., ve Hızarcı, A. (2020). The Impact Of COVID-19 Coronavirus On Stock Markets: Evidence From Selected Countries. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(1), 78-84.

Kübra SAKA ILGIN, Salim Sercan SARI

COVID-19 Pandemisinin Hisse Senedi Piyasalarına Etkisi: Vaka ve Ölümlerin Yoğun
Olduğu Ülkeler ile Türkiye İncelemesi

Zhang, D., Hu, M., ve Ji, Q. (2020). Financial Markets Under the Global Pandemic of COVID-19. *Finance Research Letters*, 101528, 1-6.

<https://tr.investing.com> (Erişim tarihi: 02.10.2020)

<https://www.worldometers.info> (Erişim tarihi: 06.10.2020)

Kamu Yönetimi Alanında Yazılan Etik Konulu Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi

Esra Nur TUĞAN*

Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN**

Öz

Etik, yarım yüzyıla yakın bir süredir hükümetlerin gündeminde olmasının da etkisiyle, akademik çevrelerde ilgiyle çalışılan konular arasındadır. Kamu yönetimi disiplini de yakından ilgilendirdiğinden, 1990'ların sonundan itibaren kamu yönetimi etiği konusunda kuramsal ve uygulamaya yönelik akademik çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Bu çalışmada, Türkiye'de kamu yönetimi alanında yazılan etik konulu lisansüstü tezlerin içerik analizi yapılarak alana dair genel görüntü ve eğilimlerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 84 lisansüstü tez; tür, yıl, dil, danışman unvanları, üniversiteler, enstitüler, anabilim dalları, çalışılan alt başlıklar ve kullanılan yöntemler itibarıyla kategorize edilip, sonuçlar incelenmiştir. Doküman incelemesi yöntemi kullanılarak yapılan araştırmada, veriler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucunda tezlerin en çok siyaset bilimi ve kamu yönetimi anabilim dalında ve Ankara Üniversitesi'nde yazıldığı görülmüştür. Kamu yönetimi etiği hakkında en çok tez yazılan yıl 2019 olup, tezlerin büyük çoğunluğunun dilinin Türkçe olduğu görülmüştür. En çok çalışılan alt başlık yönetsel etik olurken, tezlerin sıklıkla alan araştırmasına dayandığı tespit edilmiştir. Bu araştırma sonuçları, kamu yönetimi etiği çalışmalarının genel görünümü hakkında araştırmacılara ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Kamu Yönetimi Etiği, Lisansüstü Tez, İçerik Analizi, YÖK

Content Analysis of Postgraduate Thesis About Ethics in The Field of Public Administration in Turkey

Abstract

Ethics, being in the agenda of governments for almost half a century, have taken great attention in the academic world. Since it concerns with public administration discipline closely, theoretical and applied studies in public administration ethics have risen since the late 1990s. The aim of the current study is to reveal the general picture and trends in the field by using the content analysis of postgraduate thesis about ethics in public administration in Turkey. For this purpose, 84 postgraduate theses have been categorized under academic level, year, language, title of supervisor, university, institute, department, subject studied, and the research method, then the results have been analyzed. Document review method has been utilized and the gathered data have been examined via content analysis. As a result, it has been found that the majority of the theses were written in political science and public administration departments and the dominant university was Ankara University. The highest number of thesis were written in 2019 and the majority of the thesis were written in Turkish. The most studied subtitle was administrative ethics and the studies are generally based on field research. The results of current study will enlighten the researchers about the overview of the studies on the public administration ethics.

Keywords: Ethics, Public Administration Ethics, Postgraduate Thesis, Content Analysis, YÖK

Geliş/Received: 19. 11. 2020

Kabul/Accepted: 25. 12. 2020

* Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar 'kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

* Araş. Gör. Dr. Esra Nur Tuğan, Şırnak Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, esranurtugan@gmail.com ORCID ID. <https://orcid.org/0000-0002-2405-7445>

** Prof. Dr. Uğur Ömürgönülşen, Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, omur@hacettepe.edu.tr ORCID ID. 0000-0001-9851-2618
(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Dünya genelinde kamusal alanda yolsuzluk olaylarının artması sonucunda, 1970’li yılların ortalarından itibaren yolsuzluğun azaltılması için kamu yönetiminde etik çalışmalarının gündeme geldiği görülmektedir. Türkiye’de ise kamu yönetimi alanında etikle ilgili yasal ve kurumsal altyapı çalışmaları son 20 yıllık dönemde başlamıştır. 2004’de Kamu Görevlileri Etik Kurulu’nun (KGEK) kurulması ile atılan büyük adımın sonrasında da mevzuat bağlamında çalışmalar devam etmiştir. Bu dönem zarfında KGEK, kamuda etik kültürü yerleştirmek üzere önemli çalışmalar yapmış, bu amaçla da kamu yönetiminde etik eğitimler düzenlemiş, pek çok kamu kurumu özelinde etik davranış ilkeleri belirlenmesi konusunda projeler yürütmüştür (bkz. Ömürgönülşen, 2016a ve 2016b).

Kamu yönetimi etiği alanındaki akademik çalışmaların da, politika-yapım çalışmalarıyla eşzamanlı olarak başladığı görülmektedir. 2000’li yıllardan itibaren kamu yönetiminde etik konulu çeşitli bilimsel toplantılar düzenlendiği, kamu yönetimi etiği konusunun çağdaş kamu yönetimi üzerinde odaklanan kitaplar içinde kendine yer bulduğu görülmektedir. Kitap, makale, bildiri gibi çeşitli akademik çalışmalar yanında lisansüstü tezlerin de alana katkısı oldukça önemlidir.

Bu çalışmada, Türkiye’de kamu yönetimi alanında yazılan etik konulu lisansüstü tezlerin içerik analizi yapılarak alana dair genel görüntü ve eğilimlerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 84 lisansüstü tez; tür, yıl, dil, danışman unvanları, üniversiteler, enstitüler, anabilim dalları, çalışılan alt başlıklar ve kullanılan yöntemler itibariyle kategorize edilip, elde edilen sonuçlar incelenmiştir. Doküman incelemesi yöntemi kullanılarak yapılan araştırmada, veriler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Etik

Pek çok felsefe kavramına benzer şekilde, etiğin tanımlanmasında da birtakım güçlükler yaşanmaktadır. Temelde felsefeye ait bir kavram olmasının yanı sıra etik, farklı disiplinlerde de sıkça kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Etik bugün, adeta bir “moda” kavram olarak, özellikle uygulamalı bilimlerde çokça çalışılan konuların başında gelmektedir (Kuçuradi, 2009).

Ethos (Yunanca) kökeninden gelen “etik” Yunanca’da iki farklı anlamda kullanılmaktadır. “εθος” alışkanlık, görenek, töre anlamlarını taşımaktadır. Gerçek ve dar anlamda etik ise “ηθος” şeklinde yazılmaktadır ve görenekleri, töreleri olduğu gibi kabul etmeyip, geleneksel değer ölçülerini sorgulayarak ortak iyiye hizmet ettikleri düşüncesine ulaşıldığında bu gelenekleri alışkanlık haline getirmeyi tanımlamaktadır. Bu noktada etik “erdemli olmanın temel tavrı olarak” karakter anlamını da kazanmış olmaktadır. Latince’deki *mos* ise hem töre hem de karakter kavramlarını kapsayarak Yunanca’daki bu iki kelimenin karşılığıdır. Almanca *moral* kelimesi ise “töre” ye karşılık gelmektedir. “Ahlaki/Töresel” sıfatları ise her iki sözcüğü birden

karşılmaktadır (εθοϋ ve ηθοϋ). “Etik” sözcüğü çoğu zaman “ahlaki/töresel” anlamında kullanılmakla birlikte etiğin konusunu “ahlak” ve “ahlakilik” oluşturmaktadır (Pieper, 2012:31-32).

Kuçuradi’ye göre etik kelimesi günümüzde üç farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan ilki; kültürel davranış kurallarını ifade eden “ahlak”, ikincisi; belirli bir grup tarafından oluşturulmuş yazılı kurallar yani yaygın kullanılan biçimiyle “meslek etikleri”, üçüncüsü ise “felsefenin bir dalı” olarak karşımıza çıkmaktadır (Kuçuradi, 2003).

Etiğin daha iyi anlaşılması için “ahlak” ile aralarındaki farkın kavranması gerekmektedir. Etik, özel olarak somut olaylarla tek tek ilgilenmez. Ahlak ile etik bu noktada birbirinden ayrılmaktadır. Etik, eylemleri ahlaki olarak nitelendirirken kullandığımız ölçütlerle, hangi şartlar altında bu ilkelerin genel geçer hale gelebileceği ile ilgilenir (Pieper, 2012). Etik ve ahlak arasındaki farkın anlaşılmaması, etiğin göreceliği tartışmalarını ortaya çıkarmaktadır. Oysaki iki kavram sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa da ahlak; belirli bir zamanda ve yerde, uyulması gereken davranışlar bütünüyken etik ise; insanlara nasıl davranması gerektiğini söylemeye çalışmaz. O, insana dair doğrulanıp yanlışlanabilir bilgiler üretme çabasındadır (Tepe, 2014).

Etik denildiğinde, günlük hayatta sıkça kullanılan anlamlarından biri olan mesleki davranış ilkeleri ilk akla gelenlerdendir. Bu anlamda etik, doğru davranış için bir çerçeve oluşturan ilkeler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Lawton, vd. 2013).

Kamu Yönetimi Etiği

Kamu görevlilerinin davranışlarını yönlendiren iki önemli faktör bulunmaktadır. Bunlar etik değerler ve kanunlardır. Bu noktada kanunlar davranışların dışsal belirleyicileri, etik değerler ise içsel belirleyicileri olarak rol almaktadır. Kamu yönetimi etiği de, kamu görevlilerinin görevleriyle ilgili her türlü davranışını hem yasalar hem de bireysel ahlaki değerleri “bir potada eriterek” gerçekleştirmesi biçiminde tanımlanabilir. Kamu görevlilerinden bazı etik değerleri içselleştirmiş olmaları ve bu değerler doğrultusunda hareket etmeleri beklenmektedir. Kamu görevlilerinin kamu yararını sağlamaya çalışmaları, bu sebeple de kişisel çıkarlarını tatmin etmenin peşinde olmamaları gerekmektedir. Dürüst, hoşgörölü ve demokratik değerlere saygılı davranmaları da beklentiler arasındadır (Özdemir, 2008).

Kamu yönetiminde etik dışı davranışlar, her şeyden önce devlete duyulan güveni zedelemektedir. Kamu gücünün kamu görevlileri tarafından, kamu yararına uygun olmayan şekilde kullanılması devlet kurumlarına güven duyulmasını engellemektedir. Ayrıca kamu yönetiminde etik dışı faaliyetler, ülkenin kalkınmasını da olumsuz etkilemektedir. Etik ilkelere bağlılık, kamu yönetiminin fonksiyonlarını verimli bir şekilde yerine getirmesine de aracılık etmektedir. Zira etik dışı faaliyetler kamu kaynaklarının yanlış kullanımına yol açacağından vatandaşlara sunulan hizmetlerin kalitesinde düşüş yaşanacaktır (Yüksel, 2006).

Kamu yönetiminde etik, son yıllarda üzerinde en fazla durulan konuların başında gelmektedir. 2004 tarih ve 5176 sayılı Kanunla kurulan Kamu Görevlileri Etik Kurulu (KGEK) ile 2012 tarih ve 6238 sayılı Kanunla kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsman), kurumsal anlamda atılmış en önemli adımlardandır. Diğer taraftan, Anayasa'daki, ceza ve disiplin mevzuatlarındaki hükümlerin de etik bir kamu yönetiminin sağlanması konusundaki etkileri yadsınamaz. Yasal ve kurumsal altyapı hakkında yapılan yorumlarda; birtakım eksikliklere rağmen etik dışı davranışlarla mücadele konusunda Türk kamu yönetiminin gereken kurumsal mekanizmalara sahip olduğu belirtilmektedir (Ömürgönülşen, 2016a). Bu noktada kamu görevlilerinin bireysel etik değerleri de önem kazanmaktadır. Kamu yönetiminde etik dışı davranışların önüne geçilmesi konusunda kontrol edilemeyen tek unsur kamu görevlilerinin bireysel etik değerleri, dürüstlükleridir (*personal integrity*). Kamu adına kamu gücünü ve kaynaklarını kullanan kamu görevlilerinin, diğer vatandaşlara nazaran daha üstün bireysel etik değerlere sahip olmaları gerekmektedir (Yüksel, 2006).

Kamu Yönetimi Alanında Etik Çalışmaları

1970'li yıllarda dünya genelinde kamu yönetimlerinde artan yolsuzluk ve etik dışı davranışlar, dikkatleri kamu yönetimi etiği üzerinde yoğunlaştırmıştır. Türkiye özelinde de yaklaşık olarak son çeyrek yüzyılda dönemde, etik bir kamu yönetiminin sağlanması konusu, hem kamuoyunda hem de akademik camiada gündemdekini yerini korumaktadır. Etik bir kamu yönetimi kurulması adına hükümetler ve uluslararası kuruluşlar düzeyindeki çabaların yanında; etik mevzuatın, kurumların ve hukuki araçların devreye sokulması önlemleri bir noktaya kadar etkili olacaktır. Zira kamu yönetiminde etik değerlerin hakim kılınması konusu, daha geniş siyasi ve felsefi boyutları olan bir konudur (Öktem ve Ömürgönülşen, 2005). Dolayısıyla kamu yönetimi etiği alanında yapılan akademik çalışmaların önemi artmaktadır. Öktem ve Ömürgönülşen (2005), kamu yönetiminde etik konusunda yapılabilecek akademik nitelikteki çalışmalar için çerçeve arayışlarına özetle şu şekilde yanıt vermişlerdir:

1. Etik tartışmanın özü ve sınırları
2. Kamu hizmeti etiği ve kapsamı
3. Etik bir kamu yönetiminin kurulmasına yönelik mevzuat, kurum ve araçlar
4. Kamu hizmeti etiğinde farklı sorun alanları
5. Etik üzerine araştırma ve yöntem
6. Etik eğitimi

Görüldüğü üzere kamu yönetiminde etik konusunda, akademik çalışmaya elverişli pek çok alt başlık bulunmaktadır. Nitekim kamu yönetimi alanında etik konulu çalışmalar her geçen gün sayıca artarken konuların da çeşitlendiği gözlemlenmektedir. Bu çalışma kapsamında yapılan literatür taramasında da bu durumu destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırma

Bu çalışma kapsamında, kamu yönetimi alanında yazılmış etik konulu lisansüstü tezlerin içerik analizi yapılmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi'nden elde edilen veriler ile gerçekleştirilen çalışmanın bulguları aşağıda sunulmuştur. Bulgulara geçilmeden önce araştırmanın amacı, tasarımı, verilerin analiz süreci ve araştırmanın sınırlılıkları hakkında ayrıntılı bilgi aktarılmıştır.

Araştırmanın Literatürdeki Konumu ve Amacı

Etik pek çok farklı disiplinin çalışma alanına girdiğinden, farklı alanlarda yapılmış etik konulu çalışmaları kapsayan içerik analizi araştırmaları literatürde mevcuttur (Sönmez, 2017; Levent ve Kınık, 2017). İçerik analizi çalışmalarına literatürde sıkça karşılaşılmakla birlikte daha da özelde, farklı alanlarda ve konularda lisansüstü tezler üzerine yoğunlaşan içerik analizlerine de çokça rastlanmaktadır. Kamu yönetimi alanında içerik analizi yapılmış olan lisansüstü tez konuları arasında mobbing (Yiğit, 2018), yönetim (Akman ve Özyiğit Ökten, 2019), kamu personeli (Işık, 2019), ombudsmanlık (Göküş ve Çubukçu, 2019) gibi örnekler bulunmaktadır. Araştırmaya başlamadan önce, ilgili literatür taranmış ve kamu yönetiminde etik üzerine yazılmış lisansüstü tezleri temel alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın ilgili literatürdeki boşluğu doldurma konusunda katkıda bulunacağı umulmaktadır.

Çalışmanın amacı, kamu yönetimi etiği alanındaki akademik çalışmaların, en kıymetli akademik çalışma türleri arasında kabul edilebilecek lisansüstü tezler düzeyinde incelenmesidir. Kamu yönetimi alanındaki etik konulu lisansüstü tezlerin belirli sınırlar çerçevesinde derlenmesi bu alandaki çalışmaların mevcut durumunun daha iyi anlaşılabilmesine ışık tutacaktır. Ayrıca, bu çalışmanın alanda yapılacak yeni çalışmalar için yol gösterici nitelikte olması beklenmektedir.

Araştırmanın Tasarımı

İçerik analizi son yıllarda pek çok farklı alanda kullanılan nitel bir araştırma yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle lisansüstü tezler üzerinde pek çok konuda içerik analizi yapıldığı literatürde görülmektedir.

Bu araştırma da bir "içerik analizi" olarak desenlenmiştir. Kamu yönetimi alanında etikle ilgili yazılmış olan lisansüstü tezler "doküman inceleme" yoluyla incelenip, içerik analizi yapılmıştır.

Çalışma, içerik analizi türlerinden biri olan "betimsel içerik analizi" olarak tasarlanmıştır. Betimsel içerik analizinde, belirlenen bir konuda yapılmış olan nitel veya nicel çalışmaların incelenip düzenlenmesi sonucunda alandaki genel eğilimlerin belirlenmesi hedeflenmektedir (Çalık ve Sözbilir, 2014). Betimsel içerik analizinde, meta analiz ve meta sentez çalışmalarından

farklı olarak derinlemesine bir inceleme ve yorumlama yapılmayıp, genel bir çerçeve çizilebilme amaçlanmaktadır (Dinçer, 2018).

Verilerin Elde Edilmesi

Araştırma kapsamında lisansüstü tezlerin incelenmesi amacıyla YÖK Ulusal Tez Merkezi'nden (UTM) yararlanılmıştır. Belirlenen anahtar kelimeler UTM'de gelişmiş aramada yine çalışma kapsamında belirlenen düzeylerde taranmıştır. Tarama yapılan düzeyler; tez başlığı, tezin özeti ve dizini olmak üzere üç düzeydir. Belirlenen anahtar kelimeler ise, sırasıyla “etik”, “ahlak” ve “dürüstlük”tür. İngilizce karşılıkları olan “ethics”, “morality”, “integrity” anahtar kelimeleri de veri kaybı yaşanmaması adına taranmıştır. Üç anahtar kelime, sözü edilen üç düzeyde tarandıktan sonra konu bazında da “kamu yönetimi” filtresi seçilerek hedeflenen sonuçlara ulaşılmıştır. Devamında, ulaşılan tezler tek tek incelenerek kamu yönetimi etiği bağlamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği, dolayısıyla çalışmanın kapsamına dahil edilip edilmeyeceği belirlenmiştir. Kamu yönetiminin interdisipliner yapısından kaynaklı olarak çok farklı konularda lisansüstü çalışmalar yapılabilmesi mümkün olduğundan ulaşılan tezlerin tek tek incelenmesi gerekmiştir. Öyle ki, gazetecilik ya da muhasebecilik meslek etiği konulu bir tez kamu yönetimi lisansüstü programlarında pekala yazılabilmektedir. Bunun yanı sıra, işletme gibi programlarda kamu yönetimi etiği ile doğrudan bağlantılı tezlerin yazılması da söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla araştırmanın kapsamı sadece kamu yönetimi lisansüstü programlarında yazılan tezler şeklinde belirlenmemiş; aksine, farklı anabilim dallarına ait lisansüstü programlarda yazılmış tezler de kamu yönetimi etiği bağlamında ele alınabildiği takdirde araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Bu noktada belirtmeliyiz ki, siyaset bilimi ve kamu yönetimi alanında yazılmış olan “siyasi etik” konulu tezler bu araştırmanın dışında bırakılmıştır.

Tüm incelemeler sonucunda 84 adet lisansüstü tez araştırmanın kapsamında incelenmiştir. Tezlerden 9'una erişim sağlanamamış, bu tezlerin UTM'de yayınlanmış olan kısa künyeleri ve özetlerinden yararlanılmıştır.

Verilerin Analizi

84 adet tez, MAXQDA 2020 Nitel Veri Analizi programında 9 ayrı kategoride (tezde kullanılan yöntem, tezin yazıldığı yıl, kullanılan dil vb.) kodlanarak alt kodlar oluşturulmuştur. Bu noktada tüm tezlerin tüm alt kodlar bazında kodlanması yapılmıştır. Yani bütün tezlerde, belirlenen alt kodların kapsamına giren bilgilere ulaşıp kodlama yapılabilmemiş, bu anlamda veri kaybının önüne geçilmiştir. Bu sayede tüm tezler tüm kategorilerde değerlendirilebilmiş, dengeli bir analiz gerçekleştirilmesi mümkün olmuştur.

Çalışmanın genelinde betimsel bir analiz hedeflendiğinden frekans tablo ve grafikleri kullanılmıştır. Birkaç noktada karşılaştırmalı analizden de yararlanılmış, çapraz tablolara yer verilmiştir.

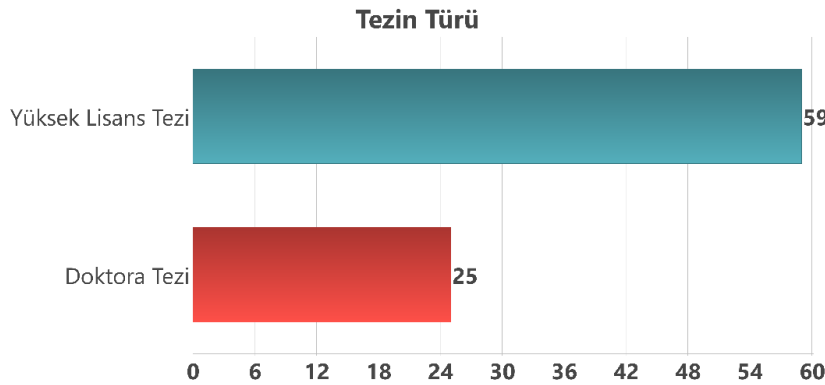
Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın ilk sınırlılığı, araştırma konusunun sınırlarının belirlenmesi noktasında oluşmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere kamu yönetimi etiği alanında yazılan tezler üzerinde odaklanılmıştır. Bu amaçla, örneğin siyasi etik konulu tezler kapsam dışında bırakılmıştır. Ancak bazı noktalarda siyasi etik ve yönetsel etiği ayırmak zorlaşmaktadır. Bu başlık da araştırma kapsamına dahil edildiğinde daha kapsamlı bir çalışma yapılması mümkün olacaktır. Ayrıca, felsefe gibi farklı alanlarda yazılmış siyasi etikle bağdaştırılabilecek çalışmalar da araştırmaya dahil edilebilecektir. Benzer şekilde yolsuzlukla mücadele literatürü de göz önüne alındığında şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi aslında etikten ayrı düşünülmesi çok da mümkün olmayan konuların da inceleme kapsamına dahil edilmesiyle birlikte çalışmanın hacmi çok genişlemekle beraber daha kapsamlı ve bütüncül sonuçlara ulaşılacağı muhakkaktır.

Çalışmanın bir diğer sınırlılığı da araştırma kapsamında yer alan bazı tezlere erişimin sağlanamamasıdır. Her ne kadar bu tezlerin künye ve özetlerinde temel betimsel analizler için gereken bilgiler yer alsa da tezlerin içeriğine ulaşılması ile daha sağlıklı bir araştırma sonucu elde edilmiş olacaktır.

Araştırmanın Bulguları

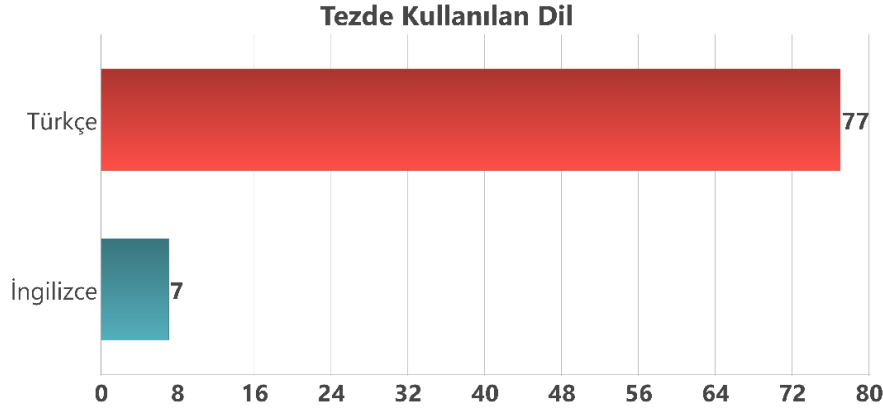
Bu kısımda, araştırmanın bulguları tablolar ve grafikler yardımıyla açıklanmış, ardından da yorumlanmıştır. Çalışmadaki görsellerin tümü yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 1. Kamu Yönetiminde Etik Konulu Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Kamu yönetimi alanında etik konusunda yazılan tezlerin çoğunluğunun yüksek lisans tezi olduğu görülmektedir. UTM istatistiki verilerine göre (tez.yok.gov.tr, 2020), 2 Kasım 2020 itibarıyla sistemde bulunan toplam yüksek lisans tez sayısı, toplam doktora tezlerinin yaklaşık 4 katıdır (tam oran 4.08'dir). Araştırmanın sonucunda ulaşılan rakamlara göre ise kamu yönetimi

alanında etiği konusunda yazılan tezlerde bu oran 2.36'dır. Yani bu alanda yazılan yüksek lisans tezlerinin sayısı doktora tezlerinin yaklaşık olarak 2 katıdır. Bu sonuç da göstermektedir ki, kamu yönetimi etiği konusu, daha çok doktora öğrencilerinin ilgisini çekmekte ve onlar tarafından daha çok çalışılmaktadır.

Şekil 2. Kamu Yönetiminde Etik Konulu Tezlerin Kullanılan Dile Göre Dağılımı

İncelenen tezlerin büyük bölümünün Türkçe yazıldığı görülmektedir. Tezlerin tümünde Türkçe ya da İngilizce'den başka bir dil kullanılmamıştır. Karşılaştırmalı analiz yapıldığında ise tezlerin dili ile türü arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

84 tezin tamamında kullanılan tüm anahtar kelimeler taranmıştır. 19 tezde anahtar kelime bulunmamıştır. Kalan tezlerdeki anahtar kelimeler bir havuzda toplanmış ve frekans analizi yapılmıştır. Bir tezde ortalama 3-4 anahtar kelime kullanıldığından toplamda 191 adet anahtar kelimeye ulaşılmıştır. Bunlar arasında frekansı en yüksek olanlar aşağıda Tablo (1)'de gösterilmiştir. Beklenileceği üzere en sık kullanılan anahtar kelimeler "etik" ve "kamu yönetimi"dir.

Tablo 1. Kamu Yönetiminde Etik Konulu Tezlerde Kullanılan Anahtar Kelimeler

Anahtar Kelimeler	Frekans
Etik	53
Kamu Yönetimi	18
Kamu Yönetiminde Etik	12
Çevre Etiği	6
Kamu Görevlileri Etik Kurulu	6
Meslek Etiği	6
Ahlak	5
Yerel Yönetimler	5
Etik Davranışlar	5
Etik Kodlar	5
Etik İklim	5

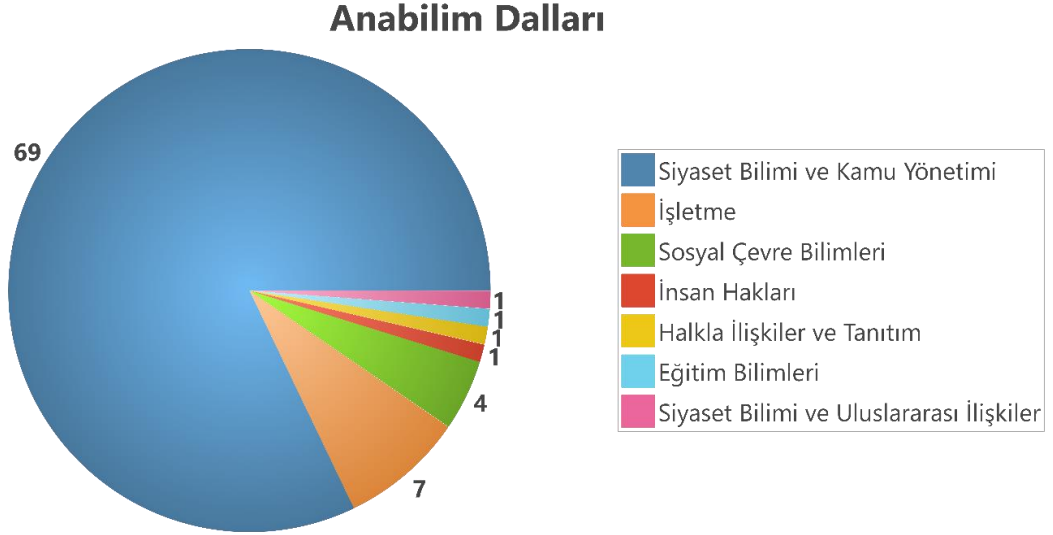
Tezlerin yazıldığı üniversiteler incelendiğinde 35 farklı üniversitede kamu yönetimi alanında etikle ilgili tez yazıldığı görülmektedir (Tablo 2). En yüksek sayıda tez Ankara Üniversitesi'nde yazılmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında etkili olan sebeplerden birinin, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde faaliyet gösteren Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı'nda çevre etiği ile ilgili çok sayıda (bu araştırma kapsamında toplam 4 adet) tez yazılması olduğu görülmüştür. Çevre etiğinin; kentsel dönüşüm, çevre denetimi, kamudaki karar vericilerin çevre etiği hakkındaki algısı gibi bağlamlarda çalışılması kamu yönetimi alanını da ilgilendirdiğinden yazılan tezler bu çalışmanın kapsamında ele alınmıştır.

Tablo 2. Kamu Yönetiminde Etik Konulu Tezlerin Yazıldığı Üniversiteler

	Üniversite Adı	Tez Sayısı
1.	Ankara Üniversitesi	10
2.	Gazi Üniversitesi	5
3.	İnönü Üniversitesi	5
4.	Sakarya Üniversitesi	5
5.	Selçuk Üniversitesi	4
6.	Kocaeli Üniversitesi	4
7.	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	4
8.	ODTÜ	4
9.	Hacettepe Üniversitesi	4
10.	Atatürk Üniversitesi	3
11.	Marmara Üniversitesi	3
12.	Pamukkale Üniversitesi	2
13.	Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi	2
14.	Dokuz Eylül Üniversitesi	2
15.	Karabük Üniversitesi	2
16.	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	2
17.	Bursa Uludağ Üniversitesi	2
18.	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	2
19.	Uşak Üniversitesi	2
20.	Adnan Menderes Üniversitesi	2
21.	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	1
22.	Fırat Üniversitesi	1
23.	Gaziantep Üniversitesi	1
24.	Bingöl Üniversitesi	1
25.	Atılım Üniversitesi	1
26.	İstanbul Aydın Üniversitesi	1
27.	Maltepe Üniversitesi	1
28.	Trakya Üniversitesi	1
29.	Kırıkkale Üniversitesi	1
30.	Gümüşhane Üniversitesi	1
31.	Süleyman Demirel Üniversitesi	1
32.	İstanbul Üniversitesi	1
33.	Giresun Üniversitesi	1
34.	Toros Üniversitesi	1
35.	Mersin Üniversitesi	1

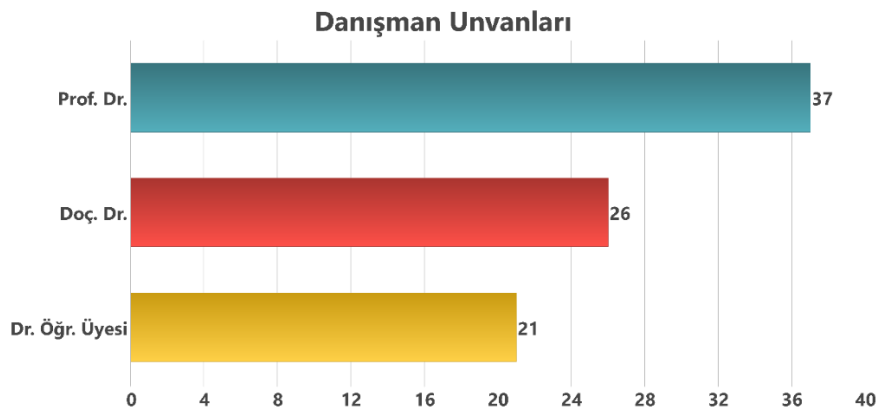
Türkiye’de Kasım 2020 itibarıyla toplamda (devlet ve vakıf olmak üzere) 207 üniversite bulunmaktadır (yok.gov.tr, 2020). Bunlardan sadece 35’inde kamu yönetimi etiği ile ilgili lisansüstü çalışma yapıldığı görülmektedir. Sadece 4 vakıf üniversitesinde incelenen konuyla

ilgili ve her birinde birer adet olmak üzere toplam 4 tez yazıldığı görülmektedir. Sözü edilen vakıf üniversiteleri; Atılım Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Maltepe Üniversitesi ve Toros Üniversitesi'dir. Vakıf üniversitelerinde siyaset bilimi ve kamu yönetimi/kamu yönetimi bölümlerinin ve ilgili enstitülerde bu tür anabilim dallarının yaygın olmamasının bu sonuçta etkisi büyüktür. Bu sonuç, bu tür bölümlerin mevcut olduğu vakıf üniversitelerinde de kamu yönetimi etiğinin lisansüstü çalışmalar açısından ilgi çekici konular arasında görülmediğini göstermektedir.

Şekil 3. Kamu Yönetiminde Etik Konulu Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Kamu yönetimi alanında yazılan etik konulu tezler incelendiğinde, beklenen bir sonuç olarak en fazla sayıda tez Sosyal Bilimler Enstitülerinin Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dallarında yazılmıştır. Kamu yönetimine yakın disiplinlerden olan İşletme Anabilim Dalında da kamu yönetimi alanında kabul edilebilecek tezlerin yazıldığı görülmektedir. Tezlerin yazıldığı enstitüler düzeyinde inceleme yapıldığında da görülmüştür ki, 84 tezin tümü Sosyal Bilimler Enstitülerinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla bu alt kod için ayrı bir tablo ya da grafik düzenlenmemiştir.

Şekil 4. Kamu Yönetiminde Etik Konulu Tezlerin Danışmanların Unvanlarına Göre Dağılımı

Tez danışmanları incelendiğinde (Tablo 3), en fazla tezi profesörlerin yönettiği görülmektedir. İkinci sırada doçentlerin ve son sırada ise doktor öğretim üyelerinin tez danışmanlığı yaptığı görülmektedir. Buradan daha tecrübeli olduğu düşünülen profesörlerin daha fazla sayıda tez danışmanlığı yaptığı sonucu çıkarılabilmektedir.

Tablo 3. Tezlerin Türlerine Göre Danışman Unvanlarının Dağılımı

Tezlerin Türü / Danışman Unvanları	Doktora Tezi	Yüksek Lisans Tezi	TOPLAM
Prof. Dr.	16	21	37
Doç. Dr.	6	20	26
Dr. Öğr. Üyesi	3	18	21
TOPLAM	25	59	84

Tezlerin türleri düzeyinde karşılaştırmalı analiz yapıp çapraz tablolar incelendiğinde (Tablo 3) ise görülmektedir ki, en fazla sayıda doktora tezine danışmanlık yapanlar da profesörlerdir. Ardından doçentler ve doktor öğretim üyeleri gelmektedir. 25 doktora tezinden sadece üçüne doktor öğretim üyelerinin danışmanlık yaptığı görülmektedir. Profesörlerde ise bu sayı 16 olup, doktor öğretim üyelerinin yönettiği tezlerin 5 katından fazladır. Doçentlerin yönettiği doktora tez sayısı doktor öğretim üyelerinden fazla olsa da profesörlerden epey (yaklaşık 2.5 kat) geridedir. Akademide profesörlerin, genç melektaşlarına oranla daha çok sayıda teze (özellikle doktora tezine) danışmanlık yapması durumu başlı başına bir çalışma konusu olup, böyle bir eğilimin varlığı literatürdeki farklı çalışmalarda da gözlemlenebilmektedir (Erdoğan, 2020; Sever ve Ersoy, 2017). Yüksek lisans tez danışmanlıklarında ise unvanlara göre dağılım daha dengelidir.

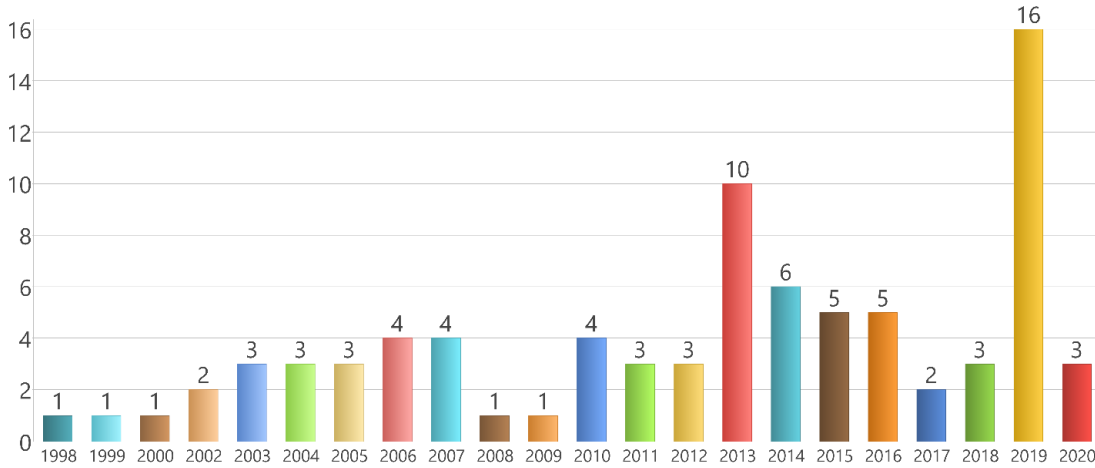
Tablo 4. Tezlerin Diline Göre Danışman Unvanlarının Dağılımı

Tezlerin Dili / Danışman Unvanları	İngilizce	Türkçe	TOPLAM
Prof. Dr.	2	35	37
Doç. Dr.	5	21	26
Dr. Öğr. Üyesi		21	21
TOPLAM	7	77	84

Toplam tez sayısı içinde küçük bir grup olan İngilizce tezlere büyük ölçüde doçentlerin danışmanlık yaptığı görülmektedir. 7 İngilizce tezin 5'ini doçentler yönetmiştir. Profesörlerin

sayısı doçentlerden daha fazla olmasına rağmen profesörler sadece 2 adet İngilizce teze danışmanlık yapmıştır. Doktor öğretim üyeleri ise hiç İngilizce tez danışmanlığı yapmamış, sadece Türkçe tezleri yönetmişlerdir. Bunun bir tesadüf olmaktan öte özel bir anlam taşıyıp taşımadığını tespit etmek örneklem sayısının küçüklüğü karşısında oldukça zordur. Ancak, tezlerin İngilizce olarak yazılabildiği üniversitelerin anabilim dallarının kadro yapısı ve yükselme kriterleriyle ilgili olabileceği düşünülmektedir.

Tezlerin Yazıldığı Yıllar

Şekil 5. Kamu Yönetiminde Etik Konulu Tezlerin Yazıldığı Yıllara Göre Dağılımı

Tezlerin yazıldığı yıllar incelendiğinde, kamu yönetimi etiği alanında ilk tezin 1998’de yazıldığı ve 1998’den günümüze, bu konuda tez yazılmayan tek yılın 2001 olduğu görülmektedir. KGEK’nun kuruluşunu (2004) takip eden birkaç yılda bu konuda bir hareketlenme görülmekle birlikte 2008 ve 2009 yıllarında tekrar bir düşüş yaşanmıştır. 2010’dan sonra kamu yönetimi etiği alanında yazılan tezlerin sayısının artmaya başladığı söylenebilir. 2013’de, muhtemelen 2011 ve 2012 yıllarındaki öğrenci aklarının da etkisiyle, tez sayısında hızlı bir artış görülmekle birlikte en büyük artış 2019’da olmuştur. 2019 yılında tez sayısındaki artışın temel sebebinin, 20 Nisan 2016 tarihinde Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nde yapılan değişiklikle “lisansüstü programlardan belirlenen sürelerde mezun olamayanların ilişkilerinin kesileceği” düzenlenmesi olabileceği düşünülmektedir. Bu düzenleme ile lisansüstü öğrencilerin, programlarını tamamlamak için çabalarını yoğunlaştırması sebebiyle takip eden yıllarda tez savunmalarının artmış olması olasıdır. Bu genel eğilimin, 2019 yılında kamu yönetimi etiği alanındaki tezlere de yansımış olabileceği söylenebilir. Daha önceki yıllarda görülmeyen bir şekilde kamu yönetimi etiği konusunda da bir yılda tam 16 tez yazılmıştır. Bu araştırmanın yapıldığı Kasım 2020 itibarıyla sadece 3 tez yazılmış olmakla birlikte, 2020 yılı tamamlanmadığından bu yıla ait rakamın artması ihtimal dahilindedir. Ancak yine de, 2019’daki kadar yüksek bir rakama kalan iki aylık sürede ulaşamayacağı da öngörülebilir bir durumdur. 2020 yılında yaşanan COVID-19

Pandemisi sebebiyle çok sayıda lisansüstü öğrencisinin 2019-2020 Öğretim Yılı Bahar Döneminde kayıt dondurması ve/veya ek süre almasının da etkisiyle sadece bu araştırmanın yapıldığı alanda değil tüm alanlarda lisansüstü tez sayılarında ciddi bir düşüş görünmektedir. UTM'nin yıllık istatistiklerinde bu durum net bir biçimde ortaya çıkmaktadır (Tablo 5).

Tablo 5. Ulusal Tez Merkezi Verilerine Göre Son Altı Yıla Ait Toplam Tez Sayıları

Yıl	Yüksek Lisans	Doktora	Tıpta Uzmanlık	Sanatta Yeterlik	Diş Hekimliği Uzmanlık	Tıpta Yan Dal Uzmanlık	Toplam
2015	21589	5861	2692	99	100	11	30352
2016	21679	6285	2967	107	208	7	31253
2017	24957	6663	3852	115	361	14	35962
2018	30281	7414	3591	122	361	6	41775
2019	62330	8129	3690	162	354	3	74668
2020	16751	4108	2727	76	165	6	23833

Kaynak: Tez.yok.gov.tr 'den elde edilen verilerle oluşturulmuştur.

Araştırma kapsamına alınan tezler incelenirken, 84 lisansüstü tezin kamu yönetimi etiği ile ilgili olmasının yanı sıra farklı alt kategoriler dahilinde de sınıflandırılabilmesi fark edilmiştir. Bu tip bir kategorizasyonun, alandaki genel eğilimlerin biraz daha görünür kılınması adına kullanışlı olabileceği düşünülmüştür. Kamu yönetiminde etiğin alt başlıkları olarak adlandırılacak bu kategorilere, tezlerin incelenmesi sonucunda yani örneklemden yola çıkılarak ulaşılmıştır. Bu kategoriler aynı zamanda kamu yönetiminde etik çalışmalarının alt başlıkları arasında olup, literatürde mevcut olan çalışma konularıdır.

Şekil 6. Kamu Yönetiminde Etik Konulu Tezlerin Alt Başlıkları

“Yönelimsel etik” çoğu zaman geniş anlamda “kamu yönetimi etiği” ile aynı anlamda kullanılmakla beraber, dar anlamda yönelimsel etik; yöneticiler için etik ilkelere dayalı bir

sorumluluk bilincinin geliştirilmesini öngörmektedir (Atılğan ve Kutvan, 2017). Yönetmelik etik kavramı bu çalışma kapsamında geniş tanımıyla kullanılmış, kamu yönetimi etiği hakkında kuramsal tartışmalar ve makro ölçekteki sorunlara odaklanan araştırmaları içeren tezler bu alt başlıkta toplanmıştır.

Örgütsel etik; iş görenlerde aynı türden davranışların yerleştirilmesini sağlayan ve örgütlerin toplumsal sorumluluklarını da üstlendiğini gösteren ilkeler dizisidir (Aydın, 2010). Örgütlerde etik ilkelerin kurumsallaştırılmasına odaklanan tezler, örgütsel etik kategorisine eklenmiştir.

Meslek etiği (ya da profesyonel etik); bir meslek dalına üye kimselerin oluşturduğu ve uygulanmasını gözettiği, o mesleği icra ederken uyulması istenen/beklenen ilkeler bütünüdür (Aydın, 2010). Kamu hizmeti kapsamında değerlendirilebilen belirli bir meslek grubunun etik ilkeleri hakkında yapılan kuramsal ve uygulamalı çalışma içeren tezler bu kategoriye dahil edilmiştir.

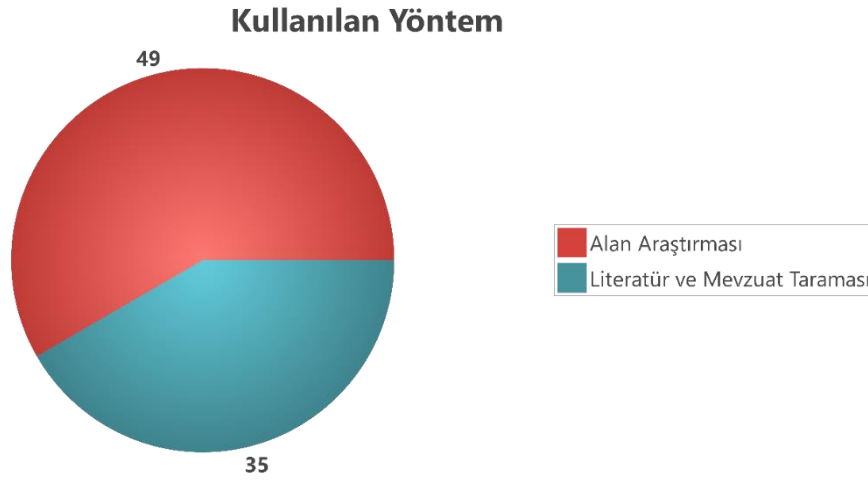
Son olarak çevre etiği, insanların doğa ile olan ilişkisinin nasıl olması gerektiği üzerinde sistemli çalışmalar yapılan bilim dalıdır (Akalin, 2019). Özellikle kentsel dönüşüm ve çevre denetimi gibi alanlarda yapılan çalışmalar, kamu yönetimi alanı ile doğrudan olarak bağlantılıdır. Dolayısıyla çevre etiği ile ilgili tezler de bu kategoride değerlendirilmiştir.

Bu çalışma kapsamında yapılan araştırmada, kamu yönetimi etiği alanında en çok çalışılan tez konusu yönetmelik etik olmuştur (Şekil 6). Ardından örgütsel etik ve meslek etiği gelmektedir. Son sırada ise çevre etiği yer almaktadır.

Tablo 6. Tezlerin Alt Başlıklarının Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

Tezlerin Türü / Danışman Unvanları	Çevre Etiği	Meslek Etiği	Örgütsel Etik	Yönetmelik Etik	TOPLAM
Prof. Dr.	3	11	3	20	37
Doç. Dr.	2	3	13	8	26
Dr. Öğr. Üyesi		5	5	11	21
TOPLAM	5	19	21	39	84

Çalışılan konular danışmanların unvanları açısından değerlendirildiğinde ise görülmüştür ki, profesörler ve doktor öğretim üyeleri en çok yönetmelik etik alanındaki tezleri yönetmişlerdir. Doçentler ise büyük oranda örgütsel etik konusunda hazırlanan tezlere danışmanlık yapmışlardır.

Şekil 7. Kamu Yönetiminde Etik Konulu Tezlerde Kullanılan Yöntemler

İncelenen tezlerde kullanılan yöntemlere bakıldığında çoğunlukla alan (saha) araştırması tercih edildiği görülmektedir (Şekil 7). Alan araştırmalarında en çok kullanılan veri toplama aracının ise anket olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 7). Alan araştırmasına dayanan 49 tezin 36'sında anket kullanıldığı görülmüştür. Bazı tezlerde ise hem anket hem de mülakat (görüşme) tekniği birlikte kullanılmıştır. Bu tezlerin sayısı 4'dür. 7 tezde ise mülakat tekniği tek başına kullanılmıştır. Tam metnine erişilemeyen tezlerden 2'sinde ise alan araştırması yapıldığı tezin özetinde yer almakla birlikte hangi yöntemin kullanıldığı belirtilmemiştir. Ankete dayanan tezlerde kullanılan veri analizi programları arasında SPSS programı öne çıkarken, mülakatlarda nitel veri analizi programlarının pek kullanılmadığı görülmüştür. Mülakat yapılan 2 tezde MAXQDA nitel veri analiz programı kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 7. Tezlerde Kullanılan Yöntemler

Kullanılan Yöntem	Anket	Mülakat	Anket& Mülakat	Bilinmeyen	TOPLAM
Tez Sayısı	36	7	4	2	49

Karşılaştırmalı analizlerde görülmüştür ki, alan araştırması içermeyen tezlerin %80'i yüksek lisans tezidir. Başka bir ifadeyle yüksek lisans tezlerinde büyük oranda literatür ya da mevzuat taraması çalışması gerçekleştirilmiştir. Doktora tezleri ise %70 oranında alan araştırmasına dayanmaktadır. Doktora tezlerinde alana, özgün bir katkıda bulunulması beklendiğinden, görgül alan çalışmaları sıklıkla tercih edilmektedir. Dolayısıyla bulgular, beklenen doğrultudadır.

Tablo 8. Tezlerde Kullanılan Yöntemlerin Tezlerin Türüne Göre Dağılımı

Kullanılan Yöntem / Tezin Türü	Literatür ve Mevzuat Taraması	Alan Araştırması	Toplam
Doktora Tezi	7	18	25
Yüksek Lisans Tezi	28	31	59
TOPLAM	35	49	84

Sonuç Yerine

Bu çalışmada, Türkiye’de kamu yönetimi etiği alanında yazılan lisansüstü tezlerin içerik analizi yapılarak alandaki genel eğilimlerin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Çalışmada 84 lisansüstü tez incelenmiştir. İncelemenin sonucunda Türkiye’de kamu yönetimi etiği alanında yazılan tezlerin çoğunluğunu yüksek lisans tezlerinin oluşturduğu görülmüştür. Tezlerin büyük bir kısmı devlet üniversitelerinde yazılmış olup, tezlerin genelinde kullanılan dil Türkçe’dir. Pek çok farklı üniversitede konuyla ilgili tez yazılmasının yanı sıra en fazla sayıda tez Ankara Üniversitesi’nde yapılmıştır. Tezlerin tümü sosyal bilimler enstitüleri bünyesinde yapılmış olup, en çok tezi üreten anabilim dalı Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi olarak tespit edilmiştir. Tezlerin yapıldığı yıllara bakıldığında 1998’den itibaren neredeyse her yıl kamu yönetimi etiği konusunda tez yazıldığı görülürken, 2013 ve özellikle 2019 yılında niceliksel olarak büyük bir artış görülmektedir. Gelecek yıllarda bu artışın devam edip etmeyeceği merak konusudur. En çok çalışılan alt başlık yönetsel etik olmuş, tezlerin çoğunluğunun alan araştırmasına dayandığı anlaşılmıştır. Alan araştırmalarında da en sık başvurulan veri toplama tekniği anket olmuştur. Mülakat, daha az tercih edilmekle beraber tezlerde kullanılan bir diğer yöntemdir.

Bu çalışmanın alan yazınına sunmayı hedeflediği katkı; kamu yönetimi alanında yazılmış etik konulu lisansüstü tezlerin betimsel bir analizinin yapılarak alandaki genel görünümün ve eğilimlerin ortaya koyulmasıdır. Bu alanda yapılmış çalışmaların özetlenmesi ile yeni araştırmacılara ışık tutulması amaçlanmıştır. Analiz yapılan kategorilerde sonuçların net bir şekilde ortaya koyulması sayesinde çalışmaya elverişli konular üretilmesi de kolaylaşacaktır.

Son yıllarda etik denilince en çok kastedilen anlamıyla mesleki etik, gelecek yıllarda kamu yönetimi etiği bağlamında ilgi görmesi beklenen konuların başında gelmektedir. Zira vatandaşlar ile kamu kurumları arasında bulunması gereken güven bağının tesis edilmesinde, mesleki etik davranış standartlarının belirlenmesi kilit bir roledir. Örgütsel ve yönetsel etik konularında yapılan çalışmaların da etik bir kamu yönetimi sağlanmasına yönelik gelişmelere etkisi ve katkısı önemli olacaktır.

Pek çok disiplini ve çalışma alanını derinden etkileyen Covid-19 Pandemisi, kamu yönetimi etiği alanını da yakından ilgilendirmektedir. Kriz dönemlerinde etik dışı davranışlar için elverişli bir ortam oluşurken, kamu yönetimlerinin etik ilkelere uygun davranmaları önem kazanmaktadır. Dolayısıyla; Covid-19 Pandemisi'nin kamu yönetimi etiği üzerindeki etkileri ve aralarındaki ilişkiye odaklanan çalışmalar yapılması, kamu yönetimi etiği alanıyla ilgilenen araştırmacılara önerilebilecek konular arasında başı çekmektedir.

Kaynaklar

- Akalın, M. (2019). Çevre Etiği Çevreye Felsefi Yönelimle. Adıyaman: Iksad International Publishing House.
- Akman, E. ve Özyiğit Ökten, A. (2018). Türkiye'de Yönetişim Alanında Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi (2000-2016). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32 (4), 1027-1045.
- Atılğan, S. ve Kutvan, A.B. (2017). Örgütlerde Yönetimsel Etik ve Etik Yönetimi. İstanbul: Çağlayan Kitabevi
- Aydın, İ. (2010). Yönetimsel, Mesleki ve Örgütsel Etik. Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.
- Çalık, M. ve Sözbilir, M. (2014). İçerik Analizinin Parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39 (174), 33-38.
- Dinçer, S. (2018). Content Analysis in for Educational Science Research: Meta-Analysis. *TDergisi*, 7 (1), 176-190.
- Erdoğan, O. (2020). Akıllı Kent Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (2), 917-937.
- Göküş, M. ve Çubukçu, Z. (2019). Türkiye'de Ombudsmanlık Konusunda Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İçerik Analizi. *Ombudsman Akademik*, 5 (10), 215-253.
- Işık, M. (2019). Türkiye'de Kamu Personeli Alanında Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi: 1986-2018. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2 (2), 413-421.
- Kuçuradi, İ. (2003). Etik ve Etikler. *Türkiye Mühendislik Haberleri (TMH)*, 423, 2003/1.
- Kuçuradi, İ. (2009). Felsefi Etik ve Meslek Etikleri, Tepe, H. (Haz.). Etik ve Meslek Etikleri. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Lawton, A., Rayner, J., ve Lasthuizen, K. (2013). Ethics and Management in the Public Sector. New York: Routledge.
- Levent, F.ve Kınık, F. Ş. F. (2017). Türkiye'de Eğitim-Öğretim Alanında Etik Konulu Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *İş Ahlakı Dergisi*, 10(1), 99-114.
- Öktem, M. K. ve Ömürganülşen, U. (2005). Kamu Yönetiminde Etik Çalışmalarına Yönelik Genel Bir Çerçeve Arayışı. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*, s.231-237, 18-19 Kasım 2005, Sakarya.

- Ömürganülşen, U. (2016a). *Türkiye'de Etik ve Dürüstlikle İlgili Ulusal Kamu Yönetimi Mevzuatının Gözden Geçirilmesi Teknik Rapor, Yolsuzluğun Önlenmesi ve Etiğin Teşviki İçin Teknik Destek Projesi*, Aralık 2016, Ankara.
- Ömürganülşen, U. (2016b). *Türkiye'nin Ulusal Etik ve Dürüstlük Sistemi ve Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun Bu Sistemdeki Rolünün Gözden Geçirilmesi, Yolsuzluğun Önlenmesi ve Etiğin Teşviki İçin Teknik Destek Projesi*, Aralık 2016, Ankara.
- Özdemir, M. (2008). Kamu Yönetiminde Etik. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 179-195.
- Piepper, A. (2012). *Etiğe Giriş*. Çev. V. Atayman ve G. Sezer. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sever, I. ve Ersoy, A. (2017). Araştırma Görevlilerinin Gözünden Danışmanlık ve Doktora Süreçleri. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), 183-202.
- Sönmez, D. (2017). Eğitim ve Öğretim Alanındaki Çevre Etiği Tez Çalışmalarının İncelenmesi. *Gaziantep University Journal of Educational Sciences*, 1 (1), 55-66.
- Tepe, H. (2014). Bir Felsefe Dalı Olarak Etik: "Etik" Kavramı, Tarihçesi ve Günümüzde Etik, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 1 (4), Ağustos Eylül Ekim 1998 (5. Baskı: Haziran 2014).
- Tez.yok.gov.tr (2020), <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/IstatistikBilgiler?islem=2>, Erişim Tarihi: 02.11.2020
- Yüksel, C. (2006). Kamu Yönetiminde Etik ve Türk Kamu Yönetiminde Etik Hakkında Yeni Yasal Düzenlemeler, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (İÜHFİM)*, LXIV (2), 167-212.
- Yiğit, B. (2018). Türkiye'de Mobbing Üzerine Yazılmış Doktora Tezlerinin İçerik Analizi Yöntemi İle Değerlendirilmesi, *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 4 (2), 26-31.
- Yok.gov.tr (2020), <https://www.yok.gov.tr/universiteler/universitelerimiz>, Erişim Tarihi: 02.11.2020.

Okul Psikolojik Danışman Adaylarının Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Psikolojik Danışmanlık Öz Yeterlikleri Üzerindeki Etkisi

Enver SARI*

Yasemin ÇAKIR**

Öz

Bu çalışmanın amacı, okul psikolojik danışmanı adaylarının beş faktör kişilik özelliklerinin (dışadönüklük, duygusal dengesizlik, uyumluluk, sorumluluk ve deneyime açıklık), psikolojik danışma öz yeterlikleri (oturumu yönetme, yardım etme, danışmadaki zorluklarla başa çıkma) üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 öğretim yılında Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı 4. sınıf öğrencileri oluşturmuştur. Bu araştırma kapsamında 78'i kadın, 46'si erkek olmak toplam 124 kişiden veri toplanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Psikolojik Danışma Öz Yeterlik Ölçeği ile Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ölçeği kullanılmıştır (Pamukçu ve Demir, 2013; Sümer ve Sümer, 2005). Verilerin analizinde çoklu regresyon analizi ve korelasyon kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre, oturumu yönetme becerisindeki toplam varyansın % 24'ü, yardım becerisindeki toplam varyansın % 27'si ve danışmadaki zorluklarla başa çıkmadaki toplam varyansın % 20'si beş faktör kişilik özellikleri değişkenlerince açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Danışma Öz Yeterlikleri, Beş Faktör Kişilik Özellikleri, Okul Psikolojik Danışmanlık Eğitimi

Effects Of School Counselor Candidate's Five-Factors Personality Characteristics On The Counseling Self-Efficacy

Abstract

The aim of this study was to examine effects of school counselor candidate's five factor personality traits (extraversion, emotional imbalance, compliance, responsibility and openness to experience) on the psychological counseling self-efficacy (session management, helping skills, cope with counseling challenge). In 2018-2019 academic year, the study group of the study consisted of senior students in Guidance and Psychological Counseling Department of Giresun University Faculty of Education. Within the scope of this research, data were collected from 124 people, 78 of whom were female and 46 were male. Psychological Counseling Self-Efficacy Scale and Five-Factor Personality Traits Scale were used to measure the qualifications of the participants. Multiple regression analysis and correlation were used for data analysis. According to the research findings, total variance of 24 % in the session management skills, total variance of 20 % in helping skills and in cope with counseling challenge of 27 % are explained by five factor personality characteristics variances.

Keywords: Psychological Counseling Self-Efficacy, Five Factor Personality Traits, School Counseling Education

Geliş/Received: 07. 08. 2020

Kabul/Accepted: 26. 12. 2020

* Araştırmadaki anket çalışması 2018-2019 öğretim yılında gerçekleştirildiği için geriye dönük etik kurul izni bulunmamaktadır.

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı, Güre Yerleşkesi, Giresun, enversari@hotmail.com, 0000-0002-7623-6832

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı, Pelitli Yerleşkesi, krdnyasemincaKir@gmail.com, 0000-0002-1940-4406

(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Başarılı psikolojik danışmanlar kendilerinin farkında, kültüre duyarlı, diğer insanların önemsedikleri değerleri kabul eden, ilişkilere ilgi gösteren ve özel çalışma ortamlarında neyin mümkün olduğunu gerçekçi değerlendirebilen kişilerdir (McLead & McLead, 2011). Başarılı psikolojik danışmanların bu yeterlikleri, öğretim programlarından çok yaşantılar aracılığı ile kazanılan kaçınılmaz bir sonuçtur (Sarı, 2018).

Bireyin yaşantıları kapsamında duygusal, düşünsel ve davranışsal becerilerini organize edebilme ve bunları ifade edebilme gücü üzerinde öz yeterlik inancının etkisi bulunmaktadır (Bandura, 1982). Öz yeterlik inancı bireyin yeteneklerine ve kapasitesine olan güvenidir (Özgün, 2007). Psikolojik danışmanlık öz yeterlik inancı, danışmanın geçmişte yapmış olduğu danışma oturumlar ışığında, gelecekte yapacağı danışma oturumlarına ilişkin kendisine ait yargıları olarak tanımlanmaktadır (Larson ve Daniel, 1998). Psikolojik danışma öz yeterliğini etkileyen çeşitli değişkenler (kişilik özellikleri, eğitim yaşantıları, süpervizyon süreci, kaygı, cinsiyet, danışma beceri eğitimleri, çalışılan kurum, yaşam doyumları, iş doyumları) bulunmaktadır (Cashwell ve Dooley, 2001; Erkan, 2011; Eşki, 2015; Gündüz ve Çelikkaleli, 2009; Larson ve Daniels 1998; Lepkowski, 2009; Larussi ve ark., 2013; Meydan, 2015; Pamukçu, 2011; Watson, 2012). Psikolojik danışma yeterliklerini etkileyen faktörlerle birlikte psikolojik danışmanları mesleki mükemmelliğe götüren belirli kişilik özellikleri vardır (Yam ve İlhan, 2016). Eşki, Ismuk ve Parlak (2015) yaptıkları çalışmada okul psikolojik danışmanlarının, psikolojik danışma öz yeterlik düzeylerinin ve dinleme becerilerinin iş doyumunu yordadığını ileri sürmektedir. Jevne (2012) yaptığı çalışmada psikolojik danışmanların hoşgörülü, olgun, saygılı, sezgisel ve esnek kişilik özelliklerine sahip olması gerektiğini ileri sürmektedir. Capuzzi ve Gross (2013) etkili psikolojik danışmanlarda bulunması gereken 30 adet kişilik özelliklerinden bahsetmektedir. Pope ve Kline (1999) yaptıkları çalışmada etkili psikolojik danışmanların empatik anlayış, kabul ve danışana ilgi gösterme özelliklerine sahip olmasının en önemli özellikler olduğunu ileri sürmektedirler. Etkili bir psikolojik danışman değişime açık, tutarlı, kendine güvenen, kendi güçlerini tanıyan kişilik özelliklerine sahip bireyler olmalıdır (Corey, 2008). Young'a (2019) göre etkili psikolojik danışmanların özellikleri; insanlığa olumlu bakış, ruhsal sağlık ve tutarlılık, sağlıklı/gelişmiş öz-bakım becerileri, yaratıcılık ve cesaret şeklinde beş başlık altında toplanmaktadır. Çivitçi ve Arıcıoğlu (2012) yaptıkları çalışmada beş faktör kişilik özelliklerinden dışadönüklüğün duygusal-devinimsel ve somut-durumsal yardım etme stillerini; sorumluluğun somut-durumsal ve soyut yardım etme stillerini ve deneyimlere açıklığın soyut ve diyalektik-sistemik yardım etme stillerini pozitif yönde, bununla birlikte duygusal dengesizliğin ise duygusal-devinimsel ve soyut yardım etme stillerini negatif yönde yordadığını bulmuşlardır.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde etkili psikolojik danışmanın kişilik özelliklerinin, öz yeterlik algısı yüksek olan bireylerin özellikleri ile uyduğu göze çarpmaktadır. Lepkowski ve Pacman (2005) tarafından yapılan araştırmanın bulgusu, kişisel farkındalığın ve diğer bazı kişilik özelliklerinin, bireyin kendi sınırlarını belirlemesinde etkili olduğu sonucu, kişilik özellikleri ile psikolojik danışma öz yeterliği arasındaki ilişkiyi doğrular niteliktedir. Yayla ve İkiz (2016) yaptıkları çalışmada, psikolojik danışmanların etkili psikolojik danışman nitelikleri ile psikolojik danışma öz yeterlikleri arasında ilişki olduğunu ileri sürmektedirler. Sonuç olarak psikolojik danışma öz yeterlikleri ile kişilik özelliği arasında bir ilişki söz konusudur.

Kişilik özelliklerinin temel beş faktör üzerinde toplanmakta olduğunu ileri süren McCrae ve Costa'nın (2006) modeli kişilik psikolojisinde 'beş büyükler' olarak adlandırılmaktadır. Beş faktör kişilik özellikleri modeline göre, insanlar duygu, düşünce ve davranış örüntülerini etkileyen özelliklere sahiplerdir ve bu özellikler; dışadönüklük, duygusal dengesizlik (nörotiklik, nevrotiklik), uyumluluk, sorumluluk ve deneyime açıklık şeklinde beş temel boyutta sınıflanmaktadır (McCrae ve Costa, 2006). Beş faktörden birincisi olan duygusal dengesizlik kaygı, depresyon ve öfke gibi olumsuz duyguları yaşama eğilimidir. Duygusal dengesizliği olan bireyler kaygı yaşama eğilimi ile karakterize edilirler. Duygusal dengesizlik eğilimi düşük olanlar ise tam tersine rahat ve sakin kişilerdir. İkinci bir kişilik boyutu olan dışadönüklüğün temel özellikleri sıcaklık, girişkenlik, atılganlık, heyecan arama ve olumlu duygular yaşama eğilimidir. Dışadönük olmayanlar ise oldukça sessiz ve çekingen davranışlarla karakterize edilirler. Deneyime açıklık olarak adlandırılan üçüncü kişilik boyutu, entelektüel etkinliklere katılma, yeni duygu ve düşüncelere açık olma eğilimini temsil etmektedir. Deneyime açıklık, bir bakıma, entelektüel ilgi, estetik duyarlık, hayal gücü, esneklik ve geleneksel olmayan tutumlarla ilişkilidir. Deneyime açıklığı yüksek olanlar tutucu olmama özelliğine sahiplerdir. Kişiliğin dördüncü boyutu olan sorumluluğu temsil eden temel özellikler liderlik, öz disiplin, amaç yönelimlilik, yeterlik, düzenlilik, görev bilinci, üretkenlik ve kararlılıktır (Chamorro-Premuzic, 2007). Özellikle keşif güdüsü en iyi şekilde dışadönüklük kişilik özelliği, bilgiyi kullanma güdüsü ise en iyi şekilde deneyime açıklık ve sorumluluk kişilik özellikleri tarafından açıklanmıştır (Dinç ve arkadaşları, 2013). Beşinci boyut olan uyumluluk ise prososyal davranış eğilimine sahip olmaktır. Uyumluluk kişilerin en belirgin özellikleri insancıl, arkadaşça, sıcak ve hoşgörülü olmalarıdır (Chamorro-Premuzic, 2007).

Psikolojik danışma öz yeterliği ne yapacağını bilmekle, onu yapmak arasında bir araçtır ve etkili bir psikolojik danışma sürecinin en önemli faktörlerinden biri olarak görülmektedir (Larson, 1998). Psikolojik danışma öz yeterliği "bir psikolojik danışmanın yakın bir gelecekte bir danışanla etkili bir psikolojik danışma seansı yürütebileceğine yönelik yeteneklerine ilişkin inancı" olarak tanımlanmaktadır (Larson, 1998). Kişilik özelliklerinden kaynaklanan nedenler ile bazı okul psikolojik danışmanlarının psikolojik danışma öz yeterlik algıları düşüktür (Demirel,

2013). Bu sebeple psikolojik danışma öz yeterliği, aynı seviyede bilgi ve becerilere sahip psikolojik danışmanların, psikolojik danışma seanslarında diğerlerinden daha etkili psikolojik yardım sunmalarının bir nedeni olarak kabul edilmektedir (Cormier ve Nurius, 2003; Larson, 1998). Psikolojik danışma öz yeterliği; oturumu yönetme, yardım etme ve danışma süreci zorlukları ile başa çıkma becerisi olmak üzere üç alt boyutta ele alınmaktadır (Pamukçu ve Demir, 2013). Oturumu yönetme becerisi içgörü, keşif ve eylemden oluşmaktadır. Psikolojik danışma öz yeterliklerinden içgörü alt beceri boyutu; keşif için kendini açma, amaçlı sessizlik, meydan okuma, yorumlama, içgörü için kendini açma ve anındalık becerilerinden meydana gelmektedir. Psikolojik danışma öz yeterliklerinden keşif alt beceri boyutu; dikkatini danışana verebilme, dinleme, yeniden ifadelendirme, açık uçlu sorular sorabilme ve duygu yansıtması becerilerinden oluşmaktadır. Psikolojik danışma öz yeterliklerinden yardım etme boyutu; odaklanma, uygun tepki, keşfetme, kendini açma, kendini açmaya tepki, amaç oluşturabilme, kendini anlama, kavramlaştırma, amaçların farkındalık ve karar vermeye yardım etme becerilerinden oluşmaktadır. Psikolojik danışma öz yeterliklerinden eylem alt beceri boyutu; bilgi verme, yönlendirme, ev ödevi, rol oynama ve davranışın prova edilmesi becerilerinden oluşmaktadır (Lent, Hill & Hoffman, 2003).

Bu araştırmada, okul psikolojik danışmanı adaylarının psikolojik danışma öz yeterlikleri, son yıllarda kişilik özelliklerinin yeterli bir sınıflaması olarak yaygın bir biçimde kabul gören (Yazgan İnanç, Yerlikaya, 2012) beş faktör modeline göre incelenmiştir. Okul psikolojik danışmanı adaylarının beş faktör kişilik özelliklerinin, psikolojik danışma öz yeterlik algısı üzerindeki etkisinin belirlenmesi okul psikolojik danışmanlığı eğitimi açısından önemlidir. Bununla birlikte okul psikolojik danışmanı adaylarının, beş faktör kişilik özellikleri ile psikolojik danışma öz yeterlikleri arasındaki ilişkiyi fark etmeleri de okul psikolojik danışmanlığı uygulamaları ve eğitimine de katkı sağlayacaktır.

Bu araştırmada okul psikolojik danışmanı adaylarının beş faktör kişilik özelliklerinin, psikolojik danışma öz yeterlikleri üzerindeki etkisi ile ilgili temel olarak aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Okul psikolojik danışmanı adaylarının beş faktör kişilik özellikleri psikolojik danışma öz yeterliklerinden oturumu yönetme becerisini yordamakta mıdır?

2. Okul psikolojik danışmanı adaylarının beş faktör kişilik özellikleri psikolojik danışma öz yeterliklerinden yardım etme becerisini yordamakta mıdır?

3. Okul psikolojik danışmanı adaylarının beş faktör kişilik özellikleri psikolojik danışma öz yeterliklerinden psikolojik danışma süreci zorlukları ile başa çıkma becerisini yordamakta mıdır?

Yöntem

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 öğretim yılı Giresun Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışma Anabilim Dalı 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini 78'i kadın, 46'sı erkek olmak üzere toplam 124 kişidir. Psikolojik danışma öz yeterliklerinin kişilik özellikleri açısından incelenmesi amacıyla Beş Faktörlü Kişilik Özellikleri Ölçeği ve Psikolojik Danışma Öz Yeterlik Ölçeği kullanılmıştır (Pamukçu ve Demir, 2013; Sümer ve Sümer, 2005). Araştırmanın modeli ilişkiisel tarama modeli olarak belirlenerek elde edilen verilerin analizi SPSS 17 programı ile yapılmıştır.

Araştırma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 öğretim yılında Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı 4. sınıf öğrencileri oluşturmuştur. Bu araştırma kapsamında 78'i kadın, 46'si erkek olmak toplam 124 kişiden veri toplanmıştır. Grubun %62,90'ını kadın ve %37,09'unu da erkekler oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplamak amacıyla Psikolojik Danışma Öz Yeterlik Ölçeği ve Beş Faktör Kişilik Ölçeği kullanılmıştır.

Psikolojik Danışma Öz Yeterlik Ölçeği

Psikolojik Danışma Öz Yeterlik Ölçeği, Lent ve arkadaşları (2003) tarafından geliştirilmiş ve Pamukçu ve Demir (2013) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, üç faktör ve 41 maddeden oluşmaktadır. Yardım Becerileri Öz yeterliği olarak adlandırılan ilk faktör 15 maddeden oluşmakta ve kendi içinde İçgörü, Keşif ve Eylem Becerileri olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Oturum Yönetmeye İlişkin Öz yeterlik olarak adlandırılan ikinci faktör ise 10 maddeden oluşmaktadır. Üçüncü faktörü oluşturan Psikolojik danışma sürecindeki zorluklara ilişkin öz yeterlik 16 maddeden oluşmaktadır. Cevaplama sistemi her ifade için (0) "hiç güvenmiyorum" ve (9) "tamamen güveniyorum" olarak onlu derecelendirme şeklindedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan "0" en yüksek puan 369'dur. Psikolojik Danışma Öz Yeterlik Ölçeği Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .98 olarak hesaplanmıştır. Alt boyutlarının Cronbach Alfa iç tutarlık katsayıları sırasıyla Yardım Becerileri Öz-Yeterliği için .92, Oturum Yönetmeye İlişkin Öz-yeterlik alt boyutu ve Psikolojik Danışma Sürecindeki Zorluklara İlişkin Öz-yeterlik alt boyutları için .95 olarak hesaplanmıştır (Pamukçu ve Demir, 2013). Bu araştırmada oturumu yönetme becerisi alt boyutunun Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı 0,91; yardım becerisi alt boyutunun Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı 0,94 ve danışma süreci zorlukları alt boyutunun Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı 0,90 olarak hesaplanmıştır.

Beş Faktör Kişilik Ölçeği (BFKÖ)

Beş faktör kişilik ölçeği Benet-Martinez ve John (1998) tarafından “Beş Faktör Envanteri” (The Big Five Inventory) ismiyle geliştirilmiştir. Ölçek 44 maddeden oluşmaktadır. Araştırmacıların etkili ve hızlı değerlendirmeleri bakımından kısa hazırlanan bu ölçek kişilik özelliklerinden “duygusal dengesizlik”, “dışadönüklük”, “gelişime açıklık”, “uyumluluk” ve “öz disiplin” boyutlarını ölçmektedir. Ölçekte “duygusal dengesizlik” ve “dışadönüklük” faktörleri 8'er madde, “uyumluluk” ve “öz disiplin” faktörleri 9'ar madde, “gelişime açıklık” faktörü ise 10 madde ile ölçülmektedir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması, 56 ülkeye ait katılımcıların kişilik özellikleri konusunda yapılan bir çalışmanın (Schmitt, Allık, Mccrae ve ark., 2007) Beş Faktör Kişilik Özelliğinin Türkçeye uyarlaması Sümer ve Sümer (2005) tarafından yapılmıştır. Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ölçeğinin alt boyutlara ilişkin güvenilirlik katsayılarının 0,64 ile 0,77 arasında değişen değerlerde olduğu belirtilmiştir (Doğan, 2013, s. 59).

Bu çalışmada dışadönüklük alt boyutunun Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı 0,82; uyumluluk alt boyutunun Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı 0,72; sorumluluk alt boyutunun Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı 0,78; duygusal dengesizlik alt boyutunun Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı 0,78 ve deneyime açıklık alt boyutunun Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı 0,78 olarak hesaplanmıştır.

İşlem

Araştırma grubunu oluşturan katılımcılara veri toplama araçlarının yer aldığı uygulama formu, araştırmanın amacı ve gönüllülük esası hakkında katılımcılara bilgi verilmiştir. Uygulama sınıf ortamında gerçekleştirilmiştir. Ortalama 15-20 dakika sürmüştür. Veri toplama araçları bizzat araştırmacılar tarafından uygulanmıştır. Toplamda 124 öğrenciye ulaşılmış ve öğrencilerden veri formları toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Betimsel bir yaklaşımla yürütülen bu çalışma ilişkisel tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Karasar'a (2010) göre ilişkisel tarama modelleri, iki veya daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir. İlişkisel modele göre var olan bir durum içinde araştırmacının müdahalesi olmadan değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmektedir (Gall, Borg ve Gall 1996; Fraenkel ve Wallen, 2006). Bu araştırma kapsamında da rehberlik ve psikolojik danışmanlık lisans öğrenimi 4. sınıf öğrencilerinin psikolojik danışma öz yeterliklerinin beş faktör kişilik özellikleri açısından incelenmesi ve aralarındaki ilişkinin ele alınması bakımından araştırmanın modeli ilişkisel bir tarama olarak belirlenmiştir.

Bütün istatistiksel analizler “Sosyal Bilimler İçin İstatistik Paket Programları” (SPSS 17) kullanılarak yapılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler ayrı ayrı sınıflandırılarak SPSS'e

yüklenmiştir. Hatalı veri girişi kontrol edilmiştir. Hatalı veri ve ters kodlanması gereken madde bulunmamaktadır. Kayıp veri analizi yapılarak kayıp verilere ortalama atanmıştır. Uç değerleri belirlemek için Z puanı hesaplanmıştır. -3 ile +3 aralığı dışında z puanına sahip veri bulunmamaktadır.

Analizlere normallik testi analizi yapılarak devam edilmiştir. Veriler normal dağılım gösterdiğinde parametrik testler, normal dağılım göstermediğinde ise non-parametrik testler kullanılmaktadır. Normallik testinin sonuçlarına göre yapılacak olan teste karar verilmiştir. Bu bağlamda; dışadönüklük alt boyutunun p değeri 0.01; uyumluluk alt boyutunun p değeri 0.01; sorumluluk alt boyutunun p değeri 0.01; duygusal denge alt boyutunun p değeri 0.01; deneyime açıklık alt boyutunun p değeri 0.21; oturumu yönetme becerisi alt boyutunun p değeri 0.20; yardım becerileri alt boyutunun p değeri 0.00; danışma süreci zorlukları ile başa çıkma becerileri alt boyutunun p değeri 0.20 olarak hesaplanmıştır. Veriler analiz edilirken 0,05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır. p değerinin 0,05'ten küçük olması verilerin normal dağılmadığı anlamına gelmektedir. Araştırmada elde edilen bazı veri kümeleri normal dağılmadığı için korelasyon tekniklerinden Spearman's rho test tekniği kullanılmıştır.

Katılımcıların Psikolojik Danışma Öz yeterliği Ölçeğinden (Pamukçu ve Demir, 2013) aldıkları puanların bağımsız değişkenler tarafından ne ölçüde yordandığını saptamak amacıyla çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Bu araştırmada veri kümelerinden çoğunun normal dağılmaması nedeniyle parametrik olmayan regresyon analizi kullanılması gerekmektedir. Ancak parametrik regresyon ve parametrik olmayan regresyon yöntemlerinin birbirini dışlamayacağı kabul edildiğinden (Tezcan, 2011) bu araştırmada çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizindeki birçok uygulamada birden fazla açıklayıcı değişkenin yer aldığı durumlar söz konusudur. Birden fazla açıklayıcı değişkenin yer aldığı regresyon modeline çoklu regresyon modeli denir (Kunter, Nachtsheim, Neter & Li., 2005; Montgomery & Runger, 2005). Çoklu doğrusal regresyon modelinde amaç, bağımsız değişkenler ile ölçüt değişkenindeki toplam değişimi açıklamaktır (Kayaalp, Güney ve Cebeci 2015). Bağımsız değişkenlerden hangilerinin öz yeterlik düzeyini yordamada anlamlı bir katkı sağladığını belirlemek amacıyla da çoklu regresyon yöntemi uygulanmıştır. Çoklu regresyon yöntemi uygulanarak öz yeterliğin yordanmasında anlamlı katkı sağlayan değişkenler ve bu değişkenlerin her birinin öz yeterliğin yordanmasında açıklanan toplam varyansa katkısı belirlenmiştir.

Kişilik özelliklerinin, psikolojik danışma öz yeterliği üzerindeki etkisi enter metodu ile incelenmiştir. Bağımlı değişkenlerin varyansını açıklamada önemli artış sağlayan değişkenleri belirlemek için enter metodu kullanılmıştır.

Bulgular

Psikolojik danışma öz yeterliklerinin alt boyutlarından biri olan oturumu yönetme becerisi ile beş faktör kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 1’de korelasyon analizlerine ilişkin bulgular sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenler Arası Spearman Rho Korelasyon Katsayısı Değerleri

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1. Oturumu Yönetme	-					
2. Sorumluluk	.40*					
3. Dışa Dönüklük	.31**	.41**				
4. Uyumluluk	.24**	.46**	.32**			
5. Deneyime Açıklık	.35*	.37**	.37**	.35**		
6. Duygusal Dengesizlik	-	-.34*	-	-	-	-
	.29**		.44**	.33**	.30**	

Tablo 1 incelendiğinde; oturumu yönetme becerisi ile sorumluluk kişilik özelliği arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki ($r=.40$); oturumu yönetme becerisi ile dışa dönüklük kişilik özelliği arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki ($r=.31$); oturumu yönetme becerisi ile uyumluluk kişilik özelliği arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki ($r=.24$); oturumu yönetme becerisi ile deneyime açıklık kişilik özelliği arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki ($r=.35$); oturumu yönetme becerisi ile duygusal dengesizlik kişilik özelliği arasında negatif yönde düşük düzeyde bir ilişki ($r=-.29$) olduğu görülmektedir. İlişki büyüklük sırasına göre sorumluluk, deneyimi açıklık, uyumluluk ve dışa dönüklük kişilik özellikleri ile oturumu yönetme becerisi arasında pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişki vardır.

Bu çalışmanın birinci araştırma sorusu ‘Okul psikolojik danışmanı adaylarının beş faktör kişilik özellikleri psikolojik danışma becerilerinden oturumu yönetme becerisini yordamakta mıdır?’ şeklindedir. Araştırma sorusuna yanıt aramak için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Tablo 2’de okul psikolojik danışmanı adaylarının öz yeterliklerinden biri olan oturumu yönetme becerisi değişkeninin beş faktör kişilik özellikleri ile yordanmasına ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 2. Okul psikolojik Danışmanı Adaylarının Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Psikolojik Danışma Öz Yeterliklerinden Oturumu Yönetme Becerisi Üzerindeki Etkilerinin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Bulguları

Değişkenler	B	Standart Hata	Beta	T	P
Sabit	17.23	19.67	-	0.87	0.38
Sorumluluk	0.86	0.33	0.24	2.55	0.01
Dışa Dönüklük	0.28	0.34	0.08	0.80	0.42
Uyumluluk	0.50	0.39	0.12	1.29	0.19
Deneyime Açıklık	0.71	0.30	0.20	2.36	0.02
Duygusal Dengesizlik	-0.11	0.32	-0.03	-0.35	0.72
R=0.49	R ² =0.24	F=7.62	p=0.00		

Yapılan analiz sonucunda R=0.49, R²=0.24 olarak bulunmuş, oturumu yönetme becerisindeki toplam varyansın % 24,6'sının bu değişkenlerce açıklandığı görülmüştür. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise sorumluluk ve deneyime açıklık değişkenlerinin oturumu yönetme becerisi üzerinde anlamlı (önemli) bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Analize anlamlı katkı sağlamayan dışa dönüklük, uyumluluk ve duygusal dengesizlik kişilik özellikleri eşitlikten çıkarıldıktan sonra regresyon analizi tekrar yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda bulguların anlamlılığında bir değişiklik olmamıştır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre (beta) yordayıcı değişkenlerin oturumu yönetme becerisi üzerindeki görece önem sırasına göre sorumluluk beş faktör kişilik özelliğinin, deneyime açıklık beş faktör kişilik özelliğine göre daha önemli bir yordayıcı olduğu anlaşılmaktadır.

Psikolojik danışma öz yeterliklerinin alt boyutlarından biri olan yardım becerileri ile beş faktör kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 3'de korelasyon analizlerine ilişkin bulgular sunulmuştur.

Tablo 3. Değişkenler Arası Spearman Rho Korelasyon Katsayısı Değerleri

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1. Yardım Becerileri	-					
2. Sorumluluk	.446**					
3. Dışa Dönüklük	.32**	.41**				
4. Uyumluluk	.36**	.46**	.32**			
5. Deneyime Açıklık	.37**	.37**	.37**	.35**		
6. Duygusal Dengesizlik	-.25**	-	-	-	-	-
		.34**	.44**	.33**	.30*	

Tablo 3 incelendiğinde; yardım becerileri ile sorumluluk kişilik özelliği arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki (r=.44); yardım becerileri ile dışa dönüklük kişilik özelliği arasında

pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki ($r=.33$); yardım becerileri ile uyumluluk kişilik özelliği arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki ($r=.36$); yardım becerileri ile deneyime açıklık kişilik özelliği arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki ($r=.37$); yardım becerileri ile duygusal dengesizlik kişilik özelliği arasında negatif yönde düşük düzeyde bir ilişki ($r=-.25$) olduğu görülmektedir. İlişki büyüklük sırasına göre sorumluluk, uyumluluk, dışa dönüklük ve deneyimi açıklık kişilik özellikleri ile yardım becerisi arasında pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişki vardır.

Bu çalışmanın ikinci araştırma sorusu ‘Beş faktör kişilik özellikleri, psikolojik danışma öz yeterliklerinden yardım etme becerisini yordamakta mıdır?’ şeklindedir. Bu soruya yanıt aramak için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Tablo 4’de psikolojik danışma öz yeterliklerinden biri olan yardım becerisi değişkeninin beş faktör kişilik özellikleri ile yordanmasına ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 4. Okul Psikolojik Danışmanı Adaylarının Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Psikolojik Danışma Öz Yeterliklerinden Yardım Becerileri Üzerindeki Etkilerine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Bulguları

Değişken	B	Standart Hata	Beta	T	P
Sabit	-5.49	14.26	-	-0.38	0.70
Sorumluluk	0.67	0.24	0.25	2.76	0.00
Dışa Dönüklük	0.16	0.25	0.06	0.63	0.52
Uyumluluk	0.77	0.28	0.24	2.72	0.00
Deneyime					
Açıklık	0.40	0.22	0.15	1.82	0.07
Duygusal Dengesizlik	0.08	0.23	0.03	0.36	0.71
R=0.52	R ² =0.27	F=8.97	p=0.00		

Yapılan analiz sonucunda $R=0.52$, $R^2=0.27$ olarak bulunmuş, yardım becerisindeki toplam varyansın %27,7’sinin bu değişkenlerce açıklandığı görülmüştür. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre (beta) psikolojik danışmada yardım etme becerisi üzerinde yalnızca sorumluluk beş faktör kişilik özelliği ve uyumluluk beş faktör özelliğinin yordayıcı değişken olduğu görülmektedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise uyumluluk ve sorumluluk değişkenlerinin yardım becerisi üzerinde eşit anlamlı yordayıcılar olduğu anlaşılmaktadır. Analize anlamlı katkı sağlamayan dışa dönüklük, deneyime açıklık ve duygusal dengesizlik kişilik özellikleri eşitlikten çıkarıldıktan sonra regresyon analizi tekrar yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda bulguların anlamlılığında bir değişiklik olmamıştır.

Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre (beta) yordayıcı değişkenlerin yardım becerileri üzerindeki görelî önem sırasına göre sorumluluk beş faktör kişilik özelliğinin, uyumluluk beş faktör kişilik özelliğine göre daha önemli bir yordayıcı olduğu anlaşılmaktadır. Psikolojik danışma öz yeterliklerinin alt boyutlarından biri olan danışma süreci zorlukları ile başa çıkma becerisi ile beş faktör kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 5’de korelasyon analizlerine ilişkin bulgular sunulmuştur.

Tablo 5. Değişkenler Arası Spearman Rho Korelasyon Katsayısı Değerleri

Değişken	1	2	3	4	5	6
1. Danışma Süreci Zorlukları ile Başa Çıkma Becerisi	-					
2. Sorumluluk	.27**					
3. Dışa Dönüklük	.32**	.41**				
4. Uyumluluk	.13	.46**	.32**			
5. Deneyime Açıklık	.38**	.37**	.37**	.35**		
6. Duygusal Dengesizlik	-.34**	-.34*	-	-	-	-
			.44**	.33**	.30**	

Tablo 3 incelendiğinde; danışma süreci zorlukları ile başa çıkma becerisi ile sorumluluk kişilik özelliği arasında pozitif yönde düşük düzeyde bir ilişki ($r=.27$); danışma süreci zorlukları ile başa çıkma becerisi ile dışa dönüklük kişilik özelliği arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki ($r=.32$); danışma süreci zorlukları ile başa çıkma becerisi ile uyumluluk kişilik özelliği arasında pozitif yönde düşük düzeyde bir ilişki ($r=.13$); danışma süreci zorlukları ile başa çıkma becerisi ile deneyime açıklık kişilik özelliği arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki ($r=.38$); danışma süreci zorlukları ile başa çıkma becerisi ile duygusal dengesizlik kişilik özelliği arasında negatif yönde orta düzeyde bir ilişki ($r=-.34$) olduğu görülmektedir. İlişki büyüklük sırasına göre deneyimi açıklık, dışa dönüklük, sorumluluk ve uyumluluk kişilik özellikleri ile danışma süreci zorlukları ile başa çıkma becerisi arasında pozitif yönde ve orta düzeyde ilişki vardır.

Bu çalışmanın üçüncü araştırma sorusu ‘Beş faktör kişilik özellikleri, psikolojik danışma öz yeterliklerinden danışma süreci zorlukları ile başa çıkma becerisini yordamakta mıdır?’ şeklindedir. Bu soruya yanıt aramak için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Tablo 6’da psikolojik danışma öz yeterlik boyutlarından biri olan danışma süreci zorlukları ile başa çıkma becerisi değişkeninin beş faktör kişilik özellikleri ile yordanmasına ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. Okul Psikolojik Danışmanı Adaylarının Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Psikolojik Danışma Öz Yeterliklerinden Psikolojik Danışma Süreci Zorlukları ile Başa Çıkma Becerileri Üzerindeki Etkilerine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları.

Değişken	B	Standart Hata	Beta	T	P
Sabit	42.57	22.14	-	1.92	0.05
Sorumluluk	0.20	0.38	0.05	0.54	0.58
Dışa Dönüklük	0.56	0.39	0.14	1.44	0.15
Uyumluluk	0.14	0.44	-0.03	-0.33	0.73
Deneyime Açıklık	1.02	0.34	0.27	2.98	0.00
Duygusal Dengesizlik	-0.62	0.36	-0.16	-1.16	0.09
R=0.45	R ² =0.20	F=6.19	p=0.00		

Yapılan analiz sonucunda $R=0.45$, $R^2=0.20$ olarak bulunmuş, yardım becerisindeki toplam varyansın %20,9'unun bu değişkenlerce açıklandığı görülmüştür. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre (beta) yordayıcı değişkenlerin danışma süreci zorlukları üzerinde yalnızca deneyime açıklık beş faktör kişilik özelliği değişkeninin danışma süreci zorlukları ile başa çıkma becerisi üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Analize anlamlı katkı sağlamayan sorumluluk, dışa dönüklük, uyumluluk ve duygusal dengesizlik kişilik özellikleri eşitlikten çıkarıldıktan sonra regresyon analizi tekrar yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda bulguların anlamlılığında bir değişiklik olmamıştır.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada okul psikolojik danışmanı adaylarının beş faktör kişilik özelliklerinin psikolojik danışma öz yeterlikleri (oturumu yönetme, yardım etme, danışmadaki zorluklarla başa çıkma) üzerindeki etkileri incelenmiştir. Yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgulara göre, beş faktör kişilik özelliklerinin psikolojik danışma öz yeterliğini anlamlı bir şekilde yordadığı bulunmuştur. Araştırmanın bu bulgusu Yam ve İlhan (2016) tarafından yapılan araştırma ile de desteklenmektedir. Beş faktör kişilik özellikleri en çok oturumu yönetme becerisinde daha sonra sırasıyla yardım becerilerinde, psikolojik danışma zorlukları ile başa çıkma becerilerinde ve psikolojik danışma öz yeterliklerinde yordayıcı olduğunu göstermektedir. Alan yazın etkili bir psikolojik danışmanın değişime açık, tutarlı, kendine güvenen, kendi güçlerini tanıyan (Corey, 2008), öz yeterlik algısı ve kişisel farkındalığın yüksek (Lepkowski ve Pacman, 2005) kişilik özelliklerinin bulunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu araştırmanın sonucu olan beş faktör kişilik özellikleri ile psikolojik danışma öz yeterlikleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu alan yazında yer alan bulgular ile de desteklenmektedir. Yapılan bir çalışmada

duygusal kararlılık beş faktör kişilik özelliğinin psikolojik danışmanların mesleki tükenmişliğinin önemli bir yordayıcısı olduğu belirlenmiştir (Bakker, Van Der Zee, Lewig ve Dollard, 2006). Bu araştırmada elde edilen duygusal dengesizlik kişilik özelliği ile psikolojik danışma öz yeterlikleri arasında negatif yönde düşük düzeyde bir ilişki olduğu bulgusu Yam ve İlhan'ın (2016) yaptıkları araştırma bulguları ile de desteklenmektedir.

Bu araştırmada sorumluluk, dışa dönüklük, uyumluluk ve deneyime açıklık kişilik özellikleri ile psikolojik danışma öz yeterlikleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Araştırmanın bu bulgusu psikolojik danışmanların öncelikle sorumluluk alarak mesleki yeterliklerini ortaya koyabilmesi gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Okul psikolojik danışmanın dışa dönük ve uyumlu olması danışan ve okul personeliyle ilişki kurmasını da kolaylaştıracak bir faktördür.

Psikolojik danışma öz yeterliklerinden oturumu yönetme becerilerinin yordanmasında da sorumluluk ve deneyime açıklık beş faktör kişilik özelliklerinin anlamlı bir yordayıcı olduğu bulunmuştur. Elde edilen bulgulara göre, sorumluluk beş faktör kişilik özelliğinin oturumu yönetme psikolojik danışma öz yeterliğinin yordanmasında deneyime açıklık beş faktör kişilik özelliğine kıyasla daha güçlü yordayıcı bir değişken olduğu görülmektedir. Bu sonuç okul psikolojik danışmanı adaylarının sorumluluk alma özellikleri psikolojik danışma ilke, etik, beceri, süreç, teknik ve müdahalelere uygun olarak psikolojik danışmayı yürütmesinde etkili olduğunu göstermektedir. Psikolojik danışman özelliklerinden biri olan cesaret değişme ve gelişmeye istekli olmaktır. Young'un (2019) değişme ve gelişmeye istekli olma olarak tarif ettiği cesaret ile deneyime açıklık yakın anlama geldiği değerlendirilebilir. Bununla birlikte deneyime açıklığın, şartsız olumlu saygı ve kabul ile ilişki ilgili bir kişilik özelliği olarak oturumu yönetme becerisi üzerinde etkili olduğu düşünülebilir (Young, 2019). Kısaca, psikolojik danışma oturumlarını yönetmede en önemli kişilik özelliklerinin sorumluluk ve deneyime açıklık olduğu belirlenmektedir. Bu sonuca göre okul psikolojik danışman adayları öncelikle sorumluluk alarak psikolojik danışmanın bilimsel ölçütlerine uymalı ve deneyime açık olarak şartsız olumlu saygı ve kabul ve empatik anlayışla psikolojik danışma oturumlarını yönetebilmelidir.

Psikolojik danışma öz yeterliklerinden yardım becerilerinde sorumluluk ve uyumluluk beş faktör kişilik özellikleri, standardize edilmiş beta büyüklükleri bakımından çok yakın büyüklükte yordayıcı değişkenler olarak bulunmuştur. Psikolojik danışma öz yeterliklerinden yardım becerileri somut-durumsal yardım etme stili olarak tanımlanabilir. Bu nedenle araştırmadan elde edilen bu bulgu, Çivitçi ve Arıcıoğlu'nun (2012) yaptıkları araştırmada sorumluluğun somut-durumsal yardım etme stillerini yordadığı bulgusu ile desteklenmektedir.

Psikolojik danışma öz yeterliklerinin alt boyutlarından biri olan psikolojik danışma süreci zorlukları ile başa çıkma becerisine anlamlı katkı sağlayan tek yordayıcı değişkenin, beş faktör kişilik özelliklerinden deneyime açıklık boyutu olduğu görülmektedir. Benzer olarak, Thompson,

Brossart, Carlozzi ve Miville (2002) yaptıkları çalışmada deneyime açıklığı en önemli psikolojik danışman özelliği olarak belirlemişlerdir.

Beş faktör kişilik özelliğinden biri olan duygusal dengesizlik boyutu ile okul psikolojik danışmanlığı öz yeterlik algısının boyutları olan oturumu yönetme, yardım ve psikolojik danışma süreci zorlukları ile başa çıkma becerisi arasında, her beceri türü ile negatif yönde ve düşük düzeyde bir ilişki bulunmaktadır. Duygusal dengesizlik düzeyinin artış göstermesinden psikolojik danışma öz yeterlik boyutu olumsuz etkilenmektedir. Duygusal dengesizlik düzeyi yükseldikçe, psikolojik danışma öz yeterlik algısı düşebilir. Elde edilen sonuca göre psikolojik danışma öz yeterliklerine sahip olmada okul psikolojik danışman adaylarının duygusal bakımdan dengeli olmaları, başka bir söyleyişle duygusal dengesizlik kişilik özelliklerinin düşük olması gerekmektedir. Bu bulgu, Jennings ve Skovholt (1999) ile Young'un (2019, 22) etkili psikolojik danışmanların duygusal bakımdan dengeli olması gerektiği bulgusu ile desteklenmektedir.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu çalışmada temel bulgu olarak beş faktör kişilik özelliklerinin psikolojik danışma öz yeterliklerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu belirlenmiştir. Ancak bu çalışmanın çalışma grubu Giresun Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı'nda eğitim alan 4. sınıf öğrencileri ile sınırlıdır. Ayrıca çalışma 2018-2019 eğitim öğretim döneminde toplanan verilerle sınırlıdır.

Bu çalışmaya benzer çalışma yapacak araştırmacılara farklı örneklem gruplarında ve nitel araştırmalar ile okul psikolojik danışman adaylarının kişisel özellikleri ile psikolojik danışma öz yeterlikleri arasındaki ilişkileri ortaya koymaları önerilmektedir. Araştırma sonucu Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık programı, Giresun Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık programına benzer üniversiteler için genellenebilir.

Bu çalışmada sorumluluk, dışa dönüklük, uyumluluk ve deneyime açıklık kişilik özellikleri ile psikolojik danışma öz yeterlikleri arasında bir ilişki olduğu saptanmıştır. Okul psikolojik danışmanlarının deneyime açık olması demek danışanları (öğrencileri) ve okulu değişime ve gelişime yöneltecek önemli bir liderlik özelliğidir. Türkiye'de okul psikolojik danışmanı olabilmek için (rehberlik ve psikolojik danışmanlık lisans) ÖSYM (Öğrenci Seçme Yerleştirme Merkezi) sınavını kazanmak yeterli görülmektedir. Bu çalışmadan elde edilen veriler doğrultusunda psikolojik danışmanların seçiminde yalnızca sınav puanının değil, beş faktör kişilik özelliklerinin de dikkate alınması gerektiği önerilmektedir.

Araştırmadan elde edilen veriler genel olarak değerlendirildiğinde sorumluluk, dışa dönüklük, uyumluluk ve deneyime açıklık beş faktör kişilik özelliklerinin, okul psikolojik danışmanlarının psikolojik danışma öz yeterliklerini anlamlı bir şekilde yordadığı ortaya

koyulmaktadır. Bu araştırmadan elde edilen veriler doğrultusunda, psikolojik danışman eğitimcilerine genel olarak sorumluluk duygusunu kazandırma ve özel olarak da psikolojik danışma meslek etiği açısından sorumluluk anlayışı kazandırmanın önemi vurgulanmaktadır. Bununla birlikte psikolojik danışman eğitimcileri sosyal beceri eğitimleri ile psikolojik danışmanların dışa dönük kişilik özelliklerini geliştirmeleri gerekmektedir. Psikolojik danışman eğitiminde grup ve bireysel psikolojik danışmanın önemi vurgulanarak psikolojik danışman adaylarının uyumluluk kişilik özelliklerini geliştirmeleri teşvik edilmelidir. Tüm bunlarla birlikte psikolojik danışman eğitiminde gelişim, öğrenme, kişilik, psikoloji, psikolojik danışma kuram yaklaşım ve modellerine eleştirel anlayış geliştirmeleri sağlanarak psikolojik danışman adaylarını deneyimlere açık hale getirmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, V. ve Diken, I. H. (2009). Rehber Öğretmenlerin Özel Eğitimde Psikolojik Danışma Ve Rehberliğe İlişkin Öz Yeterlik Algılarının İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 8(3),137-148
- Aliyev, R., Tunc, E. (2014). Self-Efficacy in Counseling. The Role of Organizational Psychological Capital, Job Satisfaction, and Burnout. *2nd Global Conference on Psychology Researches*, 28-29
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and Growth in Personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Arnold B. Bakker, Karen I. Van Der Zee, Kerry A. Lewig & Maureen F. Dollard (2006). The Relationship Between The Big Five Personality Factors and Burnout: A Study Among Volunteer Counselors. *The Journal Of Social Psychology*, 146 (1), 31-50.
- ASCA, (American School Counselor Association). (2019). State Certification Requirements, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019.
- Aslan, S. & Yalın, M. (2013). Öğretmenliğe İlişkin Tutumun Beş Faktör Kişilik Tipleriyle Yordanması. *Milli Eğitim Dergisi*, 43(197), 169-179.
- Basım, H. N., Çetin, F., ve Tabak, A. (2009). Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Kişilerarası Çatışma Çözme Yaklaşımlarıyla İlişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63).
- Bilgin, M. (2017). Ergenin Beş Faktör Kişilik Özellikleri İle Sosyal Yetkinlik, Bilişsel Hatalar Ve Anne Baba Beş Faktör Kişilik Özellikleri İlişkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16(1), 230-250.
- Bitlisli, Ö. G. F., Din, O. M., Çetinceli, Ö. G. E., ve Kaygısız, Ü. (2013). Beş Faktör Kişilik Özellikleri İle Akademik Güdülenme İlişkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta Meslek Yüksekokulu Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 459-480.
- Capuzzi, D. and Gross, D. R. (2013). *Introduction to the Counseling Profession*. New York: Routledge.

- Cashwell, T. H. ve Dooley, K. (2011). The Impact of Supervision on Counselor Self- Efficacy. *The Clinical Supervisor*, 20, 39-47.
- Chamorro-Premuzic, T. (2007). *Personality and Individual Differences*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Corey, G. (2008). *Psikolojik Danışma, Psikoterapi Kuram ve Uygulamaları*. Çev. Ed.: T. Ergene). 1. Baskı, Ankara: Mentis Yayıncılık.
- Cormier, S. ve Nurius, P. S. (2003). *Interviewing and Change Strategies For Helpers: Fundamental Skills and Cognitive Behavioral Interventions* (5th ed.). Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Çivitçi, N. ve Arıciöğlü, A. (2012). Psikolojik Danışman Adaylarının Yardım Etme Stilleri Ve Beş Faktör Kuramına Dayalı Kişilik Özellikleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 (23), 78-96.
- Demirel, Y. (2013). *Okul Psikolojik Danışmanı Öz Yetkinlik Ölçeğinin Hazırlanması*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Doğan, T. (2012). Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ve Öznel İyi Oluş. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(1), 56-64.
- Erkan, Zeynep (2011). *Okul Psikolojik Danışmanı Öz-Yeterliğini Yordamada Eğitim Yaşantılarına İlişkin Memnuniyetin Rolü*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi. Bursa.
- Eşki, H., Ismuk, E. ve Parlak, S. (2015). Okul Psikolojik Danışmanlarında İş Doyumunun Yordayıcısı Olarak Psikolojik Danışma Öz Yeterliği Ve Dinleme Becerileri. *Abant İzzet Baysal Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 84-103.
- Gündüz, B. ve Çelikkaleli, O. (2009). Okul Psikolojik Danışmanlarında Mesleki Yetkinlik İnancı. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-16.
- Hacettepe Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı, Erişim: 28 Ağustos 2019, <http://akts.hacettepe.edu.tr>
- Jevne, R. (2012). Counsellor Competencies and Selected Issues in Canadian Counsellor Education. *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy*, 15(2). 57-63.
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar-İlkeler-Teknikler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kardaş, S. ve Şencan, H. (2018). Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(33), 287-299.

- Kayaalp, G. T., Güney, M. Ç., ve Cebeci, Z. (2015). Çoklu Doğrusal Regresyon Modelinde Değişken Seçiminin Zootekniye Uygulanışı. *Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 30 (1), 1-8.
- Kunter, M. H., Nachtsheim, C. J., Neter, J. ve Li, W. (2005). Applied Linear Statistical Models, Fifth Edition, The McGraw-Hill/Irwin Series.
- Kurbanoglu, S. S. (2004). Öz-Yeterlik İnancı Ve Bilgi Profesyonelleri İçin Önemi. *Bilgi Dünyası*, 5(2), 137-152.
- Larson, L. M. (1998). The Social Cognitive Model Of Counselor Training. *The Counseling Psychologist*, 26, 219-273.
- Larson, M. Lisa & Daniels, J. A. (1998) Review of the Counseling Self-Efficacy Literature. *The Counseling Psychologist*, 26, 179-218.
- Larussi, Melani H., Tyler, J.M., Littlebear, S., ve Hinkle, M.S. (2013). Integrating Motivational Interviewing into A Basic Counseling Skills Course to Enhance Counseling Self-Efficacy. *The Professional Counselor*, 3(1), 161-174.
- Lent, R.W., Hill, C. E. ve Hoffman, M. A. (2003). Development and Validation of The Counselor Activity Self-Efficacy Scales. *Journal of Counseling Psychology*, 50, 97-108.
- Lepkowski, W. J. (2009). Comparing Self and Expert Assesmennts of Counseling Skills Before and After Skills Traing, And Graudation, *Education*, 129 (3), 363- 371.
- McCrae, R.R. ve Costa, P.T.(2006). *Personality in Adulthood, A Five-Factor Theory Perspective*. Second Edition, New York: Guilford Press.
- McLead, J. ve McLead, J. (2011) *Counselling Skills*. New York: The McGraw-Hill
- Meydan, B. (2015). Bireyle Psikolojik Danışma Uygulamasında Mikro Beceri Süpervizyon Modelinin Etkililiğinin İncelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(43), 55-68.
- Montgomery, D. C. ve Runger, G.C. (2005) *Applied Statistics and Probability for Engineers* (Fifth Edition), John Wiley & Sons, USA.
- Özgözü, S., Bektaş, M., Arıkan, F., ve Şimşek, H. (2017). Okul Psikolojik Danışmanı Adaylarının Genel Öz-Yeterlik İnancı Ve Örgütsel Özdeşleşme Algısı. *İlköğretim Online*, 16(3).
- Özgün, M. Salih. (2007). *Okul Psikolojik Danışmanlarının Kişilik Özellikleri ile Mesleki Öz-Yeterlik Beklentileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Özteke, H. İ. (2011). *İlköğretim Okullarında Çalışan Okul Psikolojik Danışmanlarının Sosyal Karşılaştırma Ve Öz-Bilinç Düzeyleri İle Okul Psikolojik Danışmanı Öz-Yeterlik İnancı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

- Öztürk, A. (2014). Rehberlik Ve Okul Psikolojik Danışmanlık Programı Birinci Sınıf Öğrencileriyle Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Psikolojik Danışma Öz-Yeterlik İnançları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(51).
- Pajares, F. (2002). Overview of Social Cognitive Theory and Of Self Efficacy. Erişim: 28 Ağustos 2019, <http://www.emory.edu/education/mfp/eff.html>.
- Pamukçu, B. (2011). *The Investigation of Counseling Self-Efficacy Levels of Counselor Trainees* (Master's thesis). Middle East Technical University The Department of Educational Sciences, Ankara.
- Pamukçu, B. ve Demir, A. (2013). Psikolojik Danışma Öz-Yeterlik Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(40), 212-221.
- Pamukçu, B., ve Demir, A. (2011). Okul Psikolojik Danışmanı Adaylarının Psikolojik Danışma Öz Yeterlik Algılarının İncelenmesi. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, 3-5.
- Pope, V. T., ve Kline, W. B. (1999). The personal Characteristics of Effective Counselors: What 10 Experts Think. *Psychological Reports*, 84(3), 1339-1344.
- Sali Bilgiç, H. (2011). *Rehber Öğretmenlerin (Okul Psikolojik Danışmanlarının) Öz Yeterlikleri*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Sarı, E.(2018). Psikolojik Danışma ve Psikoterapi. Beşinci Baskı. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Schmitt, D. P. , Allik, J. , McCrae, R. R. , ve et al. (2007). The Geographic Distribution of Big Five Personality Traits: Patterns And Profiles of Human Self-Description Across 56 Nations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38 (2), 173-212.
- Tatlıhoğlu, K. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Beş Faktör Kişilik Kuramı'na Göre Kişilik Özellikleri Alt Boyutlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 2014(XVII).
- Tezcan, N. (2011). Parametrik Olmayan Regresyon Analizi. *Atatürk Ü. İİBF Dergisi*, 10. *Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı*, 341
- Thompson, R.T., Brossart, D.F., Carlozzi, A.F. ve Miville, M.L. (2002) Five-Factor Model (Big Five) Personality Traits And Universal-Diverse Orientation in Counselor Trainees, *The Journal of Psychology*, 136(5), 561-572.
- Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği. (2011). *Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Alanında Çalışanlar İçin Etik Kurallar*. 8. Baskı. Ankara: TPDR Yayınları.
- Watson, J. C. (2012). Online Learning and The Development of Counseling Self-Efficacy Beliefs. *The Professional Counselor*, 2(2), 143-151.

- Yam, F. C. ve İlhan, T. (2016). Psikolojik Danışma Öz Yeterliği: Kişilik Özellikleri, Kaygı Düzeyleri Ve Geçmiş Eğitim Yaşantıları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1304-1313
- Yaşar, M. (2014). İstatistiğe Yönelik Tutum Ölçeği: Geçerlilik Ve Güvenirlik Çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(3), 59-75.
- Yayla, E., ve İkiz, F. E. (2017). Okul Psikolojik Danışmanlarının Etkili Nitelikleri İle Danışma Öz Yeterlik Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(48).
- Yazgan İnanç, B., Yerlikaya, E. E. (2012), *Kişilik Kuramları*, 9.Baskı. Ankara: Pegem Akademi,
- Yıldırım, F. ve İlhan, İ. (2010). Genel Öz Yeterlilik Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlik Ve Güvenilirlik Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21(4), 301-8.
- Yiyit, F. (2001). *Okul Psikolojik Danışmanı Adaylarının Yetkinlik Beklentilerini Ölçmeye Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Young, M.E.(2019). Yardım Sanatını Öğrenme. Çev. Ed.: G.Yüksel ve F.Bacanlı. Ankara: Pegem Akademi.

Kriz Yönetiminde Etkili Liderlik Tarzının Belirlenmesi: Erzurum İli Örneği

Ayşegül DÜZGÜN*

Öz

Küreselleşme ile birlikte krizlerin etkilerinin daha da hissedilir hale gelmesi günümüz işletme liderlerinin üzerine daha fazla sorumluluk yüklemektedir. Krizler hiç beklenmedik bir anda meydana çıkabilmekte kısa ya da uzun vadede devam etmekte ve işletmeleri daha fazla etkileyebilmektedir. Kriz durumunda işletme liderlerinden beklenen ise krizlerin olumsuz etkilerini azaltmak ya da krizi fırsata dönüştürebilecek şekilde yönetmektir. Bu çalışmada kriz yönetiminde hayati öneme sahip olan liderlik tarzlarından hangisinin daha etkili olabileceği belirlenmeye çalışılarak işletme liderlerine yol gösterilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın örneklemini 2019 yılında Erzurum ilinde faaliyette bulunan iki çağrı merkezinin 103 çalışanı oluşturmaktadır. Araştırmada regresyon analiz yönteminden faydalanılmış olup araştırma sonucunda sadece kriz öncesi dönemde vizyoner liderliğin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kriz, Kriz Yönetimi, Liderlik

Determining Effective Leadership Style in Crisis Management: The Case of Erzurum Province

Abstract

The fact that the effects of crises become more noticeable with globalization puts more responsibility on today's business executives. crises can occur unexpectedly, continue in the short or long term and affect businesses more. What is expected from business executives in a crisis situation is to reduce the negative effects of crises or to manage the crisis in a way that can turn it into an opportunity. In this study, it is aimed to guide business executives by trying to determine which leadership style can be more effective in crisis management, which is of vital importance. The sample of the study consists of 103 employees of two call centers operating in Erzurum province in 2019. Regression analysis method was used in the study and as a result of the research, it was concluded that visionary leadership was effective only in the pre-crisis period.

Keywords: Crisis, Crisis Management, Leadership

Geliş/Received: 07. 10. 2020

Kabul/Accepted: 26. 12. 2020

* Araştırmadaki anket çalışması 2019 yılında gerçekleştirildiği için geriye dönük etik kurul izni bulunmamaktadır.

* Dr. Öğretim Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, duzgunaysegul29@gmail.com, 0000-0002-5716-671X
(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Küreselleşme ve hızlı değişimin etkisi ile birlikte günümüz işletmeleri daha fazla belirsizliğe maruz kalmıştır. Söz konusu belirsizlik ise işletmeleri kimi zaman kriz olarak adlandırılan içinden çıkılması zor bir duruma sokmakta kimi zaman ise belirsizlikle baş edebilmeyi bilen işletme liderleri sayesinde kriz süreci etkili bir şekilde yönetilerek söz konusu belirsizlik işletme için bir fırsata dönüşebilmektedir. Krizlerin sebep olduğu olumsuz etkileri en aza indirebilmek hatta krizlerin yarattığı olumsuzluğu fırsata çevirebilmek için gerek kriz sinyallerinin alındığı kriz öncesi dönemde gerekse kriz dönemi ve sonrasında işletme liderlerine önemli bir sorumluluk düşmektedir.

İlgili literatürde kriz dönemlerinde liderlik, transformasyonel liderlik, vizyoner liderlik, dönüştürücü-vizyoner liderlik gibi farklı liderlik türleri ile ilgili birkaç çalışmaya rastlanmakla (Örn, Aksu, 2009; Doğanalp, 2009; James ve Wooten, 2004; Topçu, 2017) birlikte kriz yönetimi liderliğinin hem yabancı yazında hem de Türkiye’de fazla çalışılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte kriz yönetiminde etkili liderlik tarzının hangisi olacağına dair sadece Arslan (2009) tarafından mevcut yazının incelenmesi ile kavramsal olarak ne tür liderlik kavramının öne çıkabileceği araştırılmıştır. Bu çalışmada ise vizyoner, katılımcı, otokratik, eğitici ve ilişki odaklı liderlik olmak üzere birçok liderlik davranışının kriz yönetimine etkisi aynı anda araştırılmaktadır. Mevcut yazında ise yukarıda da belirtildiği üzere sadece tek bir liderlik türü ile kriz yönetimi ilişkisi ele alınmıştır.

Kriz zamanlarında hangi liderlik tarzının krizin olumsuz etkilerini en aza indireceğini ve krizin olumsuz etkilerini fırsata çevirmesi olası olan liderlik tarzının belirlenmeye çalışıldığı çalışmanın sonuçları ile işletme liderlerine yol gösterilmesi amaç edinilmiştir. Çalışmanın önemi de ilgili literatürdeki boşluğu dolduracak ve işletme liderlerine yol gösterecek nitelikte olmasından kaynaklanmaktadır.

Kriz dönemlerinde etkili liderlik tarzını belirlemeye çalışan araştırmada öncelikle kriz ve liderlik kavramları ile ilgili kavramsal çerçeveye değinilmiş ardından çalışmanın amaç ve öneminden söz edilerek yönetime, analize ve bulgulara yer verilmiş ve çalışma sonuç bölümü ile sonlandırılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Krizin Tanımı ve Temel Özellikleri

Kriz terimi, yönetim yazarları tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır (Pheng, Ho, Ann, 1999). Bu tanımların bazılarında kriz, tehdit edici bir koşula müdahale edebilmede yetersizlik olarak görülmüş, bazılarında ise beklenmedik koşullarla mücadele edebilme gerekliliği ve önceliği olarak ele alınmıştır. Genel kabul gören tanıma göre ise kriz, örgütün hayatta kalmasını tehdit eden bir unsur olarak görülmektedir (Can, 1994). Diğer bir ifade ile kriz örgütlerin devamlılığını veya kurumsal hedeflerine ulaşma yeteneğini tehdit eden herhangi bir olaydır (Batchelor, 2003). Örgütsel kriz, bir örgütün yaşayabilirliğini tehdit eden düşük olasılıklı,

yüksek etkili bir olaydır. Kararların hızla alınması gerektiği inancının yanı sıra neden, sonuç ve çözüm yollarının belirsizliği ile karakterize edilmektedir (Pearson ve Clair, 1998). Shrivastava ve Mitroff (1987) ise krizin bir işletmenin en önemli hedefleri olan ticari yaşamını ve kârlılığını tehdit ettiğini ileri sürmektedir. Keown-McMullan (1997)'a göre bir olayın kriz durumuna ne zaman ulaştığını belirleyen faktörlerden biri onun verdiği potansiyel zarardır. Bir durumu kriz olarak nitelendirebilmek için bir kuruluş veya işletmenin temelini tehdit altında olması gerekmektedir.

Bu tanımlara ek olarak Weick (1988) krizleri bir kuruluşun en temel hedeflerini tehdit eden düşük olasılıklı yüksek sonuçlu olaylar olarak tanımlamaktadır. Pearson, Misra, Clair ve Mitroff (1997) ise çalışanların ve toplumun sağlık ve güvenliğini tehlikeye atan veya halkın kuruluşa olan güvenini yok etmekle tehdit eden bu nedenle de şirketin uzun süredir devam eden itibarını zedeleyen olayları kriz olarak adlandırmaktadır.

Yukarıda yapılan tanımlamalar esasen krizin özelliklerine de değinmektedir. Krizi diğer olaylardan ayıran temel özellikleri aşağıda sıralandığı gibidir (Boin ve Lagadec, 2000; Can, 1994; King, 2002; Pira ve Sohodol, 2015,; Tüz, 2008; Yeniçeri, 1993):

- Kriz, önceden öngörülemeyen ani bir değişimi belirtir.
- Kriz örgütün iç ve dış yapısını parçalama potansiyeli olan planlanmamış bir olaydır. Bir kriz, yalnızca kuruluşun içindeki çalışanları ve diğer üyeleri değil, aynı zamanda kuruluş dışındaki kilit kamuoyunu ve paydaşları da etkileyebilir.
- Krizler, geniş bir popülasyonu kapsayacak kadar büyük etkilere sahiptir.
- Krizlerin ekonomik maliyetleri yüksektir.
- Krizler, yaşamsal kaynakları etkileyen benzeri görülmemiş, genel ve birleşik sorunlardır.
- Krizler, işletmeleri alınan kararların doğruluğu hususunda emin olunamayan belirsiz süreçlere itmektedir. Dolayısıyla krizlerin en önemli özelliklerinden biri belirsizliktir. Söz konusu belirsizlik işletmelerin ve çalışanların yönetimi hususunda çelişkilerle dolu bir ortam oluşturur.
- Krize hemen yanıt verilmesi gerekmektedir.
- Ortaya çıkan değişim örgütün yaşayabilirliğini ciddi bir şekilde tehdit eder.
- Krizler önemli fırsatlar ortaya çıkarabilir.
- Çok yönlü yapısı kartopu etkisi yaratır.
- Krizler, tehditlerin zaman içinde dönüştüğü uzun bir süreye yayılır.
- Krizler, sorumlu kuruluşlar içinde, halkla, medyayla etkilenen herkesle kritik iletişim sorunları oluşturur.
- Kriz, örgütte var olan standart karar alma mekanizmaları ile aşamadığından derhal müdahale gerektirir ve bu durumda karar alan kişilerde gerilimi artırır.

- Kriz sürecinin başlangıcından karar alınacak son ana kadar geçen zaman sürecini belirten zaman baskısı kriz dönemlerinde özellikle hissedilen diğer bir husustur. Bu dönemde yaşanan durumun aciliyetinden dolayı hızlı karar alma gerekliliği nedeniyle zaman baskısı daha ağır hissedilir.

Kriz Türleri

Literatürde birçok kriz türü yer almaktadır. Bunlardan birkaçına değinmekte fayda görülmektedir.

Parsons (1996)' a göre aniden gelişen krizler, zamanla ortaya çıkan krizler ve uzun üzere devam eden krizler olmak üzere üç çeşit kriz mevcuttur. Ani gelişen krizler, ortaya çıkarken çok az uyarı veren ya da hiç uyarı vermeyen; zamanla ortaya çıkan krizler yavaş yavaş ortaya çıkan ve önceden tahmin edilemeyen; uzun süre devam eden krizler ise haftalar, aylar hatta yıllarca süren krizlerdir.

Chong (2004)'a göre kriz oluşurken altı aşamadan geçmektedir. Bunlar: üstesinden gelme, yeniden düşünme, başlatma, hissetme, müdahale etme ve kum torbasıyla siper etme aşamalarıdır.

Pearson ve Clair (1998) ise örgütleri etkileyebilecek olan çeşitli kriz türlerini aşağıdaki tabloda sunmuşlardır:

Tablo 1. Kriz türleri

Fahiş fiyat, gasp (extortion)	Rüşvet (Bribery)
Bir şirketin kendi iradesi dışında dışarıdan yönetilmesi (hostile takeover)	Bilgi sabotajı (information sabotage)
Ürün üzerinde onaysız değişiklik yapılması, ürün tahrifatı (Product tampering)	İşyeri bombalama (Workplace bombing)
Araç ölümü (Vehicular fatality)	Terör saldırısı
Telif hakkı ihlali (Copyright infringement)	Tesis patlaması (Plant explosion)
Çevresel atıklar (Environmental spill)	Cinsel taciz (Sexual harassment)
Bilgisayar tahrifatı (Computer tampering)	Tehlikeli maddelerin uçması/kaçması (Escape of hazardous materials)
Güvenlik ihlali (Security breach)	Personel saldırısı (Personnel assault)
İdari kaçırma (Executive kidnapping)	Müşteri saldırısı (Assault of customers)
İş cinayeti (Work-related homicide)	Ürünlerin toplatılması (Product recall)
Kötü niyetle yapılan dedikodu (Malicious rumor)	Kalpazanlık (Counterfeiting)
Büyük bir ürünü veya hizmeti bozan doğal afet (Natural disaster that disrupts a major product or service)	Şirket merkezini yok eden doğal afet (Natural disaster that destroys corporate headquarters)
Örgüt bilgi tabanını yok eden doğal afetler (Natural disaster that destroys organizational information base)	Kilit paydaşları ortadan kaldıran doğal afet (natural disaster that eliminates key stakeholders)

Kaynak: Pearson, C. M. ve Clair, J. A. (1998). Reframing crisis management. *Academy of management review*, 23(1), 59-76.

James ve Wooten (2004) ise örgütsel kriz türlerini Pearson ve Clair (1998)'in kriz türlerini örneklediği yukarıdaki tablosundan esinlenerek uyarlamış ve örgütsel kriz türlerini ani ve yavaş yavaş ortaya çıkan olmak üzere sınıflandırmıştır.

Tablo 2. Örgütsel kriz türleri

Aniden ortaya çıkan krizler		Yavaş yavaş ortaya çıkan krizler	
Doğal afetler	Sabotaj	Ürün hataları	Tüketici aktivizmi
Terör saldırıları	Bir şirketin kendi iradesi dışında dışarıdan yönetilmesi	Dedikodular/Skandallar	Yönetimsel hatalar
Tesisin patlaması	İdari kaçırma	İşyeri güvenliği	Bilgi uçurma
İşyerinde şiddet	Çevresel atıklar	Rüşvet	Toplu dava
Ürün tahrifatı	Teknoloji bozulması	Cinsel taciz	İş uyumsuzlukları

Kaynak:James, E. H. ve Wooten, L. P. (2004). Leadership in turbulent times: Competencies for thriving amidst crisis.

Pheng ve diğerleri (1999)'ne göre ise beş ana kriz türleri aşağıda sıralandığı gibidir:

Dış ekonomik saldırı: Bu, örgütün ekonomik ve finansal refahını doğrudan tehdit eden dışsal saldırılar anlamına gelmektedir. Gasp, rüşvet, boykotlar ve örgütün düşmanca devralmaları örnekleridir.

Dış bilgi saldırısı: Bu, bir örgüte esas olarak örgüt dışından kaynaklanan ve örgütün mülkiyet ve gizli bilgilerini hedefleyen tüm saldırıları içermektedir. Bu tür saldırılar gizli bilgilerin çalınmasını ve zarar verici söylentileri içermektedir.

Arızalar: Bunun anlamı stres, insan hatası veya güvenlik ihlalleri vb. nedenlerle insan operatörlerinde, temel ekipman ve tesislerdeki arızalardır.

Psikopatoloji: Sabotaj, ürün tahrifatı, idari kaçırma ve cinsel taciz gibi suç faaliyetlerinden oluşmaktadır.

İnsan kaynakları faktörleri: Bunlar çalışanların moralinin kötü olması, yöneticinin yerine geçme ve mesleki tehlikeler vb. ile ilgilidir.

Kriz Süreci

Kash ve Darling (1996)'e göre krizlerin çoğu aniden, işaretleri ise kriz ortaya çıktığında görülmektedir. Tağraf ve Arslan (2003)'a göre krizlerin ani olarak ortaya çıktığı ileri sürülse de sel, deprem, yangın vb. doğal afetler sonucu oluşan krizler dışında başka kaynaklara bağlı olarak meydana gelen krizlerin tamamı oluşum aşamasında birtakım sinyaller vermektedir. Yazarlara göre söz konusu sinyallerin dikkate alınma noktasında yetersiz kalınması ve krizin sinyalleri olduğunun bilinmemesi, durumunda kriz ortaya çıkmaktadır.

Kriz süreci, bazen yakın zaman dilimlerinde birbirini takip eden, bazen de aynı zamanda oluşan birtakım aşamalardan geçmek suretiyle örgütü etkilemektedir (Can, 1997). Kriz sürecinde kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası olmak üzere üç safhadan bahsetmek mümkündür (Küskü, 2002).

Kriz öncesi dönem, bu dönemde örgütün varlık ve amacını tehdit eden durumlar ortaya çıkmakta, örgüt içerisinde ve örgüt ile çevresi arasındaki ilişkilerde sorunlar baş göstermeye başlamaktadır. Fakat örgüt bilgi alma sistemleri kriz sinyallerini almakta ve yönetime iletmekte yetersiz kalmaktadır. Bundan dolayı da üst düzey yönetim yaklaşan kriz için gerekli olan önlemleri alamamaktadır (Demirtaş, 2000). Örgütlerin kriz işaretlerini algılayamaması ise onların krize hazırlıksız yakalanmalarına sebep olmakta ve bunun neticesi şok etkisi fazla olmaktadır (Filiz, 2007).

Kriz dönemi, Demirtaş (2000)'a göre yaklaşmakta olan krizin sinyalleri alınıp değerlendirilememişse ve sağlıklı tepkiler verilememişse kriz dönemine girilmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Kriz dönemi krizin ortaya çıkması, hücum ve kurtarma aşamalarından oluşmaktadır. Bu dönemde krizin etkileri göz ardı bırakılmayacak şekildedir. Krizin olduğu dönemde daha önce kullanılan yöntem ve uygulamalar kullanılamamakta ve kriz kendi özellik ve dinamiklerini oluşturmaktadır (Pira ve Sohodol, 2015).

Bu dönemde kriz tüm etkileriyle baş göstermektedir. Kriz dönemleri içinde hem yöneticiler hem de vatandaşlar üzerinde stresin ve şokun en yoğun hissedildiği dönemdir. İlk şoku atlattıktan sonra kriz şiddetine ve türüne göre tedbir alınmaya ve krizden kurtulmaya çalışılmaktadır (Filiz, 2007).

Kriz sonrası, bu dönem krizin sona erdiği, devam etmekte olan kriz etkilerinin yok edilmeye çalışıldığı dönemdir (Filiz 2007). Kriz dönemi, krizi başarıyla yönetecek çözümler geliştirilemediğinde kriz şiddeti ile ilişkili olarak örgütü ortadan kaldırır, örgüt-çevre ilişkileri bozulur, artan işgücü devri ile devamsızlığı, stres ve panik, çalışan şikâyetleri örgütsel çözülmeye yol açar (Can, 1997). Kriz sonrası dönemde yönetim yeniden yapılanma evresinde kendini göstermekte ve bu dönemde yönetimin en önemli amacı yeniden yapılanma, değişim, uyum sağlama ile yeni bir döneme geçiş yapmaktır. Krizin tamamen atılması ile yönetim kriz zamanlarında ortaya çıkan fırsatlardan faydalanabilmek, kriz sebebi ile örgütte oluşan zararları gidermek ve ilerleyen zamanlarda krizin örgütte sebep olabileceği olumsuzlukları azaltmak amacıyla yeni projeler geliştirmek durumundadır (Pira ve Sohodol, 2015).

Pheng ve diğerleri (1999) örgütlerin krize hazırlıklı olma düzeylerini aşağıda açıkladığı üzere beş düzeyli bir hiyerarşide sınıflandırma koşullarını önermektedir:

Kriz yönetiminin tanımlanması: Gigliotti ve Ronald (1991) kriz yönetimini, bir kuruluşun insan sağlığı ve güvenliğine yönelik tehdidi, kamu veya kurumsal mal kaybını ve devam eden normal iş veya operasyonlar üzerindeki olumsuz etkiyi azaltmak amacıyla acil durum operasyonlarıyla hızlı, verimli ve etkili bir şekilde başa çıkma yeteneği olarak tanımlamışlardır (Pheng ve diğerleri, 1999).

Örgütsel kriz yönetimi, dış paydaşları olan örgüt üyelerinin krizleri önlemek veya meydana gelenleri etkili bir şekilde yönetebilmek için sistematik bir girişimdir (Pearson ve Clair, 1998).

Entegre bir kriz yönetim planı: Mitroff ve Pearson (1993), çoğu kriz prosedürünün etkisiz olduğuna dikkat çekmiştir, çünkü dört ana endişeye nasıl cevap verileceğini açıkça ve sistematik olarak dile getirememişlerdir. Kriz yönetimindeki dört değişken (Pheng ve diğerleri, 1999):

Türler: Bu değişken kriz yönetim planının kapsamını ifade eder ve şu sorulara yanıt arar:

- Örgüt hangi krize hazırlanmak zorundadır?
- Ne tür krizler güvenle ihmal edilebilir?
- Hangi krizlere hazırlanacağı veya ihmal edileceğine karar vermenin kriteri veya mantığı nedir?

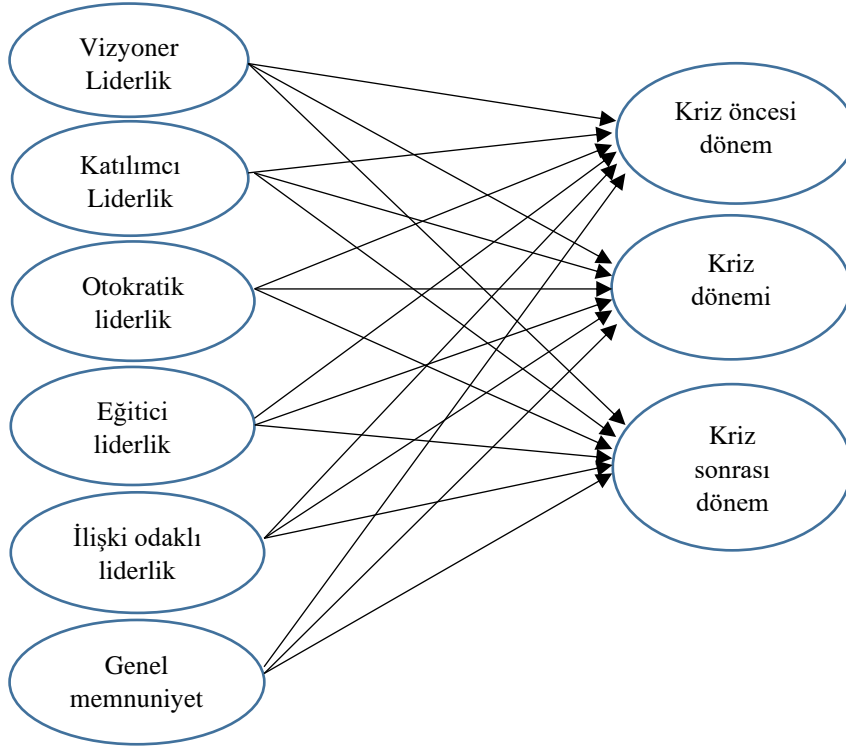
Evreler: Bu faktör bir krizin her aşamasında yer alan faaliyetleri ve yönetim konularını ele almaktadır.

Sistem: Bu değişken krizin nedenlerini incelemektedir. Beş alt değişken ve bunların etkileşimi krizin kökeninde kritik bir etkiye sahip olarak tanımlanabilir: teknik faktörler, örgütsel altyapı, insan faktörleri, örgüt kültürü ve duygusal faktörler.

Paydaşlar: Bir örgütün krizini etkileyebilecek ya da bu krizden etkilenebilecek tarafları ifade etmektedir.

Entegre bir kriz yönetim planı, bu farklı faktörlerin her birinin toplam kriz yönetimi programını nasıl etkilediğini incelemeli ve ele almalıdır (Pheng ve diğerleri, 1999).

İlgili literatür çerçevesinde geliştirilen araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Kriz Yönetimi ve Liderlik

İnsan davranışları hakkında en fazla çalışılan konulardan biri olan liderlik (Jacobsen, 2009) izleyicilerin düşünce ve eylemlerini etkilemek için güç kullanma (Zaleznik, 1977), belirlenmiş hedeflere yöneltmeye ikna etme süreci (Davis, 1988) ve bu ikna sürecinde insanları hevesle çalışmak için yönlendiren edinilmiş veya öğrenilmiş bir yetenektir (Hinterhuber ve Friedrich, 2002).

Kriz yönetimi ise işletmenin günlük faaliyetlerine devam etmesini sağlayarak, tüm paydaşlarının kayıplarını en aza indirmesi çerçevesinde sürdürdüğü sistematik bir süreçtir (Pearson ve Clair, 1998). Krizlerin ortaya çıkardığı zorluk, stres ve meydan okumalar içerisinde daha fazla bilgelik barındırmakta ve krizlerin ortaya çıkardığı söz konusu zor koşullar liderlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır (Bennis, 2016). Krizin etkin bir şekilde yönetilmesi ise kriz döneminde normal koşulların gerektirdiğinden daha farklı bakış açısı ve yeteneklere sahip olan liderlere bağlıdır. Söz konusu yetenek ve bakış açısına sahip olan dinamik liderlerin getirdikleri kriz çözüm önerileri sayesinde örgütün hayatta kalması kolaylaşacaktır (Vural, 1997). Dolayısıyla Weick (1988)’e göre kriz anında liderlerin daha dinamik ve bütünleştirici olmaları gerekmektedir. King (2002)’e göre ise krizlere hızlı ve etkin bir şekilde müdahale edebilmede ekiplerin tepkileri de en az liderlerin tepkileri kadar önemlidir ve kriz yönetim ekibinin üyelerinin etkili iletişim ve yönetim becerilerine sahip olması gerekmektedir.

Hayatın her alanında olduğu gibi, kriz yönetim ekibinin de emri sorgulanmayacak ve eylemleri için tam sorumluluk alacak net bir lidere ihtiyacı vardır ve bu kritik rol için ne tür bir insana ihtiyaç vardır? Bir kriz liderinin en önemli özellikleri nelerdir? Doğru kişiyi nasıl seçebiliriz? Sorularının yanıtlanması gerekmektedir. En doğal varsayım ise (ve bazı durumlarda en güvenilir olanı), kriz yönetimi ekip liderinin, operasyon direktörü, icra başkanı, genel müdür vb. unvan her ne olursa olsun örgütteki üst düzey yönetici olması gerektiğidir (Batchelor, 2003). Batchelor (2003)'a göre her örgütün tek sorumluluğu kriz yönetimi misyonunun yerine getirildiğini denetlemek olan kriz yönetim ekibi olmalıdır. Söz konusu ekibin işi bir krizin çözümünü yönetmektir ve bunu yapmak için serbest bir otoriteye ihtiyacı vardır. Kriz yönetim ekibi, işin her yönünü karşılayabilecek üyelerden (üst düzey) oluşmalıdır. Her üye, işinin belirli bir yönüne ilişkin bilgi ve deneyimi nedeniyle seçilecek ve bu husus dikkate alındığında her üye ekibin uzmanı olacaktır. Ekibin, görüşlerin çatışmaması ve etkisiz hale gelmemesi için küçük boyutlu olması gerekmektedir. Yazara göre etkili bir kriz yönetimi ekibi için en uygun boyut dördttür. Bu büyüklükteki bir grup, her üyenin meslektaşlarını tanıdığı ve saygı duyduğu ve görüşlerine değer verdiği bir birime hızla bağlanabilir.

Vizyoner Liderlik ile Kriz Yönetimi İlişkisi

Sashkin ve Rosenberg (2005)'e göre geliştirilen bir vizyon hayal kurmak değil, geleceği yaratmaktır. Liderler gelecekte ne yapacaklarına ve yapmayı düşündükleri şeyi nasıl başaracakları ile ilgili kararları vizyonları sayesinde verirler. Liderliğin doğası gereği bir vizyona sahip olma içgüdüleri her zaman var olmuştur, olmaması durumunda liderlikten söz edilmesi zaten mümkün değildir. Dolayısıyla vizyon liderliğin ayrılmaz bir parçası ve tamamlayıcısıdır. Bu şekilde belirsizlikleri başarılı bir şekilde analiz edebilecek düşünce gücüne sahip olur ve ortaya çıkan problemleri çözerek fırsat yaratabilecek düşünceleri ortaya çıkartırlar. Ayrıca vizyoner liderler vizyonları ile örgütlerini geleceğe hazırlar, bu sırada aynı zamanda riskleri minimize ederek ortaya çıkabilecek fırsatlardan en iyi şekilde faydalanmayı hedeflerler (Doğan, 2001).

Bennis (2016)'e göre krizleri fırsata çevirme noktasında liderliğin öneminin üç ana sebebi öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, örgütün başarı ve başarısızlığı karar alacak olan liderin niteliğidir. İkincisi, bütünlüğün azaldığı yerde liderlerin birleştirici bir rol üstlenmesidir. Sonuncusu ise güven ve ümidin kaybolduğu noktada liderin ilham verip umudu canlandırması ve yeni bir vizyon oluşturmasıdır.

Vizyoner liderler, toplumlarının ve organizasyonlarının geleceğini gören ve planlayan kişilerdir. Bununla birlikte vizyon sahibi liderler riski başarıya ulaştırabilmek için strateji geliştirir ve eylem seçenekleri sunarlar (Erçetin, 2000). Maxwel (1999)'e göre kriz durumlarında etkili liderler etkili kararlar almalarında yardımcı olan açık bir vizyona sahiptirler. Uzun dönemli krizleri doğru bir şekilde yöneten, kriz sonrası dönüşümü yeni bir vizyon ile en az kayıpla

gerçekleştirebilen, örgütünü güven içerisinde bir üst kademeye taşıyabilen kişiler, krizleri fırsata çeviren liderlerdir (Dural, 2002).

Liderlerin vizyonları ile geleceği öngörerek belirsizlikleri analiz edebilmesi sayesinde kriz öncesi dönemde liderlerin krizin sinyallerini alabileceği ve kriz dönemine girmeden önce riskleri minimize edebileceği ve belki de krize girmekten örgütü kurtarabileceği düşünülmektedir. Ayrıca liderlerin riskleri başarıya ulaştırabilecek stratejiler geliştirip eylem seçenekleri sunması, kriz durumlarını çözmeye yardımcı olacak etkili kararlar almalarını ve uzun süreli krizleri doğru bir şekilde yönetebilmelerini sağlayacak vizyona sahip olmaları sebebiyle vizyoner liderlerin kriz durumlarını da başarı ile atlatacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte kriz sonrası örgütte güven unsurunun kaybolmasını engellemesi, gerekli olan dönüşümü en az kayıpla gerçekleştirebilecek ve örgütünü krizleri fırsata çevirebilecek bir üst kademeye taşıyacak bir vizyona sahip olmasından dolayı vizyoner liderlerin kriz sonrası dönemi de en az kayıp ile atlatacağı düşüncelerinden hareketle vizyoner lider ile kriz yönetimi arasındaki ilişkiye dair hipotez 1 ve alt hipotezler geliştirilmiş olup, yöntem kısmında çalışmanın hipotezlerine yer verilmiştir.

Katılımcı Liderlik ile Kriz Yönetimi İlişkisi

House ve Mitchell (1975)'in ileriye sürdüğü dört liderlik (katılımcı, destekleyici, yönlendirici ve başarı merkezli) türünden birisi de katılımcı liderliktir. Katılımcı liderlik, herhangi bir konu ile ilgili karar vermeden önce astlarını karar alma süreçlerine katılım konusunda cesaretlendiren, astlarına danışan, onların fikir ve önerilerini talep eden ve bu önerileri ciddiye alan, danışan bir lider ile karakterize edilmektedir.

Serinkan (2008)'a göre lider amaç, plan ve politikaların belirlenmesi, iş bölümünün yapılması ve verilen emirlerin yerine getirilmesi sırasında her zaman çalışanlarından fikir almakta ve ortak fikirler doğrultusunda hareket etmektedir. Diğer bir ifade ile yönetim gücü çalışanlarla paylaşılmaktadır. Katılımcı liderlik tarzında çalışanlar inisiyatif alır ve kendi inisiyatiflerinin risklerini taşır ve aynı düzeyde bulunan iş arkadaşları ile serbest bir şekilde iletişim kurarlar. Bu tarz liderlik yardımlaşmayı teşvik eder, yönetici ile çalışanlar arasında pozitif ilişkilerin oluşmasına, moralin artmasına ve iş tatmininin artmasına yol açar (Balçık, 1997).

Kibbe (2015)'ye göre katılımcı liderler, çalışanlarının kendilerini geliştirmelerine fırsat tanır, karar alma süreçlerine katılım konusunda cesaretlendirir. Bunun sonucunda da çalışanlar daha fazla motive olur, daha fazla ortak amaç duygusu hisseder, daha fazla tatmin olur ve daha fazla verimli olabilmek için çaba gösterirler. Bu liderlik şekli takım halinde çalışmaya ihtiyaç olduğunda, verimlilik veya kalite çalışmaları için en uygun seçeneği oluşturur. Bu liderlik şeklinin dezavantajları ise fazla zaman alması, hız ve verimliliği engellemesi ve kriz zamanlarında iyi olmamasıdır. Fakat bu liderlik şekli karar verme süreçlerinde ekip üyelerinin anlamlı katkılar sağlayacağı bilgi ve uzmanlığa sahip olduğu durumlarda etkili bir liderlik tarzıdır.

Katılımcı liderlik tarzının en önemli etkilerinden biri çalışanlarda iş tatmini sağlaması (House, 1996) ve moral oluşturmaları olsa bile takipçilerinin görüşlerini tek tek alması sebebiyle zaman kaybına sebep olabilmektedir (Güney, 2011). Rutin dönemlerde diğer bir ifade ile olağanüstü durumların olmadığı zamanlarda, katılımcı liderlik modelinin kullanılması motivasyon, iş tatmini ve verimlilik yönleri ile çalışma psikolojisini destekleyici bir liderlik türü olduğu için fayda sağlamaktadır. Ancak hızlı karar almanın ve bu kararı uygulamanın önemli olduğu acil durumlarda karar almayı yavaşlatmasından dolayı söz konusu liderlik türü başarısızlıkla sonuçlanabilmektedir. Dolayısıyla kriz dönemlerinde bu liderlik türünden kaçınmak en doğrusudur (Carroll, 1976'dan aktaran Sabuncuoğlu ve Tüz, 1998; Bloch ve Whiteley, 2005). Ancak kriz sonrası yeniden yapılanma için katılımcı liderlik tarzı tercih edilebilir (Arslan, 2009).

Katılımcı liderin çalışanların görüşlerini tek tek almasının fazla zaman kaybına sebep olması, hız ve verimliliği olumsuz etkilemesi ve kriz öncesi ve kriz durumlarının hızlı tepkiler gerektirmesi sebebiyle kriz öncesi ve kriz dönemlerini olumsuz; ekip üyelerinin önerilerde bulunmasını ve onların yaratıcı fikirleri konusunda çalışanları cesaretlendirmesi ile kriz sonrası yeniden yapılanma noktasında fayda sağlayacağından dolayı katılımcı liderin kriz sonrası yönetime olumlu katkılar sağlayacağı düşüncelerinden hareketle hipotez 2 ve alt hipotezler geliştirilmiş olup, yöntem kısmında çalışmanın hipotezlerine yer verilmiştir.

Otokratik Liderlik ile Kriz Yönetimi İlişkisi

Otokratik liderlik, çalışanlar üzerinde mutlak otorite, kontrol ve tartışmasız itaat talep eden davranışları karakterize etmektedir. Otoriter liderlik hayranlık uyandıran beş tür davranıştan oluşmaktadır: "güçlü bir şekilde bastırma", "otorite ve kontrol", "niyet gizleme", "katılık" ve "doktrin" (Cheng, Chou, Wu, Huang ve Farh, 2004).

Kibbe (2015)'ye göre otokratik liderler, izleyiciler üzerinde çok fazla güce sahip olmak istemekte ve ekip üyelerinin fikirlerini almaksızın kararlar vermektedir. Bu davranış şekli ise çalışanların çoğunun rahatsız olmasına ve yüksek düzeyde iş tatminsizliğine sebep olabilmektedir.

Otokratik liderlik tarzı liderin iş ile daha fazla ilgilenmesini ve kararların daha hızlı ve daha etkili alınmasını sağlamaktadır (Dinçer ve Fidan, 1996). Dolayısıyla kararların hızlı bir şekilde alınması gerektiği durumlarda, kriz durumlarında başarılı bir sonuç elde edebilmek için ekip üyeleri ile anlaşma sağlamanın gerekli olmadığı durumlarda uygun bir liderlik tarzıdır. Bununla birlikte bu liderlik tarzı, vasıfsız işçilerin çalıştığı rutin görevleri gerekli kılan işler için de idealdir (Kibbe, 2015). Arslan (2009) krizin üç aşamasında da gerekli olduğunda kararların çabuk alınabilmesi için otokratik liderlik tarzının tercih edilebileceğini ileri sürmektedir.

Bununla birlikte bu liderlik tarzının en büyük sakıncası ise liderin bencil davranışları, astlarının duygu ve inançlarına önem vermemesidir. Bu liderlik tarzında lider dışında kimse plan,

program, amaç ve iş yöntemleri ile ilgili söz hakkına sahip değildir. Bu da otokratik liderin yönettiği kurumlarda yeniliğin minimum düzeyde olmasına neden olmaktadır (Dinçer ve Fidan, 1996). Liderin bencil davranışları, çalışanların beklentilerini göz ardı etmesi çalışanlarda motivasyon düşüklüğü, uzlaşmazlık ve çatışma gibi psikolojik tatminsizliklere neden olmaktadır. Ayrıca çalışanlar zamanla kendilerine değer vermeyen yönetime nefret duymaya ve çalışma arzularını kaybetmeye başlamaktadır (Eren, 1984).

Birkaç yöneticinin doğal bir şekilde mevcut bilgileri ile ya da tecrübeleri ile kontrol altına alabileceği durumlar olan krizlerin (Parsons, 1996) tam zamanında, hızlı ve doğru kararlar almayı gerektirmesi dolayısıyla otokratik liderin iş ile daha fazla muhatap olması ve takipçilerinin görüşlerini almadan daha etkin ve hızlı karar verebilmesi (doğru kararı verebilmesi şartıyla) durumunun kriz öncesi ve kriz döneminin daha hızlı ve daha olumlu bir şekilde atlatılacağı ve son olarak da kriz sonrası dönemde yeniden yapılanma gereğinin bir parçası olan değişim ve uyum sağlama, yenilik yapma noktasında izleyicilerin tatminsizliklerinin, iş yapma isteklerini kaybetmelerinin ve verim düşüklüğünün kriz sonrası döneme olumsuz yansıtacağı düşüncelerinden harekete hipotez 3 alt hipotezler geliştirilmiş olup, yöntem kısmında çalışmanın hipotezlerine yer verilmiştir.

Eğitici Liderlik ile Kriz Yönetimi İlişkisi

Eğitici liderlik, çalışanların kişisel gelişimine önem vermeyi görevleri başarmaya göre daha üstün tutsa da, genel anlamda daha iyi sonuçlar elde etmeyi hedeflemektedir. Eğitici liderler, çalışanları işlerin yapılması için bir vasıta olarak görmekten ziyade, onlara ciddi manada ilgi göstermektedirler. Bu liderlik tarzını benimseyen yönetici çalışanların hedef ve değerlerini ortaya çıkaran ve onların yeteneklerini geliştirmelerine yardımcı olan danışman rolü ile karakterize edilmektedir (Goleman, Boyatzis ve McKee, 2002).

Eğitici liderlik tarzında yöneticiler, çalışanların uzun dönemli kişisel gelişimi için kişisel ve işle ilgili problemlerinin danışılabilirliği, işle ilgili bilgilerin paylaşılabilirliği bir örgüt kültürü oluşturmaktadırlar. Bu liderlik tarzında, sürekli öğrenme örgütsel kültürün bir parçası haline gelmekte, yenilikçi ve yaratıcı düşünceler desteklenmektedir (Dalgın, 2008).

Eğitici liderlik tarzında işle ilgili problemlerin danışılması, işle ilgili bilgilerin paylaşılması durumlarının kriz öncesi ve kriz dönemlerinde alınacak kararların hızını ve etkinliğini düşürebileceği dolayısıyla da kriz öncesi ve kriz dönemlerini olumsuz etkileyeceği; sürekli öğrenme ile yenilikçi ve yaratıcı fikirlerin desteklendiği bir örgüt kültürünün oluşturulmasından dolayı ise kriz sonrası dönemlerinin de bu yenilikçi ve yaratıcı fikirler sayesinde başarılı bir şekilde ya da en az kayıpla atlatılacağı düşünülmektedir. Kriz sonrası dönemde yönetimin yeniden yapılanma evresinde kendini gösterdiği, bu dönemde en önemli amacın yeniden yapılanma, değişim ve uyum sağlama yeni bir döneme geçiş yapmak olduğu için

(Pira ve Sohodol, 2015) bu dönemde eğitici liderlik tarzının olumlu sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir. Öyle ki eğitici liderlik tarzında kişisel gelişim, yaratıcı ve yenilikçi fikirler önem kazanmakta sürekli öğrenme örgüt kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Bu düşüncelerden hareketle hipotez 4 ve alt hipotezler geliştirilmiş olup, yöntem kısmında çalışmanın hipotezlerine yer verilmiştir.

İlişki Odaklı Liderlik ile Kriz Yönetimi İlişkisi

Ohio State Üniversitesi'nin gerçekleştirmiş olduğu liderlik çalışmalarında liderler işe ve ilişkiye yönelik liderler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Göreve yönelik davranış, en uygun iş yöntemlerinin uygulanabilmesi ve işteki başarı için, grup üyelerinin dikkatli seçilmesine ve onların denetimine; ilişki odaklı liderlik ise grup üyelerinin duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını tatmin etmeye odaklanmaktadır (Bloisi, Curtis ve Phillip, 2003). İlişki odaklı liderler, belirlenen örgüt amaçlarına ulaşabilmek için örgüt içi veya örgüt dışında geliştirdikleri iyi ilişkilerden faydalanır, çalışanları ile güçlü duygusal bağ kurar ve sadakate bağlı olarak insanları yönetirler (Goleman ve diğerleri, 2002). İlişki odaklı liderlik, örgüt iklimi üzerinde de olumlu etkilere sahiptir. Çalışanlara değer verilmesi, onlara zor zamanlarında destek olunması, çalışanların işletmeye bağlılık ve sadakatini artırmaktadır (Goleman ve diğerleri, 2002). İlişki odaklı liderlik davranışı her ne kadar çalışanın davranışsal ve bilişsel açıdan değişime hazır olma potansiyelini güçlendirse de ilişki odaklı liderlik çalışanın değişimi problem olarak algılamasına sebep olmaktadır. Bu liderlik tarzını benimseyen lider değişim sonuçlarının çalışan açısından neler getireceğini, ne tür zorluklara yol açacağını, çalışanın değişime nasıl katkıda bulunabileceğini ve ne tür faaliyetlerde bulunması gerektiğini açıklayacak eylemlerde bulunması gerekmektedir. Değişim sürecinde yöneticilerin ilişki odaklı liderlik davranışı sergilemesi çalışanın duygusal hazır olmasını olumsuz yönde etkilemektedir. İlişki odaklı lider tarafından değişim sürecinde çalışanı duygusal açıdan hazırlamaya yönelik davranışları çalışanın gelecek kaygılarını azaltmayacak, tersine artıracaktır (Ergun ve Yalçınkaya, 2018).

İlişkilerin çok değerli olduğu günümüzde ilişki odaklı liderlik tarzını benimseyen liderin kriz öncesi ve kriz dönemlerinde ilişkileri vasıtasıyla ortaya çıkmakta olan ya da çıkmış olan krizi doğru bir şekilde yönetebileceği gerekli olduğu durumlarda ilişkilerini kullanarak gerekli mercilere erişebileceği, hızlı ve etkin kararlar alabileceği ancak kriz sonrası dönemlerde liderin ilişki odaklı liderlik davranışı sergilemesinin çalışanların değişime hazır olmalarını olumsuz yönde etkileyeceği ve kaygılarını artıracığı düşüncelerinden yola çıkarak hipotez 5 ve alt hipotezler geliştirilmiş olup, yöntem kısmında çalışmanın hipotezlerine yer verilmiştir.

Çalışmada ele alınan liderlik tarzlarından sadece otokratik lider çalışanlarına ve görüşlerine önem vermemekte diğer tüm liderlik tarzları çalışanlarına ve onlarla ilişkilerine değer vermektedir. Vizyoner liderin belirsizlikleri analiz edebilecek düşünce gücü ve ortaya

çıkabilecek problemleri çözerek fırsat oluşturabilmesi, örgütünü geleceğe hazırlayabilmesi aynı zamanda riskleri minimize ederek fırsatlar yaratabilmesi; katılımcı liderin herhangi bir konu ile ilgili olarak karar vermeden önce astlarına danışması, onları cesaretlendirmesi; eğitici liderin çalışanların kişisel gelişimine önem vermesi, işle ilgili bilgileri onlarla paylaşması, sürekli öğrenmeyi örgüt kültürü haline getirmesi ve ilişki odaklı liderin çalışanlara değer vermesi zor zamanlarında onlara destek olması ve benzeri örgüt üzerinde olumlu etkiler yaratacak liderlik davranışları nedeniyle çalışanların liderin sergilediği liderlik tarzından sergilediği memnuniyete ilişkin geliştirilen hipotezlere yöntem kısmında yer verilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı örgütlerin ciddi zararlara uğramasına hatta yaşamlarını devam ettirememelerine neden olabilen kriz dönemlerinde örgütlerin kaybını, zararını azaltmasına, rekabette üstünlüğünü kaybetmemesine ve hayatta kalmasına katkı sağlayacak olan liderlerin benimsemesi gereken en etkili liderlik tarzının belirlenmesi ve bunun bir sonucu olarak da işletme sahip ve yöneticilerine ışık tutmasıdır.

Araştırmanın Yöntemi

Örneklem

Araştırmanın evrenini 2019 yılında Erzurum ilinde faaliyette bulunan iki çağrı merkezi oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme yöntemi ise seçkisiz olmayan örnekleme yöntemleri arasında yer alan kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen 47'si kadın, 56'sı ise erkek olmak üzere toplam 103 çalışandan oluşmaktadır.

Çalışmada örneklem yeterliliğini belirleyebilmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi yapılmış olup test sonucu 0,841 çıkmıştır. Durmuş, Yurtkoru ve Çinko (2016)'ya göre KMO örnekleme yeterliliğinin kabul edilebilir en alt sınırı 0,50'dir ve 0,80 ve yukarısı mükemmel değeri ifade etmektedir. Dolayısıyla çalışmanın örneklem yeterliliğinin mükemmel düzeyde olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmanın Hipotezleri

Hipotez 1. Çağrı merkezi çalışanlarının kriz yönetimine dair algılarıyla vizyoner liderliğe dair algıları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 1_a. Vizyoner liderlik tarzı kriz öncesi yönetimi pozitif yönde etkiler.

Hipotez 1_b. Vizyoner liderlik tarzı kriz dönemi yönetimi pozitif yönde etkiler.

Hipotez 1_c. Vizyoner liderlik tarzı kriz sonrası yönetimi pozitif yönde etkiler.

Hipotez 2. Çağrı merkezi çalışanlarının kriz yönetimine dair algılarıyla katılımcı liderliğe dair algıları arasında anlamlı ilişkiler vardır.

Hipotez 2_a. Katılımcı liderlik tarzı kriz öncesi yönetimi negatif yönde etkiler.

Hipotez 2_b. Katılımcı liderlik tarzı kriz dönemi yönetimi negatif yönde etkiler.

Hipotez 2c. Katılımcı liderlik tarzı kriz sonrası yönetimi pozitif yönde etkiler.

Hipotez 3. Çağrı merkezi çalışanlarının kriz yönetimine dair algılarıyla otokratik liderliğe dair algıları arasında anlamlı ilişkiler vardır.

Hipotez 3a. Otokratik liderlik tarzı kriz öncesi yönetimi pozitif yönde etkiler.

Hipotez 3b. Otokratik liderlik tarzı kriz dönemi yönetimi pozitif yönde etkiler.

Hipotez 3c. Otokratik liderlik tarzı kriz sonrası yönetimi negatif yönde etkiler.

Hipotez 4. Çağrı merkezi çalışanlarının kriz yönetimine dair algılarıyla eğitici liderliğe dair algıları arasında anlamlı ilişkiler vardır.

Hipotez 4a. Eğitici liderlik tarzı kriz öncesi yönetimi negatif yönde etkiler.

Hipotez 4b. Eğitici liderlik tarzı kriz dönemi yönetimi negatif yönde etkiler.

Hipotez 4c. Eğitici liderlik tarzı kriz sonrası yönetimi pozitif yönde etkiler.

Hipotez 5. Çağrı merkezi çalışanlarının kriz yönetimine dair algılarıyla ilişki odaklı liderliğe dair algıları arasında anlamlı ilişkiler vardır.

Hipotez 5a. İlişki odaklı liderlik tarzı kriz öncesi yönetimi pozitif yönde etkiler.

Hipotez 5b. İlişki odaklı liderlik tarzı kriz dönemi yönetimi pozitif yönde etkiler.

Hipotez 5c. İlişki odaklı liderlik tarzı kriz sonrası yönetimi negatif yönde etkiler.

Hipotez 6. Çağrı merkezi çalışanlarının yöneticinin sergilediği liderlik tarzına ilişkin algılarıyla memnuniyetleri arasında anlamlı ilişkiler vardır.

Hipotez 6a. Kriz öncesi dönemde liderin sergilediği liderlik tarzı çalışan memnuniyetini pozitif yönde etkiler.

Hipotez 6b. Kriz döneminde liderin sergilediği liderlik tarzı çalışan memnuniyetini pozitif yönde etkiler.

Hipotez 6c. Kriz sonrası dönemde liderin sergilediği liderlik tarzı çalışan memnuniyetini pozitif yönde etkiler.

Verilerin Analizi ve Bulgular

Araştırmada veri toplama araçlarından biri olan “Liderlik Davranışları Ölçeği” olarak Kent (2001) tarafından geliştirilmiş olan “Liderlik Davranışları Envanteri”; Avolio, Bass ve Jung (1999) tarafından geliştirilmiş transaksyonel ve transformasyonel liderlik boyutlarını ölçmeyi amaç edinen “Çokboyutlu Liderlik Soruları”, ve Goleman’ın (2002) dünya çapında 3800 yöneticinin davranışlarını analiz ederek oluşturduğu “Liderlerin Davranış Repertuarı”nı temel alan liderlik davranışı soruları incelenerek Dalgın (2008) tarafından geliştirilen ölçekten faydalanılmıştır. Bir diğer veri toplama aracı olarak Aksu ve Deveci (2009) tarafından kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası olarak hazırlanan “Kriz Yönetimi Ölçeği” kullanılmıştır.

Çalışmada uygulanacak olan test türüne karar verebilmek için normallik analizi uygulanmış ve verilerin normal dağılım sergileyip sergilemediğini test edebilmek amacıyla çarpıklık (skewness)

ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiştir. Tablo 3'te çarpıklık ve basıklık değerleri yer almaktadır.

Tablo 3. Çarpıklık ve basıklık değerleri

Değişkenler	Çarpıklık (skewness)	Basıklık (kurtosis)
Vizyoner liderlik	-,291	,238
Katılımcı liderlik	,128	-,211
Otokratik liderlik	-,068	-,670
Eğitici liderlik	-,018	-,261
İlişki odaklı liderlik	-,263	-,528
Genel memnuniyet	-,428	-,385
Kriz öncesi dönem	,050	-,384
Kriz dönemi	,109	-,150
Kriz sonrası dönemi	-0,35	-,464

Tabashnick ve Fidell (2013)'e göre çarpıklık ile basıklık değerlerinin -1,5 ile 1,5 arasında yer alması verilerin normal dağılım sergilediğini göstermektedir. Dolayısıyla verilerin normal dağılım sergilediği varsayılmaktadır.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlikleri Cronbach's Alpha yöntemi ile test edilmiştir. Durmuş ve diğerleri (2016)'ne göre Cronbach's Alpha değerinin 0,70 ve üstü olduğu durumlarda ölçeğin güvenilir olduğu kabul edilmektedir. Araştırmada kullanılan liderlik davranışları ölçeğinin güvenilirlik değeri 0,817 iken kriz yönetimi ölçeğinin güvenilirlik değeri 0,782'dir. Dolayısıyla ölçeklerin güvenilir olduğu söylenebilmektedir. Cronbach's Alpha güvenilirlik testine göre güvenilirlikleri kanıtlanan değişkenler için sorulan sorular compute variable seçeneği ile birleştirilerek karşılaştırma analizlerine elverişli araştırma değişkenleri oluşturularak tanımlayıcı istatistiklere ait veriler tablo 4'te sunulmuş ve ardından regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4. Tanımlayıcı istatistikler

	Ortalama	Standart sapma
Vizyoner liderlik	3,2505	0,87704
Katılımcı liderlik	3,2175	0,76446
Otokratik liderlik	3,3058	0,90541
Eğitici liderlik	3,2097	0,73264
İlişki odaklı liderlik	3,2000	0,72599
Genel memnuniyet	3,3592	0,82405
Kriz öncesi dönem	3,2649	0,72662
Kriz dönemi	3,2184	0,77288
Kriz sonrası dönemi	3,1286	0,72760

Tablo 5. Liderlik davranışı ile kriz yönetimi arasındaki ilişkide korelasyon matrisi

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9
A.Liderlik davranışları									
1.Vizyoner liderlik	1								
2.Katılımcı liderlik	0,569**	1							
3.Otokratik liderlik	0,248**	0,464**	1						
4.Eğitici liderlik	0,337**	0,466**	0,470**	1					
5.İlişki odaklı liderlik	0,351**	0,528**	0,416**	0,579**	1				
6.Genel memnuniyet	0,278**	0,443**	0,320**	0,437**	0,675**	1			
B.Kriz yönetimi									
7.Kriz öncesi dönem	0,453**	0,487**	0,360**	0,337**	0,436**	0,465**	1		
8.Kriz dönemi	0,254**	0,378**	0,290**	0,445**	0,459**	0,502**	0,629**	1	
9.Kriz sonrası dönemi	0,212*	0,265**	0,179*	0,280**	0,331**	0,364**	0,519**	0,488**	1
N=102, *p<.05, **p<.01									

Korelasyon analizi sonucuna göre değişkenler ve boyutları arasındaki ilişkinin derece ve yönünü daha detaylı incelemek için regresyon analizi yapılmıştır (Tablo 6).

Tablo 6. Liderlik davranışlarının kriz öncesi yönetimine etkisi

Model	Standardize olmayan katsayılar		Standardize katsayılar	T	Sig	Tolerans	VIF
	B	Standart hata	Beta				
Sabit	0,913	0,335		2,724	0,008		
Vizyoner liderlik	0,209	0,082	0,252	2,541	0,013	0,666	1,501
Katılımcı liderlik	0,143	0,109	0,150	1,302	0,196	0,494	2,023
Otokratik liderlik	0,108	0,078	0,135	1,389	0,168	0,693	1,443
Eğitici liderlik	-0,025	0,105	-0,025	-0,236	0,814	0,583	1,717
İlişki odaklı liderlik	0,049	0,126	0,049	0,391	0,697	0,416	2,402
Genel memnuniyet	0,232	0,098	0,263	2,370	0,020	0,532	1,878
Adjusted R ² =0,332; F=9,432, P= 0,00; P<,05							

İlgili regresyon modelinde kriz öncesi yönetim bağımlı değişken, liderlik davranışları bağımsız değişkendir. Modele göre bağımsız değişkenler bağımlı değişkendeki varyansın %33'ünü açıklamaktadır. F testi modelin anlamlı olduğu sonucunu göstermektedir. Modelde otokorelasyon problemi olup olmadığını anlamak için Durbin Watson analizi yapılmış ve söz konusu problemin olmadığı gözlenmiştir. DW=1,984.

Tablo 6'daki her bir açıklayıcı değişkene ait analiz sonuçları incelenirse, kriz öncesi yönetim üzerinde en büyük etkiye genel memnuniyetin ($\beta=0,263$; $p<,05$), ardından vizyoner liderliğin sahip olduğu ($\beta=0,252$; $p<,05$) görülmektedir. Bununla birlikte katılımcı, otokratik, eğitici ve ilişki odaklı liderliğin kriz öncesi yönetim üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı söylenebilmektedir. Dolayısıyla kriz öncesi döneme ait oluşturulan hipotezlerden yalnızca hipotez_{1a} kabul edilmiştir.

Tablo 7. Liderlik davranışlarının kriz dönemi yönetimine etkisi

Model	Standardize olmayan katsayılar		Standardize katsayılar	T	Sig	Tolerans	VIF
	B	Standart hata	Beta				
Sabit	0,897	0,369		2,432	0,017		
Vizyoner liderlik	0,016	0,090	0,018	0,176	0,861	0,666	1,501
Katılımcı liderlik	0,088	0,121	0,087	0,729	0,468	0,494	2,023
Otokratik liderlik	0,14	0,086	0,016	0,163	0,871	0,693	1,443
Eğitici liderlik	0,229	0,116	0,217	1,974	0,051	0,583	1,717
İlişki odaklı liderlik	0,063	0,138	0,060	0,459	0,647	0,416	2,402
Genel memnuniyet	0,299	0,108	0,319	2,774	0,007	0,532	1,878

Adjusted R²=0,284; F=7,735, P= 0,00; P<,05

İlgili regresyon modelinde kriz dönemi yönetimi bağımlı değişkeni liderlik davranışları ise bağımsız değişkeni oluşturmaktadır. Tablo 7'ye göre bağımsız değişkenler bağımlı değişkendeki varyansın %28'ini açıklamaktadır. Modelde oto-korelasyon problemi olup olmadığını anlamak için Durbin Watson analizi yapılmış ve sonuç olarak söz konusu problemin olmadığını gözlenmiştir. DW=1,623.

Tablo 7'deki kriz dönemi yönetimi bağımlı değişkeninin yordanmasına ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, kriz dönemi yönetimi üzerinde en büyük etkiye genel memnuniyetin sahip olduğu ($\beta=0,319$; $p<,05$) görülmektedir. Bununla birlikte hiçbir liderlik tarzının kriz dönemi yönetimi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı söylenebilmektedir. Diğer bir ifade ile kriz dönemi yönetimini hiçbir liderlik tarzı yordamamaktadır.

Tablo 8. Liderlik davranışlarının kriz sonrası dönemi yönetimine etkisi

Model	Standardize olmayan katsayılar		Standardize katsayılar	T	Sig	Tolerans	VIF
	B	Standart hata	Beta				
Sabit	1,596	0,387		4,121	0,000		
Vizyoner liderlik	0,055	0,095	0,066	0,574	0,567	0,666	1,501
Katılımcı liderlik	0,041	0,127	0,043	0,323	0,747	0,494	2,023
Otokratik liderlik	-0,007	0,090	-0,009	-0,077	0,939	0,693	1,443
Eğitici liderlik	0,095	0,122	0,096	0,782	0,436	0,583	1,717
İlişki odaklı liderlik	0,072	0,145	0,072	0,499	0,619	0,416	2,402
Genel memnuniyet	0,211	0,113	0,239	1,868	0,065	0,532	1,878

Adjusted R²=0,109; F=3,086, P= 0,00; P<,05

Yukarıdaki regresyon modelinde kriz sonrası yönetim bağımlı; liderlik davranışları ise bağımsız değişkeni göstermektedir. Modele göre bağımsız değişkenler bağımlı değişkendeki varyansın %10'unu açıklamaktadır. Modelde oto-korelasyon problemi olup olmadığını anlamak için Durbin Watson analizi yapılmış ve sonuç olarak söz konusu problemin olmadığını gözlenmiştir. DW=1,939. Her üç modelde de varyans şişirme faktörleri (VIF) değerinin 10'dan küçük olması ise değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun oluşmadığını göstermektedir (Durmuş ve diğerleri, 2016).

Tablo 8'den de anlaşılacağı üzere, hiçbir liderlik tarzının kriz sonrası dönemi yordamadığı görülmektedir ($p > .05$).

Tablo 9. Hipotezler ve hipotezlerin sonuç özeti

Hipotezler	Sonuçlar
Hipotez 1. Çağrı merkezi çalışanlarının kriz yönetimine dair algılarıyla vizyoner liderliğe dair algıları arasında anlamlı bir ilişki vardır.	Kısmen desteklenmiştir.
Hipotez 1_a Vizyoner liderlik tarzı kriz öncesi yönetimi pozitif yönde etkiler.	Kabul edilmiştir.
Hipotez 1_b Vizyoner liderlik tarzı kriz dönemi yönetimini pozitif yönde etkiler.	Reddedilmiştir.
Hipotez 1_c Vizyoner liderlik tarzı kriz sonrası yönetimi pozitif yönde etkiler.	Reddedilmiştir.
Hipotez 2. Çağrı merkezi çalışanlarının kriz yönetimine dair algılarıyla katılımcı liderliğe dair algıları arasında anlamlı ilişkiler vardır.	Reddedilmiştir.
Hipotez 2_a Katılımcı liderlik tarzı kriz öncesi yönetimi negatif yönde etkiler.	Reddedilmiştir.
Hipotez 2_b Katılımcı liderlik tarzı kriz dönemi yönetimi negatif yönde etkiler.	Reddedilmiştir.
Hipotez 2_c Katılımcı liderlik tarzı kriz sonrası yönetimi pozitif yönde etkiler.	Reddedilmiştir.
Hipotez 3. Çağrı merkezi çalışanlarının kriz yönetimine dair algılarıyla otokratik liderliğe dair algıları arasında anlamlı ilişkiler vardır.	Reddedilmiştir.
Hipotez 3_a Otokratik liderlik tarzı kriz öncesi yönetimi pozitif yönde etkiler.	Reddedilmiştir.
Hipotez 3_b Otokratik liderlik tarzı kriz dönemi yönetimi pozitif yönde etkiler.	Reddedilmiştir.
Hipotez 3_c Otokratik liderlik tarzı kriz sonrası yönetimi negatif yönde etkiler.	Reddedilmiştir.
Hipotez 4. Çağrı merkezi çalışanlarının kriz yönetimine dair algılarıyla eğitici liderliğe dair algıları arasında anlamlı ilişkiler vardır.	Reddedilmiştir.
Hipotez 4_a Eğitici liderlik tarzı kriz öncesi yönetimi negatif yönde etkiler.	Reddedilmiştir.
Hipotez 4_b Eğitici liderlik tarzı kriz dönemi yönetimi negatif yönde etkiler.	Reddedilmiştir.
Hipotez 4_c Eğitici liderlik tarzı kriz sonrası yönetimi pozitif yönde etkiler.	Reddedilmiştir.
Hipotez 5. Çağrı merkezi çalışanlarının kriz yönetimine dair algılarıyla ilişki odaklı liderliğe dair algıları arasında anlamlı ilişkiler vardır.	Reddedilmiştir.
Hipotez 5_a İlişki odaklı liderlik tarzı kriz öncesi yönetimi pozitif yönde etkiler.	Reddedilmiştir.
Hipotez 5_b İlişki odaklı liderlik tarzı kriz dönemi yönetimi pozitif yönde etkiler.	Reddedilmiştir.
Hipotez 5_c İlişki odaklı liderlik tarzı kriz sonrası yönetimi negatif yönde etkiler.	Reddedilmiştir.

Hipotez 6. Çağrı merkezi çalışanlarının yöneticinin sergilediği liderlik tarzına ilişkin algılarıyla memnuniyetleri arasında anlamlı ilişkiler vardır.	Kısmen desteklenmiştir.
Hipotez 6a. Kriz öncesi dönemde liderin sergilediği liderlik tarzı çalışan memnuniyetini pozitif yönde etkiler	Kabul edilmiştir.
Hipotez 6b. Kriz döneminde liderin sergilediği liderlik tarzı çalışan memnuniyetini pozitif yönde etkiler	Kabul edilmiştir.
Hipotez 6c. Kriz sonrası dönemde liderin sergilediği liderlik tarzı çalışan memnuniyetini pozitif yönde etkiler	Reddedilmiştir

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada yöneticilerin sergilemiş oldukları liderlik davranışlarının kriz yönetimine etkisinin belirlenmesi amaç edinilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın problem cümlesi “yöneticiler tarafından benimsenen liderlik tarzı kriz yönetimini ne yönde etkilemektedir?” olarak belirlenmiştir. Çalışmada yönetici tarafından benimsenen vizyoner liderliğin sadece kriz öncesi dönemde etkili olduğu; diğer hiçbir liderlik tarzlarının hiçbir dönemde (kriz öncesi dönem, kriz dönemi ve kriz sonrası dönem) etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer bir şekilde Aksu (2009) tarafından ilköğretim okulu öğretmenlerinin, okulda meydana gelen kriz yönetimi ve vizyoner liderlik düzeyine ilişkin algılarını araştırdığı çalışmasında ilköğretim okulu öğretmenlerinin, müdürlerinin kriz yönetme becerilerinin vizyoner liderlik davranışları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte İbrahinoğlu (2011) tarafından görev odaklı veya ilişki odaklı olmak ile krizi algılama arasındaki farklılığın belirlenmeye çalışıldığı çalışmada görev odaklı liderin krizi daha olumlu algıladığı sonucu edilmiştir. Benzer bir şekilde bu çalışmada da ilişki odaklı liderin kriz yönetim sürecine herhangi bir katkısı olduğu sonucuna ulaşılamamıştır.

Çalışmada elde edilen sonuçların sebepleri çağrı merkezinde çalışanların kriz yönetimi çalışmaları hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmamalarından ya da örnekleme yer alan çağrı merkezi yöneticilerinin krizi doğru bir şekilde algılayıp doğru bir şekilde yönetememesinden ya da örneklem sayısının az olmasından kaynaklanabilir.

Bununla birlikte benimsenen liderlik davranışı ile çalışanların genel memnuniyeti arasında sadece kriz sonrası dönemde anlamlı ilişkiler elde edilememiştir.

Kriz yönetimi ile ilgili birçok araştırma yapılmış olsa bile birden fazla liderlik tarzı ile kriz yönetimi arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bu nedenle özellikle farklı liderlik tarzlarından hangisinin kriz yönetiminde daha da etkili olduğunu belirlemeye yönelik çalışmalar yapılması önerilmektedir. Bu çalışmada vizyoner, katılımcı, otokratik, eğitici ve ilişki odaklı olmak üzere liderlik tarzlarından sadece bir kısmı ile kriz yönetimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda daha fazla liderlik tarzının bir arada kullanılması önerilmektedir. Çalışmanın yalnızca Erzurum ilinde bulunan iki çağrı merkezi

çalışanlarına yapılmış olması da araştırmanın bir diğer kısıtıdır. Dolayısıyla araştırmanın daha kapsamlı yapılması kriz yönetiminde etkili liderlik tarzının ortaya konması açısından daha da faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Aksu, A. (2009). Kriz yönetimi ve vizyoner liderlik. *Journal of Yaşar University*, 4 (15), 2435-2450.
- Aksu, A. ve Devenci, S. (2009). İlköğretim Okulu Müdürlerinin Kriz Yönetimi Becerileri, *e-Journal of New World Sciences Academy*, 4(2), 448-464.
- Arslan, A. (2009). Kriz Yönetiminde Liderlik. *Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 179-190.
- Balçık, B. (1997). İşletme Yönetimi. Konya: Atlas Kitabevi, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı.
- Batchelor, P. (2003). *Surviving Corporate Crisis: 100 Things You Need To Know*, London: Thorogood Publishing. Beckhard.
- Bennis, W. (2016). Bir Lider Olabilmek. Çev. U. Teksöz, İstanbul: Aura Kitap.
- Bloch, S. ve Whiteley, P. (2005). Kusursuz Liderlik. Çev. Ü. Şensoy, Birinci Baskı, İstanbul: Optimist Yayınları.
- Barlow, D. H., Chorpita, B. F., ve Turovsky, J. (1996). The Modeling Perspective on World Problems. In R. Jacques (Ed.), *Atlanta Symposium on Activation: Vol. 22. Constructing Meaning for The Concept of Equation* (pp. 333-343). Lincoln: University of Atlanta Press.
- Sheridan, J.M. (1968). Children's Awareness of Physical Geography. *The Journal of Geography*, 67, 82-86
- Fidan, N. ve Erden, M. (1994). Eğitime Giriş. Ankara: Meteksan Anonim Şirketi.
- Bloisi, W., Curtis, W.C. ve Phillip, L. H. (2003). Management and organizational behaviour. European Edition, New York: The McGraw-Hill Companies.
- Boin, A. ve Lagadec, P. (2000). Preparing for the Future: Critical Challenges in Crisis Management, *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 8(4), 185-191.
- Can, H. (1997). Organizasyon ve Yönetim, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cheng, B. S., Chou, L. F., Wu, T. Y., Huang, M. P., ve Farh, J. L. (2004). Paternalistic Leadership And Subordinate Responses: Establishing a Leadership Model in Chinese Organizations. *Asian Journal of Social Psychology*, 7(1), 89-117.
- Chong, J.K.S. (2004). Six Steps to Beter Crisis Management. *Journal of Business Strategy*. 25(2), 43-46.
- Davis, K. (1988). İşletmede İnsan Davranışı. Çev. K. Tosun vd., İstanbul: Yön Ajans.

- Dinçer, Ö. ve Fidan, Y. (1996). İşletme Yönetimi, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1. Baskı, 351-349.
- Dural, B. (2002). Atatürk'ün Liderlik Sırları. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S. ve Çinko, M. (2013). Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi İstanbul: Beta yayınları, 6. Baskı.
- Erçetin, Ş. (2000). Lider Sarmalında Vizyon. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2.Baskı.
- Eren, E. (1984). Yönetim Psikolojisi, İstanbul: İÜ İşletme İktisadi Enstitüsü Yayınları.
- Ergun, E. ve Yalcinkaya, K. (2018). Liderlik Davranışlarının Çalışanların Değişim Kapasitesine Etkileri: Bir Araştırma Çalışması. *Business and Economics Research Journal*, 9(3), 681-696.
- Filiz, E. (2007). Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi. İstanbul: Alfa Akademi Basım Yayım.
- Goleman, D., Boyatzis, R. ve Mckee, A. (2002). Yeni Liderler, Filiz Nayır ve Osman Deniztekin (çev.), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Hinterhuber, H. H. ve Friedrich, S. A. (2002). The Technology Dimension of Strategic Leadership: The Leadership Challenge for Production Economists. *International Journal of Production Economics*. 77(3), 191-203.
- House, R. J. (1996). Path-Goal Theory of Leadership: Lessons, Legacy, and a Reformulated Theory, *The Leadership Quarterly*, 7(3), 323-352.
- House, R. J. ve Mitchell, T. R. (1975). Path-Goal Theory of Leadership (No. TR-75-67). Washington univ seattle dept of psychology.
- İbrahimoğlu, N. (2011). İşletmelerde Liderlik ve Kriz Yönetimi İlişkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 10(2).
- Jacobsen, M. E. (2009). Moral Leadership, Effective Leadership, and Intellectual Giftedness: Problems, Parallels, And Possibilities. *Morality, Ethics, and Gifted Minds içinde* (29-46). USA: Springer.
- James, E. H. ve Wooten, L. P. (2004). Leadership in Turbulent Times: Competencies for thriving amidst crisis.
- Kash, T. J. ve Darling, J. R. (1998). Crisis Management: Prevention, Diagnosis and Intervention. *Leadership ve Organization Development Journal*.
- Keown-McMullan, C. (1997). Crisis: When does a Molehill Become a Mountain?. *Disaster Prevention and Management*, 6 (1), 4-10.
- Kibbe MR. (2015). Leadership in Surgery. Switzerland: Springer International Publishing. 49-57.
- King, G. (2002). Crisis Management ve Team Effectiveness: A Closer Examination. *Journal of Business Ethics*, 41(3), 235-249.

- Maxwel, C. J. (1999). Liderlik Yasaları: Reddedilemez 21 Liderlik Yasası. İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Parsons, W.(1996). Crisis management. *Career Development International*.1(5), 26-28.
- Pearson, C. M. ve Clair, J. A. (1998). Reframing Crisis Management. *Academy of management review*, 23(1), 59-76.
- Pearson, C.M., Misra, S. K., Clair, J.A. ve Mitroff, I.I. (1997). Managing the unthinkable. *Organizational dynamics*, 26(2), 51-64.
- Pheng, L. S., Ho, D. K., ve Ann, Y. S. (1999). Crisis Management: A Survey of Property Development Firms. *Property Management*.
- Pira, A. Sohodol, Ç. (2015). Kriz Yönetimi, Halkla İlişkiler Açısından Bir Değerlendirme, Beşinci Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sabuncuoğlu, Z. ve M. Tüz, 1998. Örgütsel Psikoloji, Üçüncü Baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Sashkin, M. ve Rosenbach, W. (2005). A Wiev Of Leadsip That Matter.
- Serinkan, C. (2008). Liderlik ve Motivasyon Geleneksel ve Güncel Yaklaşımlar, Birinci Basım, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Shrivastava, P. ve I.I. Mitroff, (1987). Strategic Management of Corporate Crisis. *Columbia Journal of World Business*, Spring. 5-17.
- Tabashnick, B.G. ve Fidell L.S. (2013). Using Multivariate Statistics. Boston: Pearson.
- Tüz, M. (2008). Kriz Yönetimi, Şah-Mat Matbaa, Bursa: 4.Baskı.
- Weick, K. E. (1988). Enacted Sensemaking in Crisis Situations [1]. *Journal of management studies*, 25(4), 305-317.
- Vural, G. (1997), Liderlik ve Hemşirelik, C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 1 (1).
- Yeniçeri, Ö. (1993). İşletmelerde Yönetim, Organizasyon ve Davranış. Ankara: Tutibay Basım A.Ş.
- Zaleznik, A. (1977). Managers and Leaders: Are They Different? *Harvard Business Review*. 55. 3, 67-78.

Türkiye ve AB Ülkelerinin AR-GE Verimliliklerinin Entropi-EATWOS Yöntemleri ile Karşılaştırılması

Hatice DOĞAN*

Öz

Ekonomik büyümenin ve sosyal refahın sağlanmasında, yeni bilgi, ürün ve teknolojik süreçlerin oluşturulmasında Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge)'nin payı oldukça büyüktür. Ar-Ge faaliyetleri, bilimsel ve teknolojik faaliyetlerin temelini oluşturulmasında, ülkeler ve işletmeler için hızlı ve sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesinde önemli rol oynamaktadır. Son yıllarda ülkelerin Ar-Ge faaliyetlerine yapmış oldukları yatırımlar ciddi bir artış göstermiştir. Ülkelerin rekabet edebilmesi, üretebilmesi ve ihracat miktarlarını arttırabilmesi, bilimsel ve teknolojik olarak ilerleyebilmesi Ar-Ge alanlarında yapmış oldukları yatırımla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla ülkelerin Ar-Ge yatırımlarına önem vermesi gerekmektedir. Bu öneme binaen çalışmanın amacı Avrupa Birliği üyesi 26 ülkenin ve Türkiye'nin Ar-Ge verimliliklerinin 2014, 2015 ve 2016 yılları arasındaki değişimlerini incelemektir. Ar-Ge verimliliğinin ölçülmesinde bütünleşik Entropi- EATWOS yöntemleri kullanılmıştır. Analizde ülkelere ait iki girdi (Ar-Ge yoğunluğu, araştırmacı sayısı) ve üç çıktı (Yayın sayısı, ileri teknoloji ihracatı ve toplam patent başvuru sayısı) değişkenleri kullanılmıştır. Ülkelere ait veriler Dünya Bankası'nın web sitesinden yararlanılarak oluşturulmuştur. 2014, 2015 ve 2016 yılları için yapılmış olan analiz sonucunda en yüksek verimlilik skoruna sahip ülkenin Almanya olduğu görülmüştür. Almanya'yı sırasıyla Birleşik Krallık, Fransa, İtalya ve Hollanda izlemektedir. Türkiye ise sekizinci sırada yer almıştır. Söz konusu bu ülkelerin 2014, 2015 ve 2016 yılları içerisindeki sıralamalarında bir değişme olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ar-Ge, Verimlilik, Entropi, EATWOS

Comparison of R&D Efficiency of Turkey and EU Countries by Entropy and EATWOS Methods

Abstract

Research and Development (R&D) plays an important role in ensuring economic development and social welfare and in creating new information, products, and technological processes. R&D activities form the basis of scientific and technological activities. It fosters the fast and sustainable growth of countries and businesses. In recent years, countries have dramatically increased their R&D investments. The investments in the R&D activities inevitably affect the ability of countries to compete, to produce, to increase their exports, and to progress scientifically and technologically. Therefore, countries should regard their R&D investments. By the importance of the topic, the aim of this study was to investigate the changes to R&D efficiency of 26 European Union countries and Turkey in 2014, 2015, and 2016. An integrated approach, Entropy-EATWOS, was used to measure R&D efficiency of the countries. The analyses were performed using two inputs (R&D intensity, number of researchers) and three outputs (Number of publications, high technology exports, and the total number of patent applications). Country data were retrieved from the World Bank's website. The results revealed that the country with the highest efficiency scores for 2014, 2015, and 2016 was Germany. Germany was followed by the United Kingdom, France, Italy, and the Netherlands, respectively. Turkey was ranked in eighth place. It was found that there was no change in the rankings of these countries in 2014, 2015, and 2016.

Keywords: R&D, Efficiency, Entropy, EATWOS

Geliş/Received: 09. 09. 2020

Kabul/Accepted: 07. 12. 2020

* Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar 'kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

*Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, hatice.dogan@giresun.edu.tr, orcid.org/0000 – 0002 – 5952 – 5229
(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Günümüzde teknolojik gelişme ve küreselleşme, ülkeler ve işletmeler arasındaki rekabetin artmasına neden olmuştur. Hem ulusal hem de uluslararası rekabette ülkelerin ve işletmelerin başarıyı yakalayabilmesi, ortaya çıkan yeniliklere, değişen piyasa koşullarına ve teknolojik gelişmelere uyum sağlaması ile mümkün olmakla birlikte, bilgiye ve yeniliklere yatırım yapmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle ülkelerin küresel çapta rekabet edebilmesi ve ekonomik büyümeyi sağlayabilmesi Araştırma- Geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine yapmış oldukları yatırımlarla doğrudan ilişkilendirilmektedir.

Ar-Ge, bilgi stokunu arttırabilmek için belirli bir düzen içerisinde devam ettirilen yenilikçi çalışmaları kapsamaktadır. Ar-Ge; uygulamalı araştırma, temel araştırma ve deneysel araştırma olmak üzere üç temel faaliyetten oluşmaktadır. Uygulamalı araştırma, mevcut bilgiler kullanılarak yapılan araştırmalar sonucunda yeni bilgiler edinmek amacıyla yapılan orijinal araştırmalardır ve öncelikle belirli bir pratik amaca yöneliktir. Temel araştırma; özel bir uygulama veya kullanım göz önünde bulundurulmadan, öncelikle gözlemlenebilir gerçeklerin altında yatan temel hakkında yeni bilgi edinmek amacıyla yapılan deneysel veya teorik temelli bir çalışmadır. Deneysel araştırma ise, yeni materyaller ve/veya ürünler üretmeye, yeni süreçler ve/veya sistemler oluşturmaya ya da daha önceden var olan çalışmaları geliştirmeye yönelik yapılan araştırmalar ile elde edilen bilgileri de temel alan sistematik bir çalışmadır (OECD, 2013).

Ar-Ge faaliyetlerinin temel amacı, değişen çevre koşullarında faaliyetlerini sürdüren işletmelerin, yaşanan değişimlere uyum sağlamalarına, gelişmelere ayak uydurmalarına ve bununla birlikte varlıklarını sürdürebilmelerine imkân sağlamaktır. Bunun yanı sıra; yeni ürünler geliştirmek, mevcut ürünlerde, süreçlerde ve üretim tekniklerinde yenilikler ve iyileştirmeler yapmak, işletmelerde verimliliğin artmasını ve maliyetlerin düşmesini sağlamak, çalışanlar ile yönetim arasındaki ilişkileri iyileştirmek gibi amaçları da bulunmaktadır. Teknolojik ve ekonomik açıdan sürekli değişim gösteren bir çevre içerisinde faaliyette bulunmak ve bu faaliyetlerin devamlılığını sağlamak ancak bu değişimlere ayak uydurmak ile mümkün olabilmektedir. Ülkelerin veya işletmelerin karşılaştıkları sorunlara çözüm yolu aramanın yanı sıra yeni ürünler bulabilmek ve yeni üretim yöntemleri sunabilmek, var olan ürün ve üretim yöntemlerini geliştirebilmek son derece önemli olduğu düşünüldüğünde Ar-Ge faaliyetlerinin ne kadar önemli olduğu görülmektedir (Zerenler ve diğer., 2007). Ülkelerin sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlayabilmelerinde Ar-Ge faaliyetlerinin önemli bir unsur olduğu ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği bilinmektedir. Son yıllarda Ar-Ge faaliyetlerinin ekonomik büyümedeki öneminin anlaşılması, ülkeleri Ar-Ge faaliyetlerine ciddi yatırımlar yapmaya zorlamıştır (Doruk ve Söylemezoğlu, 2014).

AB üyesi ülkelerin GSYİH içerisindeki Ar-Ge harcamalarının payına bakıldığında 2001 yılında oran % 1,78 iken 2017 yılında bu oran % 2,07'ye yükselmiştir (Eurostat, 23.02.2020). Türkiye'de ise GSYİH içerisindeki Ar-Ge harcamalarının payı 2001 yılında % 0,53, 2017 yılında % 0,96, 2018 yılında ise % 1,03 çıkmıştır (TUIK, 23.02.2020). Genel olarak Türkiye'nin Ar-Ge harcamalarına yaptığı yatırımlar yıllar içerisinde artış göstermiş olsa da AB üyesi ülkelerin çok gerisinde olduğu görülmektedir.

Ar-Ge yatırımları, bilimsel ve teknolojik ilerlemeyi teşvik etmede en önemli unsurlardan biri olduğundan, kaynakların yetersiz kullanılması ülkelerin gelişmişlik düzeyini azaltacak ve verimliliği düşürecektir. Ülkelerin bu olumsuzlukları ortadan kaldıracabilmeleri için ek kaynaklar ayırmalarını gerekli kılacaktır (Wang ve Huang, 2007). Bu nedenle ülkelerin Ar-Ge yatırımlarında verimliliklerinin ölçülmesi oldukça önem arz etmektedir.

Bu çalışma, ülkelerin ekonomik, bilgi ve teknoloji alanlarda gelişme göstermesinde Ar-Ge faaliyetlerin öneminden dolayı ortaya çıkmıştır. Buradan yola çıkarak çalışmanın amacı, AB üyesi ülkeler ile Türkiye'nin Ar-Ge verimliliğini 2014, 2015 ve 2016 yılı için ayrı ayrı inceleyerek yıllar içerisindeki değişimlerini tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda, belirlenmiş olan Ar-Ge göstergelerinin ağırlıkları Entropi yöntemi ile belirlenmiş ve belirlenen bu ağırlıklar EATWOS yöntemine aktararak 2014, 2015 ve 2016 yılları için verimlilik ölçümü yapılmıştır. EATWOS yöntemi diğer verimlilik analizi yöntemlerinden farklı olarak, karar vericilerin tatmin edici yani yeterli çözümlere ulaşmasına ve kriterlerin ağırlıklandırılmasına imkân sunmaktadır. EATWOS, diğer çok kriterli karar verme yöntemlerine göre yeni bir yöntem olması nedeniyle literatürde sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu açıdan çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın devam eden kısmında Ar-Ge faaliyetlerine ve kullanılan yöntemlere yönelik yapılmış olan literatür çalışmalarına yer verilmiştir.

Literatür Araştırması

Literatür taraması ile ilgili ilk olarak, Ar-Ge verimlilik ölçümlerine yönelik çalışmalar incelenmiş, ardından Entropi yönteminin kullanıldığı çalışmalar araştırılmış, daha sonra EATWOS yönteminin kullanıldığı çalışmalar incelenmiş ve son olarak ise Entropi ve EATWOS yöntemlerinin birlikte kullanıldığı çalışmalara yer verilmiştir.

Ceo ve Helpman (1995), 24 ülkenin 1971-1990 döneminde yurtiçi ve yurtdışı Ar-Ge faaliyetleri arasındaki ilişkiyi toplam faktör verimliliğini ile incelemişlerdir. Bu değişkenlerin birbirleri ile tutarlı ilişkileri olduğunu belirtmişlerdir. Lee ve Park (2005), 1994-1999 yılları arasında Avrupa ve Asya kıtalarında bulunan 27 ülkenin Ar-Ge verimliliğini VZA ile ölçmüşlerdir. Asya kıtasında bulunan ülkelerin verimlilik skorlarının düşük çıkması nedeniyle Ar-Ge politikalarında düzenlemeler yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. Wang (2007), Ar-Ge faaliyetlerinin görece verimliliğini değerlendirmek için bir üretim modeli oluşturmuş ve Stokastik Sınır Yaklaşımı

yöntemini kullanmıştır. Wang ve Huang (2007), 30 ülkenin Ar-Ge faaliyetlerinin göreceli verimliliğini değerlendirmek amacıyla VZA yöntemini kullanmışlardır. Hashimoto ve Haneda (2008), Japonya'daki ilaç firmalarının 1983-1992 yılları arasındaki Ar-Ge verimliliklerini VZA ve Malmquist Endeksi ile ölçmüşlerdir. Thomas ve diğer. (2009), 22 ülkenin Ar-Ge verimliliklerini 2002-2004 ve 2004-2006 dönemleri için Malmquist Verimlilik Endeksi yöntemi ile değerlendirmişlerdir. Cai (2011), yapmış olduğu çalışmada VZA yöntemini kullanarak 22 ülkenin 2000-2008 döneminde her yıl için ülkelerin verimlilik skorlarını hesaplamıştır. Zhong ve diğer. (2011), 2004 yılında Çin'in ilk resmi ekonomik sayım verilerini kullanarak 30 ilde yer alan sanayi işletmelerinde Ar-Ge yatırım performanslarını VZA yöntemi ile hesaplamışlar ve Çin'deki sanayi işletmelerinin Ar-Ge yatırımlarında verimliliğin artırılması gerektiğini vurgulamışlardır. Saljoughian ve diğer. (2013), OECD ülkelerinin performanslarını değerlendirmek ve bu ülkelerdeki en önemli bilim ve teknoloji faktörlerini belirlemek amacıyla VZA yöntemini kullanmışlardır. Lee ve Lee (2015), Kore'de finansal olarak devlet tarafından desteklenen 10 araştırma enstitüsünün performanslarını değerlendirmek için yapmış oldukları Ar-Ge projelerinin verimliliğini VZA yöntemi ile ölçmüşlerdir. Aybarç ve Selim (2017) çalışmalarında 23 OECD ülkesinin kamu harcamalarının Ar-Ge verimliliğini Stokastik Sınır Etkinsizliği Modeli ile incelemişlerdir. Chen ve diğer. (2018), Çin'in 2006-2010 yılları arasındaki bölgesel Ar-Ge verimliliğini VZA yöntemi ile değerlendirmişlerdir. Xiong ve diğer. (2018), Çin'deki 17 araştırma enstitüsünün göreceli Ar-Ge verimliliğini 2012-2015 dönemleri içerisinde VZA yöntemi ile incelemişlerdir. Belgin (2019), 2012-2016 dönemlerinde Türkiye'deki bölgelerin Ar-Ge verimliliğini VZA yöntemi ile araştırmıştır. Gavurova ve diğer. (2019), VZA ile AB ülkelerinin 2010 ve 2015 yılları arasında Ar-Ge göstergelerinin verimliliğini ölçmüşlerdir. Literatür araştırmaları sonucunda elde edilen Ar-Ge verimlilik ölçümüne yönelik çalışmalarda genellikle VZA yönteminin kullanıldığı görülmektedir.

Entropi yönteminin kullanıldığı çalışmalar incelendiğinde yapılan çalışmaların büyük bir kısmında diğer çok kriterli karar verme yöntemleri ile bütünleşik olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışmalardan bazıları: Özdağoğlu ve diğer. (2017), makine seçim probleminde Entropi ve SAW yöntemlerini kullanmışlar; Dang ve Dang (2019), Entropi ve VIKOR yöntemlerini kullanarak OCED ülkelerinin çevresel kalitelerini değerlendirmişler; Liu ve diğer. (2019), Qingdao şehrinde deniz ekonomik kalkınma kalitesini değerlendirmek amacıyla bütünleşik Entropi ve Gri İlişkisel Analiz yöntemi kullanmışlar, Ulutaş (2019) Entropi ve MABAC yöntemlerini kullanarak kalifiye personel seçimi için birçok kriterli karar verme modeli önermiş; Ece (2019), Entropi ve TOPSİS yöntemleri ile holding şirketlerinin finansal performanslarını ölçmüş, Tian ve diğer.(2020), Çin'deki 11 kıyı bölgesinin deniz taşıma kapasitelerini Entropi yöntemini kullanarak değerlendirmişlerdir.

EATWOS yönteminin kullanıldığı çalışmalar incelendiğinde: Bansal ve diğer. (2014), tedarik zinciri performansını arttırmak için mevcut satıcıların verimliliğinin artırılması gerektiğini vurgulamışlar ve satıcıların verimliliklerini EATWOS yöntemi ile ölçmüşler; Özbek (2018), sosyal alanlarda hizmet veren bir sivil toplum kuruluşunun verimliliğini VZA ve EATWOS yöntemleri ile değerlendirmiş; Kundakçı (2019), tedarikçilerin verimliliğini EATWOS ve OCRA yöntemlerini kullanarak ölçmüş; Acar ve Arslan (2019), entegre kurutma sisteminin optimizasyonu için EATWOS yöntemini kullanmışlardır.

Literatürde Entropi ve EATWOS yöntemlerinin birlikte kullanıldığı az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Özdağoğlu (2018) tarafından BİST Sınai kategorisinde yer alan işletmelerin performanslarını incelemiştir. Görçün (2019a, 2019b, 2019c) üç farklı çalışmada Entropi ve EATWOS yöntemlerini birlikte kullanmıştır. Bu çalışmalar: Avrupa’da bulunan tramvay ve hafif raylı sistemlerin verimlilik ve performans düzeylerin karşılaştırıldığı; Karadeniz limanlarının etkinlik ve verimlilik analizinin yapıldığı; Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin lojistik ve taşımacılık alanındaki performanslarının değerlendirildiği çalışmalardır. Çanakçıoğlu (2019) tarafından Borsa İstanbul Taş Toprak Endeksinde yer alan çimento işletmelerinin finansal performanslarını ölçmüştür. Uludağ (2020), Türkiye’de seçilen havalimanlarının verimliliklerini ölçmüştür. Yapılan literatür araştırması sonucunda Ar-Ge verimliliğinin ölçümünde bütünleşik Entropi- EATWOS yönteminin birlikte kullanıldığı çalışmaya rastlanılmamıştır.

Uygulama

Uygulama, Türkiye ile AB üyesi ülkelerin Ar-Ge verimliliğinin ölçülmesi ve karşılaştırılması ile başlamaktadır. Ar-Ge konusu ile ilgili literatür araştırmasının sonucunda analizde kullanılacak girdi ve çıktı değişkenleri araştırılmış ve ardından verimlilik ölçümünde kullanılacak uygun yöntem seçilmiştir. Verilerine ulaşılabilen AB üyesi 26 ülke ve Türkiye’nin içerisinde yer aldığı toplam 27 ülkenin Ar-Ge verimlilik ölçümü bütünleşik Entropi – EATWOS yöntemleri ile ölçülmesi amaçlanmaktadır. Bazı AB üyesi ülkelerin verilerine ulaşamadığından analize dâhil edilememiştir. İki adımda oluşan uygulamada Entropi yöntemi ile girdi ve çıktı değişkenlerinin ağırlıkları hesaplanacaktır. Daha sonra ise değişkenlerin belirlenmiş olan ağırlıkları EATWOS yöntemine aktararak 27 ülkenin verimlilikleri tespit edilecektir.

Verilerin Toplanması

Verimlilik analizinde güvenilir sonuçların elde edilebilmesi için kritik girdi ve çıktı değişkenlerin belirlenmesi oldukça önemlidir. Literatürde Ar-Ge verimlilik ve performans ölçümleri ile ilgili çalışmalar incelenmiş ve bu çalışmalar göz önünde bulundurularak girdi ve çıktı değişkenleri belirlenmiştir. Çalışmalarda girdi olarak genellikle; Ar-Ge harcamaları, araştırmacı sayısı, GSYİH, nüfus ve Ar-Ge yoğunluğu kullanılmıştır. Çıktı olarak ise genellikle;

yayın sayıları, patent sayıları, yüksek teknoloji ihracatı, üretim ihracatı, marka başvuru sayısı kullanılmıştır. Yapılmış olan çalışmalardan yola çıkarak kullanılmış olan girdi ve çıktı değişkenlerine yönelik tanımlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Kullanılan Girdi ve Çıktılar

Türü	Değişkenler	Tanım
Girdiler	Ar-Ge Yoğunluğu(%)	“Ülkenin 2013-2015 yılları arasında ortalaması olarak Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı”
	Araştırmacı sayısı(her milyon kişide)	“Ülkenin 2013-2015 yılları arasında ortalaması olarak tam samanlı araştırmacı sayısı”
Çıktılar	Yayın Sayısı (adet)	“Ülkede matematik, mühendislik, fizik, kimya, biyoloji, klinik tıp, biyomedikal araştırmaları, yer ve uzay bilimleri alanlarında yayınlanmış olan makale sayısı”
	Yüksek teknoloji ihracatı(\$)	“Ülkenin yüksek teknoloji ürünleri ihracatında elde edilen gelirin miktarı”
	Toplam patent başvuru sayısı (adet)	“Ülkenin Avrupa Patent Ofisi’ne yapmış olduğu toplam patent başvuru sayısı”

Ar-Ge faaliyetlerinin verimlilik ölçümünde diğer önemli bir husus ise belirlenen girdilerin çıktılara dönüşebilmesi için belirli bir zamanın geçmesi gerektiğidir. Bu zamanın ne kadar olduğu hakkında literatürde henüz ortak bir karara varılamamış olunmakla birlikte uygulamada iki yılın (Guan ve Chen, 2010), üç yılın (Wang ve Huang, 2007), beş yılın (Gravs ve Langowitz, 1996; Lee ve Park, 2005) ya da sekiz yılın (Hashimoto ve Haneda, 2008) kabul edildiği çalışmalar görülmektedir. Bu çalışmada, girdilerin çıktılara dönüşmesi üç yıl olarak kabul edilmiş ve üç yılın ortalaması alınarak girdi değişkenlerinin değerleri oluşturulmuştur. Diğer bir ifadeyle 2016 yılı verimlilik ölçümünde çıktı değişkenlerine ait veriler 2016 yılından, girdi değişkenlerine ait verileri ise 2013-2015 yılları arasındaki verilerin ortalaması alınarak oluşturulmuştur. 2014 ve 2015 yılı verimlilik ölçümü için aynı işlemler gerçekleştirilmiştir. Değişkenlere ilişkin veriler Dünya Bankası’nın internet sitesinde (www.worldbank.org) yayınlanan veri tabanından derlenmiştir.

Uygulamada Kullanılan Yöntemler

Çalışmanın bu kısmında değişkenlerin ağırlıklarını belirlemek için kullanılan Entropi ve verimlilik ölçümünde kullanılan EATWOS yöntemlerine yer verilmiştir.

Entropi Yöntemi

Belirlenmiş olan kriterlerin eşit önem derecelerine sahip olmadığı durumlarda bu kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesi gerekmektedir. Literatürde farklı kriter ağırlıklandırma yöntemleri (analitik hiyerarşi süreci, analitik ağ süreci, ağırlıklı en küçük kareler yöntemi, DEMATEL vb.) kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden bir olan Entropi, 1948 yılında Shannon tarafından belirsizlik ölçüsü olarak tanımlanmıştır (Wu ve diğer., 2011). Entropi yöntemi, karar vericilerin subjektif değerlendirmelerine gerek duymadan, mevcut verileri dikkate alarak hesaplamalar yapan, objektif bir ağırlıklandırma yöntemidir (Çakır ve Perçin, 201).

Entropi yöntemi dört temel adımdan oluşmakta olup, bu adımlar aşağıda verilmiştir (Shannon, 1948; Cover ve Thomas, 1991; Wu ve diğer., 2011; Liu ve diğer., 2019):

1. Adım: *Karar matrisinin oluşturulması*. m alternatifli ($A=\{A_i | i = 1, 2, \dots, m\}$) ve n kriterli ($C=\{C_j | j = 1, 2, \dots, n\}$) karar matrisi eşitlik (1)'deki gibi ifade edilir.

$$D = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_j & \dots & C_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_i \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1j} & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2j} & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & x_{ij} & x_{in} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mj} & x_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (1)$$

2. Adım: *Karar matrisinin normalizasyonu*. Her bir kriter C_j için normalize edilmiş r_{ij} değerleri eşitlik (2)'deki gibi hesaplanmaktadır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad i = 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

3. Adım: *Entropi değerinin hesaplanması*. Eşitlik (3) yardımıyla her bir kriter için Entropi değeri hesaplanmaktadır.

$$E_j = -k \sum_{i=1}^n r_{ij} \ln r_{ij} \quad , \quad k = \frac{1}{\ln(m)} \quad \text{ve} \quad 0 \leq E_j \leq 1 \quad (3)$$

4. Adım: *Entropi ağırlıklarının hesaplanması*. Eşitlik (4) kullanılarak Entropi ağırlıklarının hesaplanmaktadır.

$$d_{ij} = 1 - E_j \quad \text{ve} \quad w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n (d_j)} \quad , \quad \forall_j \quad (4)$$

Hesaplanmış kriter ağırlıkları toplamlarının 1 olması gerekmektedir.

EATWOS Yöntemi

Araştırmacılar, karar verme birimlerinin verimliliğini ölçülebilme için belirli girdi ve çıktı değişkenlerine ihtiyaç duymaktadır. Verimlilik ölçümünde kullanılan VZA ve OCRA gibi yöntemlerde girdi ile çıktı değişkenleri arasında maksimum bir oran elde edilmesi amaçlanmaktadır. Ancak bu gibi teknikler Simon'un da belirttiği gibi tatmin etme fikirlerini içermemektedir. Bu nedenle de optimal çözümlerden ziyade tatmin edici çözümlerin aranması gerektiğini vurgulayan Peters ve Zelewski (2006) verimlilik ölçümü için yeni olan EATWOS yöntemini geliştirmişlerdir. EATWOS yöntemine ilişkin uygulama adımları aşağıda verilmiştir (Peters ve Zelewski, 2006; Peters ve diğer., 2012; Bansal ve diğer., 2014; Özbek, 2018):

1. Adım: *Karar matrislerinin oluşturulması*. Belirlenen girdi ve çıktı değişkenleri için karar matrisinin oluşturulması gerekmektedir. Girdi değişkenleri için X matrisi ve çıktı değişkenleri için ise Y matrisi eşitlik (5) ve (6)'daki gibi oluşturulur.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1k} & \dots & x_{1K} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2k} & \dots & x_{2K} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & x_{ik} & \dots & x_{iK} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{I1} & x_{I2} & \dots & x_{Ik} & \dots & x_{IK} \end{bmatrix} x_{ik} \in \mathbb{R} \geq 0 \quad \forall i = 1, \dots, I \text{ ve } \forall k = 1, \dots, K \quad (5)$$

$$Y = \begin{bmatrix} y_{11} & y_{12} & \dots & y_{1j} & \dots & y_{1J} \\ y_{21} & y_{22} & \dots & y_{2j} & \dots & y_{2J} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ y_{i1} & y_{i2} & \dots & y_{ij} & \dots & y_{iJ} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ y_{I1} & y_{I2} & \dots & y_{Ij} & \dots & y_{IJ} \end{bmatrix} y_{ij} \in \mathbb{R} \geq 0 \quad \forall i = 1, \dots, I \text{ ve } \forall j = 1, \dots, J \quad (6)$$

2. Adım: *Normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulması*. İlk olarak x_{ik} girdi değişkenleri için eşitlik (7) ve (8) ile gösterilen normalizasyon işlemi gerçekleştirilir.

$$\exists i \exists k \quad x_{ik} \neq 0: \quad s_{ik} = \frac{x_{ik}}{\sqrt{\sum_{i=1}^I x_{ik}^2}} \quad \forall i = 1, \dots, I \text{ ve } \forall k = 1, \dots, K \quad (7)$$

$$\forall i = 1, \dots, I \text{ ve } \forall k = 1, \dots, K \quad x_{ik} = 0: \quad s_{ik} = 0 \quad (8)$$

Eşitlik (9)'daki gibi normalize edilmiş matris oluşturulur.

$$\underline{S} = \begin{bmatrix} s_{11} & s_{12} & \dots & s_{1k} & \dots & s_{1K} \\ s_{21} & s_{22} & \dots & s_{2k} & \dots & s_{2K} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ s_{i1} & s_{i2} & \dots & s_{ik} & \dots & s_{iK} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ s_{I1} & s_{I2} & \dots & s_{Ik} & \dots & s_{IK} \end{bmatrix} \quad (9)$$

Girdi değişkenleri için yapılan normalizasyon işlemi aynı şekilde y_{ij} çıktı değişkenleri içinde tekrarlanmaktadır. Bu işlemler eşitlik (10) ve (11)'de gösterilmiştir.

$$\exists i \exists j \ y_{ij} \neq 0: \quad r_{ij} = \frac{y_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^I y_{ij}^2}} \quad \forall i = 1, \dots, I \text{ ve } \forall j = 1, \dots, J \quad (10)$$

$$\forall i = 1, \dots, I \text{ ve } \forall j = 1, \dots, J \ y_{ij} = 0: \quad r_{ij} = 0 \quad (11)$$

Eşitlik (12)'deki gibi normalize edilmiş matris oluşturulur.

$$\underline{R} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1j} & \dots & r_{1J} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2j} & \dots & r_{2J} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ r_{i1} & r_{i2} & \dots & r_{ij} & \dots & r_{iJ} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ r_{I1} & r_{I2} & \dots & r_{Ij} & \dots & r_{IJ} \end{bmatrix} \quad (12)$$

3. Adım: *Değişkenlerin mesafe boyutlarının belirlenmesi.* Mesafe boyutları her bir değişkenin ideale ne kadar yakın olduklarını göstermektedir. Normalize edilmiş girdi değişkenleri için mesafe boyutları eşitlik (13) ve (14) ile oluşturulur.

$$s_k^* = \min \{s_k\} \quad \forall k = 1, \dots, K \quad (13)$$

$$ip_{ik} = 1 + s_{ik} - s_k^* \quad \forall i = 1, \dots, I \text{ ve } \forall k = 1, \dots, K \quad (14)$$

Normalize edilmiş çıktı değişkenleri için ise mesafe boyutları eşitlik (15) ve (16) ile oluşturulur.

$$r_j^* = \max \{r_j\} \quad \forall j = 1, \dots, J \quad (15)$$

$$op_{ij} = 1 - (r_j^* - r_{ij}) \quad \forall i = 1, \dots, I \text{ ve } \forall j = 1, \dots, J \quad (16)$$

4. Adım: *Eşitlik (17) ile verimlilik skorunun hesaplanması.*

$$E_i = \frac{\sum_{j=1}^J v_j * op_{ij}}{\sum_{k=1}^K w_k * ip_{ik}} \quad (17)$$

Burada v_j çıktı değişkenlerinin, w_k ise girdi değişkenlerinin ağırlıklarını göstermektedir.

Verilerin Analizi

Çalışmanın bu kısmında, verimlilik analizi için karar probleminin çözümüne yer verilmiştir. İlk olarak Türkiye ve AB üyesi ülkelerinin oluşturduğu 27 ülkenin Ar-Ge verimliliklerini ölçmek amacıyla değişkenlerin ağırlıkları, Entropi yöntemi kullanılarak belirlenmiş, daha sonra ise EATWOS yöntemi ile verimlilik ölçümü yapılmıştır. Verimlilik analizi için yapılan hesaplamaların tamamı için Excel programı kullanılmıştır.

Entropi Yöntemi ile Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Çalışmanın bu aşamasında kullanılan değişkenlere ilişkin veriler Dünya Bankası'nın veri tabanından temin edilmiştir. Verimlilik ölçümünde kullanılan karar birimleri ve bu karar birimlerinin 2014, 2015 ve 2016 yılı için karar matrisleri sırasıyla Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 2'de verilen 2014 yılı için karar matrisindeki çıktı değişkenlerine ilişkin veriler 2014 yılından, girdi değişkenlerine ait verileri ise 2011-2013 yılları arasındaki verilerin ortalaması alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 2. 2014 Yılı İçin Karar Matrisi

	GİRDİLER		ÇIKTILAR		
	Ar-Ge yoğunluğu	Araştırmacı sayısı	Yayın sayısı	Yüksek teknoloji ihracatı	Toplam patent başvuru sayısı
Almanya	2,8283	4297,9548	109262	216162647850	65965
Avusturya	2,8461	4586,9731	12901	21648681499	2363
Belçika	2,2542	4048,8950	17499	45574603464	1026
Birleşik Krallık	1,6416	4022,3981	102971	76895178085	23040
Bulgaristan	0,5905	1617,6804	2744	1154761729	234
Çek Cumhuriyeti	1,7459	3091,8268	15675	26920796119	486,00
Danimarka	2,9655	7077,7395	14022	10641145823	1583
Estonya	2,0505	3396,2234	1675	2708974360	50
Finlandiya	3,4485	7369,5082	11220	5102703824	1545
Fransa	2,2186	4052,1149	75017	121375781336	16533
Hırvatistan	0,7706	1556,7485	4474	915592300	200
Hollanda	1,9317	4193,2164	32355	91097047679	2582
İspanya	1,2939	2706,9025	57076	16348267049	3178
İsveç	3,2789	5662,1325	21130	21452938137	2425
İtalya	1,2628	1858,7524	70781	33222989923	9382
Kıbrıs	0,4585	1039,1288	868	68739416	4
Letonya	0,6577	1850,6149	1162	1329488674	107
Litvanya	0,9165	2740,1798	2472	2093093373	165

Lüksemburg	1,3460	4793,4297	866	679502822	218
Macaristan	1,2805	2428,2735	6859	15686910823	619
Malta	0,7575	1891,4083	297	858230375	13
Polonya	0,8324	1762,6003	31779	17075505272	4096
Portekiz	1,3870	3918,0933	14666	2315726875	740
Romanya	0,4550	870,3961	10801	4473329971	1036
Slovak Cumhuriyeti	0,7639	2788,8866	5136	8404611518	234
Türkiye	0,8168	1086,2959	31674	2825810286	5097
Yunanistan	0,7276	2307,1280	11753	1337152824	670

Tablo 3’de verilen 2015 yılı için karar matrisindeki çıktı değişkenlerine ilişkin veriler 2015 yılından, girdi değişkenlerine ait verileri ise 2012-2014 yılları arasındaki verilerin ortalaması alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 3. 2015 Yılı İçin Karar Matrisi

	GİRDİLER		ÇIKTILAR		
	Ar-Ge yoğunluğu	Araştırmacı sayısı	Yayın sayısı	Yüksek teknoloji ihracatı	Toplam patent başvuru sayısı
Almanya	2,8540	4342,5775	105755	199797306303	66893
Avusturya	2,9849	4770,4766	12937	18086949416	2441
Belçika	2,3316	4266,8402	16852	40736618905	1097
Birleşik Krallık	1,6386	4127,4208	101407	75619201291	22801
Bulgaristan	0,6782	1687,6465	2605	1185997086	291
Çek Cumhuriyeti	1,8850	3257,6225	16873	24815446357	952
Danimarka	2,9553	7175,3898	14053	10096888703	1732
Estonya	1,7651	3357,3524	1604	2053273080	36
Finlandiya	3,2920	7232,4362	10753	4250977309	1416
Fransa	2,2467	4151,7796	72224	110206317007	16300
Hırvatistan	0,7815	1506,5345	4398	915710065	186
Hollanda	1,9644	4476,1558	31069	69866168731	2494
İspanya	1,2639	2657,2899	54794	15107967025	3020
İsveç	3,2444	6239,7815	20669	19016796301	1214
İtalya	1,3072	1927,7916	70814	30511569124	7153
Kıbrıs	0,4761	1039,5066	892	57425206	7
Letonya	0,6552	1841,5299	1476	1291458329	137
Litvanya	0,9587	2853,4586	2461	1920341226	119
Lüksemburg	1,2784	4553,7688	798	702202236	247
Macaristan	1,3353	2543,4694	6566	14668166894	633
Malta	0,7714	1914,2452	302	635089986	11

Polonya	0,8972	1889,1313	32767	16877959173	4815
Portekiz	1,3313	3750,6058	14582	2096407037	945
Romanya	0,4172	908,4939	11527	4437963902	1053
Slovak Cumhuriyeti	0,8362	2749,0768	5206	7461224278	256
Türkiye	0,8371	1146,8418	33113	2773458779	5841
Yunanistan	0,7814	2471,1889	11196	1330536725	573

Tablo 4’de verilen 2016 yılı için karar matrisindeki çıktı değişkenlerine ilişkin veriler 2016 yılından, girdi değişkenlerine ait verileri ise 2013-2015 yılları arasındaki verilerin ortalaması alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 4. 2016 Yılı İçin Karar Matrisi

	GİRDİLER		ÇIKTILAR		
	Ar-Ge yoğunluğu	Araştırmacı sayısı	Yayın sayısı	Yüksek teknoloji ihracatı	Toplam patent başvuru sayısı
Almanya	2,8703	4476,2814	103122	204384737925	151602
Avusturya	3,0292	4889,9407	12366	17339815988	2315
Belçika	2,3958	4465,8772	16394	39902361729	1173
Birleşik Krallık	1,6626	4248,5001	97527	75001628651	22059
Bulgaristan	0,7967	1833,5473	2559	1366736133	241
Çek Cumhuriyeti	1,9339	3408,8414	15963	24842643045	839
Danimarka	2,9845	7303,6119	13471	10056851237	1850
Estonya	1,5536	3265,6751	1482	2106427460	30
Finlandiya	3,1176	7021,5416	10545	3966656486	1368
Fransa	2,2600	4231,3843	69431	109316534720	16218
Hırvatistan	0,8121	1488,6868	4056	1336108842	188
Hollanda	1,9859	4579,8286	29949	71436737099	2604
İspanya	1,2412	2635,0428	52821	15160598549	2922
İsveç	3,2391	6796,4068	19937	19144559630	2384
İtalya	1,3305	2015,2124	69125	31317931725	9821
Kıbrıs	0,4905	1036,7033	973	56436100	4
Letonya	0,6426	1816,1471	1257	1203458453	113
Litvanya	1,0075	2901,4596	2181	1963431129	153
Lüksemburg	1,2779	4600,5481	818	811594546	444
Macaristan	1,3690	2600,9148	6208	15711598927	665
Malta	0,7459	1889,6157	320	592218559	4
Polonya	0,9381	2025,7604	32978	17382613883	4396
Portekiz	1,2863	3649,1779	13773	2457329643	751

Romanya	0,4190	903,5660	10194	5254485304	1063
Slovak Cumhuriyeti	0,9597	2692,1997	5359	7485086924	235
Türkiye	0,8535	1185,0073	33902	2703152465	6848
Yunanistan	0,8703	2775,9948	10725	1415256394	646

2014, 2015 ve 2016 yıllarına ait karar matrisleri oluşturulduktan sonra, çalışmanın yöntemler kısmında verilmiş olan Entropi yönteminin aşamaları uygulanarak değişkenlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Hesaplanan matrislerin çok uzun olmasından ve çok yer kaplamasından dolayı sadece analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Analiz sonucunda kriterlerin 2014, 2015 ve 2016 yıllarına ilişkin Entropi (e_j) ve Entropi Ağırlık (w_j) değerleri Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Değişkenlerin Entropi Skorları ve Entropi Ağırlıkları

Yıllar	Değişkenler	GİRDİLER		ÇIKTILAR		
		Ar-Ge yoğunluğu	Araştırmacı sayısı	Yayın sayısı	Yüksek teknoloji ihracatı	Toplam patent başvuru sayısı
2014	w_j	0,55081	0,44919	0,21212	0,32307	0,46481
2015	w_j	0,54224	0,45776	0,20877	0,32281	0,46842
2016	w_j	0,52828	0,47172	0,18172	0,27834	0,53994

Tabloda verilen değerler incelendiğinde 2014, 2015 ve 2016 yılı için en yüksek Entropi ağırlık değerine bakarak girdiler için en önemli verimlilik değişkenin Ar-Ge yoğunluğunun olduğu, çıktı değişkenleri için ise, toplam patent başvuru sayısının olduğu söylenebilir.

EATWOS Yöntemine göre Türkiye ile AB Üyesi Ülkelerin AR-GE Verimliliklerinin Karşılaştırılması

Kriter ağırlıklarının belirlendikten sonra ülkelerin Ar-Ge verimliliklerini ölçmek amacıyla EATWOS yöntemi kullanılmıştır. Analizde Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4’de verilmiş olan karar matrisi ve Entropi yöntemi kullanılarak hesaplanan ve Tablo 5’te verilen ağırlıklar kullanılmış olup bu tablolara tekrardan yer verilmemiştir. Ülkelerin verimlilik skorları 2014, 2015 ve 2016 yılları için ayrı ayrı çözülmüş, ancak matris boyutlarının büyük olması nedeniyle sadece analiz sonuçlarına yer verilmiştir. EATWOS yönteminin aşamaları uygulandıktan sonra elde edilen sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Ülkelerin AR-GE Verimlilik Skorları

	2014 Yılı				2015 Yılı				2016 yılı			
	Girdi	Çıktı	Verimlilik skoru	Sıra	Girdi	Çıktı	Verimlilik skoru	Sıra	Girdi	Çıktı	Verimlilik skoru	Sıra
Almanya	1,2228	1,0000	0,8178	1	1,2244	1,0000	0,8167	1	1,2255	1,0000	0,8160	1
Avusturya	1,2307	0,2745	0,2231	15	1,2422	0,2664	0,2145	16	1,2445	0,1961	0,1576	19
Belçika	1,1827	0,2979	0,2519	9	1,1920	0,2901	0,2434	9	1,1982	0,2197	0,1834	9
Birleşik Krallık	1,1456	0,5625	0,4910	2	1,1480	0,5602	0,4879	2	1,1511	0,4058	0,3526	2
Bulgaristan	1,0258	0,2272	0,2215	17	1,0338	0,2209	0,2137	18	1,0438	0,1628	0,1559	20
Çek Cumhuriyeti	1,1297	0,2714	0,2403	11	1,1418	0,2694	0,2360	11	1,1465	0,2022	0,1764	11
Danimarka	1,2970	0,2583	0,1991	24	1,2976	0,2532	0,1951	24	1,2998	0,1878	0,1445	24
Estonya	1,1550	0,2267	0,1963	25	1,1372	0,2193	0,1929	25	1,1214	0,1618	0,1443	25
Finlandiya	1,3327	0,2489	0,1867	27	1,3187	0,2404	0,1823	27	1,3006	0,1769	0,1360	27
Fransa	1,1806	0,5422	0,4593	3	1,1843	0,5312	0,4485	3	1,1848	0,3954	0,3337	3
Hırvatistan	1,0351	0,2285	0,2208	19	1,0356	0,2218	0,2142	17	1,0365	0,1640	0,1582	15
Hollanda	1,1669	0,3747	0,3211	5	1,1754	0,3501	0,2978	5	1,1775	0,2708	0,2300	5
İspanya	1,0936	0,3197	0,2923	6	1,0912	0,3102	0,2843	7	1,0884	0,2339	0,2149	6
İsveç	1,2820	0,2833	0,2210	18	1,2923	0,2679	0,2073	21	1,3022	0,2053	0,1577	18
İtalya	1,0716	0,3926	0,3663	4	1,0764	0,3724	0,3460	4	1,0787	0,2903	0,2691	4
Kıbrıs	1,0042	0,2226	0,2216	16	1,0066	0,2159	0,2145	15	1,0073	0,1591	0,1579	17
Letonya	1,0354	0,2250	0,2173	20	1,0361	0,2189	0,2113	20	1,0346	0,1609	0,1555	21
Litvanya	1,0719	0,2276	0,2123	23	1,0779	0,2206	0,2047	23	1,0815	0,1627	0,1505	23
Lüksemburg	1,1463	0,2246	0,1960	26	1,1370	0,2182	0,1919	26	1,1376	0,1613	0,1418	26
Macaristan	1,0862	0,2504	0,2305	12	1,0926	0,2440	0,2233	12	1,0949	0,1828	0,1670	12
Malta	1,0423	0,2229	0,2139	22	1,0446	0,2161	0,2068	22	1,0423	0,1590	0,1526	22
Polonya	1,0437	0,3000	0,2875	7	1,0514	0,3008	0,2861	6	1,0565	0,2227	0,2108	7
Portekiz	1,1279	0,2442	0,2165	21	1,1211	0,2388	0,2130	19	1,1153	0,1762	0,1580	16
Romanya	1,0000	0,2445	0,2445	10	1,0000	0,2392	0,2392	10	1,0000	0,1769	0,1769	10
Slovak Cumhuriyeti	1,0640	0,2379	0,2236	14	1,0683	0,2312	0,2165	14	1,0737	0,1718	0,1600	14
Türkiye	1,0267	0,2902	0,2826	8	1,0303	0,2902	0,2816	8	1,0315	0,2166	0,2100	8
Yunanistan	1,0504	0,2396	0,2281	13	1,0585	0,2319	0,2191	13	1,0706	0,1719	0,1606	13

2014, 2015 ve 2016 yıllarına ilişkin verimlilik skorlarına bakıldığında sırasıyla Almanya, Birleşik Krallık, Fransa ve Hollanda'nın en iyi Ar-Ge verimliliği gösteren ülkeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu yıllar içerisinde bu ülkelerin sıralamalarında bir değişiklik olmadı görülmüştür.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Türkiye'nin Ar-Ge verimliliği 2014, 2015 ve 2016 yıllar için Avrupa ülkeleri ile karşılaştırılmıştır. Kullanılan değişkenlerin ağırlıklarının Entropi yöntemiyle, verimlilik ölçümünün ise EATWOS yöntemi ile yapılmış olan çalışmada, yirmi yedi ülke içerisinde Almanya'nın belirtilen yıllar içerisinde ilk sırada yer aldı görülmüştür. Almanya'yı sırasıyla Birleşik Krallık, Fransa, İtalya ve Hollanda takip etmiştir. Söz konusu bu ülkelerin belirtilen yıllar (2014, 2015 ve 2016) içerisindeki sıralamalarında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bu ülkelere ait değişkenler incelendiğinde patent sayısının sıralamada önemli bir etken olduğu görülmektedir. Aynı şekilde Belçika, Romanya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Yunanistan, Slovak Cumhuriyeti, Malta, Litvanya, Danimarka, Estonya, Lüksemburg ve Finlandiya'da belirtilen dönemler içerisinde verimlilik skoru sıralamasında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Avusturya, Bulgaristan ve Letonya'da verimlilik skorları belirtilen dönemler içerisinde gerileyerek devam etmiştir. Tam tersi Portekiz ve Hırvatistan'ın ise verimlilik skorları yıllar içerisinde düzenli olarak bir artış göstermiştir. İspanya ve İsveç ise 2015 yılında 2014'e göre bir düşüş yaşamışlar ancak 2016 yılında tekrar 2014 yılındaki sıralamalarına ulaşmışlardır. Kıbrıs ve Polonya için ise 2015 yılı en yüksek verimlilik skoruna sahip oldukları dönem olmuştur.

Analiz sonucuna göre Türkiye değerlendirildiğinde 2014, 2015 ve 2016 yılları içerisinde sıralamada bir değişikliğin olmadığı ve belirtilen yıllar içerisinde 8. sırada olduğu görülmektedir. Türkiye birçok AB üyesi ülkelere göre iyi bir durumda olmasına rağmen istenilen seviyeye ulaşamadığı görülmektedir. Yıllar içerisinde Ar-Ge yoğunluğunda artış olmakla birlikte hedeflenen değerlerin altında kalmıştır.

Yapılan çalışmalar göstermiştir ki Ar-Ge faaliyetleri ülkelerin ekonomik gelişmelerini arttırmada son derece önemli bir yere sahiptir. Diğer bir ifade ile Ar-Ge faaliyetleri sonucunda üretilmiş olan ürünler ülkelerin ekonomilerine büyük katkı sağlamaktadır. Son yıllarda ülkelerin GSYİH içerisinde Ar-Ge harcamalarına ayırmış oldukları paylar artış göstermekle birlikte bu artışlar yeteri düzeye ulaşmamaktadır. Bu nedenle ülkelerin Ar-Ge harcamalarına ayırdıkları payları daha da arttırmaları gerekmektedir. Ar-Ge harcamalarının arttırılması beraberinde araştırmacı sayısını, yayın sayısını ve patent sayısını da arttıracaktır. Kamu sektörünün, özel sektörün, araştırma kuruluşlarının ve üniversitelerin Ar-Ge faaliyetleri kapsamında ortak çalışmalar yürütmeleri gerekmektedir. Özellikle üniversiteler Ar-Ge faaliyetlerinde önemli rol üstlenmektedir. Bu nedenle üniversitelerin bilgili ve yetenekli insan gücünü geliştirebilmesi için gerek duydukları ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir.

Çalışmada kullanılmış olan Ar-Ge verimlilik değişkenleri bütün değişkenleri kapsamamaktadır. Bu nedenle de gelecekte Ar-Ge verimliliğini ölçmeye yönelik yapılacak

çalışmalarda farklı değişkenler kullanılarak yapılan analiz sonuçları karşılaştırılarak bir değerlendirilmede bulunula bilinir. Bu çalışmada kullanılan Entropi-EATWOS yöntemleri dışında diğer çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak da verimlilik ölçümleri yapılabilir.

Kaynakça

- Acar, M. Ş. ve Arslan, O. (2019). Ranque-Hilsch Vorteks Tüpü Entegre Kurutma Sisteminin EATWOS Modeli Kullanılarak Optimizasyonu, *International Congress on Afro-Eurasian Research V*, 19-22 April, Lefkoşa.
- Aybarç, S. ve Selim, S. (2017). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Ar-Ge Faaliyetlerine Yönelik Kamu Harcamalarının Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 12(2), 1-15.
- Bansal, A., Singh, R. K., Issar, S. ve Varkey, J. (2014). Evaluation of Vendors Ranking by EATWOS Approach, *Journal of Advances in Management*, 11(3), 290-31.
- Belgin, O. (2019). Analysing R&D Efficiency of Turkish Regions Using Data Envelopment Analysis. *Technology Analysis & Strategic Management*, 31 (11), 1341-1352.
- Cai, Y. (2011). Factors Affecting the Efficiency of the BRICs' National Innovation Systems: A Comparative Study Based on DEA and Panel Data Analysis. *Economics Discussion Papers*, No 2011-52 Kiel Institute for the World Economy, 1-24.
- Chen, K., Kou, M. ve Fu, X. (2018). Evaluation of Multi-Period Regional R&D Efficiency: An Application of Dynamic DEA to China's Regional R&D Systems. *Omega*, 74, 103-114.
- Coe, D. T. ve Helpman, E. (1995). International R&D Spillovers. *European Economic Review*, 39(5), 859-887.
- Cover, T. M. ve Thomas, J. A. (1991). Elements of Information Theory, Elements of Information Theory: John Wiley&Sons, Inc.
- Çakır, S. ve Perçin, S. (2013). AB Ülkeleri'nde Bütünleşik Entropi Ağırlık-TOPSIS Yöntemiyle Ar-Ge Performansının Ölçülmesi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 77-95.
- Çanakçıoğlu, M. (2019). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Çimento Firmalarının Entropi-Eatwos Bütünleşik Yaklaşımı ile Finansal Performanslarının Değerlendirmesi. *Journal of Yasar University*, 14(56), 407-421.
- Dang, V. T. ve Dang, W. V. T. (2019). Multi-Criteria Decision-MAking in the Evaluation of Environmental Quality of OECD Countries, The Entropy Weight and VIKOR methods. *International Journal of Ethics and Systems*, 36(1), 119-130.
- Doruk, Ö. T. ve Söylemezoğlu, E. (2014). Gelişmekte Olan Ülkelerde Ar-Ge'ye Dayalı Büyümenin Varlığının Sınanması. *1. Ulusal Üretim Ekonomisi Kongresi*, 1-12.

- Ece, N. (2019). Holding Şirketlerinin Finansal Performans Sıralamasının Entropi Tabanlı TOPSİS Yöntemleri ile İncelenmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 63-73.
- Eurostat, Avrupa İstatistik Ofisi <https://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/visualisations>, (Erişim tarihi: 23.02.2020).
- Gavurova, B., Halaskova, M. ve Korony, S. (2019). Research and Development Indicators of EU 28 Countries From Viewpoint of Super-Efficiency DEA Analysis. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendellianae Brunensis*, 67(1), 225-242.
- Görçün, Ö. F. (2019a). Kentsel Lojistikte Kullanılan Hafif Raylı Sistem Hatlarının Entegre Entropi ve EATWOS Yöntemleri Kullanılarak Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(1), 254-267.
- Görçün, Ö. F. (2019b). Entegre Entropi ve EATWOS Yöntemleri Kullanılarak Karadeniz Konteyner Limanlarının Verimlilik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(3), 811-830.
- Görçün, Ö. F. (2019c). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Lojistik ve Taşımacılık Performansları ve Verimliliklerinin Analizi İçin Hibrid Birçok Kriterli Karar Verme Modeli. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2775-2798.
- Gravs, S. B. ve Langowitz, N. S. (1996). R&D Productivity: A Global Multi-Industry Comparison, *Technological Forecasting and Social Change*, 53(2), 125-137.
- Guan, J. ve Chen, K. (2010). Modeling Macro-R&D Production Frontier Performance: An Application to Chinese Province-Level R&D. *Scientometrics*, 82(1), 165-173.
- Hashimoto, A. ve Haneda, S. (2008). Measuring the Change in R&D Efficiency of the Japanese Pharmaceutical Industry. *Research Policy*, 37(10), 1829-1836.
- Kundakçı, N. (2019), A Comparative Analyze Based on EATWOS and OCRA Methods for Supplier Evaluation. *Alphanumeric Journal*, 7(1), 103-112.
- Lee, H. Y. ve Park, Y. T. (2005). An International Comparison of R&D Efficiency: DEA Approach. *Asian Journal of Technology Innovation*, 13(1), 207-222.
- Lee, S. ve Lee, H. (2015). Measuring and Comparing the R&D Performance of Government Research Institutes: A Bottom-up Data Envelopment Analysis Approach. *Journal of Informetrics*, 9(4), 942-953.
- Liu, P., Liu, X. ve Yang, H. (2019). Evaluation of the Marine Economic Development Quality in Qingdao Based on Entropy and Grey Relational Analysis. *Marine Economics and Management*, 2(1), 29-38.
- OECD (2013), OECD Factbook, Economic, Environmental and Social Statistics, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/factbook-2013>

- en.pdf?expires=1581588361&id=id&accname=oid060785&checksum=AC28AA064893DB7F807E46C507440A2A, (Erişim tarihi: 13.02.2020).
- OECD, Organisation for Economic Co-operation and Development https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-factbook-2013_factbook-2013-en, (Erişim tarihi: 21.02.2020).
- Özbek, A. (2018). Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleriyle Hayırsever Kuruluşlarında Verimlilik Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 99-114.
- Özdağoğlu, A., Yakut, E. ve Bahar, S. (2017). Machine Selection in a Dairy Product Company with Entropy and SAW Methods Integration. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 341-359.
- Özdağoğlu, A. (2018). BİST Sınai İşletmelerinin Gri Entropi-Eatwois Bütünleşik Yaklaşımı ile Performans Değerlendirmesi. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 19(2), 271-299.
- Peters, M. L. ve Zelewski, S. (2006), Efficiency Analysis Under Consideration of Satisficing Levels for Output Quantities. *In Proceedings of the 17th Annual Conference of the Production and Operations Management Society*, 28.
- Peters, M. L., Zelewski, S. ve Bruns, A. S. (2012). Extended Version of EATWOS Concerning Satisficing Levels for Input Quantities. *Pioneering Supply Chain Design: A Comprehensive Insight Into Emerging Trends. Technologies and Applications*, 10, 303.
- Shannon, C. E. (1948). A Mathematical Theory of Communication. *The Bell System Technical Journal*, 27, 379-423.
- Saljoughian, M. Ghandehari, M., Shirouyehzad, H., Dabestani, R. ve Balouei, H. (2013). Performance Evaluation of OECD Countries by Data Envelopment Analysis Based on Science and Technology Factors. *Journal of Applied Science and Engineering Management*, 1(1), 24-35.
- Thomas, V. J., Jain, S. K. ve Sharma, S. (2009). Analyzing R&D Efficiency in Asia and the OECD: An Application of the Malmquist Productivity Index. *Atlanta Conference on Science and Innovation Policy*, Atlanta, GA, USA, 1-10.
- Tian, R., Shao, Q. ve Wu, F. (2020). Four-dimensional Evaluation and Forecasting of Marine Carrying Capacity in China: Empirical Analysis Based on the Entropy Method and Grey Verhulst Model, *Marine Pollution Bulletin*, 160, 1-11.
- TUİK, Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr/>, (Erişim tarihi: 23.02.2020).
- Uludağ, A. S. (2020). Measuring the Productivity of Selected Airport in Turkey. *Transportation Research Part E*, 141, 1-28.
- Ulutaş, A. (2019). Entropi ve MABAC Yöntemleri ile Personel Seçimi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 1552-1573.

- Wang, E. C., (2007). R&D Efficiency and Economic Performance: A Cross-Country Analysis Using the Stochastic Frontier Approach. *Journal of Policy Modeling*, 29(2), 345-360.
- Wang, E. C. ve Huang, W. (2007). Relative Efficiency of R&D Activities: A Cross- Country Study Accounting for Enviromental Factors in the DEA Approach. *Research Policy*, 36(2), 260-273.
- Worldbank, www.worldbank.org,_ (Erişim tarihi: 05.01.2020).
- Wu, J., Sun, J., Liang, L. AndZha, Y., (2011), Determination of Weights for Ultimate Cross Efficiency Using Shannon Entropy. *Expert Systemswith Applications*, 38(5), 5162-5165.
- Xiong, X., Yang, G. L. ve Guan, Z. C. (2018). Assessing R&D efficiency using a two-stage dynamic DEA model: A case study of research institutes in the Chinese Academy of Sciences. *Journal of Informetrics*, 12(3), 784-805.
- Zerenler, M., Türker, N. ve şahin, E. (2007). Küresel Teknoloji, Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) ve Yenilik İlişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 653-667.
- Zhong, W., Yuan, W., Li, S. X. ve Huang, Z. (2011). The Performance Evaluation of Regional R&D Investments in China: An Application of DEA Based on the First Official China Economicensus Data. *Omega*, 39(4), 447-455.

Sigorta Sözleşmeleri Standardına Göre Sigorta Muhasebesi

Adem YILDIRIM*

Cengiz ERYILMAZ**

Ulukan BÜYÜKARIKAN***

Öz

Dünya'daki risk ve belirsizliklerin sonucunda ortaya çıkabilecek ekonomik kayıpların kontrol altına alınması ve olası ekonomik kayıpların karşılanmasında sigorta sektörü önemli bir role sahiptir. Oluşabilecek kayıplarda risk yönetiminin kolaylaştırılması ve finansal piyasalarda istikrarın sağlanması için sigorta sözleşmeleri gerekmektedir. Ancak sigorta güvencesi riske dayalı olduğundan dolayı oluşabilecek giderler riskin gerçekleşmediği sürece belirsiz kalmaktadır. Çalışmanın amacı, finansal raporlamadaki uluslararası gelişmelerin, Türkiye'deki sigorta işletmelerindeki muhasebe işlemleri üzerindeki etkilerini incelemektir. Çalışmada aracı kurumlar tarafından dolaylı prim üretimi, tazminat ödemeleri, reasürans işlemleri ve kazanılmamış primler karşılığı hesaplanması ve muhasebeleştirme işlemlerine ilişkin örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sigorta Muhasebesi, Sigorta Sözleşmeleri, Sigorta Sözleşmeleri Standardı, Uluslararası Finansal Raporlama Standartları

Insurance Accounting According to the Insurance Contracts Standard

Abstract

The insurance industry has an important role in controlling the economic losses that may arise as a result of the risks and uncertainties in the world and to compensate for possible economic losses. Insurance contracts are required to facilitate risk management and to ensure stability in financial markets in case of losses. However, since insurance coverage is based on risk, expenses that may occur remain uncertain as long as the risk doesn't occur. The aim of the study was the development of international financial reporting is to examine the impact on the insurance business in Turkey in accounting procedures. In the study, examples of indirect premium production, compensation payments, reinsurance transactions and calculation and accounting for unearned premiums by brokerage houses are given.

Keywords: Insurance Accounting, Insurance Contracts, Insurance Contracts Standard, International Financial Reporting Standards

Geliş/Received: 21. 11. 2020

Kabul/Accepted: 13. 12. 2020

* Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar 'kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

* Öğr. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, ayildirim@uludag.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2565-0558

** Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bolvadin Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, ceryilmaz@aku.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1815-3235

*** Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bolvadin Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ulukank@aku.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1539-7157
(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

Sigorta sektörü Dünya'daki risk ve belirsizliklerin sonucunda ortaya çıkabilecek ekonomik kayıpları kontrol altına almakta, olası ekonomik kayıpların karşılanmasıyla birlikte, sigorta güvencesi risklerin yönetimini kolaylaştırmakta ve finansal piyasaların istikrarı, büyümesi ve sağlıklı gelişimi için sigorta sözleşmeleri hayati bir önem taşımaktadır.

Bu nedenle, yatırımcıların, alacaklıların ve diğer sigorta kullanıcılarının karşılaştırılabilir finansal bilgiye ihtiyacı bulunmaktadır. Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına (International Financial Reporting Standards - IFRS) küresel geçiş sigorta sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin gerçekleştirdikleri sigorta işlemlerinin finansal tablolardaki sunma şeklinde birliktelik oluşturabilecektir. Bu bağlamda sigorta işletmelerinin finansal raporlamalarında birliktelik oluşturmak için Sigorta Sözleşmeleri Standardı oluşturma çabaları başlatılmıştır. Standardın amacı, sigorta işletmelerinin finansal performansını ve durumu gerçekçi bir şekilde açıklamaktır. 2002 Haziran ayında yapılan Avrupa Parlamentosu ve Konseyi toplantılarında, Avrupa piyasalarındaki halka açık işletmelerin 1 Ocak 2005 tarihinde veya sonrasında başlayan yıllara ait konsolide finansal tablolarını sunarken Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarını (UFRS) kullanmalarını şart koşan bir düzenleme kararı alınmıştır. Bu nedenle, Avrupa'da sigorta işletmelerine ait finansal raporlama standardı ortaya çıkmış olup, bunun ilk aşaması olan UFRS 4 Sigorta Sözleşmeleri Standardı 2004 Mart ayında yayınlamıştır. Türkiye'de faaliyet gösteren sigorta işletmeleri 1 Ocak 2008 tarihinden itibaren UFRS 4 Sigorta Sözleşmeleri Standardı sigorta işletmelerinde uygulamaya başlamıştır (Senyigit, 2012). Sigorta işletmelerin muhasebe düzenleri arasındaki farklılıkların finansal tabloların karşılaştırılabilirliğinde olumsuz sonuçlar meydana getirmesi nedeniyle bunu gidermek için UFRS 17 Sigorta Sözleşmeleri Standardı yayımlanmıştır (Oğuz, 2019).

Sigorta işletmelerinde öncelikle sigorta sözleşmesi satılmakta ve olası giderler riskin gerçekleşmesiyle belirgin bir hale gelmektedir. Bu bağlamda sigorta sözleşmesi için yapılan muhasebe işlemleri riske dayalı olarak yapıldığından dolayı diğer işletmelerdeki muhasebe işlemlerinden farklılaşmaktadır. Çünkü oluşabilecek giderler riskin gerçekleşmediği sürece belirsiz kalmaktadır.

Sigorta sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesi konusundaki literatür incelendiğinde; De La Martinière (2005) Avrupa sigorta işletmelerinin sigorta muhasebesi konusunda sigorta sözleşmeleri standardının başarılı bir biçimde uygulanmasına büyük ilgi gösterdiklerini ifade etmiştir. Post, Gründl, Schmidl ve Dorfman (2007) sigorta işletmelerinde muhasebe kârının tanınmasının kâr dağıtım politikasında değişime yol açabileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca finansal raporlamada şeffaflığın ve raporlama maliyetlerinin artmasının sigorta işletmelerinde

birleşmeleri tetikleyebileceğini belirtmişlerdir. Duverne ve Le Douit (2007) Avrupa'daki sigorta işletmelerinin Sigorta Sözleşmeleri standardının kusurlu ve geçici bir niteliğe sahip olduğunu ifade ettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca sigorta işletmelerinde risk ve belirsizlikler için piyasa tutarlı bir ölçümle değerlendirilmesini, kârın, sigorta riskinin ortadan kalktığında muhasebeleştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Dursun (2016) sovtaj işlemlerinin muhasebeleştirilmesine ilişkin bir uygulamaya yer verilmiştir. Oğuz (2019) sigorta muhasebesi ve raporlaması açısından UFRS 4 ve UFRS 17 Standartlarını karşılaştırmıştır. UFRS 17 sigorta sözleşmelerinin ölçümünde genel model yaklaşımı (blok yapı yaklaşımı), prim dağıtım yaklaşımı ve değişken ücret yaklaşımını benimsediğini UFRS 4 ise sigorta işletmeleri ve sözleşmelerinin kendi aralarında karşılaştırılabilirliğini sağlayacak bir yapıda bulunmadığını ifade etmiştir. Özellikle güncel iskonto oranlarının tüm işletmelerde uygulanmamasının şeffaflığı ve karşılaştırılabilirliği engellediğini, buna karşın UFRS 17 ise karşılaştırılabilirlik ve şeffaflık açısından önemli düzenlemeler içerdiğini belirtmiştir. Oğuz (2019b) sigorta sözleşmeleri standardına göre ölçüm yaklaşımlarından biri olan genel model yaklaşımına ilişkin sigorta muhasebesi uygulamasına yer vermiştir.

Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, finansal raporlamadaki uluslararası gelişmelerin, Türkiye'deki sigorta işletmelerindeki muhasebe işlemleri üzerindeki etkilerini incelemektir. Çalışmada sigorta işletmelerinde yürürlüğe giren Sigorta Sözleşmeleri Standardı'na ilişkin bilgiler ve standardın kapsamında muhasebeleştirme örneklerine yer verilmiştir.

Sigorta Sözleşmeleri Standardına İlişkin Genel Bilgiler

Sigorta Sözleşmeleri standardı sigorta işletmeleri tarafından düzenlenen sigorta sözleşmeleri ve reasürans sözleşmelerinin muhasebeleştirme politikalarının oluşturulmasına ve bu işletmelere ait finansal tabloların düzenlenmesine yol gösteren bir standarttır. Standarda göre sigorta işletmelerinde saklı türev ürünler ve farklı yatırım ve hizmet unsurlarına ilişkin UFRS'lere göre ayrıştırılması ve ayrı ayrı muhasebeleştirilmesi gerekmektedir. Sigorta işletmeleri, standarda göre sigorta sözleşmelerini muhasebeleştirirken belirli bir yönteme bağlı kalma zorunluğu bulunmamaktadır (KGK, 2018).

UFRS 4 madde 1'e göre:

“Sigorta Sözleşmeleri Standardının temel amacı; sigorta işletmelerinin sigorta muhasebeleştirmesinde iyileştirmeler meydana getirmek ve finansal tablolarında sözleşmelerden kaynaklanan gelecekteki nakit akımlarındaki belirsizliklerin finansal tablo kullanıcılarına açıklanmasını sağlamak için finansal raporlamasını belirlemektir” (UFRS 4 md:1).

UFRS 4 madde 2'ye göre:

“Standardın kapsamı sigorta sözleşmesi düzenleyen sigorta işletmeleri ve (reasürans sözleşmeleri dâhil) ve aldıkları reasürans sözleşmeleridir. Ayrıca sigorta işletmelerinin ihraç ettiği isteğe bağlı katılım özellikli finansal araçlara uygulamaktadır” (UFRS 4 md:2).

Standardın Ölçüm Yaklaşımları

“Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (International Accounting Standards Board-IASB), Mayıs 2017’de UFRS 17 *Sigorta Sözleşmelerini* yayımlamıştır. KGK tarafından da söz konusu Standart 16/02/2018 tarihinde yayımlanarak mevzuatımıza kazandırılmıştır. IASB, UFRS 17 *Sigorta Sözleşmeleri*’ Standardı’nın yürürlük tarihini erteleyerek, 1 Ocak 2023 veya sonrasında başlayan yıllık hesap dönemlerinde uygulanmasına karar vermiştir. İşletmeler, UFRS 4’ü uygularken, sigorta sözleşmelerini belirli bir yöntemle muhasebeleştirmek zorunda değillerdir. Bunun yerine, farklı ülkelerdeki işletmeler sigorta sözleşmelerini farklı şekilde muhasebeleştirebilir ve hatta aynı işletme içinde bile farklı muhasebeleştirme yöntemleri kullanılabilir. UFRS 17, sigorta sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesini belirleyen ilk kapsamlı ve gerçek anlamda uluslararası bir UFRS Standardıdır. Sigorta sözleşmelerine ilişkin mevcut muhasebe sistemi, yatırımcıların ve analistlerin; hangi sözleşme gruplarının kâr sağlayan, hangilerinin zarara neden olan sözleşme grupları olduğunu belirlemelerini ve sigorta sözleşmeleri hakkındaki güncel bilgileri çözümlenmelerini zorlaştırmaktadır” (KGK, 2018).

UFRS 17’ye göre sigorta sözleşmelerinin ilk defa veya sonraki dönemlerde muhasebeleştirilmesinde ve raporlanmasında esas alınması gereken üç çeşit ölçüm yaklaşımı bulunmaktadır. Bir sigorta sözleşmesinin dönem sonu itibariyle değerlemesinde bu üç yaklaşımdan uygun olanının kullanılması öngörülmektedir. Standartta bunlar; **genel yaklaşım (blok yapı yaklaşımı), prim dağıtım yaklaşımı ve değişken ücret yaklaşımı** olarak ele alınmaktadır. UFRS 17’ye göre genel model yaklaşımı, doğrudan katılım özelliği bulunmayan sigorta sözleşmelerinin değerlendirilmesinde uygulanması öngörülen ölçüm yaklaşımıdır. Doğrudan katılım özelliği bulunmayan sigorta sözleşmeleri, doğrudan katılım özelliği bulunan sigorta sözleşmeleri dışında kalan sigorta sözleşmeleri olarak tanımlanmaktadır. UFRS 17’de sigorta sözleşmelerinin değerlemesine ilişkin olarak öngörülen ikinci ölçüm yaklaşımı prim dağıtım yaklaşımıdır. Prim dağıtım yaklaşımı, genel model yaklaşımının daha basitleştirilmiş bir halini ifade etmektedir (Oğuz, 2019b).

UFRS 17’ye göre;

“Değişken ücret yaklaşımı, doğrudan veya dolaylı katılım özelliği bulunan sigorta sözleşmelerinin değerlendirilmesinde uygulanması öngörülen ölçüm yaklaşımıdır. Doğrudan katılım özelliği bulunan bir sigorta sözleşmesi, sözleşmenin başlangıcı itibariyle (ilk

muhaseseleştirirmede) Şu durumlara konu olan sözleşme olarak tanımlanmaktadır” (UFRS 17, Ek A; paragraf B101).

Sigorta İşletmelerinde Muhasebe Süreci

Sigorta işletmelerinin ana faaliyet konusu olan sigorta veya emeklilik faaliyetlerine ilişkin gelir ve giderler, teknik bölüm; diğerleri ise teknik olmayan bölüm olarak adlandırılmaktadır. Bu sınıfta hayat-dışı (60-61), hayat (63-64) ve emeklilik (64-65) ana faaliyet branşı bazında teknik gelir ve teknik giderler ayrı ayrı, ancak teknik olmayan (malı) gelir ve giderler ise toplam bazda alt sınıflar şeklinde gösterilmiştir (Sarıaslan, 2015).

TEKNİK BÖLÜM	• Teknik Gelirler (+)	→ Hayat Dışı Teknik Gelir ve Giderler	60 HAYAT DIŞI TEKNİK GELİR 61 HAYAT DIŞI TEKNİK GİDER (-)
	• Teknik Giderler (-)	→ Hayat Teknik Gelir ve Giderler	62 HAYAT TEKNİK GELİR 63 HAYAT TEKNİK GİDER (-)
		→ Emeklilik Teknik Gelir ve Giderler	64 EMEKLİLİK TEKNİK GELİR 61 EMEKLİLİK TEKNİK GİDER (-)
TEKNİK OLMAYAN BÖLÜM	• Teknik Olmayan Gelirler (+)	→ Yatırım Gelir ve Giderler	66 YATIRIM GELİRLERİ 67 YATIRIM GİDERLERİ (-)
	• Teknik Olmayan Giderler (-)	→ Olağan Dışı Faaliyet Gelir-Kar ve Gider-Zararlar	68 DİĞER FAALİYETLERDEN VE OLAĞAN DIŞI FAALİYETLERDEN GELİR-KARLAR İLE GİDER-ZARARLAR

= DÖNEM KAR VEYA ZARARI

7 İle Başlayan Hesaplar: Tüm branşlar için (Hayat Dışı ve Hayat), Teknik gelir ve giderlerin izlendiği hesaplardır. Dönem içinde 7’li hesaplarda teknik gelir ve giderler izlendikten sonra, 6’lı sınıf gelir tablosu hesaplarında yer alan hayat, hayat-dışı ana branş alt hesaplarına aktarılır ve toplamda hayat, hayat-dışı ana branş teknik olmayan sonuçlar ile birlikte teknik sonuçları elde edilir (Sarıaslan, 2015).

7 İLE BAŞLAYAN TEKNİK GELİRLER (Örnek Hesaplar)		6 İLE BAŞLAYAN GELİR HESAPLARI (Örnek Hesaplar)	
GELİRLER	701.01 YANGIN TEKNİK GELİR	→	60 HAYAT DIŞI TEKNİK GELİR
	710.01 EMTEA TEKNİK GELİR	→	600 YAZILAN PRİMLER
	715.01 ZORUNLU TRAFİK	→	600.01 BRÜT YAZILAN PRİMLER
	717.01 MOTORLU KARA TAŞITLARI ARAÇ. KASKO		
7 İLE BAŞLAYAN TEKNİK GİDERLER (Örnek Hesaplar)		6 İLE BAŞLAYAN GİDER HESAPLARI (Örnek Hesaplar)	
GİDERLER	701.02 YANGIN TEKNİK GİDER	→	61 HAYAT DIŞI TEKNİK GİDER (-)
	710.02 EMTEA TEKNİK GİDER	→	610 ÖDENEN HASARLAR
	715.02 ZORUNLU TRAFİK	→	610.01 RÜT ÖDENEN HASARLAR (-)
	717.02 MOTORLU KARA TAŞITLARI ARAÇ. KASKO		

Sigorta İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi

Prim Gelirlerinin Muhasebeleştirilmesi

Sigorta işletmeleri açısından prim üretimi yani prim tahakkuk ve tahsili;

→ İşletme merkezince bizzat sigorta işletmesinin kendisi tarafından veya

→ Acenteler gibi aracı kurumlarca yapılır.

Dolayısıyla prim üretiminin muhasebeleştirme işlemi, bu işlemin nerede ve nasıl yapıldığına göre farklılaşır (Dinç, Akay ve Karacan, 2013).

*Örnek 1: Aracı Kurumlar Tarafından Dolaylı Prim Üretimi **

Acenteler tarafından kesilen poliçelerde, merkez tarafından üretilen poliçelere benzer bir kayıt yapılmaktadır. Burada, 120.01 Sigortalılardan Alacaklar hesabı yerine, 120.03 Aracılarından Alacaklar ve 120.03.1 Acentelerden Alacaklar hesapları kullanılmaktadır. Ayrıca sigorta

* Benzer örnekler için bakınız: Yıldırım, A. (2014). Yayınlanmamış- Uludağ Üniversitesi KGK Eğitim Notları; Benligiray, Y. ve Banar, K. (2002). Banka ve Sigorta Muhasebesi. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss. 122-123.

işletmesi ile acente arasında ortaya çıkan borç-alacak ilişkisi ve komisyon ödemesi de kayıtlarda dikkate alınmaktadır.

KONYA Sigorta işletmesinin sigorta sözleşmesi yapma ve prim tahsil etme yetkisine sahip (Beyşehir Sigorta) acentesi, aşağıda ayrıntısı yer alan kasko sigorta poliçesini düzenlenmiştir. Acente brüt primin 200 TL'sini peşin tahsil etmiştir. Acente komisyon oranı %10'dur. Acente peşinattan ilgili tutarları düşükten sonra, kalan tutarı sigorta işletmesinin banka hesabına yatırmıştır.

Net Prim	881,99 TL
(+) B.S.M.V. (Net Prim x 0,05)	44,11 TL
Brüt Prim (Ödenecek Prim)	926,10 TL

Acente tahsil ettiği tutardan acentelik komisyonu ve vergi dairesine yatıracağı B.S.M.V. tutarını kestikten sonra kalan tutarı izleyen hafta sonuna kadar sigorta şirketi merkezine gönderecektir.

Acentenin sigorta şirketi merkezine göndereceği tutar:

Peşin Alınan	=	200 TL
(-) Acentelik Komisyonu (Net Prim x 0,10)	881,99TLX 0,10 =	88,20 TL (-)
(-) B.S.M.V	=	44,11 TL (-)
Net Tutar	=	67,69 TL

KONYA sigorta (merkez) Beyşehir sigorta acentesi tarafından kesilen poliçede (acente) “brüt prim” kadar “Sigortacılık Faaliyetlerinden Alacaklar” hesabına borç, ilgili branş gelir tablosu hesabına “net prim” kadar alacak, “B.S.M.V.” kadar “Ödenecek Vergi ve Fonlar” hesabına alacak kaydı yapılır. Poliçe acente (Beyşehir sigorta acentesi) tarafından kesildiği için 120.03 Aracılardan Alacaklar alt hesabı kullanılır.

Prim Üretildiğinde KONYA Sigorta İşletmesinin Gelir Tahakkuku Muhasebe Kayıtları;

120. SİGORTACILIK FAALİYETLERİNDEN ALACAKLAR HESABI	926,10	
120.03 Aracılardan Alacaklar		
717 MOTORLU KARA TASITLARI ARAÇ. KASKO		881,99
717.01 Motorlu Kara Taşıtları Araç. Kasko Teknik Gelir		
717.01.1 Yazılan Primler		
360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR HESABI		44,11

KONYA sigorta (merkez) Beyşehir sigorta acentesi komisyonunu (acente) ilgili branş gelir tablosu hesabına “acentelik komisyonu” kadar (net primin %10'u kadar) borç ve “Sigortacılık Faaliyetlerinden Alacaklar” hesabına alacak kaydı yapılır.

Komisyon Giderinin (Beyşehir Sigorta Acentesinin Komisyonunun) KONYA Sigorta İşletmesi tarafından Muhasebeleştirilmesi:

717 MOTORLU KARA TAŞITLARI ARAÇ. KASKO 717.02 Motorlu Kara Taşıtları Araç. Kasko Teknik Gider 717.02.5 Faaliyet Giderleri 717.02.5.1 Üretim Komisyonu Giderleri 120. SİGORTACILIK FAALİYETLERİNDEN ALACAKLAR HESABI 120.03 Araçlardan Alacaklar	88,20	88,20
--	-------	-------

KONYA sigorta (merkez), Beyşehir sigorta acentesi tarafından tahsil ettiği Acentenin sigorta şirketi merkezine göndereceği “net tutar” kadar “Bankalar” hesabına borç ve “Sigortacılık Faaliyetlerinden Alacaklar” hesabına alacak kaydı yapılır.

KONYA Sigorta işletmesi, Beyşehir Sigorta Acentesi tarafından tahsil ettiği peşinat tutarından komisyon ve B.S.M.V. tutarını düşükten sonra kalan kısmı sigorta şirketinin (Ziraat Bankası) Banka hesabına yatırdığında, aşağıdaki kaydı yapar.

102 BANKALAR 120. SİGORTACILIK FAALİYETLERİNDEN ALACAKLAR HESABI 120.03 Araçlardan Alacaklar	67,69	67,69
--	-------	-------

KONYA sigorta (merkez), Beyşehir sigorta acentesi tarafından ilgili vergi ve yasal kesintilerin ödendiğine dair belgeyi sigorta şirketi merkezine gönderdiğinde “B.S.M.V.” kadar “Ödenecek Vergi ve Fonlar” hesabına borç ve “Sigortacılık Faaliyetlerinden Alacaklar” hesabına alacak kaydı yapılır.

KONYA Sigorta işletmesi, Beyşehir Sigorta Acentesi tarafından ilgili vergi ve yasal kesintilerin ödenip ödeme makbuzunun sigorta şirketine göndermesi durumunda, aşağıdaki kaydı yapar.

360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR HESABI 120. SİGORTACILIK FAALİYETLERİNDEN ALACAKLAR HESABI 120.03 Araçlardan Alacaklar	44,11	44,11
---	-------	-------

Örnek 2: KONYA Sigorta işletmesi adına, Beyşehir Sigorta Acentesi tarafından düzenlenen yangın poliçesine ilişkin bilgiler aşağıdaki gibidir;

Sigortayı Alan İşletme: AY Mobilya Ltd. Şti

Beyşehir Sigorta Acentesi Tarafından Üretilen (Endirekt) Prim: 1.000 TL

Acente komisyonu; %10

*Prim Komisyon ve Yükümlülük Hesaplanması**

* Benzer örnekler için bakınız: Akdoğan, N., Aktaş, R., Deran, A., Erhan, D. U., & Acar, V. (2011). Sektörel Muhasebe. Ankara: Gazi Kitabevi, s.124.

PRİM	TUTAR	YANGIN SİGORTA VERGİSİ %10	BSMV MATRAHI	BSMV %5	BRÜT PRİM
Endirekt Prim	1.000 TL	100 TL	1.100 TL	55 TL	1.155 TL

KONYA sigorta (merkez) Beyşehir sigorta acentesi sigorta primi ürettiğinde “brüt prim” kadar “Sigortacılık Faaliyetlerinden Alacaklar” hesabına borç, ilgili branş gelir tablosu hesabına “endirekt prim” kadar alacak ve “B.S.M.V.” ile “yangın sigortası vergisi” toplamı kadar “Ödenecek Vergi ve Fonlar” hesabına alacak kaydı yapılır.

Prim üretildiğinde sigorta işletmesinin gelir tahakkuku muhasebe kayıtları:

120. SİGORTACILIK FAALİYETLERİNDEN ALACAKLAR HESABI		
120.03 Araçlardan Alacaklar	1.155	
120.03.1. Acentelerden Alacaklar		
701 YANGIN		
701.01. YANGIN TEKNİK GELİR		
701.01.1 Yazılan Primler		1.000
701.01.1.1. Brüt Yazılan Primler		
701.01.1.1.2. Endirekt Primler		
360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR HESABI		
360.01 BSMV		55
360.02. YANGIN SİGORTA VERGİSİ		100

KONYA sigorta (merkez) Beyşehir sigorta acentesi komisyonunu (acente) ilgili branş gelir tablosu hesabına “üretim komisyonu giderleri” kadar (endirekt primin %10’u kadar) borç ve “Sigortacılık Faaliyetlerinden Borçlar” hesabına alacak kaydı yapılır.

Komisyon giderinin; işletme tarafından muhasebeleştirilmesi:

701 YANGIN	100	
701.02. YANGIN TEKNİK GİDER		
711.02.5 Faaliyet Giderleri		
701.02.5.1 Üretim Komisyonu Giderleri		
320. SİGORTACILIK FAALİYETLERİNDEN BORÇLAR HESABI		100
320.03 Araçlara Borçlar		
320.03.01. Acentelere Borçlar		

Dönem sonunda, 1.000 TL’lik prim, “**701.01.1.1.2. Endirekt Primler**” hesabından 60 Hayat Dışı Teknik Gelirler, 600.01.2 brüt yazılan “Endirekt Primler” hesabına aktarılacaktır. Aynı şekilde acente komisyon gideri de “701.02.5.1 Üretim Komisyonu Giderleri” hesabından, 614 Faaliyet Giderleri, 614.01” Üretim Komisyon Gideri” hesabına aktarılacaktır.

Tazminat Ödemelerinin Muhasebeleştirilmesi

Sigorta poliçesine konu olayın meydana gelmesi durumunda sigorta işletmesinin tazminat yükümlülüğü doğar. Poliçe ile teminat altına alınan risk gerçekleşmiştir; bunu öğrenen sigorta işletmesinin hasar servisi ilgili araştırmalarını yapar. Yani; riskin sigorta edilip edilmediği, sigortanın iptal edilip edilmediği, riskin poliçede yazılı süre içinde meydana gelip, gelmediği araştırılır.

Teminat altında olan hasarla ilgili tazminatlar sigorta işletmesinin gözetiminde sigortalıya veya sigorta ettirene ödenir. Tazminat ödemesi muhasebe kaydında ilgili branşın teknik kısım gelir tablosu ilgili gider hesabı borçlandırılır.

Örnek 3: AXA Sigorta işletmesinin daha önce düzenlediği, yangın sigorta branşına ait bir poliçe nedeniyle aşağıdaki durumlarla karşılaştığını varsayarak verilere göre muhasebe kaydını yapalım;

- a. 5.000 TL tazminat ödemesi,
 - b. Tazminat tutarının belirlenmesi için 50 TL'lik eksper ücreti, 10 TL'lik stopaj,
 - c. Tazminata konu olan varlıklar 500 TL'ye satılmıştır.
- a. AXA sigortanın tazminatını ödemesi durumunda, ilgili branş gelir tablosu hesabına “tazminatlar” kadar borç ve “Bankalar” hesabına alacak kaydı yapılır.

701. YANGIN	5.000	
701.02 Yangın Teknik Gider		
- Tazminatlar		
102 BANKALAR		5.000

- b. AXA sigortanın tazminat tutarını belirlemesi için “eksper” ve “stopaj” ödemesi durumunda, ilgili branş gelir tablosu hesabına “eksper ücreti” kadar borç, “eksper ücreti” kadar “Bankalar” hesabına alacak ve “stopaj” kadar “Ödenecek Vergi ve Fonlar” hesabına alacak kaydı yapılır.

701. YANGIN	60	
701.02 Yangın Teknik Gider		
- Eksper Ücreti		
102 BANKALAR		50
360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR		10
HESABI		

- c.

Tazminata konu olan varlıklar satıldığında iki farklı muhasebe kaydı yapılabilir; satış bedeli gideri azaltıcı bir unsur olarak dikkate alınıp gider hesabından düşülebileceği gibi, gelir olarak da dikkate alınabilir. Bu gelir stopaj geliri olarak isimlendirilir.

102 BANKALAR	500	
701. YANGIN		
701.02 Yangın Teknik Gider		
- Tazminatlar		
VEYA		
701.01 Yangın Teknik Gelir		500

Reasürans İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi

Reasürans, sigortacının sigortalanması olarak ifade edilebilmektedir. Sigorta işletmelerinin, teknik ve finansal koşullara göre saptanan saklama payı (konservasyon) hadleri dışında kalan riskleri, anlaşmayla reasürans işletmelerine aktarabilmektedir. Aktarmayı yapan ilk sigortacı “sedan işletme” ya da “sedan” olarak adlandırılmaktadır. Reasürör (reasürans işletmesi)

ise aktarmayı kabul eden ikinci sigortacıdır. Reasürör, kabul ettiği riskin tutabileceği kadarını kendi üzerinde tutarak, geri kalanını ise başka sigorta işletmelerine aktarmaktadır. Retrosesyoner, aktarmayı kabul eden bu işletmelere verilen addır. Poliçe devri (Alınan ve Verilen Reasürans) işlemlerinin muhasebeleştirilmesi örneklerine aşağıda verilmiştir.

Alınan Reasürans (Aktif Reasürans)

Reasürör işletme, alınan prim kadar sigorta işletmesinden alacaklı olacağından, “Reasürans Faaliyetlerinden Alacaklar” hesabına borç, ilgili branş gelir tablosu hesabına alacak kaydı yapılmaktadır.

122 REASÜRANS FAALİYETLERİNDEN ALACAKLAR	XXX	
122.05 Sigorta İşletmelerinden Alacaklar		
717 MOTORLU KARA TASITLARI ARAÇ. KASKO		XXX
717.01 Motorlu Kara Taşıtları Araç. Kasko Teknik Gelir		
717.01.1.1 Brüt Yazılan Primler		

Alınan reasüransta verilen komisyon;

Komisyon bedeli, ilgili branş teknik kısım gelir tablosu hesaplarında komisyon giderleri hesabına borç, reasürans faaliyetlerinden borç hesabında ilgili işletme hesabına alacak kaydı yapılır.

717.02 Motorlu Kara Taşıtları Araç. Kasko Teknik Gider - Komisyon Gideri	XXX	
322 REASÜRANS FAALİYETLERİNDEN BORÇLAR		XXX
322.07 Reasürans İşletmelerine Borçlar		

Verilen Reasürans

Sigorta işletmesinin (sedan), reasürans priminin devrine ilişkin muhasebe kaydı, devredilen prim ilgili branş teknik kısım gelir tablosu hesabına borç, reasürans faaliyetinden borçlar hesabına alacak kaydedilir.

717.02 Motorlu Kara Taşıtları Araç. Kasko Teknik Gider 717.02.1.1 Brüt Ödenen Hasarlar	XXX	
322 REASÜRANS FAALİYETLERİNDEN BORÇLAR		XXX
322.07 Reasürans İşletmelerine Borçlar		

Verilen reasüransta alınan komisyon;

Reasürans işlemiyle ortaya çıkan komisyon bedeli, sigorta işletmesi tarafından reasürör işletmelere bulunan borç tutarlarını azaltacağı için, ilgili reasürör işletmenin cari hesabına borç, ilgili branş teknik kısım gelir tablosu hesabına gelir kaydedilir.

322 REASÜRANS FAALİYETLERİNDEN BORÇLAR 322.07 Reasürans İşletmelerine Borçlar	XXX	
717 MOTORLU KARA TASITLARI ARAÇ. KASKO 717.01 Motorlu Kara Taşıtları Araç. Kasko Teknik Gelir - komisyon Geliri		XXX

Sigortacılık Teknik Karşılıkları ve Muhasebeleştirilmesi

Sigorta işletmeleri sigortalılara karşı üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirebilmek ve yıl içinde gerçekleşmiş fakat henüz ödenmemiş tazminatları karşılamak için dönem sonunda karşılık ayırmak zorundadırlar. Sigorta teknik karşılıkları, sigorta işletmeleri tarafından, dönem sonunda halen yürürlükte olan sigorta sözleşmeleri için ayrılan karşılıklardır. Bu karşılıklar, ilgili sigorta branşlarının gelirlerinden düşülür. Bir başka ifadeyle o dönemin ilgili sigorta branş gideri olarak muhasebeleştirilirler. Bu nedenle de tüm teknik karşılık hesapları, ilgili teknik kâr ve zarar hesapları ile karşılıklı çalışır (Dinç ve diğer., 2013).

Sigortacılık teknik karşılıkları hesabı, geçici bir hesap olduğundan, dönem sonunda hesaplanıp ayrılan bu karşılıklar, ertesi yılbaşında ters kayıtla iptal edilirler (Akdoğan, Aktaş, Deran ve Erhan, 2011).

Kazanılmamış primler karşılığı hesaplanması ve muhasebe kaydı:

Kazanılmamış Primler Karşılığı literatürde cari riskler karşılığı olarak da isimlendirilmektedir. Bir yıldan daha uzun süreli, hayat sigortaları ve deprem teminatları dışındaki taahhütler için ayrılmaktadır (Dinç ve diğer., 2013). Kazanılmamış primler karşılığı tutarı her sigorta poliçesi için ayrı ayrı sarkan zamana düşen primlerin hesaplanması ile bulunur (Akdoğan ve diğer., 2011). Vergi mevzuatı açısından konu değerlendirildiğinde; sigorta işletmelerinin işlemlerini her bir poliçe bazında takip zorunluluğu vardır ve kazanılmamış primler karşılığının da her bir poliçe üzerinden ayrıca hesaplanıp, kurum kazancının belirlenmesinde dikkate alınmalıdır (Yelmenoğlu, 1997).

*Örnek 4: Kazanılmamış primler karşılığı hesaplanması ve muhasebe kaydı:**

1 Mart 2019 tarihinde bir yıl süre için düzenlenen bir sigorta poliçesi 2020 yılında 2 ay daha yürürlükte olacaktır. Bu durumda sözü geçen poliçeye ait primin 10/12'si 2019 yılında ve 2/12 'si de 2020 yılında gerçekleşebilecek risklerin karşılığı olarak alınmıştır. Bu nedenle 2/12 oranındaki 2020 yılına ait primlerin, kaydedildiği yıl prim gelirlerinden çıkartılarak izleyen yıl riskini karşılayacak tutar olarak muhasebeleştirilmesi gerekir.

701 YANGIN 701.01 Yangın Teknik Gelir 701.01.2.1.1 Kazanılmamış Primler Karşılığı (-)	XX	
350 Sigortacılık Teknik Karşılıkları 350 Kazanılmamış Primler Karşılığı – Net 350.01 Kazanılmamış Primler Karşılığı – Brüt		XX

Sonuç

Sigorta sektörü Dünya'daki risk ve belirsizliklerin sonucunda ortaya çıkabilecek ekonomik kayıpları kontrol altına almakta, olası ekonomik kayıpların karşılanmasıyla birlikte, sigorta güvencesi risklerin yönetimini kolaylaştırmakta ve finansal piyasaların istikrarı, büyümesi ve sağlıklı gelişimi için sigorta sözleşmeleri hayati bir önem taşımaktadır. Bu nedenle, sigorta işletmelerinin finansal tablolarının şeffaf ve karşılaştırılabilir olması gerekmektedir.

Sigorta sözleşmeleri Standardı ihraç edilen sigorta sözleşmelerinin ölçümü, muhasebeleştirilmesi, raporlanması ve gerçeğe uygun bir biçimde sunulmasına ilişkin ilkeleri içermektedir (Oğuz, 2019b). Bu yönüyle Sigorta Sözleşmeleri Standardı sigorta işletmeleri tarafından düzenlenen sigorta sözleşmeleri ve reasürans sözleşmelerinin muhasebeleştirme politikalarının oluşturulmasına ve bu işletmelere ait finansal tabloların düzenlenmesine yol gösteren bir standarttır. Standarda göre sigorta işletmelerinde saklı türev ürünler ve farklı yatırım ve hizmet unsurlarına ilişkin UFRS'lere göre ayrıştırılması ve ayrı ayrı muhasebeleştirilmesi gerekmektedir. Sigorta işletmeleri, standarda göre muhasebeleştirirken belirli bir yönteme bağlı kalma zorunluğu bulunmamaktadır (KGK, 2018).

Sigorta işletmelerinde sigorta sözleşmeleri ürünüyle risk faktörü meydana gelmeden güvence altına alınmakta olduğu için öncelikle sigorta sözleşmesi satılmakta ve riskin meydana gelmesiyle olası giderler gerçekleşmektedir. Bu nedenle sigorta muhasebesi uygulamaları ve finansal raporlama düzeni diğer işletmelerden farklılaşmaktadır. Buna ek olarak sigorta muhasebesi uygulamaları açısından ülkeler arasında, hatta işletme içi de dâhil olmak üzere; sigorta sözleşmesinin nerede ve nasıl yapıldığına göre farklılıklar bulunmaktadır.

* Benzer örnek için bakınız: Benligiray, Y. ve Banar, K. (2002). Banka ve Sigorta Muhasebesi. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.135.

Bu bağlamda çalışmada aracı kurumlar (acenteler) tarafından dolaylı prim üretimi, tazminat ödemeleri, reasürans işlemleri ve kazanılmamış primler karşılığı hesaplanması ve muhasebeleştirme işlemlerine ilişkin örneklere yer verilmiştir.

Sigorta muhasebesinde dolaylı primlerin muhasebeleştirilmesinde aracı kurumlar tarafından dolaylı prim üretiminde merkez ve acentelerde benzer kayıtlar yapılmaktadır. Bu nedenle “120. SİGORTACILIK FAALİYETLERİNDEN ALACAKLAR” hesabının alt hesabı olarak, “120.01 Sigortalılardan Alacaklar” hesabı yerine, “120.03 Aracılardan Alacaklar” ve “120.03.1 Acentelerden Alacaklar” hesaplarının kullanılması sigorta işletmesi ile acente arasında ortaya çıkan borç-alacak ilişkisi ve komisyon ödemesi açısından faydalı olacaktır.

Kaynaklar

- Akdoğan, N., Aktaş, R., Deran, A., Erhan, D. U. ve Acar, V. (2011). Sektörel Muhasebe. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Benligiray, Y. ve Banar, K. (2002). Banka ve Sigorta Muhasebesi. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- De La Martinière, G. (2005). New International Accounting Standards and Insurance. *The Geneva Papers on Risk and Insurance*, 30(1), 108-113.
- Dinç, Y., Akay, H. ve Karacan, S. (2013). Banka ve Sigorta Muhasebesi. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Dursun, G.D. (2016). Sigorta Şirketlerinde Sovtaj İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (41), 51-60.
- Duverne, D. ve Le Douit, J. (2007). IFRS for Insurance: CFO Forum Proposals. *The Geneva Papers on Risk and Insurance*, 32(1), 62-74.
- KGK (Kamu Gözetimi Kurumu). (2018). UFRS 17 Sigorta Sözleşmeleri. <http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/UFRS/UFRS%2017%20Sunumu.pdf>, (Erişim tarihi: 20.10.2020).
- Oğuz, M. (2019a). Sigorta Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanmasına İlişkin Olarak UFRS/TFRS 4 ve UFRS 17 Standartlarının Karşılaştırılması. *İda Academia Muhasebe ve Maliye Dergisi*, 2(1), 67-116.
- Oğuz, M. (2019b). UFRS 17 Sigorta Sözleşmeleri Kapsamında Öngörülen Ölçüm Yaklaşımlarından Genel Model Yaklaşımı ve Bir Uygulama. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 14(51), 190-215.
- Post, T., Gründl, H., Schmidl, L ve Dorfman, M.S. (2007). Implications of IFRS for the European Insurance Industry-Insights from Capital Market Theory. *Risk Management and Insurance Review*, 10(2), 247-265.

- Sariaslan, M. (2015). Sigorta Muhasebesi. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Senyigit, Y.B. (2012). The Implementation of IFRS in the Turkish Insurance Industry. *Procedia-Social and Behavioural Sciences*, 62, 294-300.
- UFRS 17 (Uluslararası Finansal Raporlama Standardı), (2018). Sigorta Sözleşmeleri. <http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TFRS/TFRS%2017%20Sigorta%20S%C3%B6zle%C5%9Fmeleri.pdf>, (Erişim tarihi: 20.10.2020).
- UFRS 4 (Uluslararası Finansal Raporlama Standardı), (2020). Sigorta Sözleşmeleri. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TFRS/TFRS_2020/TFRS_4.pdf, (Erişim tarihi: 20.10.2020).
- Yelmenoğlu, İ. (1997). Sigorta Murakabe Kanunu ve Kurumlar Vergisi Kanunu Açısından Sigorta Teknik İhtiyatları. *Vergi Dünyası*, 190, 104-109.
- Yıldırım, A. (2014). Yayınlanmamış- Uludağ Üniversitesi KGK Eğitim Notları.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı (İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi)

Aslıhan KILINÇ*

Öz

Osmanlı Devleti'nde ilk seçimler muhassıllık meclislerinde yapılmış olsa da halk genel anlamda 1908 yılında yapılan seçimlerde seçme hakkını kullanmıştır. Buna göre Osmanlı Devleti'nde seçim sistemi iki dereceli olarak uygulanmış olup söz konusu sistem 1946 yılına kadar geçerli olmuştur. Dolayısıyla Trabzon sancağında yapılan 1919 yılı seçimleri de bu kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Konu ile alakalı ATASE, TİTE, devlet arşivleri ve döneme ait gazetelerden tespit edilen bilgilere göre 1919 yılı seçimlerini genel anlamda Temsil Heyeti adına aday gösterilen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri kazanmıştır. Buna mukabil arşiv kayıtları ve döneme ilişkin gazetelerinin aktardığına göre İttihatçı – İtilafçı mücadelesinin yaşandığı Trabzon seçimlerinde Mustafa Kemal Paşa cephesi pek üstünlük sağlayamamıştır. Seçimlerde Trabzon sancağından yedi mebus seçilmiştir. *Sakizade Hasan Bey, Nafis Müsteşarı Ahmet Muhtar Bey, Reiszade Ali Şükrü, Efendizade Ali Şefik Bey, müstafta Kaymakam Hüsrev (Gerede) Bey, Ordulu İsmail Bey, Dizdarzade Eşref Bey*, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçilen mebuslardır. Bu çalışmada Arşiv belgeleri doğrultusunda Trabzon vilayetine bağlı Trabzon merkez sancağında 1919 yılı seçimlerine giden süreç ve seçimler konusu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Seçim, Trabzon Sancağı, İttihat ve Terakki Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası.

Trabzon Sanjak in the Last Ottoman Parliamentary Elections (Unionist-Entente Struggle) Abstract

Although the first elections in the Ottoman Empire were held in the councils of correspondence, the people generally used their right to vote in the elections held in 1908. Accordingly, the electoral system in the Ottoman Empire was applied in two degrees and this system was valid until 1946. Therefore, the 1919 elections held in the Trabzon sanjak, which is within our subject, were also held within the framework of these rules. According to the information obtained from ATASE, TITE, State Archives and newspapers belonging to the period, which we can reach on the subject, the 1919 elections were generally won by the members of the Defense of Rights Association, nominated on behalf of the Representation Committee. On the other hand, according to archive records and the newspapers of the period, Mustafa Kemal Pasha front did not have much advantage in the elections held in the Trabzon sanjak, where the Unionist - Entente struggle was taking place. Seven deputies were elected from the Trabzon sanjak. *Sakizade Hasan Bey, Undersecretary of Nafis Ahmet Muhtar Bey, Reiszade Ali Şükrü, Efendizade Ali Şefik Bey, Müstafta District Governor Hüsrev (Gerede) Bey, Ordulu İsmail Bey, Dizdarzade Eşref Bey* are the members of the last Ottoman Parliament MP. In this study, the process and elections leading to the 1919 elections in the central sanjak of Trabzon province in the light of archive documents will be discussed.

Keywords: Ottoman Empire, Election, Trabzon Sanjak, Committee of Union and Progress, Freedom and Accord Party.

Geliş/Received: 13. 10. 2020

Kabul/Accepted: 26. 12. 2020

* Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar 'kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

* Dr. Aslıhan Kılınç, asl-han-7701@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8928-2961>
(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde 1919 yılı seçimleri dâhil olmak üzere dört kez seçim yapılmıştır. 1914 yılı seçimleriyle teşkil edilen Mebusan Meclisi, 1. Dünya Savaşı boyunca muhalefet olmaksızın savaş meclisi şeklinde faaliyetlerini sürdürmüştür (Akyıldız, 2003). Ancak söz konusu Meclis'in, padişah iradesi ile 21 Şubat 1918 tarihinde feshedilmesinden sonra, Ali Fuat Paşa'nın da ifade ettiği gibi "*Anadolu'da tam bir anarşi hâkim*" olmuştur (Boyacıoğlu, 2002). Bir tarafta savaşı kaybettiği için ağır mütareke şartlarını kabul etmek zorunda kalan İstanbul Hükûmeti, diğer tarafta ise kendi imkânları ile işgallere karşı dimdik ayakta durmaya çalışan bir Anadolu ve Mustafa Kemal Paşa cephesi mevcuttur. İstanbul Hükûmeti, mütarekede alınan kararlar yüzünden Anadolu'da yaşanan işgallere kayıtsız kalmayı tercih ederken, Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti, işgallerin asılsız bahanelere dayandırıldığı ve seçimlerin bir an önce yapılması gerektiğinin farkındadır.

Çalışmaya esas teşkil eden 1919 yılı seçimlerinin bu şartlar altında yapılması pek de kolay olmamıştır. Bununla birlikte ATASE arşivi başta olmak üzere TİTE ve devlet arşivlerinden yapılan incelemelerde Trabzon sancağında tıpkı diğer bölgelerde yapılan seçimlerde olduğu gibi işgallerin yanı sıra İttihatçı-İtilafçı mücadelesinin yaşandığı açıkça görülmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra oldukça güçlenen İttihat ve Terakki Fırkasına muhalif bir grup ortaya çıkmış ve giderek güçlenmiştir. İttihatçılar yönetimde etkili tek güç olsa da parti içinde ve dışında muhaliflerin sayısı giderek artmıştır. Muhaliflerin 21 Kasım 1911 yılında, İttihat ve Terakki Fırkasına karşı kurulmuş olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası etrafında toplanmasıyla durum endişe verici bir hal almıştır. Böylece uzun yıllar devam edecek olan İttihatçı-İtilafçı mücadelesi başlamış, özellikle ileriki dönemlerde yapılacak olan seçimlerde söz konusu çekişme büyük oranda hissedilmiştir. Ahmet Tunç'un kaleme aldığı, iki fırka arasında yaşanan çekişmeyi dönemin basınında yer alana haberlere göre genel anlamda değerlendiren "*Alemdâr Gazetesine Göre İstiklâl Savaşı'nda İç Politika (1919-1921)*" başlıklı doktora tezi, konuyla alakalı detaylı bilgi edinilmesi açısından önemli kaynaklar arasında yer almaktadır (Tunç, 2019). Konuya ilişkin başka bir araştırma ise, iki fırka arasında yaşanan mücadelenin başlangıcı ve sonrasında yaşananları ele alan Yücel Yiğit tarafından hazırlanmış "*İttihat ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi*" adlı makaledir (Yiğit, 2014).

Sancakta yaşanan mücadelenin yanı sıra arşivlerde göze çarpan bir diğer husus da Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'in Temsil Heyeti'ne karşı faaliyetlerde bulunması ve İstanbul

Hükûmeti ile birlikte hareket etmesidir. Vali açıkça “*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*” * lehine hareket ederek Milli Mücadele esaslarını hiçe saymıştır. Döneme ait gazeteler ve hatıratan elde edilen bilgiler valinin Trabzon’daki karşıt faaliyetlerini ve yapılan seçimleri ne derece etkilediğini açıkça ortaya koymuştur. Bu bağlamda Kâzım Karabekir tarafından kaleme alınmış olan “*İstiklal Harbimiz*” isimli eser de arşiv kayıtlarında verilen bilgileri doğrular nitelikte bilgiler aktarmıştır. Ayrıca Trabzon’da yapılan 1919 yılı seçimlerinin Temsil Heyeti adına beklenen şekilde sonuçlanmadığını kendisi de eserinde dile getirmiştir (Karabekir, 2016).

Seçimlere Giden Süreç

Sivas Kongresi’nin toplanması ve delege seçimi 1919 seçimlerinin ilk adımı olmuştur. Zira seçilen delegelerin birçoğu daha sonra Temsil Heyeti tarafından mebus adayı olarak gösterilmiştir. Bu nedenle Temsil Heyeti vilayet ve sancak merkezlerine çektiği telgraflarla, delege seçimlerini yakından takip etmeye çalışmıştır. Ayrıca delegelerin seçilmesi ve Sivas’a sağ salim varmaları için yapılması gerekenler Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezlerine ve ordu komutanlıklarına ayrıntılı olarak bildirilmiştir (*TİTE*, 295/35000, lef: 1). Temsil Heyeti kongre için bu denli sıkı hazırlık yapmış olsa da kongreye her sancaktan delege seçilememiş, seçilenlerin ise tamamı Sivas’a ulaşamamıştır (Demiryürek, 2018).

Temsil Heyeti ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezleri tarafından delegelerin seçilmesi ve Sivas’a ulaşması konusu gizli tutulmaya çalışılmıştır. Buna mukabil bazı valiler delege seçilmesini ya da seçilenlerin kongreye katılmasını engellemiştir. Bu yüzden Ali Fuat Paşa mutasarrıflıklara gönderdiği telgraflarda, seçilen delegelerin Ankara’ya gelirken yollarında tedbir amaçlı, ticaret yapmak için geldiklerini gösteren bir belge bulundurmalarını istemiştir. Zira bu belgeler delegelerin seyahatleri boyunca kimliklerini gizlemeleri açısından önemlidir (*TİTE*, 297/82, lef: 1). Ancak alınan tüm tedbirlere rağmen Trabzon sancağından Sivas Kongresi’ne delege gönderilememiştir. Burada, Trabzon Valisi Mehmet Galip’in rolü büyüktür. O da tıpkı Konya Valisi Cemal Bey gibi İstanbul Hükûmeti yanlısıdır, dolayısıyla kongrenin toplanmasına karşıdır (Erdeha, 1975). Laz Tekâmül-i Milliye Cemiyeti gibi Milli Mücadele karşıtı cemiyetler ile iş birliği yaparak Mustafa Kemal Paşa’ya Trabzon’da Milli Mücadele’nin teşkilatlanması konusunda yanlış bilgiler aktarmıştır (Akbal, 2008; Kansu, 2019). Aslında Kâzım Karabekir Paşa, 8 Ağustos 1919 tarihinde Sivas’a çektiği bir telgrafta kongreye katılmak üzere delegelerin Trabzon’dan hareket ettiğini yazmıştır. Ancak burada delege isimleri ya da delegelerin son

* II. Meşrutiyet’in ilanından yaklaşık dokuz ay sonra yaşanan 31 Mart Olayı ile Hareket Ordusu, II. Abdülhamit’i tahttan indirmiş bu olaydan sonra İttihat ve Terakki’ye karşı tüm muhalif gruplar Hürriyet ve İtilaf Fırkası çatısı altında toplanmaya başlamıştır. Fırkanın kurucusu Miralay Sadık Bey, fırkanın tek amacının İttihat ve Terakki’yi yıkmak olduğunu belirtmişse de (Tunaya,1988) hem sadrazam ve hem de Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’nın bulunduğu otomobilin silahlı kişilerce suikasta uğramasından sonra fırkanın varlığı sona ermiştir (Birinci, 1998).

Aslıhan KILINÇ

Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı

(İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi)

durumu hakkında başka bilgi vermemiştir (Karabekir, 2016). Nitekim Sivas Kongresi'ne katılan delegeler arasında Trabzon vilayetinden dört delege bulunmaktadır. Buna mukabil dediğimiz gibi Trabzon sancağı kongreye delege gönderememiştir (Akbal, 2004). 1914 yılı Trabzon sancağı eski mebusları İzzet ve Servet Beyler, Erzurum Kongresi'nde Temsil Heyeti'ne seçilmiş olmalarına rağmen Sivas Kongresi'ne katılmayı reddetmişlerdir. Bu konu hakkında Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve söz konusu iki delege arasında uzun süren yazışmalar yapılmış ancak sonuç alınamamıştır. (Özel, 1991). Nihayetinde Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919 tarihinde toplanmış ve kongrede üzerinde durulan en önemli konu Mebusan Meclisi'nin açılması için seçimlerin bir an önce yapılması gerektiği olmuştur (Nutuk, 2016; Uyar-Korkmaz, 2015). Ayrıca kongrede İstanbul ile iletişimin kesilmesi kararı alınmış, Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin istifası için çalışmalarına başlanmıştır (Bilgin, 2015).

İstanbul'la İletişimin Kesilmesine Trabzon'dan Tepkiler ve Seçim Kararının Alınması

Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti tarafından alınan karara istinaden, 4 Eylül 1919'da Trabzon'daki telgraf başmüdürlüğü ile Giresun ve Ordu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezlerine çektiği telgraflarda İstanbul ile haberleşme yasağına uyulmasını istemiştir. Ancak, Trabzon sancağında bu karar pek hoş karşılanmamıştır. İzzet-Servet Beylerin de aralarında bulunduğu bir grup buna karşı çıkmıştır (Özel, 1991). Ayrıca Trabzon Valisi Galip Bey'in de İstanbul'la iletişimi kesmediği, Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlılarını koruduğu anlaşılmıştır (Akbal, 2008). Bunun üzerine Temsil Heyeti harekete geçmiş ve Mustafa Kemal Paşa valinin istifasını istemiştir (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, 1989). Vali daha sonra bu faaliyetleri yüzünden Temsil Heyeti tarafından tevkif edilmiş ve yeni Vali Haydar Bey ile sancakta 1919 Mebusan Meclisi seçimleri dönemi başlamıştır (Özel, 1991).

Damat Ferit Paşa'nın baskılara dayanamayarak sağlık sorunlarını bahane edip istifa etmesinden sonra Milli Mücadele'ye daha ılımlı bakan Ali Rıza Paşa Hükûmeti kurulmuştur (*TİTE*, 297/49, lef: 1; Güneş,2012; *Alemdar*, 1 Teşrinievvel 1335, 1). Bu istifadan oldukça memnun olan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükûmeti'ne çektiği bir telgrafta, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin millet tarafından sevinçle karşılandığını belirtmiştir (*ATASE*, ATAZB, 9/40, lef:1-5; *ATASE*, ATAZB, 34/73, lef:1). Ayrıca telgrafında yeni kabinenin milli gayelere uyması şartıyla destekleneceğini bildirmiş ve İstanbul'a gönderdiği bir başka dilekçe ile yeni hükûmetin bir an evvel seçim hazırlıklarına başlamasını talep etmiştir (Bilgen, 2011; *ATASE*, ATAZB, 9/52, lef:8). Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin ilk icraatı seçim kararnameyi yayınlamak olur (*TİTE*, 13/17, lef:1-2). Böylece seçimler 1919 yılı sonlarına doğru başlamış (Çavdar, 2004) ve gazetelerde "Müntehib-i Saniler belirleniyor" başlığıyla halka duyurulmuştur (*İkdam*, 18 Teşrinievvel 1335, 1). Genel anlamda Temsil Heyeti ve İstanbul Hükûmeti adayları (İttihatçılar-İtilafçılar) arasındaki

mücadeleye sahne olan seçimlerin denetlenmesi için teftiş heyetleri oluşturulması kararlaştırılmıştır. Aslında İstanbul Hükûmeti'nin asıl amacı Mili Mücadele hareketini yakından takip ederek seçimleri kontrol etmektir (*Alemdar*, 29 Teşrinievvel 1335, 1). Bunun için iki heyet oluşturulmuştur (Karaca, 2004).

Heyetlerden Fevzi Paşa heyeti Zonguldak, Samsun, Amasya ve Tokat seçimlerini denetledikten sonra 25 Kasım'da Sivas'a geçmiştir. Sivas'ta 16 Kasım'da başlayan "Kumandanlar Toplantısı" devam etmektedir. Heyet burada Temsil Heyeti tarafından karşılanmıştır. Toplantıda tartışılan en önemli mesele meclisin İstanbul dışında, Anadolu'da toplanması konusu olmuştur. Nitekim bütün komutanlar meclisin padişahın olduğu yerde toplanması konusunda ısrar etmiştir. Heyet Sivas'ta hazırladığı raporu İstanbul'a göndermiştir (*Vakit*, 29 Teşrinievvel 1335, 1; *BOA*, BEO. 4598/344833, lef: 1; *BOA*, DH. KMS. 57/37, lef: 1; Aybars, 1984). Erzurum, Erzincan ve ardından Trabzon'a geçen heyet 51 gün süren seyahati sonunda 6 Ocak'ta İstanbul'a varmış ve raporlarını teslim etmiştir. Heyetin Trabzon seçimlerine hile karıştığına dair hazırladığı rapora seçimler konusunda yer verilecektir (*BOA*, MV.217/129, lef: 1).

Seçimlerde Rumlar

Seçimlerde İstanbul Hükûmeti'ni tedirgin eden bir mesele de gayrimüslim tebaa olmuştur. Zira seçimlerde Rum ahali tarafından sahte nüfus tezkiresi kullanılacağı haberi alınmıştır. Bu nedenle seçim bölgelerinde yaşanabilecek usulsüzlüklere karşı önlem alınması gerekmektedir (*Yenigün*, 24 Teşrinievvel 1335,3). Gayrimüslim ahalinin bazı bölgelerde seçimlerde usulsüzlük yaptığının duyulması üzerine Rum Patrikhanesi de kiliselere Rumların seçimlere katılmaması konusunda bir genelge yollamıştır (*Yenigün*, 26 Teşrinievvel 1335, 2). Dönemin gazeteleri ise seçim sürecinde Rumların sürekli halkı huzursuz etmek ve karışıklık çıkarmak için uğraştığını "Tuhaf propagandacı" başlığı ile doğrulamıştır (*Yenigün*, 27 Teşrinievvel 1335, 2).

13 Aralık 1919'da Trabzon'dan Gümüşhane'ye oradan da Erzurum'a gitmek için hareket eden İngiliz Kaymakam Ravlinson da Trabzon'dan ayrılırken burada bulunan Rumların seçimlere katıldığını ve genel olarak Rumlara iyi davranıldığını belirtmiştir (*Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, 1954).

Trabzon Sancağında Seçimlerin Başlaması

Sancakta seçilecek mebus sayısının ve seçim bölgelerinin belirlenmesi açısından Trabzon sancağının ilgili dönemine ait idari taksimatının verilmesi uygun olacaktır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde 1871 Vilayet Nizamnâmesi'nden sonra Sultan II. Abdülhamid'in tahtan indirildiği Nisan 1909 yılına kadar Trabzon vilayetinin idari yapısında yoğun bir hareketlilik yaşanmıştır

Aslıhan KILINÇ

Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı

(İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi)

(Aygün, 2010). 18 Nisan 1916'da Rusya tarafından işgal edilen vilayette, işgalden kurtarıldıktan sonra (1918) yeniden idari düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre Milli Mücadele döneminde aynı idari yapıyı koruyan vilayetin *Trabzon*, *Lazistan* ve *Gümüşhane* olmak üzere üç sancağı bulunmaktadır. Bu taksimata göre Trabzon merkez sancağının kazaları Ordu, Giresun, Tirebolu, Görele, Vakf-ı Kebir, Sürmene, Akçaabat, Of ve Cevizlik'tir (Ural, 2007). 1919 yılı seçimleri de bu idari taksimat esas alınarak yapılmıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı'nda sonra bölgedeki Türk nüfusunda gayrimüslim nüfusa nazaran önemli ölçüde bir azalma olmuştur (Okur, 2014). Trabzon vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafla savaştan evvelki nüfus ile şimdiki nüfus arasında azîm bir fark olduğu bildirilmiş ve seçimde hangi nüfusun esas alınacağı sorulmuştur (BOA, DH. ŞFR.644/34, lef: 1-2). Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti yayımladığı genelge ile 1919 yılı seçimlerinde, 1914 yılı verilerinin esas alınmasını istemiştir (BOA, DH. İ.U.M. EK. 113/10, lef: 6). Buna göre 1914 yılı seçimlerinde Trabzon sancağından altı mebus seçilmesi gerekmektedir (*Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. 1, D. 3, İçs.1, İn.1, 1 Mayıs 1330, 3). Nitekim Trabzon vilayeti idari taksimatında yaşanan bazı değişiklikler nedeniyle 1914 yılında nüfusu 104.858 kişi olan sancaktan, 1919 yılı seçimlerinde yedi mebus seçildiği görülmektedir (Karpaz, 2010).

Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit'in istifasını ve hükûmetin seçim kararı almasını beklemeden seçim hazırlıklarına başlamış; bunu 15 Eylül 1919'da vilayet ve sancak merkezlerine gönderdiği genelge ile bildirmiştir. Bu genelgede ayrıca seçimlerde ne derece yol kat ettiklerini düzenli olarak Sivas'a bildirmelerini istemiştir (*TİTE*, 18/83, lef: 1). Aynı genelge Trabzon mevki kumandanı vasıtasıyla Trabzon'a gönderilmiştir. Daha sonra Sivas'tan 17 Eylül'de tekrar bir genelge gönderilerek, sancaklarda milletin geleceğinde rol oynayabilecek, halktan oy alabilecek mebus adaylarının bir an önce belirlenmesi istemiştir. Telgrafta, bölgeden mebusluk için adayların olup olmadığı, varsa bunların kimlerin olduğu bilgisi sorulmuştur. Ayrıca adayların Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi olup olmadıklarının araştırılması, ilgili genelgenin tüm vilayet, sancak merkezlerine gönderilmesi istenmiştir (*ATASE*, ATAZB, 20/206; *ATASE*, ATAZB, 20/206, lef: aa). Genelgenin Trabzon sancağına ulaşmasından sonra 25 Eylül 1919'da Maçka Kaymakamı Halit Bey tarafından Sivas'a bir telgraf çekilmiş ve Trabzon'dan aday olacakların listesi belirlendikten sonra Temsil Heyeti'ne gönderileceği bildirilmiştir. Ayrıca sancakta idari teşkilatlanmanın sağlanması için çalışmaların hızlandırıldığı belirtilmiştir (*ATASE*, ATAZB, 23/46, lef: bi).

Temsil Heyeti'nin sancaklara gönderdiği bu genelgeden sonra, Ali Rıza Paşa Hükûmeti tarafından 7 Ekim'de seçim talimatnamesi yayınlanmış, böylece Son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimleri resmi olarak başlamıştır (*ATASE*, ATAZB, 19/23, lef:1). 1919 yılı seçimlerinde ülke genelinde yaşanan İttihatçı- İtilafçı mücadelesi Trabzon vilayetinde, bilhassa Trabzon sancağında

yapılan seçimlerde etkisini fazlasıyla göstermiştir. Hatta Damat Ferit Paşa Hükûmeti'ne istifa etmeden önce, Trabzon'da ittihatçılığın oldukça yaygın olduğuna dair sürekli haberler gitmiş ve sancakta aktif olan İttihatçıların bir listesi dahi gönderilmiştir. Bu listeyi Dâhiliye Nezareti'ne isteyen, Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin ve İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin önde gelen hayranlarından Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyesi “*Artin Cemal*” lakaplı Konya Valisi Cemal Bey'in ta kendisidir. Konya Valisi olarak görev yaptığı yıllarda Milli Mücadele aleyhinde faaliyetlerde bulunan Cemal Bey, Trabzon'da bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleriyle iş birliği yaparak Temsil Heyeti'nin bölgedeki çalışmalarını engellemeye devam etmiştir (Çelik, 2013; Akcan-Geçikli, 2017).

Temsil Heyeti ve Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükûmeti'nin tüm engellemelerine rağmen, sancak merkezlerine yolladıkları bildirimlerle 1919 yılı seçimlerini kontrol altında tutmaya çalışmıştır. 11 Ekim 1919 tarihinde Sivas'tan Trabzon sancağına bir telgraf gönderilerek sancağına bağlı Ordu, Giresun, Tirebolu, Görele, Vakf-ı kebir, Akçaabad, Of, Sürmene, Maçka kazalarına 23 Eylül 1919'da Sivas'tan gönderilen tebliğnamenin gelip gelmediği sorulmuş ve Mebusan Meclisi seçimleri için Sivas'ta alınan kararlar bildirilmiştir. Telgrafta ayrıca Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin seçimlere gayrimeşru bir müdahalede bulunmayacağı, bu sebeple Temsil Heyeti adına kimsenin aday gösterilmeyeceği bildirilmiştir. Ancak sancakta Temsil Heyeti'nin esas ve amaçlarını kabul edenler var ise bu heyet adına adaylıklarını koyabilecekleri ve bunu Sivas'a bildirmeleri istenmiştir. Bu telgrafın ayrıca Trabzon sancağındaki tüm kazalara da gönderilmesi istenmiştir (ATASE, ATAZB, 20/206, lef: af). Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafı Trabzon sancağında karşılık bulmuş ve Maçka Kaymakamı Halit Bey tarafından gönderilen cevapta sancağın seçimlerde Temsil Heyeti tarafında yer alacağı bildirilmiştir (ATASE, ATAZB, 20/206, lef: ah).

Dâhiliye Nezareti 16 Ekim 1919'da vilayet ve sancak merkezlerine seçimlerde uyulması gereken kuralları içeren bir yazı göndermiştir. Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa imzasıyla gönderilen yazıda öncelikle memleket yararı için mebus seçimlerinin kanunlar ve tarafsızlık ilkesi çerçevesinde yapılması gerektiği vurgulanmış ve seçmenlerin hiçbir etki altında kalmadan oylarını kullanmaları gerektiği belirtilmiştir. Bununla birlikte seçimleri denetlemek için merkezden müfettişler gönderileceği de duyurulmuştur. Askeri ve mülki memurların, siyasi fırkaların, cemiyetlerin kendi adaylarını kazandırmak amacıyla nüfuz kullanmalarına, vazifelerini ihmal etmelerine fırsat verilmemesi de bilhassa tembihlenmiştir. Yazının devamında, seçimlerin son derece önemli olduğu, milli hukuku muhafaza ve müdafaa için seçilecek mebusların, vatanın saadet ve selameti endişesiyle hareket eden namuslu, iffetli ve hamiyet erbabı kişiler olması gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH. İ.U.M. EK. 114/39, lef: 5).

Aslıhan KILINÇ

Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı
(İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi)

Dâhiliye Nezareti gibi Mustafa Kemal Paşa da vilayet ve sancak merkezlerinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezleri ile yaptığı görüşmelerle seçim konusunu büyük bir titizlikle takip etmektedir. Zira Mustafa Kemal Paşa'ya göre seçimin başarıya ulaşması, Milli Mücadele taraftarı kişilerin seçilmesine bağlıdır. Bu yüzden 1919 yılı seçimlerinde adayların çoğunluğu Temsil Heyeti adına seçilmelidir. Bu nedenle bazı bölgelerde Temsil Heyeti tarafından seçimlere direkt müdahale edilmiş ve mebus olması istenen şahısların kazanması için çalışılmıştır (ATASE, ATAZB, 20/206, lef: bo; ATASE, ATAZB, 2/131, lef:1).

Temsil Heyeti'nin çalışmaları tamamlanmış ve sancaktan aday gösterilen ilk isim Binbaşı Hüsrev Bey olmuştur. Trabzon'da 15. Fırka Kumandanı Halit Bey'e ulaştırılmak üzere, 21 Ekim 1919 tarihinde Sivas'tan Eskişehir mutasarrıflığına bir telgraf gönderilerek, daha önce 13 Ekim 1919 tarihli telgrafta adaylığı yasaklanan Binbaşı Hüsrev (Gerde) Bey'in, Temsil Heyeti adına Trabzon sancağından adaylığını koymasının uygun olduğu bildirilmiştir. Üç bölümden oluşan aynı telgrafta Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresindeki isimlerden birisi olan Hüsrev Bey'in aynı zamanda Eskişehir'den de adaylığını koyması istenmiştir. Görüldüğü üzere sancakta seçim hazırlıkları hızlanmış ve adaylar belli olmaya başlamıştır (ATASE, ATAZB, 20/206, lef: bf).

Hüsrev Bey'in aday gösterilmesinden sonra Kaymakam Halit Bey 11 Kasım 1919'da Sivas'a, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek seçimler hakkında malumat vermiş ve devamında meclisin İstanbul dışında toplanması konusunda fikirlerini beyan etmiştir. Seçimlerin başlamasıyla gündeme gelen bu önemli konu hem İstanbul Hükûmeti'ni hem de Temsil Heyeti'ni oldukça uğraştırmıştır. Nitekim Halit Bey telgrafında meclisin İstanbul'da toplanması halinde İngilizler tarafından işgal edileceğini ve aralarında meclisi feshettirmek için çareler arayan vicdanı satılmış fırkalar buldukça İngilizlerin buna muvaffak olacağını belirtmiştir. Halit Bey de tıpkı Mustafa Kemal Paşa gibi olacakları önceden tahmin etmiştir. Zira meclisin İstanbul'da toplanmasını başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri kati suretle istememektedir. Halit Bey'e göre eğer meclis İstanbul'da toplanırsa meclis işgal edilecek, millet başsız kalacak ve mebuslar tutuklanarak hapsedilecektir. Halit Bey telgrafında ayrıca meclisin işgalinden sonra tutuklanacak mebusların İttihatçılıkla suçlanarak Malta'ya sürüleceğini de belirtmiştir (ATASE, ATAZB, 20/206, lef:ag; ATASE, ATAZB, 20/206, lef: ah).

Halit Bey, 15 Kasım'da Mustafa Kemal Paşa'ya tekrar bir telgraf göndermiş ve Trabzon Heyet-i Temsiliye merkezinde meclisin İstanbul'da toplanması konusunda anlaşmazlık çıktığını, yine de meclisin İstanbul'da toplanmasının uygun görüldüğünü bildirmiştir (ATASE, ATAZB, 23/46, lef: aj). Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi adına Kâzım Karabekir'e gönderilen bir telgrafta meclisin İstanbul'da toplanmasının daha uygun olacağı açıklanmıştır (ATASE, ATAZB, 20/206, lef: ap; ATASE, ATAZB, 20/206, lef: apa). 20 Kasım 1919 tarihinde cemiyet adına Hayri Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya Trabzon ahalisi olarak hemfikir olduklarını bildirilmiştir. Bununla

birlikte meclisin toplanma konusu dışında Milli Mücadele esaslarını aynı şekilde benimsediklerini de eklemiştir (ATASE, ATAZB, 23/46, lef: ci).

Bu durum elbette Temsil Heyeti ve Mustafa Kemal Paşa cephesinin hoşuna gitmemiştir. Ayrıca Trabzon Heyet-i Temsiliye merkezinde fikir ayrılıklarının yaşanıyor olması yapılan seçimlere de yansiyacaktır. Görüldüğü üzere Trabzon sancağında seçim konusu kadar İttihat-İtilaf mücadelesi de ön plana çıkmıştır.

Kasım ayının ortalarına gelinmiş ve sancaktan yeni adaylar belli olmuştur. Çanakkale Mevki Müstahkem Kumandanı Miralay Şevket Bey tarafından “*Nuh Beye*” şifresiyle bizzat Mustafa Kemal Paşa’nın kendisine gönderdiği şifrede “*Millî Türk Fırkasının namzedleri listesi ber-vech-i âyi ma’rûzdur. Evvelce takdim edilen sosyalist namzedlerin nazar-ı dikkate alınması mercûdur efendim... Hamdi Bey Türk Dünyası muharriri Trabzon...*” notuyla Hamdi Bey’in Trabzon sancağından seçilmesi gerektiğini bildirmiştir. Telgrafında ayrıca Milli Türk Fırkası adına diğer sancaklardan aday gösterilen başka isimlere de yer vermiştir (ATASE, ATAZB, 20/206, lef: cd). Miralay Şevket Bey yine aynı tarihlerde Sivas’a gönderdiği başka bir şifrede Mustafa Kemal Paşa’ya Trabzon sancağından Sulh ve Selâmet Fırkası memurlarından Hacı Fazıl Efendi’nin aday gösterildiğini bildirmiş, telgrafında ayrıca bu firkadan aday gösterilen isimlerin birçoğunun Temsil Heyeti namına çalışmasının temin edildiğini de belirtmiştir (ATASE, ATAZB, 20/206, lef: ce).

Görüldüğü gibi sancaktan sürpriz isimler aday olmuştur. Ancak sürprizler bununla sınırlı kalmamış ve sancaktan bazı isimler hakkında Sivas’a beklenmedik haberler gitmiştir. Harbiye Nazırı Cemal Paşa 17 Kasım 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf çekerek bazı isimlerin İstanbul Hükûmeti tarafından mebus seçilmesinin istenmediğini bildirmiştir. Bu isimler arasında Trabzon sancağından eski mebus Hafız Mehmet Efendi’nin ismi de bulunmaktadır. Nitekim bunun sebebi hakkında malumatta bulunmamıştır. Sadece telgrafında Mustafa Kemal Paşa’dan bu isimler hakkında gerekenin yapılmasını istemiştir (ATASE, ATAZB, 20/206, lef: cp).

Cemal Paşa ve Mustafa Kemal Paşa arasında yapılan bu görüşmeden sonra Mustafa Kemal Paşa Ankara’da Ali Fuat Paşa’ya gönderdiği şifrede hem durumu anlatmış hem de meclisin İstanbul’da toplanmasının sakıncalarından bahsetmiştir. Şifrede ayrıca seçimler bittikten sonra mebusların İstanbul’a gitmeden önce bir kısmının Eskişehir’de, bir kısmının da Trabzon ve Samsun’da toplanmasına karar verildiği bildirmiştir. Kendisinden bu konu ile alakalı gerekli tedbirleri almasını ve mebusların belirlenen noktalara ulaşması için gerekenleri yapmasını istemiştir. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa mebusların İstanbul’a gitmeden evvel Eskişehir ve Trabzon’da toplanacakları yerler hakkında Trabzon sancağında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezleri ile gerekli görüşmeleri yapmaya başlamıştır (TİTE, 1599/G:313, lef: 28).

Aslıhan KILINÇ

Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı
(İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi)

Görüşmeler devam ederken Mustafa Kemal Paşa, seçilmesini istemediği isimleri belirlemiştir. Bunlar Sivas Kongresi'ne katılmaya itiraz eden eski Trabzon mebusları İzzet ve Servet Beylerdir. Mustafa Kemal Paşa bu konuda Halit Bey'le iletişime geçmiş, Halit Bey'den bu iki ismin seçilmemesi için gerekenin yapılmasını istemiştir. Halit Bey, İzzet ve Servet Beylerin adaylıklarını engellemek için aldığı tedbirleri 26 Ekim 1919'da çektiği telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiştir. Halit Bey, 22 Kasım 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya tekrar bir telgraf yollayarak her ne kadar Trabzon'da İzzet ve Servet Beyler tarafında toplanmış bir zümre olsa da seçimleri Temsil Heyeti adaylarının kazanmasının beklendiğini bildirmiştir (Üçüncü, 2019). Seçimlerde Kasım ayının sonlarına gelinmiş ve Trabzon halkı kendi adaylarını belirlemiştir. Aralarında aldıkları kararla Kâzım Karabekir Paşa'dan Trabzon'dan aday olmasını istemişler ancak o Trabzonlulara bir asker olarak daha iyi hizmet edebileceğini belirterek teklifi geri çevirmiştir. Bunun üzerine Trabzon halkı yeni adaylarını seçmiştir. Buna göre Mardin eski mebusu Trabzonlu İhsan Bey, Canik Maarif Müdürü Mustafa Zihni, Rize Bidayet Ceza Mahkemesi'nin eski reisi Giresunlu Ahmet Lemi, Vakfıkebir Ceza Mahkemesi Reisi Ali Rıza, Bahriye'den emekli Ali Şükrü, Şeyh Ali Naki, Nafia Müsteşarı Ahmet Muhtar Bey, Nemlizade Mithat, Nebizade Hamdi, Trabzon eski mebusu Hafız Mehmet, mazul kaymakam Ordulu Hacı Alizade İsmail, İstanbul Sultani Mektebi Arabi Muallimi Trabzonlu Gürcüzade Mahmut Celalettin, Sulh ve Selamet Heyet-i azasından Sürmeneli Hoca Ahmet Fazıl, Trabzonlu Hüseyin Yazıcızade, Mustafa Lütfi, İzmir merkez hastanesi baştabip vekili binbaşı Semercizade Hasan Sükûti, eski maarif müsteşarı Abdullah, Hısnımansur eski kaymakamı Fahrettin, Mülkiye Mektebi muallimlerinden Hasan, Erkan'ı Harp Kaymakamı ve Bahriye Erkan-ı Harp mütekahterlerinden Ali Şükrü Bey, Giresun kazası eşrafından Dizdarzade Eşref ve Ordu kazasından Karahisar Mutasasarrıfı Refet Bey halk tarafından Trabzon sancağından aday gösterilmiştir. Dönemin gazeteleri de seçimleri yakinen takip etmektedir. Nitekim 17 Aralık 1919 tarihiyle seçimlerin bittiğini ve seçim sonuçlarını ilan ederler. Gazetelerde verilen bilgilere göre Sürmene, Akçaabat ve Of kazalarında Mülkiye Mektebi muallimlerinden Hasan Bey'le, Hüsrev Bey, Ali Şükrü Bey'le Eşref Bey, Şefik Bey'le Ahmet Muhtar ve Edirne Kadısı Süleyman Sırrı Bey oyların çoğunluğunu almıştır. Vakfıkebir kazasında yapılan seçim sonuçlarına göre halkın çoğunluğu eski mebus Servet Bey, eski mebus Eyüpzade İzzet Bey, Hasan Hüsnü Bey, Ali Şükrü Bey, Sarızade Ömer Efendi, Vakfıkebir Ceza Reisi Ali Rıza Efendi, Hüseyin Kaptanzade Yusuf Ziya Efendi'nin seçilmesi için oy kullanmıştır. Bu sonuçlara göre Trabzon sancağından Nafia Müsteşarı Ahmet Muhtar Bey (247), Sakizade Hasan Bey (305), Efendizade Ali Şefik Bey (229), Reiszade Ali Şükrü Bey (234), Hüsrev (Gerede) Bey (199), Dizdarzade Eşref Bey (175), Ordu'lu İsmail Bey (179) aldıkları oylarla Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçilmeyi başarmıştır (Özel,1991; *Vakit*, 16 Kanun-ı Evvel 1335, 733; *Yeniğün*, 12 Kânunusani 1336, 297).

Seçimler bitmiş ve Trabzon halkı mebuslarını belirlemiştir. Nitekim Temsil Heyeti ve Mustafa Kemal Paşa sancaktan istediği desteği tam anlamıyla bulamamıştır. Temsil Heyeti bu sonuçlara rağmen seçimin peşini bırakmamış ve mebusların meclise gitmeden önce belirledikleri bölgede toplanması için çalışmaları hızlandırmıştır. Zira Kâzım Karabekir Paşa 7 Aralık 1919 tarihinde Erzurum, Van ve Trabzon heyet merkezlerine gönderdiği telgraflarla bu bölgelerden seçilen mebusların İstanbul'a gitmeden önce Trabzon'da toplanmaları, burada son durumu istişare etmeleri ve daha sonra İstanbul'da açılacak meclise katılım yapmalarını istemiştir (ATASE, ATAZB, 23/46, lef: cj). Burada amaç her ne kadar 1919 yılı seçimlerinde Temsil Heyeti adına seçilen mebuslar çoğunlukta olsa da diğer mebusların milli amaç ve esaslara uyması için görüş birliği sağlamaktır. Bu toplantıya Trabzon mebuslarının katılıp katılmadıkları hakkında net bilgi bulunmamaktadır.

Sıra mebusların İstanbul'a doğru yola çıkmasına gelmiştir. Ancak seçimlerde hile yapıldığına dair şikâyetler olmuştur. Seçimlerin bitmesinden yaklaşık bir ay evvel başlayan bu şikâyetler seçimlerin bitmesiyle daha da artmış ve son durum Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. 29 Aralık 1919 tarihinde Fevzi Paşa idaresindeki teftiş heyeti "*Trabzon'dan Darulhikme A'zâsından Mustafa Tevfik, Mahkeme-i Temyîz A'zâsından, Cafer ve Ferik Fevzi Paşa*" imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği bir şifrede dokuz gün boyunca Trabzon'da vapur beklediklerini, şiddetli fırtına nedeniyle telgraf tellerinin arızalandığını ve dört gün boyunca iletişimin koptuğunu bu sebeple durumu haber edemediklerini bildirmiştir. Bu süre zarfında Trabzon merkezde mebus seçimlerine müdahale edildiğine dair bir malumat almadıklarını, buna mukabil merkeze bağlı Maçka kazasında yapılan seçimlerde ise "*çirkinliklerle mâlamâl olduğu istihbâr edildiği...*" şeklinde suistimal ve seçime müdahale olduğuna dair bilgi aldıklarını belirtmiştir. Edindikleri bilgiye göre Trabzon'da ikamet eden, aynı seçimde kazadan seçilen müntehib-i sanilerden Hamdi Bey'in seçilen diğer müntehib-i sanileri tehdit ettiğini öğrendiklerini ve durumun Dâhiliye Nezareti'ne iletmek üzere şikâyet dilekçesi ile vilayete ilettiğini bildirmiştir. Ancak bu şikâyet hakkında vilayetin hiçbir önlem almadığından bahsetmiştir. Ayrıca gelişen olaylarda diğer müntehib-i sânilerin yazılı ve sözlü olarak seçim bölgelerine dağıtılan evraklarda bahsi geçen kişiyi seçmedikleri takdirde haklarında birçok zarara uğrayacakları ve Erzurum'a sevk edilecekleri yolundaki tehditlere maruz kaldıklarının belirlendiğini yazmıştır. Dahası askerlerin tehdit ve bunaltmasıyla seçmenlerin her birinin diğeriyle görüşmesi kesinlikle engellenmiş, 21 müntehibi saniden 17'sinin seçim pusulasının ittihatçılar tarafından silah ve bıçakla tahrip edildiği bildirilmiştir. Belgeler tahrip edildikten sonra pusuladaki isimlerin seçildiği yolunda sandıklara uydurulmuş pusulaların atıldığı belirtmiştir. Tehdit edenlerin mahallî fırka kumandanı Kaymakam Halit Bey'e, Esad ve Osman Efendi adına iki teğmen tarafından yapıldığı anlaşılmış olduğundan seçime fesat karıştırıldığı hakkında hazırlanan evrakların nezarete bildirildiği ve

Aslıhan KILINÇ

Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı

(İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi)

Giresun kazasında da durumun seçime müsait olmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte heyet raporunda teftiş ettikleri Erzurum ve Sivas bölgelerindeki seçimlere nazaran Trabzon seçimlerinde İttihatçıların çok daha baskın olduğunun bariz olarak görüldüğü eklenmiştir (*BOA*, DH. İ.UM. EK. 116/61, lef: 1-2-3; *BOA*, DH. İ.UM. EK. 82, lef: 4).

Aslında heyet raporunda da belirtildiği üzere Trabzon seçimlerinde yapılan usulsüzlükler hakkında seçimler devam ederken Dâhiliye Nezareti'ne şikâyet dilekçeleri gitmiş ancak gereken cevap alınamamıştır. Seçim heyetinin bölgeye gelmesinden sonra olaylar su yüzüne çıkmıştır. Dâhiliye Nezareti'ne Kasım ayı içerisinde Trabzon'dan çekilen bir telgrafta Maçka seçimleri hakkında vilayete şikâyette bulunulduğu bunun üzerine bölgeye tahkik heyeti geldiği ve seçimin her türlü müdahaleden uzak yapılması için kaymakamlığa tebligat gönderildiği bildirilmiştir. Bunun yanı sıra nezarete çekilen telgraflardan bazılarında olayın tamamıyla, şikâyetlerde yer alan mebus adaylarının ve onların taraftarları arasındaki rekabetten ibaret olduğu, seçimlere bir müdahale olmadığı, gerekli tedbirlerin de alındığı belirtilmiştir (*BOA*, DH. İ.UM. EK.116/61, lef: 4). Bu süre zarfında geçen üç hafta boyunca seçimlere müdahale olduğu şeklinde başka bir şikâyet ve müracaat olursa vilayete bildirilmesiyle tahkikat için seçim bölgesine heyet gönderileceği ve sonucun nezarete bildirileceği belirtilmiştir (*BOA*, DH. İ.UM. EK. 116/61, lef: 5-6). Bu olaylar üzerine 30 Aralık 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nde Şerif Paşa'dan Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya, Trabzon vilâyetinde Müdür Nazmi Bey'e ve Heyet-i Teftişîye Müdürü Fethi Bey'e iletmek üzere bir telgraf çekilmiş ve Maçka seçimlerinde yapılan usulsüzlükler ayrıntısıyla bildirmiştir. Bu olaylar üzerine teftiş heyetinin hazırladığı raporda ise Maçka kaymakamlığından 29 Aralık 1919'da alınan telgrafta seçimin güven içerisinde yapılması için gerekli önlemlerin alındığı ve kaymakamlıktan vilayete şikâyet dilekçesi yollanmadığı bildirilmiştir (*BOA*, DH. İ.UM. EK. 116/61, lef: 8).

Seçim tartışmaları devam ederken müfettişlerden Hilmi Bey rahatsızlanmış ve 1 Ocak 1920'de Ordu'dan hareket ederek İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır (*BOA*, DH. İ.UM. EK. 82, lef: 1). Hilmi Bey'in durumu 3 Ocak 1920 tarihinde Trabzon'dan Dâhiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta bildirilmiş, telgrafta ayrıca seçimi teftiş için vilâyete münasip ve tarafsız bir merkezden yeni bir müfettiş görevlendirildiği, son sözün nezarete ait olduğu belirtilmiştir (*BOA*, DH. İ.UM. EK. 82, lef: 2; *BOA*, DH. İ.UM. EK. 82, lef: 4). Seçimlere hile karıştırıldığı iddiası meclisin 12 Ocak 1920 tarihinde açılmasından sonra da devam etmiştir. 9 Şubat 1920'de yapılan oturumda Trabzon mebuslarının seçimlere hile karıştırdığı gündeme gelmiş ve bazı itirazlar olmuşsa da mazbataları onaylanarak mebuslukları kabul edilmiştir. (*Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 8-9 Şubat 1336, 67-68).

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesi ve meclisin kapatılmasından sonra Temsil Heyeti tarafından 19 Mart 1920'de bir tamim yayımlanmıştır.

Vilayet ve kolordulara gönderilen tamimde, Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış bir meclisin toplanması için yeniden secim yapılması istenmiş; yapılan seçimler sonunda TBMM açılmıştır (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1955,337).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Milli Mücadele döneminde yaşanan en önemli gelişmelerden birisi Mebusan Meclisi seçimlerinin yapılması olmuştur. Zira I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Osmanlı Devleti kendi içinde birliği sağlamaya çalışırken İtilaf Devletleri ise bu süre zarfında oldukça ağır şartları olan Mondros Mütarekesi'ni bahane ederek Anadolu'yu işgal etmeye başlamıştır. İstanbul Hükûmeti ise İtilaf Devletleri tarafından yapılan bu işgallere sessiz kalmayı tercih etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti bu süreçte hem işgallere karşı mücadele vermiş hem de meclisin bir an evvel açılması için çalışmalara başlamıştır. Bununla birlikte Temsil Heyeti sadece düşman işgalleri ile değil aynı zamanda ülke içerisindeki bölücü unsurlarla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu unsurlara en büyük desteği veren ise yine İstanbul Hükûmeti'nin kendisi olmuştur. Arşiv kayıtları, süreli yayınlar ve ilk elden kaynaklardan yapılan araştırmalara göre Temsil Heyeti için hayati önem arz eden yerler arasında bulunan Doğu Karadeniz Bölgesi'nde seçimlerin oldukça çekişmeli geçtiği görülmektedir. Seçimlere İttihatçı-İtilafçı mücadelesi damgasını vurmuş, süreçte yaşanan olaylar Temsil Heyeti ve İstanbul Hükûmeti'ni uzun süre meşgul etmiştir. Sakizade Hasan Bey, Nafis Müsteşarı Ahmet Muhtar Bey, Reiszade Ali Şükrü, Efendizade Ali Şefik Bey, müstafi Kaymakam Hüsrev (Gerde) Bey, Ordulu İsmail Bey, Dizdarzade Eşref Beylerin mebus olarak seçildiği Trabzon'da, Mustafa Kemal Paşa istediği başarıyı elde edememiştir. Bilhassa Maçka, Giresun, Tirebolu kazalarında yapılan seçimlere hile karıştırıldığına dair Trabzon vilayetine ve Dâhiliye Nezareti'ne birçok şikâyet dilekçesi yazılmış, sorunun çözümü adına bölgeye teftiş heyeti gelmiştir. Nitekim teftiş heyetinin verdiği rapor ve meclis tutanaklarında görüldüğü üzere seçimlerin iptali ya da yeniden yapılması söz konusu olmamıştır. Bunun üzerine Trabzon sancağından seçilen yedi mebusun mazbataları 1920 Ocak ayı içerisinde mecliste onaylanmış ve mebuslukları kabul edilmiştir. Ancak Trabzon seçimlerine hile karıştırıldığı iddiası meclisin işgal edilmesine kadar tartışılmıştır. Nitekim meclisin işgali ve dağıtılmasından sonra iddialar askıda kalmıştır.

Sonuç olarak 1919 yılı Mebusan Meclisi'nin çoğunluğunu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin oluşturması yabancı basın da dâhil birçok yerde Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti'nin zaferi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki 1919 Mebusan Meclisi sadece 12 Ocak 1920-16 Mart 1920 arasında çok kısa süreli faaliyet gösterebilmiş bir meclis olarak değerlendirmek yanlış olur. Zira bu meclisin açılması yok olmak üzere olan bir cihan imparatorluğunun Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak yeniden ayağa kalkması anlamına geldiği için oldukça önemlidir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- ATASE, ATAZB, 2/131, lef:1.
ATASE, ATAZB, 9/40, lef:1-5.
ATASE, ATAZB, 9/52, lef:8.
ATASE, ATAZB, 19/23, lef:1.
ATASE, ATAZB, 20/206.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: aa.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: af.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef:ag.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: ah.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: bf.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: bo.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: cd.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: ce.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: cp.
ATASE, ATAZB, 23/46, lef: aj.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef:ap.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef:apa.
ATASE, ATAZB, 23/46, lef: bi.
ATASE, ATAZB, 23/46, lef: ci.
ATASE, ATAZB, 23/46, lef: cj.
ATASE, ATAZB, 34/73, lef:1.
BOA, BEO. 4598/344833, lef: 1.
BOA, MV.217/129, lef: 1.
BOA, DH. KMS. 57/37, lef: 1.
BOA, DH. İ.UM. EK. 113/10, lef: 6.
BOA, DH. İ.UM. EK. 114/39, lef: 5.
BOA, DH. İ.UM. EK. 116/61, lef: 1-2-3.
BOA, DH. İ.UM. EK. 82, lef: 4.

BOA, DH. İ.UM. EK. 116/61, lef: 5.

BOA, DH. İ.UM. EK. 116/61, lef: 6.

BOA, DH. İ.UM. EK.116/61, lef: 4.

BOA, DH. İ.UM. EK. 82, lef: 2.

BOA, DH. İ.UM. EK. 116/61, lef: 7.

BOA, DH. İ.UM. EK. 116/61, lef: 8.

BOA, DH. İ.UM. EK. 82, lef: 1.

BOA, DH. ŞFR.644/34, lef: 1-2.

TİTE, 13/17, lef:1-2.

TİTE, 18/83, lef: 1.

TİTE, 295/35000, lef: 1.

TİTE, 297/82, lef: 1.

TİTE, 297/49, lef: 1.

TİTE, 1599/G:313, lef: 28.

Gazete ve Süreli yayınlar

Alemdar, 1 Teşrinievvel 1335.

Alemdar, 29 Teşrinievvel 1335.

İkdam, 18 Teşrinievvel 1335.

Vakit, 29 Teşrinievvel 1335.

Vakit, 16 Kanun-ı Evvel 1335.

Yenigün, 21 Teşrinievvel 1335.

Yenigün, 24 Teşrinievvel 1335.

Yenigün, 26 Teşrinievvel 1335.

Yenigün, 27 Teşrinievvel 1335.

Yenigün, 12 Kânunusani 1336.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 3, İçs.1, İn.1, 1 Mayıs 1330.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.8, 9 Şubat 1336.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı:11, Aralık 1954, vesika.279.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı:13, Eylül 1955, vesika.337.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı:87, Şubat 1989, vesika.2087.

Telif Eserler

Aslıhan KILINÇ

Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı

(İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi)

- Akbal İ., (2008). *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*. Serander Yayınları, Trabzon.
- Akbal İ., (2004). *1919-1923 Yılları Arasında Muhalif Kimliğiyle Trabzo*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Akcan E. ve Geçikli, R. M. (2017). Milli Mücadele'de Artin Cemal ve Faaliyetleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 60, 1-22.
- Akyıldız A.,(2003). Meclis-i Mebusan, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 28, İstanbul, 245-247.
- Atatürk, M. K., (2016). *Nutuk*, 12. Basım, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aybars E., (1984). Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2 (1), 159-201.
- Aygün N., (2010). Osmanlı Devleti'nde İdarî Taksimat Alanındaki Düzenlemelerin Taşradaki Yansımaları: Vakfikebir, Şarlı ve Tonya Örneği (1840–1918), *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 26, 35-77.
- Bilgen B., (2011). *Dönemin Basınına Göre 1919 seçimleri ve Meclis-i Mebusan'ın Oluşturulması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Bilgin T., (2015). Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri ve İzmit Mebusları. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, 2, 1115-1126.
- Birinci, A., (1998). Hürriyet ve İtilaf Fırkası, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 18, İstanbul, 507-511.
- Boyacıoğlu R., (2002). Erzurum'dan Sivas Kongresi'ne, *Sivas Kongresi Uluslararası Sempozyumu (2-4 Eylül 2002-Sivas)*.
- Çavdar T., (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Üçüncü basım, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çelik R., (2013). *Trabzon'da Siyasi Hayat (1920-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Demiryürek H., (2018). Kütahya Sancağında 1919 Osmanlı Meclis-İ Mebusan Seçimleri. *MCBÜ, Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 519-544.
- Erdeha K., (1975). *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güneş İ., (2012). *Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye'de Hükûmetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İlyas A., (2013). Heyet-i Temsiliye'nin Siyasal Yapılanması. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 19-44.
- Kansu M. M., (2019). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Ankara: TTK Yayınları.
- Karabekir K., (2016). *İstiklal Harbimiz*, 6. Baskı, Ankara: Yapı Kredi Yayınları.

- Karaca T. N., (2004). *Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisine Geçiş Sürecinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara: TTK Yayınları.
- Karpat K., (2010). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Okur M., (2014). Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Karadeniz Bölgesi'nde Türk, Rum ve Ermeni Nüfusu, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Ankara, 1-33.
- Özel S., (1991). *Milli Mücadele'de Trabzon*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tosun R., (1996). Milli Mücadelede Sivas'ın Yeri ve Önemi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12 (34), 67-86.
- Tunaya T. Z., (2015). *Türkiye'de Siyasal Partiler, (II. Meşrutiyet Dönemi)*, I, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunç A., (2019). *Alemdâr Gazetesine Göre İstiklâl Savaşı'nda İç Politika (1919-1921)* Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Ural, S., (2007). Mütareke Döneminde Trabzon Vilayetinin Sosyal Ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Çalışmalar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 32, 269-287.
- Uyar H. ve Korkmaz, Ç. C. (2015). Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nın İşbirlikçi Hükûmetleri: Damat Ferit Paşa ve Vichy Hükûmetleri. *Belgi Dergisi*, 10 (10), 1331-1341.
- Üçüncü U., (2006). *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da İttihatçılık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Üçüncü U., (2019). Gümüşhane'de Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri, *History Studies*, 11 (4), 1381-1391.
- Yiğit Y., (2014). İttihat Ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-İ Cedit Hareketi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Journal Of Modern Turkish History Studies*, 14 (28), 103-125.

Psikolojik Tipler ve Jung Psikolojisi Üzerine Bir Değerlendirme

Cem GÜLCAN*

Öz

Carl Gustav Jung, psikolojinin otonom ve geçerli bir bilim dalı olmasını Sigmund Freud ve Alfred Adler ile birlikte sağlayan üç ünlü psikologdan birisidir. Bu makalede, Carl Gustav Jung'un ortaya koyduğu Analitik Psikoloji kuramı ve Psikolojik Tipler yaklaşımı üzerinde durulmuştur. Jung'un Psişe olarak adlandırdığı zihin içerisinde yer alan Persona, Ben, Gölge, Anima ve Animus gibi pek çok farklı ve işlevsel katman tartışılmıştır. Sonraki bölümde Jung'un 8'e ayırdığı insan tipolojisi, tarihe mal olmuş kişiler üzerinden yine Jung'un tasvirlerinden de uzaklaşmadan örneklendirmiş, yorumlanmış ve tanımlanmıştır. Bu çalışmanın, Analitik Psikoloji kuramı ile özellikle de Psikolojik Tipler yaklaşımı konusunda öğrencilere ve akademisyenlere kaynak olması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Carl Gustav Jung, Analitik Psikoloji, Psikolojik Tipler

An Evaluation On Psychological Types and Jungian Psychology

Abstract

Carl Gustav Jung is one of three famous psychologists who, together with Sigmund Freud and Alfred Adler, make psychology an autonomous and valid science. This article focuses on the Analytical Psychology theory and the Psychological Types approach put forward by Carl Gustav Jung. Many different and functional concept such as Persona, Self, Shadow, Anima and Animus, which are in the mind that Jung calls Psyche, have been discussed. In the next section, the human typology that Jung devoted to 8 is exemplified, interpreted and described over the people who have historically been kept away from the depictions of Jung. This study is intended to be a resource for students and academics, especially with the Analytical Psychology theory and the Psychology Types approach.

Keywords: Carl Gustav Jung, Analytical Psychology, Psychological Types

Geliş/Received: 06. 02. 2020

Kabul/Accepted: 26. 12. 2020

* Bu çalışma, insanlardan veri ve örnek toplamayı gerektiren, anket, inceleme, alan çalışması ve deney içeren araştırmalar 'kapsamına girmediğinden etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

* Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Doktora Programı, cemgulcan26@gmail.com, [/0000-0003-0771-3030](https://orcid.org/0000-0003-0771-3030)
(Makale türü: Derleme)

Giriş

Aristoteles, “Metafizik” kitabına: “Bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler” cümlesiyle başlamaktadır. En azından bugün sahip olduğumuz bilimsel, felsefi, dini veya kültürel her türlü bilginin, atalarımızın “Doğal olarak bilmek” isteyen bölümünün, çevrelerini anlama çabaları sonucunda miras kaldığı bilinmektedir. Bu çabalar içerisinde, insanın kendisini etrafındaki diğer canlılardan farklı kılan şeyin ne olduğunu anlama çabası her daim önemli bir yer işgal etmiştir. İlk çağlarda buna sebep olanın, “Ruh” olduğu görüşü hem dini hem de felsefi açıdan genel anlamda tatmin edici bir cevap olarak kabul görmüştür. Günümüzde, insanın davranışlarını ve zihinsel süreçlerini anlama çabası olarak tanımlanan “Psikoloji” kelimesinin kökü de, eski Yunanca’da, Psyche (Ruh, Nefes) ve Logos (Düzenli söz, Bilgi) kelimelerinin birleşimine dayanmaktadır. Psikolojinin, felsefenin gövdesinden ayrılıp otonom bir bilim dalı olarak ortaya çıkması 19.yy’ın sonu, 20.yy’ın başlarına tekabül etmektedir. Böylelikle ruh kavramı, yerini zihin kavramına bırakarak pozitif bir anlam kazanıp yavaş yavaş bilim dünyasında kabul görür hale gelmiştir.

Carl Gustav Jung, psikolojinin günümüzdeki meşruiyetini kazanmasını sağlayan, Sigmund Freud ve Alfred Adler ile beraber üç isimden birisidir. İsviçre’nin küçük bir kasabasında papaz bir babanın oğlu olarak dünyaya gelen Jung, psikolojiye pek çok yeni kavram kazandırmıştır. En başta kolektif ve bireysel arketipler olmak üzere, “Persona, Anınma, Animus ve Gölge” gibi kavramları barındıran Analitik Psikoloji kuramı Jung psikolojisinin tümünü kapsayan bir çatı olarak ortaya konulmuştur. Jung, kendisini “Velihtım” olarak nitelendiren Freud’un tüm direktmelerine rağmen, kendi öğretilerini Freud ile aralarının bozulması pahasına savunmuş ve çağının en popüler psikoloğu olmayı başarmıştır. Jungian psikoloji, tüm diğer yaklaşımlar içerisinde en kapsamlı ve bilinen model olmasının yanı sıra karmaşıklık ve belirsizlik yönünden oldukça eleştirilmiştir. Öyle ki psikolojinin içinden gelen bilim insanları hatta Jung özelinde çalışmalar yapanlar bile Jung’un ortaya attığı bazı kavramları aktarmakta, sınırlarını çizmekte güçlük çekmektedirler. Carl Jung’un kendisi de hayattayken bu durumun farkındaydı. İngilizce, Almanca, Latince bilmesi ve filoloji alanında da oldukça yetkin olmasına karşı Jung, bu karmaşıklığı bir zorunluluk olarak kabul etmiş, teorik anlamda derine inmenin başka bir yolu olmadığını savunmuştur. Bununla beraber Jung, kendi öğretilerinin günlük yaşama da katkı sağlayabilmesi ve uygulanabilir olması için teorik psikolojinin yanında “Pratik Psikoloji” adını verdiği bir yaklaşım da ortaya koymuştur. Pratik psikoloji, özünde çeşitli betimlemelerle, sınıflandırmalarla, tanımlamalarla ve benzetmelerle insan zihninin yapısını anlaşılabilir hale getirmeyi amaçlayan bir yaklaşım olarak özetlenebilir. Daha önce de belirtildiği gibi zihin çok karmaşık bir yapıya sahiptir ve bir benzetme yapmak gerekirse siyah ile beyaz arasındaki grinin,

binlerce tonu arasındaki ince farklılıklar gibi ayrıştırmak ve anlamak zordur. Pratik psikoloji, insan zihnini daha görünür kılmak için adeta gri yerine siyah ve beyazı kullanmaktadır.

Jung, her insanın birbirinden farklı olduğunu ve hiçbirinin tam olarak bir psikolojik tipe yüzde yüz uymadığını kabul ederek “Psikolojik Tipler” yaklaşımını ortaya atmıştır. Bu yaklaşım, bireyleri zihinsel açıdan sınıflandırmayı amaçlayan, en temelde “İçe Dönük Tip” ve “Dışa Dönük Tip” olmak üzere iki temel grup, toplamda 8 farklı sınıftan oluşan bir pratik psikoloji yaklaşımıdır.

Bir değerlendirme makalesi olan bu çalışmanın temel amacı Carl Gustav Jung’un “Psikolojik Tipler” yaklaşımını betimlemeler ve örneklendirmelerle ortaya koymaktır. Elbette “Psikolojik Tipler” yaklaşımını anlayabilmek için Jung’un ortaya koyduğu diğer kavram ve yaklaşımların da üzerinde durulmuştur.

Carl Gustav Jung’un Hayatı, Eğitimi ve Freud Etkisi

Carl Gustav Jung, 26 Temmuz 1875 günü Protestan papazı bir babanın oğlu olarak İsviçre’nin kuzeydoğu bölgesinde Konstanz Gölünün kıyısında yer alan Kesswill Kasabasında dünyaya gelmiştir. Jung, ismini Basel şehrinin önde gelen hekimlerinden olan baba tarafından dedesi Carl Gustave Jung’dan almıştır. Bir rivayete göre dede Jung, meşhur Alman şairi Goethe’nin gayrimeşru çocuğudur (Doksat, 2014). Jung’un babası, İsviçre Reformist Kilisesine bağlı bir papaz, annesi ve annesinin ailesi de ilahiyat kökenlidir. Bu sebeple Jung, tıp ve din bilimleri arasında büyümüştür. İlerideki eserlerinde de dinin ve mitlerin etkisi oldukça baskın bir şekilde görülmektedir.

Jung’un gözlerini açtığı Kesswil, geniş çayırlara sahip ancak oldukça az insanın yaşadığı küçük bir kasabadır. Jung’un çocukluğu çayırlarda hayvan otlatarak, akran arkadaşlığından yoksun bir şekilde geçti. İlk kardeşi doğduğunda Jung, çoktan 9 yaşına gelmişti. Geçirdiği yalnız çocukluk yılları Jung’un kendi iç dünyasında düşünsel bir pratik yapmasına, sonrasında geliştireceği kuramlardaki iç görümlere ulaşmasını sağlamıştır. Jung annesini güvenilmez ve baskın, babasını ise güvenilir ve güçsüz olarak nitelendirmiştir (Jung, 2001) Annesinin hastalık derecesinde batıl inançlara olan tutkusu, Jung’un babası ile olan evliliklerini zedelemiş ve bu Jung’un büyük teyzesi ve evin hizmetçisi tarafından büyütülmesine sebep olmuştur. Jung’a göre, annesi çift kişilikli bir insandır. Bunlardan ilki zararsız ve insancıl iken “Diğer” olarak tanımladığı kişiliği ürkütücü, dayatıcı ve karanlıktır (Jung, 2001). Bu sebeple Jung çocukluğunda annesine nasıl davranacağını bilememiştir, buna karşılık babasını daha tahmin edilebilir bir kişi olarak tanımlamıştır.

Çocukluğunun hemen ardından gelen okul yılları özelinde Jung kendisini orta karar bir öğrenci olarak nitelendirmiştir. Bu yıllarda bir öğretmenin Jung’u bir kompozisyon ödevini çalmakla haksız yere suçlaması sınıf arkadaşlarının önünde gururunun kırılmasına, garip biri olarak ötekileştirilmesine ve en sonunda da içinin öğretmene karşı kin ve nefretle dolmasına sebep

olmuştur (Jung, 2001). Bu şekilde geçen eğitim yıllarının ardından Jung, paleontoloji, jeoloji, zooloji ve tarih öncesi arkeoloji gibi alanlara ilgi duymasına karşın bu eğitimlerin kasabasına en yakın şehir olan Basel’de bulunmaması sebebiyle, üniversite için dedesinin de mesleği olan tıp alanını tercih etmiştir. Jung, dedesi gibi cerrah olmak isterken yine maddi sıkıntılar sebebiyle bunu gerçekleştirememiş, Krafft-Ebing’in ‘Psikiyatri’ adlı kitabı okumasıyla o yıllarda hiç gözde olmadığı gibi geçerliliği de sorgulanan psikoloji alanıyla tanışmış ve ilgi duymaya başlamıştır (Jung, 2006). Bu onun bilimsel hayatına en çok etkisi olan anlardan birisidir. Diğer büyük adım ise Sigmund Freud’la tanışması olmuştur.

Jung, Freud’un adını ilk olarak 1900 yılında basılan “Rüyaların Yorumu (Die Traumdeutung)” kitabıyla duymuş, kitabı okumuş ancak ilk başlarda pek de etkileyici bulmamıştır (Doksat, 2014). Fakat sonrasında Freud’un görüşlerini öylesine güçlü bulmuş, öylesine etkilenmiştir ki ona olan hayranlığı baba-oğul, halef-selef, usta-çırak ilişkisinin yanında Jung’un kendi itirafına göre “Dinsel Bir Tutulma”, “Erotik bir Tını” barındırır hale gelmiştir. Öncesinde mektuplaşmalarla başlayan tanışıklıkları, 1907 yılında Viyana’da bir kongrede yüz yüze gerçekleşmiş ve münasebetleri 1913 yılına kadar yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bu tarihten sonra ikili, hem bilim hem de dostluk anlamında bir daha bir araya gelmemişlerdir.

Jung’un ölümü Freud’dan çok daha geç bir tarih olan 1961 yılını bulduğu için yazılı kaynaklarının yanında Jung ile 1957 ve 1959 yıllarında gerçekleştirilen bazı görüntülü röportajlar da günümüze ulaşmıştır. Bu röportajlardan hem Houston Üniversitesi adına Dr. Richard Evans tarafından 1957 yılında hem de John Freeman isimli televizyon programcısı tarafından 1959 yılında gerçekleştirilen programda Jung’a Freud ile ilgili pek çok soru yöneltilmiştir (Ümid Gurbanov, 2016; Ümid Gurbanov 2018).

Jung’un bu röportajlardaki beyanlarına göre en başından beri Freud’un görüşleriyle kendi görüşleri arasında temel bazı farklılıklar mevcuttu. Ancak, en özünde ayrıldıkları nokta, Freud’un tüm zihinsel yapının merkezine libidoyu, yani cinselliği koymasındı. Jung’un “Analitik Psikoloji” kuramına göre libido insan zihnini etkilemekle beraber Freud’un bahsettiği gibi tek ve en güçlü etken değildir. Bunun yanında Freud, gelişim süreçlerinde en önemli dönemi “Çocukluk” dönemi olarak belirtirken, Jung’a göre bu dönem “Orta yaş” dönemidir.

Analitik Psikoloji

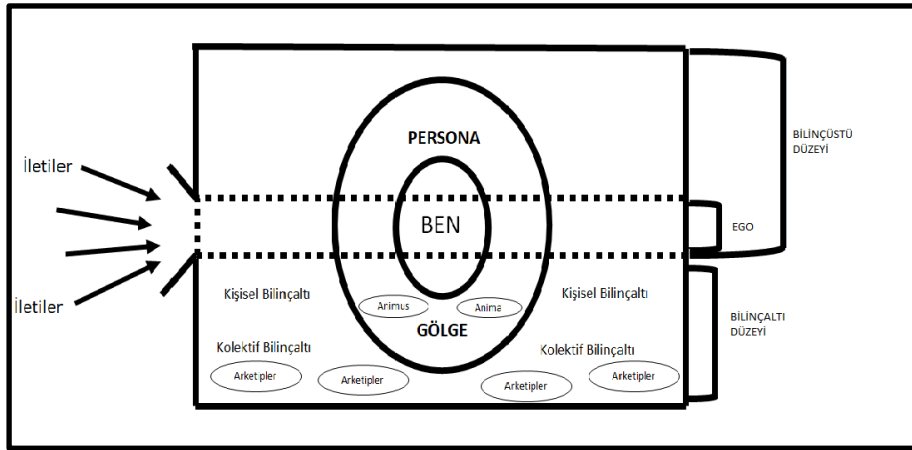
Freud’un kendi görüşlerinin dışındaki görüşlere yönelik kapalı tutumu ve Jung’un eleştirel tavrı, en sonunda Jung’un Freudian ekolden ayrılıp kendi kuramını yaratmasına giden yolu açmıştır. Jung’un kendi öğretilerini bir arada topladığı “Analitik Psikoloji” kuramı, yeni bir yaklaşım olarak Freud’un psikanaliz kuramının üzerine inşa edilmiştir. Ukray (2014)’a göre Jung, bu noktada Freud’un id, ego, süperego gibi terimlerin terk edip “Psişe” olarak adlandırdığı zihni, içerisine

“Persona, Gölge, Anima ve Animus, Ben (Self) ve Arketipler” gibi yeni kavramlar getirerek açıklamıştır.

Psişe

“Zihin kavramı, ilk olarak M.Ö. 4.yy’da “Ruh” anlamına gelecek şekilde Sokrates, Platon ve Aristo tarafından felsefenin ortaya çıktığı ilk yıllardan itibaren kullanılmaya başlamıştır” (Rank, 1998, s. 1). Bu yıllardan 19. yy’ın sonuna kadar zihin, yani psişe kavramı ruh ile eş anlamlı şekilde kullanılmıştır.

Jung’un psişesi, en temelinde Şekil 1’de de görüleceği üzere bilinçaltı(bilinçdışı) ve bilinçüstü olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Bu iki katman arasında adeta bir süzgeç işlevi gören ego yer almaktadır. Psişe için zararlı olabilecek veya önemsiz derecedeki iletileri bilinçaltına iten ego, diğerlerini bilinç seviyesinde tutar

ŞEKİL 1. Jung’un Psişesi, Katmanları ve Öğeler

Kaynak: Jung (2006)’un Analitik Psikoloji kitabından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Bilinçaltı ve Bilinçüstü

“Psikoloji sözlüğünde var olan anlamıyla bilinçaltı; bilinç seviyesinin altında yer alan ve bilinçli olmayan, ancak rastlantı şeklinde kolayca bilinç seviyesine çıkabilen malzemelerin ve süreçlerin olduğu yerdir” (Karaca, 2010, s. 7). Jung, psişeyi bir adaya benzetmiştir. Adanın su altında kalan kısmı, “Bilinçaltı” iken üzerinde kalan kısmı “Bilinçüstü” olarak tanımlanmıştır. Bu iki kavram da literatüre Jung’un kazandırdığı kavramlar değildir. Öncesinde Freud, bilinçaltından bahsetmiş, “Rüyaların Yorumu” adlı kitabında bilinçaltındaki öğelerin rüyalar aracılığıyla ortaya çıktığını belirtmiştir (Numanbayraktaroğlu, 2016). Freud, yalnız bilinçaltı yerine bilinçdışı terimini kullanmıştır. Zihnin süzgecinde yani egoda takılı kalan tecrübeler bilinçaltına veya diğer adıyla bilinçdışına itilirler.

Jung’un Freud’dan ayrıldığı iki temel nokta vardır. Bunlardan ilk noktada Freud, bilinçdışını bilinçten ayırmaz iken Jung, bilinç ve bilinçaltının birbirinden tamamen apayrı

olduğunu savunmaktadır (Karaca, 2010). Diğer ve asıl önemli nokta ise Jung'un bilinçdışı, kişisel bilinçdışı ve kolektif bilinç dışı şeklinde ayırmasıdır (Jung, 2006). Kişisel bilinçdışı, bireyin günlük yaşamda edindiği tecrübeler her türlü kaynaktan aldığı iletilerin ego tarafından baskılanmasıyla oluşan öğeleri temsil etmektedir. Kolektif bilinçdışında konumlanan "Arketip" kavramı ise pek çoğuna göre Jung'un bilim dünyasına kazandırdığı en özgün yaklaşımıdır.

Arketipler

Jung'un Freud'a getirdiği en temel eleştirilerden birisi, Freud'un bireyin zihninde barındırdığı her şeyin sadece kendi tecrübeleri ile sınırlı olmasıdır. Jung'a göre insanoğlu büyük ölçüde tarihine bağlıdır. Jung'un ifadesi birebir şu şekildedir "Bugünün veya dünün insan değil, engin bir çağın insanıyız." Tanımlamak gerekirse arketipler; bireyin zihninin derinliklerinde kişisel deneyim ve anılara dayanmayan, atalarımızdan miras kalan kalıtsal, evrensel niteliği olan imgelerdir. Jung, arketip adını bulmadan önce "Başlangıçtan beri olan imgeler" ve "Kolektif bilincin hakimleri" ifadelerini kullanıyordu. Daha sonraları Psikolojik Tipler yapıtında da çokça üzerinde durduğu St. Augustinus'tan esinlenerek arketip adını bulmuştur (Doksat, 2014). Arketiplerin, Platon'un idealar dünyasıyla kesişen pek çok yanı mevcuttur.

Daha önce de belirtildiği gibi Jung'un üzerinde gerek ailesi gerekse kendi ilgi alanı olması sebebiyle dinin etkisi oldukça büyüktür. Arketiplerin temelinde de mitolojinin ve dinin merkezde olduğunu söylemek gerekir. Bunun yanında Jung'un tarif ettiği pek çok arketip mevcuttur: anne arketipi, gölge arketipi, reenkarnasyon arketipi, aile arketipi gibi.

Persona

"Persona, bireyin dış dünyaya karşı genel ruhsal davranış biçimidir" (Jung, 2006, s. 39) Buna göre persona, işlevsel bir komplekstir. Bireyin dış dünyada kabul görmek için taktığı, bir nevi maskedir. Jung personayı "Biraz abartmak pahasına da olsa, personanın insanın gerçekte olduğu şey değil, başkalarının ve kendisinin olduğunu düşündüğü şey olduğu söylenebilir" şeklinde tanımlamıştır.

Persona, psişe için kritik öğelerden birisidir. Bireyin denge halinde olabilmesi için toplum tarafından kabul görmesi aynı zamanda da merkez benliğini kaybetmemesi gerekir. Psişe içerisinde persona çok baskın hale gelirse birey kendisine yabancılaşabilir ve bu nevrotik bir durum yaratabilir. Personanın işlevsiz olması durumunda da birey toplum tarafından uyumsuz ve garip olarak nitelendirilip, ötekileştirilebilir. Jung'un persona kavramını ortaya koymasından çok sonra Erving Goffman'ın "Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu" adlı eserinde ortaya çok daha kapsamlı şekilde koyduğu benliğin sunumu, personanın çok daha gelişmiş bir versiyonu olarak değerlendirilebilir (Goffman, 2004).

Gölge

Gölge, bireyin “Öteki”, “Karanlık”, “Vahşi” ve “İlkel” yanını temsil etmektedir. “Bireyin içinde yaşadığı toplum ne derece dar ve kısıtlayıcı olursa, gölgesi o kadar geniş olacaktır” (Fordham, 2001, s. 63). Bu olumsuz tanımlamanın yanında gölge, bireyin yaratıcılık tarafına ev sahipliği yapan bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gölgeyi, Frued’un id kavramına bazı farklılıklar olsa da benzetmek mümkündür. Gölgeyi, baskılayan ve kontrol altında tutan ise psişenin merkezindeki egodur. Bazı durumlarda ego saf dışı kalabilir ve gölge bireyin tutum ve davranışlarına yansiyabilir. “Ne olduğunu anlamadım her şey birden gelişti”, “O kadar sınırlendim ki gözüm kararmış” dediğimiz durumlara sebep gölgenin bilinçaltından bilinç düzeyine çıkmasıdır. Gölge, bireyin bir parçasıdır, varlığının kopmuş bir bölümüdür; ancak kopmuş dahi olsa kişinin gölgesi yine ona bağlı kalır (Jung, 2006).

Anima ve Animus

Jung’a göre hiçbir insan tamamen erkek ya da kadın değildir. Her erkeğin içinde bir kadın, her kadının içinde de erkek arketipleri mevcuttur. Bunlardan erkek birey içindeki kadın arketipi, “Anima” olarak adlandırılırken, kadın içindeki erkek de “Animus” olarak adlandırılmıştır. Bu arketipler bireyin karşı cinsle olan iletişiminin başarısı ve sosyalleşmesi için en önemli arketiplerdir.

Anima ve animus kavramlarının özünde şu temel varsayım vardır. Animus, kalıpsal olarak duygusal ve anaçtır; erkeklerin geleneksel olarak mantık, güç cesaret, liderlik, entelektüel akıl, fiziksel güç gibi eril özelliklerini yansıtır (Sharf, 2014). “Anima ise duyarlılık, duygusal akıl, sezgi, duygudaşlık ve özen gibi dişil güçleri temsil eder” (Indick, 2011, s. 145; aktaran: Derin ve Acar, 2016, s. 455). Tüm bunların yanında Anima veya Animusun psişe içerisinde fazla benimsenip baskın hale gelmesi, bireyin kendi cinsiyetiyle çelişen bir hale gelmesine ve nevrotik bir duruma sürüklenmesine sebep olabilir.

Ben (Self)

Ben, Şekil 1’de de görüldüğü gibi psişenin merkezinde yer alır ve bilinçaltı ile bilinçüstünü senkronize şekilde birlikte yürütür. Benlik, psişenin merkezinde yer aldığı gibi psişenin tümünü temsil eden bir öz olarak da tanımlanabilir. Ben yüzeysel olarak tamamen personayla örtülüdür, bu sebeple bireyin sosyal çevresinde yarattığı imajlar ben ile tamamen benzeşmez. Ancak bireyin en saf hali olan Ben’ine ters düşecek şekilde uzun süre davranması özellikle orta yaşlara gelindiğinde ciddi ruhsal bozukluklara yol açabilir (Jung, 2006).

İnsanın psişesi homojen bir yapıda değildir. Psişe içerisinde birbirine zıt veya birbiriyle çelişen yapı gelişigüzel ve dağınık bir biçimde bulunmaktadır. Ben, bu birbiriyle aynı frekansta olmayan öğeleri bir araya getirip ortak bir melodide buluşturan, tutarlı bir bireyin ortaya çıkması için zihni toparlayan kısımdır. Çünkü Ben’in esas yükümlüğü kişinin, bireyselleşme sürecini

tamamlamış, olgun ve sağlıklı bir psişeye sahip bir kimse olmasını sağlamaktır. Ben'in bütüncül bir şekilde yorumlanması sonucunda kişilik yapıları Jung tarafından bazı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Jung'un "Psikolojik Tipler" olarak adlandırdığı yapı doğrudan ben kavramıyla ilintilidir.

Psikolojik Tipler

Jung, Psikolojide Tipler çalışmasını "Anılar, Düşler ve Düşünceler (Jung, 2001)" isimli otobiyografisinin, altıncı ve yedinci bölümlerinde anlattığı "Kendi Psişesini Anlama Çabası" üzerine kurmuştur (Jung, 2019). Daha önce de bahsedildiği gibi, Jung yalnız bir çocukluk geçirirken derin düşüncelere dalarak, çevresindeki insanları ve en başta da kendini yorumlamayı bir huy haline getirmiştir. Jung, bu konuda Psikolojik Tipler kitabının birinci baskısının önsözünde şu cümleleri kurmuştur (Jung, 2019, s. 11):

"Bu kitap pratik psikoloji alanında yaklaşık yirmi yıllık çalışmamın meyvesi. Sinir hastalarının tedavisinde bir psikiyatrin sayısız izlenimlerinden ve tecrübelerinden, her sosyal düzeyden kadın ve erkekle görüşmelerinden, dost ve düşmanla kişisel ilişkilerimden, son olarak da kendi psikolojik tuhaflığının eleştirisinden biçimlenerek düşüncelerimde yavaş yavaş gelişti."

Jung'un öğretileri oldukça karmaşık bir yapıda olmasına karşın bu kitap onun pratik psikoloji dediği, günlük yaşama katkı yapmak amacıyla ortaya koyduğu bir tipoloji çalışmasıdır. Yine buna olarak paralel Jung, bu sınıflandırmayı ortaya koymasındaki temel amacını, tarihsel bir gerekçe ihtiyacından daha çok kendi tecrübelerini yalnız bu alanla ilgilenenlerin değil, iyi eğitilmiş ve bu meslektan olmayan herhangi birinin yarar sağlayabileceği bir bağlam oluşturmak olduğunu belirtmiştir (Jung, 2019). Jung bu tipolojiyle bireyi, en temelde "İçe Dönük" ve "Dışa Dönük" olmak üzere ve bu her tipin altında da "Duyusal", "Duygusal", "Duyumsal" ve "Sezgisel" olmak üzere toplamda 8 farklı sınıfa ayırır. Bu makalede de Jung'un "Psikolojik Tipler" kitabındaki betimlemelere dayanılarak her sınıf örneklendirilerek aktarılmaya çalışılmıştır.

İçe Dönük Düşünen Tip ve Albert Einstein

Newton'un ortaya koyduğu fizik ve mekanik kurallar, 17.yy'ın sonlarından 20.yy'ın başlarına kadar test edildiği her sınavdan başarıyla geçmiştir. Hala da dünya üzerinde yapılan pek çok çalışmanın temelinde, Newton'un fiziği yatmaktadır. Ancak Einstein'ın ortaya attığı Özel ve Genel Görelilik kuramları Newton'un yanıldığını, onun Klasik Fizik de denilen öğretilerinin ışık hızına yaklaşıldığında veya uzay-zaman denkleminde çalışmadığını ortaya koymuştur. Einstein, bu kuramları yaratırken bunu tümüyle zihinsel bir süreçle gerçekleştirmiş, ne bir deneye ne bir gözleme ne de matematiksel bir denkleme dayandırmıştır. Einstein tüm kuramı zihninin içinde yaratmış, geliştirmiş ve bütünleştirmiştir. Bunun ardından kuramın matematiksel denklemi ortaya konmuş ve en sonunda da İngiliz astronom Arthur Stanley Eddington tarafından test edilerek

kanıtlanmıştır. Eğer Einstein, bu kuramları zihninde yaratarak ortaya koymasaydı hiçbir zaman bu özgünlükte bir yaklaşım geliştirilemeyeceği muhtemeldir.

Einstein'ın İçe Dönük Düşünen Tip sınıfına girmesindeki en temel sebep, yukarıda da bahsedildiği gibi en başında kuramını ne bir gözleme ne de başka bir fiziksel kanıta dayanarak oluşturmamasıdır. Tüm süreç Einstein'ın "İç" zihinsel dünyasında yaratılmıştır. İçe Dönük Düşünen Tipler, araştırma yapmak için yalnız başlarına kalmayı ve düşüncelerini genellikle kendilerine saklamayı tercih ederler. Diğer insanların ne yaptıklarıyla pek ilgilenmezler, gururlu ve inatçıdırlar. Düşünceleri çağdaşlarının çok ilerisinde olduğu için, diğer insanlar onları anlamayabilirler ve bu sebeple genellikle bu tipler fikirlerini kendilerine saklamayı tercih ederler. Mesleki olarak örneklendirmek gerekirse, dış dünyayı zihinlerinde sorgulayan, sık sık zihinsel muhasebeler yapan filozoflar bu tipi iyi temsil ederler.

Dışa Dönük Düşünen Tip ve Charles Darwin

Charles Darwin, 1835 yılında Galapagos takımadalarına ayak bastığında 26 yaşındaydı. Adaya geldiğinde onu müthiş çeşitli ve bol miktarda, diğer bölgelerde bulunmayan bitki ve hayvan türleri karşılamıştı. Böylece bu adalarda, küçük bir alanda bulunan değişik habitatları inceleyebilmiş, adaların farklı kesimlerinden farklı örnekler toplamıştır. Tüm bu örnekleri inceleyerek buradaki türlerin, diğer bölgelerdekilerden farklılaşan özelliklerini tespit etmiş ve bunun sonucunda meşhur "Evrimsel Teorisi" ortaya atılmıştır.

İşte Darwin'in dışa dönük yaptığı bu gözlemler, onu Dışa Dönük Düşünen Tip'e iyi bir örnek yapmaktadır. "Jung'a göre bu tipler, faaliyetlerini entelektüel sonuçlara bağlamaya meyillidirler ve bu sonuçları nesnel verilere, olgulara ya da fikirlere dayandırmaya çalışırlar" (Jung, 2019, s. 366). Hayatlarında belirli idealleri vardır ve bu idealler olmadan var olamazlar. Diğer insanlar tarafından hemen her konuda kolay ikna edilemezler. İkna olmaları için geçerliliği olan, elle tutulabilir ve sınanabilir veriler gereklidir. Yine Jung'a göre Dışa Dönük Tip'in düşüncesi ortaya yararlı ve olumlu yeni olguların çıkmasına sebep olur (Jung, 2019).

İçe Dönük Duygusal (Hisseden) Tip ve Franz Kafka

Franz Kafka, 1924 yılının Haziran ayında, 40 gibi genç bir yaşta akciğer kanseri sebebiyle ölürken, bugün Dünya üzerindeki popülaritesini hayal bile edememişti. Hatta öyle ki yaşamı boyunca bir eserini bile basılmaya layık görmemiştir. Kafka, ölmeden kısa süre önce en yakın arkadaşı Max Brod'a tüm eserlerini yakmasını vasiyet etse de o bunu yapmayıp Dünya edebiyatına Kafka'yı kazandırmayı, arkadaşına olan sözünü tutmaya tercih etmiştir. Kafka'nın bu tutumunun temel sebebi ise eserlerini yeteri kadar iyi bulmaması ve okumaya değer bulmamasından kaynaklıdır. Kısacası Kafka, haddinden fazla mükemmeliyetçi ve özgüvensiz bir kişiydi. İşte bu özellikleri Kafka'yı İçe Dönük Duygusal tip için güzel bir örnek yapmaktadır.

Bu tiplerin toplumu değiştirmek, dönüştürmek veya etkilemek gibi bir amaçları yoktur. Onlar için hissetmek üzerinden kazanç bir şey değildir. Sanat veya yaptıkları hisse dayalı her faaliyet onlar için olağandır. Sanatları, genelde doğadan veya çevreden esinlenmek yerine hayal dünyasından gelir. Kafka'nın meşhur eseri "Dönüşüm" akıllara getirildiğinde, Gregor Samsa'nın bir sabah uyandığında kendisini bir böcek olarak bulması fikrinin, tamamen bir zihinsel yaratıcılık sonucu olduğu hatırlanacaktır.

Jung, İçe Dönük Hisseden Tip'i genellikle kadınlarda daha çok gördüğünü belirtmiş ve "Durgun Sular Derin Akar" atasözünün kadınları iyi tasvir ettiğinden bahsetmiştir. Yine bu tipin, hayran bırakma, dışarıya tesir etme, etkileme veya herhangi şekilde değişimi arzu etmeksizin hoş bir huzur ve sempatiklik içerisinde yaşadığını ortaya koymuştur (Jung, 2019). Bu tipler, oldukça soğuk ve mesafeli gözüktüklerinden dışarıdan insanlar tarafından duygusuz olarak damgalanabilirler. Ancak, bu kanı oldukça yanlıştır. Hisleri daha derinde ve diğer insanlara göre oldukça yoğun şekilde gelişir. Bu tipler iyi edebiyatçı, söz yazarı, bestekâr veya derin hislerin vücut bulduğu her türlü sanatı icra eden bir sanatçı olabilirler.

Dışa Dönük Duygusal (Hisseden) Tip ve Salvador Dali

Jung'un tecrübelerine göre en bariz duygusal (hisseden) tipler genellikle kadınlardan çıkar. Jung, dışa dönük olanların örneklerine de ezici çoğunlukla kadınlarda tespit ettiğini belirtmiştir (Jung, 2019). Bu tip bireyler, ömürleri boyunca hislerini pusula olarak kullanırlar. İçe Dönük Duygusal Tiplerden farklılıklarına bakıldığında ise duygularını coşkulu yaşamaları, insanlarla paylaşma eğilimleri, yalnızlıktan ve depresiflikten hoşlanmamaları şeklinde sıralama yapılabilir. Bunun yanı sıra duygularını kendilerine hem maddi hem manevi anlamda avantaj sağlayacak şekilde kullanmaktan çekinmezler. Yeteneklerinin farkındadırlar ve bunu kazanca kolaylıkla çevirebilirler. Sosyal sermayeleri onlar için inanılmaz önemlidir, yalnızlık onlar için inanılmaz korkutucudur. Lükse ve şatafata düşkünlüdürler, tüm bunları çevrelerinde itibar sahibi olmak için araç olarak kullanabilirler.

Tüm bu sayılan özelliklerin neredeyse tümünün vücut bulduğu isim ünlü sürrealist ressam Salvador Dali'den başkası değildir. Dali'yle kişisel olarak tanışıklığı olan hemen herkes onun ya deli olduğunu ya da deli taklidi yaptığını düşünmüştür. Dali'nin sanatı bir yana ona dünya genelindeki şöhretini kazandıran yegâne şey onun magazinsel yanıdır. Dali paraya da oldukça kıymet vermiştir. Her daim sanatı üzerinden elde edebileceği en yüksek maddi kazancın peşinde koşmuştur. Bir rivayete göre tablolarındaki yüksek fiyatların nedenini zengin müşterilerine açıklarken Dali, içinde yılan zehri bulunan boyalar kullandığını belirtiyordu. Hatta gittiği pahalı restoranlarda hesap ödeme aşamasında eline bir çek defteri alıp, üzerine gereken miktarı yazmak yerine arkasına bir karikatür çizip ödeme olarak bunu veriyor, bu durumda hem Dali hem de

restoranlar kazanç sağlıyordu. İşte Dışa Dönük Hisseden Tipler de tam olarak bu şekilde hareket etmekten çekinmezler.

İçe Dönük Duyumsal Tip ve John Berger

Bu bireyler, nesneden çok nesne ile ilgili algılamalara odaklanan, görünenden çok görünenin ardındaki anlama önem veren tiplerdir. Yerel değil, küresel kişilerdir. Yetiştikleri toplumun kültürlerinin, geleneklerinin, göreneklerinin, ön yargılarının ve yüklediği diğer tüm kalıplardan sıyrılmışlardır. Jung, Duyumsal tip ile ilgili şu cümleyi kuruyor: “Örneğin çok sayıda ressam aynı manzaranın resmini yaptığında her biri onu aslına sadık olarak çoğaltır ama her resim diğerlerinden farklı olur, farkların nedeni hem yetenek hem de daha çok görme yollarıdır” (Jung, 2019, s. 411). Duyusal tip, tam da bu noktada diğer insanlardan farklı noktaları görme, görünenin ardındakini “duyumsama” özetle görme biçimleri bakımından ayrılmaktadırlar.

Bu tipe en iyi örneklerden birisi İngiliz sanat eleştirmeni ve meşhur “Görme Biçimleri” kitabının yazarı John Berger’dir. (Berger, 2008, s. 7) Görme Biçimleri kitabına şu sözlerle başlamıştır:

“Her akşam güneşin batışını görürüz, Dünya’nın Güneş’e arkasını dönmekte olduğunu biliriz. Ne var ki bu bilgi, gördüklerimizle uymaz hiçbir zaman. Gerçeküstücü ressam Magritte “Düşlerin Anahtarı” adlı resminde sözcüklerle görülen nesnelere arasında her zaman var olan bir uçurumu yorumlamıştır.”

Bu tipler, düşüncelerinin, hislerinin ve sezgilerinin önüne somut gerçekliğe dayanan ama gömülmüş duyumsamalarını koyarlar. Estetik ve stil konuları ilgi alanı olduğu için bu tip genel itibarıyla sanat ve müzik alanlarında kendini ifade edebilmektedir. Sanat eleştirmenleri, bu grubun içine girerler. Disiplinli, çalışkan, sabırlı ve titizlerdir.

Dışa Dönük Duyumsal Tip ve Niccolò Machiavelli

Jung, bu tipi tarif ederken, hiçbir insan tipi gerçeklikte Dışa Dönük Duyumsal Tip’inin dengi olamaz ifadesini kullanmıştır (Jung, 2019). Bu ifadede de açık şekilde görüleceği gibi bu tipler için nesnel olgulara karşı olan duyular inanılmaz gelişkindir. Onlar için tecrübeler ve bu tecrübelerin sağlayacağı faydalar önemlidir. Fayda sağlamayan bilgi veya herhangi şey zaman kaybıdır. Görünenin ardında anlam aramak, soyut kavramlarla uğraşmak beyhude çabadır ve sonuç odaklı olmak en doğru harekettir. Detaylardan hoşlanırlar ve soyutlamalara, değerlere veya anlamlara ayıracak pek fazla vakitleri yoktur.

Rönesans, her alanda realizmin tavan yaptığı bir dönemdir. Bu dönemde doğayı en iyi tasvir eden ressam en iyi ressam, heykeli aslına en çok benzeten heykeltıraş en iyi heykeltıraş ve insan ilişkilerini en gerçek şekilde yorumlayan en iyi toplumsal düşünür olarak görülmüştür. Bu dönemde Rönesans’ın kalbinde, Floransa’da yetişen Niccolò Machiavelli, realist olarak tanımlayacağımız bu tip için ideal bir örnek oluşturur. Machiavelli’nin meşhur eseri

“Hükümdar”, siyaset tarihine damga vurması bir kenara, dönemin Floransa hükümdarı Lorenzo De Medici’ye tavsiye ettiği yöntemlerin zalimliği sebebiyle de geniş bir şöhrete sahiptir. Machiavelli için siyaset kurumunda devlet adına başarı için atılan her adım ne kadar ahlaksızca veya zalimce olursa olsun sonuç getiriyorsa en iyidir, mubahtır (Machiavelli, 2019). Ona göre en iyi kumandan, sinsilikleri ve oyunları en iyi bilim kumandandır.

İşte Dışa Dönük Duyumsayan Tip de tam olarak bu şekilde her durumdan faydayı gözetirler. Bu sebeple dışarıdan ruhsuz, yapay veya duygusuz olarak görülebilirler. İyi tüccar, devlet adamı veya iş insanı olmaları muhtemeldir.

İçe Dönük Sezgisel Tip ve Nostradamus

Jung’a göre bu tip, tarifi en zor olan psikolojik tiptir. “Bu tipler gizemli, hayalci ve kâhin olmalarının yanında sanatsal ve tuhaf kişiler olarak da tanımlanmışlardır.” (Jung, 2019, s. 418)

Eğer sanatçı olurlarsa tuhaf ve anlaşılması güç eserler ortaya koyan biri, olmazlarsa hata yapmış büyük bir adam veyahut bir bilge olarak görülebilirler. Dünyayı algılama şekilleri fanteziktir, eğer görüşlerini açıklamaya kalkışlarsa deli olarak görülebilirler. Bu tipler için nesnel duyular önemsizdir. Sezgiler tecrübelerle dayanmaz, bilinçdışının a priorilerine (Öncel Bilgi) bağlıdır. İçedönük sezgisel tip, dışadönük sezgisel tipin aksine gerçek dünyada yer almayan, soyut, hayalî bir anlamda öznel ve tuhaf olarak değerlendirilen konularla ilgilenmektedir.

Bu tipe örnek vermek de tanımlamak kadar zor olsa da ünlü kâhin Nostradamus, Jung’un tanımlamalarından yola çıkılarak verilebilecek örneklerden iyi bir tanesi olarak gözükmektedir. Hakkındaki bilgiler her ne kadar belli miktarda magazinsel ve nesnellikten uzak olsa da bu durum ortadaki Nostradamus imgesini tipolojik olarak yorumlanmasına engel değildir. Nostradamus, 2 Temmuz 1566’da Franciscan Manastırında ölmüştür. Bir rivayete göre ölmeden önceki son gecesinde yanına gelenlere şu sözleri söylemiştir: "Bu son gecem, beni yalnız bırakın, zira sabaha ölmüş olacağım." Bu olayın doğruluğunu bir kenara bırakıp genel çerçeveden baktığımızda, Nostradamus’un bu öngörüye düşünerek, duyumsayarak veya hissederek değil sezinleyerek ulaştığını söyleyebiliriz. Sezgiler, bu tipler için diğer bütün tecrübelerden üstün ve yol göstericidirler. Kâhinler, medyumlar, keşişler, metafizik düşünürler ve hatta peygamberler bu tiplere örnektirler.

Dışa Dönük Sezgisel Tip ve Adolf Hitler

Bu tipi, İçe Dönük Sezgisel Tip’ten ayıran en temel özellikleri “Gerçeği” zihin dünyasında değil gerçek Dünya’da aramalarıdır. Bu tipteki insanlar, nesnel gerçeklikle başa çıkmak için genellikle sezgilerini kullanırlar. Yenilikten ve değişimden çekinmezler ve imkânsız nedir bilmezler. Haddinden fazla cesurdurlar. Fakat muhakeme yetenekleri düşünce ve duyuma dayanmak yerine sezgi temelli olduğu için oldukça zayıftır. Karşılarındakileri etkileme güçleri

oldukça yüksektir. Dolayısıyla ikna kabiliyetleri de oldukça fazladır. Topluları harekete geçirmekte ustadırlar ancak başkalarının iyiliğini yeterince gözetmezler (Jung, 2019). Bu sebeple, tehlikeli sonuçlara sebebiyet verebilirler.

Adolf Hitler, 30 Nisan 1945'te saklandığı sığınakta öldüğünde onun başlattığı İkinci Dünya Savaşı'ndaki ölümlerin toplamı 60 milyonu çoktan geçmişti. Hitler'i basit bir onbaşı olmaktan çıkarıp bir ulusu toptan, çılgınca bir saldırganlığa ve tüm dünyayı da bir bataklığa sürükleme yetisine sahip bir lidere dönüştüren şey çevresindekileri etkileme gücüydü. Hitler, iyi bir hatipti ve Birinci Dünya Savaşı'nın ağır yaptırımları altında ezilmiş Alman halkı kolayca onun cesur ve pervasız tavrından etkilenmişti.

Bu tipler, Hitler örneğinde de görüldüğü gibi realist değildirler. Bağımsız olma eğilimleri vardır ve kontrol edilmeye direnç gösterirler. Evlilikleri genellikle başarısız olur. Yaratıcı bir karaktere sahip olan bu tip sahip olduğu fikirleri anlık kararlarla değiştirebilecek cesarete sahip, macera arayışı içerisinde cesur bir tiptir. Attıkları cesur ve akla dayanmayan adımlar sonuç verirse deha-kahraman, vermezse ahmak olarak görülürler. Reklamcı, siyasetçi olabilirler.

Sonuç

Jung, pek çok açıdan eleştirilmesine karşın 20. yüzyılın en büyük sosyal bilimcileri arasında yerini almış ve ardından gelen pek çok yeni bakış açısına temel oluşturmuştur. Psikolojik tipler sınıflandırmasını ortaya atarken aslında Jung, hiçbir insanın tamamen bir tipe kusursuz bir şekilde uymayacağını ön bilgisini vermiştir. Ancak psikolojik tipler, Jung'un da tarif ettiği Pratik psikoloji alanı içinde, günlük yaşama katkı verebilecek, sonuç odaklı ve belirli frekansın üstündeki her insanın anlayabileceği bir yaklaşım olarak literatürde yerini almıştır.

Bu çalışmayla da Jung'un öğretileri bir araya getirilmeye, özellikle de psikolojik tipler yaklaşımı, Jung kutup alınarak yapılan betimlemelerle ve örneklendirmelerle daha açık hale getirmeye çalışılmıştır. Yine unutulmamalıdır ki örneğin; bir insanın İç Dönük Düşünsel tip olması için Einstein veya Dışa Dönük Duygusal Tip olması için Salvador Dali olması gerekmez. Aynı şekilde Dışa dönük Sezgisel Tip olmanız sizi Hitler gibi cani yapmayacağı gibi İç Dönük Sezgisel Tip olmanız sizi kâhin, medyum veya mistik bir şahsiyet yapmaz. Toplum içinde her bireyin, kendi zihnini kullanış biçimi, dünyayı algılama yöntemi onun psikolojik sınıfını belirler.

Kaynakça

- Berger, J. (2008). Görme Biçimleri, Çeviren: Yurdanul Salman, 14. Baskı, İstanbul: Metis Kitap.
- Derin, S. ve Acar, N. (2016). Analitik Terapi Bağlamında Film Analizi: Tehlikeli İlişki A Movie Analysis Within The Context Of Analytical Therapy: The Dangerous Method, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research, 9 (45).

- Doksat, K. (2014), *Psikiyatri Tarihi 1860-1960*, Ankara: Alter Yayıncılık.
- Jung, C.G. (2001). *Anılar, Düşler, Düşünceler: Otobiyografi*, Yayına Hazırlayan: Aniela Jaffe, Çeviri: İris Kantemir, İstanbul: Can Yayınları.
- Jung, C.G. (2006). *Analitik Psikoloji*, Çeviren: Ender Gürol, İstanbul: Payel Yayınları.
- Jung, C.G. (2019). *Psikolojik Tipler, Psikanaliz Serisi 4*, Çeviren: Nur Nirven, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Fordham, F. (2001). *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Say Yayınları.
- Goffman, E. (2004). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, Çeviren: Barış Cezar, 3. Basım, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Indick, W. (2011). *Senaryo Yazarları İçin Psikoloji*, Çev. E.Yılmaz ve Y. Karaarslan, 2. Baskı, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Karaca, H.E. (2010). *Resimde Bilinç Dışı Anlatımın Rastlantısal ve Deneysel Süreci*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Machiavelli, N. (2019). *Hükümdar*, Çeviren: Necdet Atabağ, Hasan Ali Yücel Klasikler Serisi, 18. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Numanbayraktaroğlu, S. (2016). *Zor Sanat: Rüya Yorumu; Freud'un Evrensel Rüya Simgelerinin Göstergibilim Ve Sosyal İnşacı Benlik Kuramları Açısından Eleştirel Bir İncelemesi*. *Doğu Batı Dergisi*, Rüyalar Sayısı 76, 67-89.
- Rank, O. (1998). *Psychology and the Soul*, London: The Johns Hopkins University Press.
- Sharf, S.S. (2014). *Psikoterapi ve Psikolojik Danışma Kuramları*, Çev Ed.: Nilüfer Voltan Acar, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ukray, M. (2014). *Jung psikolojisi*. Ankara: Yason Yayınları.
- Ümid Gurbanov (2016, Şubat 28). *Jung on Film (1957) | Türkçe Altyazılı*, [Video], YouTube.
https://www.youtube.com/watch?v=8CXHIEeMMEw&t=2118s&ab_channel=%C3%9CmidGurbanov
- Ümid Gurbanov. (2018, Şubat 24). *Carl Gustav Jung: Face to Face (BBC-1959) | Türkçe Altyazılı (Eng Sub)*, [Video], YouTube.
https://www.youtube.com/watch?v=7SaJrWV_qss&t=1382s&ab_channel=%C3%9CmidGurbanov

Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi Yazım Kuralları

Yazılar, PC uyumlu Microsoft Office Word 2003 veya sonrası sürümler ile yazılmış olmalıdır. Kelimelerin imlasında Türk Dil Kurumunun en son çıkardığı İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.

I. Başlık

14 yazı büyüklüğünde, kelimelerin ilk harfi büyük, koyu ve ortalanmış biçimde yazılmalı ve konu hakkında bilgi verici olmalıdır.

II. Yazar(lar)ın Adı

Dergide yazar ad(lar)ı yazılırken herhangi bir akademik unvan belirtilmez. Yazar(lar)ın akademik unvanı, çalıştığı kurum ve yazışma adresi dipnot biçiminde sayfanın altına yazılır.

Yazarı tanıtıcı bilgi ilk sayfanın altında verilecek 9 yazı büyüklüğünde olmalıdır (Prof. Dr. M.S. Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü gibi).

Makalenin yazarı; adını, soyadını, görev yaptığı kurumu ve akademik unvanını tam ve açık olarak belirtmeli kendisi ile doğrudan iletişim kurulabilecek telefon numarası, açık adresi ve elektronik posta adresini vermelidir.

III. Özet

Özet İngilizce ve Türkçe olmak üzere her iki dilde “Öz” ve “Abstract” başlığı altında yazılmalıdır. 10 yazı büyüklüğünde, tek satır aralığında, her iki yana yaslı ve 200 sözcüğü geçmeyecek şekilde yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler “Anahtar Kelimeler” ve “Keywords” başlığı altında 3 ile 5 kelime arasında bulunmalıdır. Türkçe özetten sonra Türkçe “Anahtar Kelimeler”, İngilizce özetten sonra İngilizce “Keywords” kısmı yer almalıdır.

IV. Bölüm Başlıkları:

12 yazı büyüklüğünde, kelimelerin ilk harfi büyük, koyu ve ortalanmış biçimde yazılmalı ve numara verilmeden birbirini izleyecek şekilde sıralanmalıdır.

V. Alt Bölüm Başlıkları:

11 yazı büyüklüğünde, kelimelerin ilk harfi büyük, koyu ve ortalanmış biçimde yazılmalıdır.

VI. Metin

Ana metin;

- a) A4 kağıt boyutuna 3 cm kenar boşlukları ile,
- b) 11 yazı büyüklüğünde Times New Roman yazı tipi ile,

- c) 1,5 satır aralığı ile,
- d) Her iki yana yaslı olacak şekilde,
- e) 6000 sözcüğü geçmeyecek şekilde yazılmalıdır.

VII. Kaynaklar:

Kaynaklar kısmı APA (American Psychological Association, 2001: 5. baskı) kurallarına uygun olacak şekilde yazılmalıdır. APA ilgili daha fazla bilgiye ulaşmak için aşağıdaki web adreslerinden yararlanılabilir.

owl.english.purdue.edu/owl/resource/560/01/

www.english.uiuc.edu/cws/wworkshop/writer_resources/citation_styles/apa/apa.htm

Yazı Metninde Kaynak Gösterme

Cümlede yazarların isimleri kaynak olarak belirtilmişse yazarların soy isimlerinin yanında parantez içinde kaynağın basım tarihi yazılır.

Örnek: Özçağlar (2008),.....

Yazarlar cümle içinde kaynak olarak gösterilmemiş ise cümle bitiminde parantez içinde yazar soy isimleri ve tarih birlikte yer alır.

Örnek:(Özçağlar, 2006).

Eğer birden fazla kaynak varsa kaynaklar “;” işareti ile ayrılır ve alfabetik sıraya göre ilk yazarın soy isim baş harfine göre yazılır.

Örnek; (Akçay, 2002; Bozkurt ve Koray, 1992; Kılıçoğlu ve Altun, 2002).

Kaynakta ikiden fazla (5 yazara kadar) yazar varsa ilk defa referans verirken bütün yazarlar soy isimleri ile sıraladıktan sonra daha sonraki referanslarda ilk yazarın soy isimi ile birlikte Türkçe makalelerde “ve diğer.” şeklinde kullanılır.

Örnek: (Başaran, Yılmaz, Erteğün ve Öztürk, 1985). Başaran ve diğer. (1985) göstermiştir ki...

Eğer kaynak, altı ya da daha fazla yazar içeriyorsa her zaman ilk yazarla birlikte Türkçe makaleler de “ve diğer.” şeklinde kullanılır.

Bir kaynaktan yararlanırken o kaynak başka bir kaynaktan yararlanmış ise;

Örnek: Ana kaynak "Doğan" olsun ve siz o kaynaktan yararlanmadınız bu kaynağı ("Demir") çalışmasından yararlandınız, bu durumda aşağıdaki gibi referans yazılmalı:

Doğan (aktaran Demir, 2001).....

VIII. Alıntılar

I. Direkt alıntılarda her zaman yazar, tarih ve sayfa numaraları referansta belirtilmelidir. Alıntı 40 kelimedenden az ise cümle çift tırnak içinde belirtilmez,

Örnek 1. “.....”(Güneş, 2006, s. 2).

Örnek 2. Başar (2001) öğrenmeyi “.....” (s.46) olarak tanımlamaktadır.

II. Alıntı 40 ya da daha fazla kelimeyi içeriyor ise tırnak içinde değil normal makaledeki yazıdan ayırmak için, blockformat'ında, her satır soldan itibaren beş boşluk olacak şekilde yazılmalıdır.

IX. Kaynakça

Kitap

Piaget, J. (1929). *The Child's Conception of the World*. London: Routledge and Kegan Paul.

Fidan, N. ve Erden, M. (1994). *Eğitime Giriş*. Ankara: Meteksan Anonim Şirketi.

Editörlü Kitap

Güneş, T. (2006). Fen Bilgisi Laboratuvar Deneyleri. Anı Yayıncılık (Ed.), *Fen Bilgisi Öğretiminde Laboratuvarın Yeri ve Önemi* (s. 3-4). Ankara.

Hakemli Dergideki Makale

Sheridan, J.M. (1968). Children's Awareness of Physical Geography. *The Journal of Geography*, 67, 82-86.

Eraslan, A., ve Aspinwall, L (2007). Quadratic Functions: Students' Graphic and Analytic Representations. *Mathematics Teacher*, 101 (3), 233-237.

Basılmamış Lisansüstü Tezler

Fakir, B. (2007). *Eğitimde Yeni Yönelim*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ERIC Dokümanı

Huld, A., ve Belle, F. (2002). *The Psychology of Mathematical problem solving* (Report No. ABCDE-RR-99-2). East Lansing, MI: National Center for Research on Teacher Learning. (ERIC

No. ED123456)

Sempozyum /Konferans, Toplantı ve Proceedings

Barlow, D. H.,Chorpita, B. F., ve Turovsky, J. (1996). Themodelingperspective on world problems. In R. Jacques (Ed.), *Atlanta Symposium on Activation: Vol. 22. Constructing MeaningforTheConcept of Equation*(pp. 333-343). Lincoln: University of Atlanta Press.

Walter, J. K., ve Huston, H. N. (1995). Studentunderstanding of topics in lineara algebra.

Proceedings of theNational Academy of Physic, USA, 25, 11111-12222

Web sitesi

www.abcdefg.org (24.08.2008)

X. Dipnot

Yazılarda dipnot verilmesi gerektiğinde, açıklamalar metin içinde numara verilerek sayfa sonunda belirtilmelidir. Dipnotlar 8 punto, Kaynakça kısmındaki referanslar 9 punto olmalıdır.

XI. Şekiller

Şekil yazısı şeklin altında 10 yazı büyüklüğünde koyu olarak yazılmalıdır. Eğer metnin içinde birden fazla şekil yer alıyorsa numaralı olarak verilmelidir. Şeklin adı belirtildikten sonra, eğer şekil bir başka kaynaktan alınmış ise, alıntı yapılan kaynağa gönderme yapılır.

XII. Tablolar

Tablolar metin içinde, tablo yazısı tablonun üstünde ve numaralandırılarak verilmeli, içeriği tablo numarasının yanında başlık olarak açıklanmalıdır. Tablo başlıklarının sadece ilk harfleri büyük olarak düzenlenmelidir. Tabloların sağına ya da soluna herhangi bir yazı yazılmamalıdır. Tablo başlığı 10 yazı büyüklüğünde olarak, tablo içeriği de 9 veya 10 yazı büyüklüğünde olmalıdır.

Not:

APA'nın genel özellikleri bölümünde örnek olması amacıyla verilmiş olan referanslardan bir kısmının gerçek referanslarla ilgisi yoktur. Bu referanslardan bir kısmının bulunması gerçek olmadıklarından dolayı mümkün değildir.

TR Dizin Dergi Değerlendirme Kriterleri (Etik Kurallar) 2020

1. Sosyal bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.
2. Bu başlık altında, hakem, yazar ve editör için ayrı başlıklar altında etik kurallarla ilgili bilgi verilmelidir.
3. Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.
4. Ulusal ve uluslararası standartlara atıf yaparak, dergide ve/veya web sayfasında etik ilkeler ayrı başlık altında belirtilmelidir. Örneğin; dergilere gönderilen bilimsel yazılarda, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.
5. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalatıldığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.